

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2327
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1324

ENDÜSTRİ SOSYOLOJİSİ

Yazarlar

Prof.Dr. Veysel BOZKURT (Ünite 1)
Prof.Dr. Nadir SUĞUR (Ünite 2)
Prof.Dr. Tunç DEMİRBİLEK (Ünite 3)
Yrd.Doç.Dr. Zerrin SUNGUR (Ünite 4)
Yrd.Doç.Dr. Şebnem ŞEÇER (Ünite 5)
Prof.Dr. Sevdâ DEMİRBİLEK (Ünite 6)
N.Melis DURCAN (Ünite 6)
Prof.Dr. Seyfettin ERDOĞAN (Ünite 7)
Doç.Dr. İbrahim Güran YUMUŞAK (Ünite 8)

Editörler

Prof.Dr. Veysel BOZKURT
Prof.Dr. Nadir SUĞUR

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2011 by Anadolu University

All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic, tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Prof.Dr. Levend Kılıç

Genel Koordinatör Yardımcısı

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Öğretim Tasarımcısı

Yrd.Doç.Dr. D.Alper Altunay

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Öğr.Gör. Nilgün Salur

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu

Öğr.Gör. E.Emre Özkeskin

Grafikerler

Ufuk Önce

Nilal Sürücü

Ayşegül Dibek

Kitap Koordinasyon Birimi

Doç.Dr. Feyyaz Bodur

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Endüstri Sosyolojisi

ISBN

978-975-06-1001-1

2. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 15.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Ocak 2013

İçindekiler

Önsöz vii

Toplumsal Dönüşümün Evreleri: Pre-endüstriyel, Endüstriyel ve Post-endüstriyel Toplamlar.....2

1. ÜNİTE

GİRİŞ	3
PRE-ENDÜSTRİYEL TOPLUMLAR	3
Avcı ve Toplayıcı Toplamlar	4
Göçebe ve Bahçıvan Toplamlar.....	4
Tarım Toplamları	5
ENDÜSTRİYEL TOPLUMLAR	6
Endüstri Devrimi	6
İlk Dönem Sosyologları ve Endüstri Toplumu	8
Çağdaş Endüstri Toplumu Teorileri	13
POST-ENDÜSTRİYEL TOPLUMLAR.....	15
Yükselen Yeni Topluma İlişkin Kavramlar	15
Post-Endüstriyel Toplumun Temel Karakteristikleri	16
Ekonomik Yapıdaki Dönüşüm	16
Yükselen Yeni Sınıflar.....	17
Bilginin Artan Rolü.....	18
Enformasyon Teknolojileri ve İnternet'in Toplumsal Sonuçları.....	19
Post-endüstriyel Toplamların Diğer Karakteristikleri.....	22
Post-endüstriyel Toplum Teorilerinin Değerlendirilmesi.....	24
Özet	28
Kendimizi Sınayalım	32
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	33
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	33
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	34

Yeni Yönetim Metotları 36

2. ÜNİTE

ENDÜSTRİYEL YÖNETİM METOTLARI VE TEKNİKLERİ.....	37
Erken Dönem Yönetim Anlayışı (1750-1925)	38
Taylorist Yönetim Anlayışı (1925-1975)	40
Post-fordist Yönetim Anlayışı (1975-Günümüze).....	43
TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ (TKY).....	46
Walter Shewart: İstatistiksel Süreç Kontrolü.....	47
Edwards Deming: İstatistiksel Kalite Yönetimi	48
Joseph Juran: Kalite Kontrol ve İyileştirme	49
Kaoru Ishikawa: Kalite Çemberleri	49
Philip Crosby: Sıfır Hata	50
Armond Feigenbaum: Toplam Kalite Kontrol.....	50
Peter Ferdinand Drucker: Gelecek İçin Yönetim.....	51
James P. Womack, Daniel T. Jones, ve Daniel Roos: Dünyayı Değiştiren Makine	51
YENİ YÖNETİM METOTLARI VE TEKNİKLERİ.....	52
Kalite Çemberleri.....	52
Kaizen (Sürekli İyileştirme)	53
Yalın Yönetim.....	54

Tam Zamanında Üretim (Just in Time=JIT).....	54
Değişim Mühendisliği	55
Altı Sigma.....	55
TÜRKİYE'DE YENİ YÖNETİM METOTLARI VE UYGULAMALARI	56
POST-FORDİZM VE TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ.....	57
Özet.....	60
Kendimizi Sınayalım.....	62
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	63
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	63
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	64

3. ÜNİTE

İşgücü Piyasası.....	66
GİRİŞ	67
İŞGÜCÜ PİYASASININ TANIMI VE İŞLEYİŞİ	67
KATMANLI İŞGÜCÜ PİYASALARI.....	70
Birincil ve İkincil İşgücü Piyasaları.....	70
İçsel ve Dışsal İşgücü Piyasaları.....	70
TÜRKİYE'DE NÜFUS VE İŞGÜCÜNÜN YAPISI.....	71
TÜRKİYE'DE İSTİHDAMIN NİTELİĞİ	75
Eksik İstihdam	75
İşteki Durum.....	76
İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı	77
İstihdamın Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı.....	78
İstihdamın Meslek Gruplarına Göre Dağılımı	78
Kayıt Dışı İstihdam	79
TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞİN NİTELİĞİ	81
İşsizlik Tanımı, Unsurları ve Türleri.....	81
Türkiye'de İşsizliğin Yapısı ve Özellikleri	83
Kentsel ve Kırsal Kesimde İşsizlik	83
Eğitim Gruplarına Göre İşsizlik	84
Yaş Gruplarına Göre İşsizlik	85
Genç İşsizliği	86
İş Arama.....	86
İşsizlikle Mücadelede İzlenen Aktif ve Pasif İstihdam Politikaları.....	88
KÜRESEL İSTİHDAM	91
Dünya İşgücünün Yapısı ve Özellikleri.....	91
Avrupa Birliği'nde İşgücünün Yapısı ve Özellikleri.....	96
GENEL DEĞERLENDİRME.....	98
Özet.....	100
Kendimizi Sınayalım.....	102
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	103
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	103
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	104

4. ÜNİTE

Endüstri İlişkileri ve Sendikacılık	106
GİRİŞ	107
ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ KAVRAMI.....	107
ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİNİN AKTÖRLERİ	109
İşçiler ve Örgütleri	110
İşverenler ve Örgütleri.....	110

Devlet	110
ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİNİN GELİŞME AŞAMALARI	111
Kitle Üretim Dönemi	111
Müdahaleci Dönem.....	111
Liberal Dönem.....	111
Sendikasıız Endüstri İlişkileri.....	112
SENDİKACILIĞA GENEL BİR BAKIŞ	113
TÜRKİYE'DE SENDİKACILIK VE SENDİKAL GÖSTERGELER.....	115
Türkiye'de Sendikacılığın Kısa Tarihçesi	115
Türkiye'de Sendikal Gösterge ve Nitelikler	116
Özet.....	126
Kendimizi Sınayalım.....	127
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	128
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	128
Okuma Parçası	128
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	129

Meslekler..... 132

5. ÜNİTE

GİRİŞ	133
MESLEK OLGUSU VE SOSYOLOJİK AÇIDAN TANIMLANMASI	133
PROFESYONEL MESLEĞİ TANIMLAMAYA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR	136
Nitelik Yaklaşımı	136
Süreç Yaklaşımı	138
PROFESYONEL MESLEK KAVRAMI VE TANIMI.....	139
MESLEKLERİN TARİHSEL SÜREÇTE GEÇİRDİĞİ AŞAMALAR.....	141
Endüstri Devrimi Öncesi	141
Endüstri Devrimi'nin Getirdikleri	143
Bilgi Toplumunun Yarattığı Dönüşümler	144
MESLEKLERE YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR	146
Özet.....	149
Kendimizi Sınayalım.....	150
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	151
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	151
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	152

Risk Toplumu 154

6. ÜNİTE

GİRİŞ	155
TOPLUM KAVRAMI VE TOPLUM MODELLERİ	155
Toplum Tanımı ve Niteliği.....	156
Toplum Modelleri.....	157
RİSK TOPLUMU KAVRAMI VE YAPISAL ÖZELLİKLERİ	160
Risk Kavramı	161
Risk Toplumu'nun Yapısal Özellikleri.....	163
RİSK TOPLUMUNU ETKİLEYEN VE BİÇİMLENDİREN FAKTÖRLER.....	165
Küreselleşme.....	165
Devletin Rolündeki Değişim.....	167
Post-Modern Durum.....	169
Bilgi Teknolojileri.....	171
Ekolojik Sorunlar	175
Özet.....	178

Kendimizi Sınayalım.....	180
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	181
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	181
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	182

7. ÜNİTE

Sanayileşme Politikaları..... 186

GİRİŞ	187
SANAYİLEŞME POLİTİKASININ TANIMI	187
SANAYİLEŞME POLİTİKASININ GEREKÇELERİ	189
Bilgi Dışsallıkları.....	189
Koordinasyon Başarısızlıkları (Sorunları).....	190
SANAYİLEŞME POLİTİKASININ TEMEL UNSURLARI	190
Yatırım ve Teşvik Politikası	190
Bölgesel Gelişme Hedefi	191
Sektörel Yatırım Hedefi	191
Performans Artırma Hedefi	191
Teknoloji Transferi Hedefi.....	191
Teknoloji Politikası.....	193
Rekabet Politikası	198
Bölgesel Gelişme Politikası.....	199
İKTİSADİ GELİŞMİŞLİK - SANAYİ POLİTİKASI İLİŞKİSİ	201
GENEL DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER	202
Özet	204
Kendimizi Sınayalım	205
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	206
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	206
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	207

8. ÜNİTE

Türkiye’de Sanayileşme 208

GİRİŞ	209
SANAYİLEŞME KAVRAMI VE GÖSTERGELERİ	209
OSMANLI’DA SANAYİLEŞME ÇABALARI VE FAALİYETLERİ	211
CUMHURİYET’İN İLK ON YILINDA SANAYİLEŞME.....	213
DEVLETÇİLİĞE GEÇİŞ VE SANAYİLEŞMEDE İLK	
PLANCILIK DENEYİMLERİ.....	215
1950-1960 DÖNEMİNDE SANAYİLEŞME	219
PLANLI KALKINMA VE SANAYİLEŞME	223
SANAYİLEŞME POLİTİKASINDA DÖNÜŞÜM.....	227
TÜRKİYE’NİN REKABET GÜCÜ.....	234
Özet	236
Kendimizi Sınayalım	239
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	240
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	241
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	242

Önsöz

Endüstri Sosyolojisi kitabınız 17. ve 18. yüzyılda ortaya çıkan endüstri toplumunun gelişimini ve değişimini temel düzeyde ele almaktadır. Bu kitabın amacı uzaktan eğitim almak isteyen öğrencilere endüstri sosyolojisinin konusunu, temel kavramlarını ve teorik tartışmalarını temel düzeyinde aktarmaktır.

Endüstri Sosyolojisi kitabınız sekiz üniteden oluşmaktadır. İlk ünite endüstri toplumunun ortaya çıkışını ve gelişimini, ikinci ünite ise endüstri toplumunun yönetsel yapısını ele almaktadır. Üçüncü ünite işgücü piyasasının yapısını ve işleyiş biçimini, dördüncü ünite ise endüstri toplumunda sendikalaşma konusunu çeşitli yönleriyle ele almaktadır. Beşinci ünite ise mesleklerin yapısı ve tarihsel gelişimi sosyolojik bir bakış açısıyla incelenmektedir. Altıncı ünite, endüstri toplumunu küreselleşme, risk ve sosyal politika boyutlarıyla ele almaktadır. Yedinci ünite, Türkiye'de sanayileşme sürecini, sekizinci ünite ise sanayi politikaları ile ilgili tartışmaları sizlere aktarmaktadır.

Endüstri Sosyolojisi kitabınızın hazırlanmasında birçok kişinin emeği geçmiştir. Büyük bir özveriyle çalışarak bu kitabın ortaya çıkmasını sağlayan ünite yazarlarımıza, kitabın hazırlanma sürecindeki katkılarından dolayı Hakan Gülerce, Gökhan Akdağ, Temmuz Gönc-Şavran ve Erhan Akarçay'a, kitabın dizgi ve grafik tasarımında katkılarından dolayı Yrd.Doç.Dr. Alper Altunay'a, Mehmet Emin Yüksel'e ve İsmail Köseoğlu'na ve kitabın dizgi ve basım işlerinde emeklerinden dolayı AÖF dizgi birimine çok teşekkür ederiz.

Editörler

Prof.Dr. Veysel Bozkurt

Prof.Dr. Nadir Suğur

Amaçlarımız

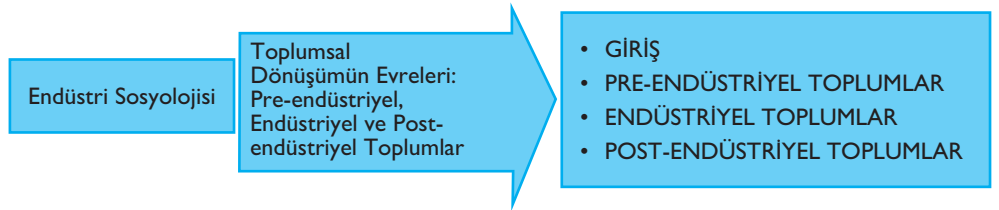
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Pre-endüstriyel toplumların özelliklerini açıklayabilecek,
- Endüstri Devrimi'nin ortaya çıkışını tartışabilecek,
- Sosyoloji ve endüstri toplumunun gelişimi arasındaki ilişkiyi açıklayabilecek,
- Endüstri toplumlarının özelliklerini özetleyebilecek,
- Ortaya çıkan yeni topluma ilişkin kavramlaştırmaları sorgulayabilecek,
- Post-endüstriyel toplumun temel karakteristiklerini, endüstriyel toplumların temel karakteristikleriyle karşılaştırabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Pre-endüstriyel toplumlar
- Endüstriyel toplumlar
- Post-endüstriyel toplumlar
- Endüstri devrimi
- Çağdaş endüstri toplumu teorileri
- Bilginin artan rolü
- Yeni sınıflar

İçindekiler

Toplumsal Dönüşümün Evreleri: Pre-endüstriyel, Endüstriyel ve Post-endüstriyel Toplamlar

GİRİŞ

Bundan on bin yıl öncesinde yaşadığınızı hayal edin. O günkü aileniz, arkadaşlarınız, kültürünüz, yaşadığınız çevre ve kullandığınız aletleri düşünün. Şu anda içinde yaşadığınız toplumun size sunduğu imkânlarla onları karşılaştırın. İki toplum arasında ne gibi farklar gözünüzün önünde canlanıyor?

Bir yazar, günümüz Türkiye'sinde yaşayan kapıcı Süleyman'ın Sultan Süleyman'dan daha çok konfor içinde yaşadığını iddia ediyor. Örneğin Sultan Süleyman'ın ne cep telefonu vardı ne de ikinci el bir otomobili. Hastalandığı zaman özel hekimlerini çağıran Sultan Süleyman'ın devlet hastanesine giden kapıcı Süleyman'dan iyi olma şansı daha yüksek değildi.

Kendinizi Büyük İskender'le veya Cleopatra'yla karşılaştırın. Birçok konuda sizin sahip olduğunuz teknolojik konforun ne kadarı onlarda vardı? Örneğin İskender, imparatorluğunun diğer ucunda neler olduğunu görmek için aylarca at sırtında yolculuk yapmak zorundaydı. Benzer şekilde Cleopatra da sevgilisi Sezar'dan haber alabilmek için aylarca beklemek durumundaydı.

Bu örneklerin fazla abartılı olduğunu düşünüyor olabilirsiniz. Doğrudur. Ancak insanlık, geçen zaman içinde büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Günümüzün kapıcıları, işçileri ve öğrencileri geçmişin krallarında olmayan bir teknolojik konfora sahiptir. İnsanlık, sürekli ivme kazanan bir değişim sürecinde yaşıyor. Bir toplum tipinden başka toplum tipine geçiş süreci kısıyor (Bozkurt, 2010:133-144).

Bu bölümde makro düzeyde insanlığın uzun yürüyüşünü (yani toplumsal ve ekonomik dönüşümün evrelerini) ele alacağız. **Makro sosyoloji**, adından da anlaşılacağı şekilde, geniş bir perspektife odaklanır. Toplumsal bütünü anlamaya çalışır. Burada dönüşümün evrelerini *pre-endüstriyel* (avcı-toplayıcı, göçebe-bahçıvan ve tarım toplumları), *endüstriyel ve post-endüstriyel toplumlar* olmak üzere başlıca üç grup içinde inceleyeceğiz.

Makro sosyoloji; ekonomik düzen, politik sistem ve kurumsal yapılar gibi büyük ölçekli toplumsal sistemlerin çözümlemesidir.

PRE-ENDÜSTRİYEL TOPLUMLAR

Pre-endüstriyel toplumların özelliklerini açıklamak

Pre-endüstriyel toplumları da kendi içinde avcı-toplayıcı, göçebe-bahçıvan ve tarım toplumları olmak üzere üç grupta incelemek mümkündür.

Avcı ve Toplayıcı Toplamlar

Avcı ve toplayıcı toplumlarda insanlar; *hayvanları avlayarak, balık tutarak, yaba-*

Resim 1.1

Avcı ve toplayıcı toplumda, avcılığı erkekler üstlenirdi.

Kaynak:

<http://www.wsu.edu/>

ni meyve ve bitkiler ile bal ve böcekleri toplayarak hayatlarını idame ettirirler. Basit bir teknoloji kullanırlar. Avcı ve toplayıcı toplumların pek çoğu küçük göçebe gruplardan meydana gelir. Ancak bazılarında daha geniş bir toplumsal örgütlenmeye rastlanmıştır. Avcı ve toplayıcı gruplar; genellikle avcılığın esas olarak er-

kekler, toplayıcılığın ise kadınlar tarafından üstlenildiği, cinsiyete dayalı işbölümü etrafında kurulmuştur. Et, genellikle bir prestij kaynağıdır (Marshall, 1999:47).

Avcı ve toplayıcı toplumlarda insanlar, hayatlarını idame ettirmek ve yiyecek bulabilmek için sürekli bir yerden başka bir yere göç ederler. Sadece uzmanlık isteyen işlerle sınırlı olmak üzere, çok az bir işbölümü vardır. Avcı ve toplayıcı toplumlar, geniş bir alana yayılmışlardır. Akrabalık ilişkileri otoritenin ana kaynağıdır ve burada ailenin son derece önemli bir rolü vardır. Kaynakların yetersiz olmasından dolayı, küçük de olsa, bir eşitsizlik söz konusudur. Avcı ve toplayıcı toplumlarda toplumsal farklılaşma; yaş, cinsiyet ve aile kökeni gibi karakteristiklere göre oluşur (Schaefer ve Lamm, 1995:421-422).

Bilindiği şekilde ilk insan toplumlarının üyeleri avcı ve toplayıcıdır. Bu toplumlarda teknoloji zayıftır ve modern dünyada tanık olunduğu şekilde belirli bir ekonomi yoktur. Malların üretimi, dağıtımı ve tüketimi işlemleri; aile içinde gerçekleşmektedir (Macionis ve Plummer, 1998:67-70). Zamanla avcı ve toplayıcı toplumların gelişimi ile göçebe (pastoral) ve bahçıvan (horticultural) toplumlar ortaya çıkmıştır.

Göçebe ve Bahçıvan Toplamlar

Yaklaşık on bin yıl önce, avcı ve toplayıcı toplumlar, iki kola ayrılarak gelişmeye devam etmiştir. Bunlardan birincisi, daha çok toprağın kurak ve dağlık olduğu bölgelerde ortaya çıkan göçebe (çobanlık/pastoral) toplumlardır. Göçebelik, *insanların yaşayabilmek için ev hayvanlarına dayandığı toplumlardır*. Yetiştirdikleri hayvanlar arasında sığır, koyun, deve, lama ve ren geyiği vardır. Göçebe toplumlar; Afrika, Orta Doğu, Güney Amerika ve Asya'nın steplerindeki bazı yarı kurak topraklarda yaşamışlardır. Yaşam biçimleri, avcı ve toplayıcı toplumlara bazı bakımlardan benzer. Kullandıkları aletler basit ve taşınabildir. Ancak avcı ve toplayıcıların teknolojileri ile karşılaştırsak biraz daha gelişmiştir. Mallarını hayvanlar ile taşırlar. Göçebe toplumlar; hayvanlarının süt, yün, kıl gibi her türlü yan ürününden faydalanırlar. Akrabalık (kabile) son derece önemlidir (Thomson & Hickey, 1999:135-7). Göçebe toplumlar sürekli hareket hâlinde dirler. Dolayısıyla otlak yüzünden başka kabilelerle sıkça çatışmaların yaşandığı toplumlardır. Bizler de tarihsel olarak göçebe bir kültürün mirasçılarıyız.

Avcı ve toplayıcı toplumlardan sonra ortaya çıkan ikinci kol ise toprağın daha verimli olduğu bölgelerde yaşamış olan bahçıvan (horticultural) toplamlardır (Macio- nis & Plummer, 1998: 70-71). Bahçıvanlık, toprağın işlenmesinde basit el aletlerinin kullanıldığı bir teknolojiye dayanır. Bu toplamlar, doğada hazır olanlardan daha çok toprağı ekerek ya da işleyerek yiyecek elde ederler. Avcı ve toplayıcıların aksine bahçıvanlık toplamları daha az göçebidir. Bunun sonucu olarak alet üretimine ve ev işlerine daha çok önem atfederler. Teknoloji hâlâ sınırlı bir düzeydedir. Ürün için toprağı işleme, sopalar ya da çapalarla kazarak yapılır. Tedrici olarak verimlilik artışı, **toplumsal artık** (surplus) yaratmıştır. Artık ürünün doğuşunun sonucu olarak tarım toplamlarında bazı bireyler; yönetim, askerlik ve dinî liderlik gibi alanlarda uzmanlaşmaya başlamışlardır. Artan işbölümü, iktidar olgusundaki farklılaşmayla hiyerarşik bir toplumsal düzene yol açmıştır (Schafer & Lamm, 1995:421-422). Kuşkusuz bütün toplamlar, avcı ve toplayıcı toplamları terk ederek bir anda bahçıvanlık toplumuna geçmemişlerdir. Bu süreç binlerce yıl içinde gerçekleşmiştir.

Resim 1.2

Göçebe toplamlarda insanlar, büyük ölçüde hayvanlara bağılı yaşarlardı.

Kaynak:

<http://www.wsu.edu/>

Tarım Toplamları

Yaklaşık 5000 yıl önce tarımın gelişimi, bu toplamlarda devrim niteliğinde değişimleri beraberinde getirmiştir. Tarım; insanların toprağı işlemelerini, hayvanların gücünden yararlanmalarını sağlamış ve verimlilik geçmişe göre, büyük ölçüde artmıştır. Bireyler demir ustalığı, alet yapımı, hayvan yetiştirme ve inşaat gibi yeni ekonomik alanlarda roller edinmişlerdir. Tarımın gelişimiyle kasabalar doğmuş ve bu kasabalar yiyecek, hayvan ve diğer mal tüccarlarının ağırları vasıtasıyla birbirine bağlanmıştır. Tarım teknolojisi, verimli uzmanlaşma, bir toprak parçasına yerleşme ve ticaret şeklindeki dört faktör; ekonominin bir devrim niteliğindeki dönüşümünde anahtar unsurlar olmuştur (Macio- nis & Plummer, 1998:71-72). Ancak tarım toplamları (agricultural societies), *temelde toprağın işlenmesi ile elde edilen tarımsal üretime dayanır*. Bununla beraber, pulluk gibi, *teknolojik yeniliğin girişi* ile çiftçiler üretimlerini büyük ölçüde artırmışlardır. Ayrıca bu sayede daha geniş toprak parçalarını, kuşaklar boyunca işlemek mümkün hâle gelmiştir.

Resim 1.3

Tarım devrimi insanlığın kaderini değiştirmiştir.

Kaynak:

http://www.wsu.edu

Günümüzde ilköllik olarak anılan tarım devrimi, insanlığın kaderini nasıl etkilemiştir?

SIRA SİZDE

Tarım toplamlarında teknoloji, insan ve hayvanların fiziki güçlerine dayanır. Ayrıca bahçıvanlık toplamlarından daha geniş bir işbölümü vardır. Örneğin balık

ağlarının tamiraty veya nalbantlık/demircilik gibi. İnsanlar yerleşik hayata geçtikçe siyasal kurumlar daha da karmaşıklaşmış ve mülkiyet hakları kavramı, artan bir önem kazanmıştır. Tarım toplumlarının zamanla gelişimi ve artık değerin çoğaltmasıyla heykeller, kamu binaları ve sanat ürünleri yaratmak mümkün hâle gelmiş ve bunlar kuşaktan kuşağa aktarılmıştır (Schafer & Lamm, 1995:421-422). Günümüzde tarım toplumu olmak, ekonomik ve toplumsal gelişme sürecinde geç kalmayı ifade etmektedir. Bugün bizim toplumumuzun da halâ önemli bir bölümü, tarımsal alanlarda yaşamakta ve çalışmaktadır.

ENDÜSTRİYEL TOPLUMLAR

Endüstri Devrimi

Endüstri Devrimi'nin ortaya çıkışını tartışmak

En genel tanımla fabrika üretimi düzeninin egemenliğinde bir sosyal örgütlenme biçimi olarak tanımlanan (Hirszowicz, 1985:1) endüstrileşmenin, insanlığın hayatında

bir devrim yaratacak boyutta ne zaman ulaştığı konusunda araştırmacılar arasında tam bir uzlaşma söz konusu değildir.

Toynbee ve Rostow gibi bazı tarihçiler Endüstri Devrimi'nin başlangıç tarihi olarak 18. yüzyılı almaktadırlar. Buna karşılık, J. Nef (1980) gibi bazı yazarlar tarihte sürekliliği vurgulayarak Endüstri Devrimi'nin başlangıcının 16. yüzyıla kadar götürülebileceğini savunmuşlardır.

Resim 1.4

Endüstri Devrimi sürecinde yoğun bir biçimde çocuk emeği kullanılmıştır.

Kaynak:

<http://formaementis.wordpress.com/2008/04/01/industrial-revolution-and-child-labor/>

Nef'e göre İngiltere'deki devrim, bu sürecin bir devamı niteliğindedir. Ancak bu konuda önde gelen kişiler arasında temel fark, daha çok özde değil ayrıntıdadır. Bu da çok büyük ölçüde araştırmacının yöntemiyle ilgilidir. Dolayısıyla her iki yöntemi de birlikte kullanmak daha doğrudur (Deane, 1988:2-4).

Öte yandan endüstrileşmenin nasıl ortaya çıktığı konusunda ise araştırmacılar arasında tam bir uzlaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Yine bu konuda bazı araştırmacılar, endüstrileşmede ticari ilişkilerin etkisini vurgulamalarına karşın Weber, Sombart, Rostow ve Nef gibi araştırmacılar ise bu süreçte bilimsel düşüncenin önemini ön plana çıkartmaktadırlar.

Rostow, Endüstri Devrimi'nin ortaya çıkışında daha önceki uygarlıklarda bulunmayan üç özelliğin olduğunu iddia etmektedir. Birincisi, buradaki devrimle insan; kendisinin tabiatı anlayacağı, tahmin edeceği ve ustalıkla kullanacağı duruma getirilebileceği fikrine sahip olmuştur. Newton'un Principia'sının yayımlanmasından sonra insan, doğa üzerinde yeni bir iktidara sahip olduğu duygusuna kapılır. Doğa yasalarının, matematiksel araştırmalar sayesinde bilinebileceği şeklindeki yeni bir duygudur bu. İkinci olarak yeni bilim adamları yalnız matematikçi değil aynı zamanda araştırmacı ve deneycidirler ve bu yeni bilim adamlarının mikroskop, teleskop, termometre, barometre ve saat gibi aletlere ihtiyaçları vardır. Do-

layısıyla bilim adamları alet yapanlarla birlikte çalışmaya başlamışlardır. Modern bilimle birlikte alet yapanlar ile bilim adamları arasındaki bu bağ güçlenmiştir. Örneğin buhar makinesini yapan J. Watt, bilim adamlarıyla çalışan bir alet yapımcısıdır. Yeni bilimin bu pratik yanı, köklü bir etki yapmıştır. Üçüncü bir yön ise bilim adamları ile mucitler ve iş adamları aynı kulüplerde bir araya gelmişlerdir. Özetle söylemek gerekirse **bilimin** etkisi çok güçlü, fakat oldukça dolaylı olmuştur (Rostow, 1971:260-1). Diğer taraftan endüstri toplumunun dünya görüşünün doğuşunda etkili olan diğer iki düşünür de F. Bacon ile R. Descartes'tır.

Rifkin'in de belirttiği şekilde Bacon, doğayı doğrudan tasarımıyla yetinmeyip, doğanın kontrol edilmesi için bir yöntem bulmak istemiştir. Yunanlılar için bilimin amacı, olguların metafiziksel "*niçin*"ini sormaktır; oysa Bacon, bilimin olguların "nasıl"ına adanması gerektiğini düşünüyordu. Descartes ise bir anlamda endüstrileşmenin düşünsel altyapısını oluşturan matematiksel düşüncenin gelişiminde oldukça etkili olmuştur. Descartes'ın dünyasında her şey yerli yerinde ve tüm ilişkiler uyum içindedir. Dünya, karmaşa değil bir *kesinlik* taşımaktadır. O, insanlığa *dünya gerçeklerini yağmalayıp onun efendisi olabileceği inancını* vermiştir. Öte yandan Newton, tüm dünyayı matematiksel kurallara tabi tutarak bunun yapılması için gereken aletleri temin etmiştir.

Bazı yazarlar 19. yüzyıl, o güne kadar insanlık tarihinin "en çok değişen" yüzyılı olarak adlandırmışlardır. Örneğin Sezar ile Napolyon'un kullandığı savaş arabaları aynıdır. Atlı arabalar, bulunduğu tarihten 1830'lara kadar 4000 yıl boyunca önemli bir değişikliğe uğramamışlardır. Oysa 1830 ile 1870 yılları arasında (kırk yılda), geçmiş dört bin yıldan daha fazla değişiklik yaşanmıştır. 1807'de ilk buharlı gemi yapılır ve on dört yıl sonra gemi seferleri bütün dünya denizlerini kaplar. 19. yüzyılda bu teknik gelişmeler, binlerce yıldır duraklayan insanların artık *sonsuz* kadar sürüp gidecek bir **ilerleme** içine girdiği duygusunu uyandırmıştır. Freyer (1954:4-5), tarihin hiçbir döneminde dünyanın görünümünün 19. yüzyılda olduğu kadar kısa sürede değişmediğini ifade etmektedir. Bir diğer ifade ile bu değişim, her alanda kendini göstermiştir; insan, beden ve ruhu ile eski dünyadan modern dünyaya geçmiştir.

Bilim, temelde, deney ve gözleme dayalı, akıl yürütme yoluyla dünyaya ilişkin olguları birbirine bağlayan ve yasalar bulmaya çalışan sistematik bilgi türüdür.

İnsanlık tarihinde bilginin yeri ve önemi ne olmuştur?

SIRA SİZDE

19. yüzyıl, gururla kendisini teknik yüzyılı olarak vasıflandırmıştır. Ünlü filozoflar, insanı bir **makine**ye benzetmişlerdir. Geçmişte daha çok özel bir maharet ya da sanat anlamına gelen **teknik**, 19. yüzyılda bir güç hâline dönüşmüştür. İnsan, amacına ulaşmak için teknik yoluyla doğayı istismar eder hâle gelmiştir. Freyer (1954:10-25), İngiltere'yi esas alarak teknik gelişmenin altı dalga hâlinde ortaya çıktığını iddia eder:

1. **Dokuma endüstrisi dalgası:** Endüstri Devrimi, bu dalga ile başlamıştır. 1765 ile 1780 yılları arasında, dokuma endüstrisi teknik alanındaki en önemli icatlarını yapmıştır. Bu dönemde icatlar, bilim adamları tarafından değil el işçiliğinden yetişmiş teknisyenler ve meslekten olmayan kişiler tarafından yapılmıştır. 1769 ile 1780 yılları arasında pamuk eğirme makinesini yapan Arkwright, on yıl sonra en güçlü dokuma fabrikatörü olur. Aynı dönemde Cartwright, mekanik dokuma tezgahını icat eder. 1769'da da James Watt, buhar makinesini icat eder.
2. **Demir çelik dalgası:** Bu dalga 1800 yılında başlar. Büyük endüstrilerde işlenen ve başta makine imalatı dahil her alanda kullanılan demir, hayati öneme sahip bir madde olur.

3. *Ulaştırma dalgası*: 1825 yılında başlamıştır. Stephenson'ın 1820'de başlayan lokomotif üzerindeki çalışmalarının sonucu olarak ilk trenler, 1830'lardan itibaren çalışmaya başlar. 1820'li yıllarda ise ilk gemiler sefere konulur. Ulaştırma dalgası, endüstriyel ürünlerin uzak mesafelere taşınmasını kolaylaştırmıştır.
4. *Kimya çağı*: 1850'li yıllarda kimya biliminin belli başlı bilgileri bir araya toplanır. Bu bilgiler, yeni kurulan bu endüstri kolunun teorik temelini oluşturmaktadır. Liebig'in bulduğu suni gübreleme yöntemi, rasyonel tarımın doğuşunu sağlar. Bu dönemde modern teknik, artık bilim adamlarının uğraştığı bir araştırma kolu hâline gelir. Endüstrileşmiş ülkelerde yüksek teknik okullar açılır. Bu okullarda bir taraftan endüstrinin ihtiyaç duyduğu mühendisler yetiştirilirken, diğer taraftan da laboratuvarlarda da keşifler yapılır.
5. *Elektrik endüstrisi dalgası*: Telefon ve telgraf, 1830 ile 1840 yılları arasında icat edilir. Ancak bu dalga, büyük bir endüstri olarak 19. yüzyılın son çeyreğinde kuvvetli akım tekniğine geçişle birlikte başlar. Bu yeni endüstri, kendisinden önceki bütün endüstrileri kökünden değiştirir. Elektrik sayesinde taşıma ve ulaştırma farklı bir şekle bürünür.
6. *Benzin motoru çağı*: 1889'da Paris'te ilk otomobil sergisi açılır ve 1894'de ilk uluslararası otomobil yarışı yapılır. 1903'te ise Henry Ford Motor Fabrikası kurulur. ABD, bu sektörde liderliği ele geçirir. Özellikle seri üretim, bu ülkede gerçekleştirilir.

SIRA SİZDE

Sizce Endüstri Devrimi'ni, İngiltere değil de Osmanlı İmparatorluğu yapmış olsaydı, bugün nasıl bir ülkede yaşıyor olurduk?

Freyer'ın bu dalgalarına atom, uzay, bilgisayar ve genetik alanındaki gelişmeleri de farklı dalgalar olarak eklemek mümkündür.

İlk Dönem Sosyologları ve Endüstri Toplumu

Sosyoloji ve endüstri toplumunun gelişimi arasındaki ilişkiyi açıklamak

Resim 1.5

Endüstri toplumu beraberinde adına "işçi sınıfı" ya da Marx'ın deyişiyle "proleterya" denen yeni bir toplumsal sınıfı da beraberinde getirmiştir.

Kaynak:

http://theformofmoney.blogbarbor.com/blog/_archives/2009/3/24/4131366.html

Bottomore'un deyimiyle ilk dönem sosyolojisi özellikle 18. yüzyıl siyasal ve ekonomik devrimlerinin yarattığı sosyal sorunlarla ilgilenmiş ve bir anlamda her şeyin üzerinde “*yeni endüstri toplumunun bilimi*” olmuştur (Bottomore, 1977:7). Bir diğer ifade ile endüstri toplumu, sosyolojinin ilgilendiği başlıca konu olur.

Nitekim sosyolojinin öncü isimlerinden olan Saint-Simon'un çalışmalarına baktığımız zaman odak noktasını yeni doğmakta olan endüstri toplumunun oluşturduğunu görmekteyiz. Bu durum Comte gibi sosyologlar için de geçerlidir. Bu sosyologlar, endüstri toplumunu sistematik olarak analiz etmişler ve onun örgütlenmesi için planlar teklif etmişlerdir (Kumar, 1978:15).

Doğrudan endüstri toplumuna ilişkin ilk kapsamlı çalışmalardan biri Saint-Simon'un 1816 yılında yayımlanmış olduğu “L'Industrie” dir. Bu çalışma, yazıldığı dönem dikkate alındığında, oldukça uzak görüşlü bir eser olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu dönemde makine teknolojinin ve imalatın gelişimi henüz başlangıç aşamasındadır ve Avrupa toplumları büyük ölçüde tarımsal karakterini muhafaza etmektedir (Badham, 1984:7).

Saint-Simon'un çalışmalarında bir taraftan endüstri toplumlarının ve bunlarla birlikte doğan yeni güçlerin özgül karakterini tanımlama çabasını, öte yandan da insan biliminin sosyolojisinin temellerini buluyoruz (Göle, 1986:29). Eğer geleceğin toplumu, *bilim toplumu* (the society of science) ise sosyolojinin (toplum bilimi-the science of society) gelecek için temel rehber olarak değerlendirilmesi gerekir (Kumar, 1978:27). Saint-Simon geleceğin toplumu olarak gördüğü endüstri toplumuna geçişte sosyolojiye oldukça büyük bir görev düştüğü kanaatindedir (Freyer, 1954:45).

Sonuçta physico-politique'in pozitif bilimi ile sosyologlar, organizatörler ve özellikle de büyük endüstricilerden oluşan manevi zümre; endüstri toplumunda iktidarı ele geçireceklerdir (Freyer, 1954:46).

Böylece teokratik düzenin ve onların temsilcileri olan din adamlarının yerini bu yeni sosyal güçlerin almasının yanı sıra keyfiliğin yerini de endüstriyel düzene geçiş alacaktır. Saint-Simon'a göre endüstri toplumu, aynı zamanda *kişisellikten kopmuş bilimselliğin egemen olduğu toplumdur* (Göle, 1986:24). Bu yaklaşım daha sonra 20. yüzyılın endüstri toplumuna damgasını vuran Taylorist ya da Fordist üretim biçimleriyle uygulamaya geçirilmiştir.

Aydınlanma geleneğinin mirasçısı Saint-Simon (Göle, 1986:24), gelecekte asıl hükümdarı pozitif bilim olan bir dünya iş devleti kurulacağı görüşündedir (Freyer, s.46). Kısa bir süre Saint-Simon'la birlikte çalışan ve her ne kadar kendisi kabul etmese de ondan büyük ölçüde etkilenen Comte'a (Bottomore ve Nisbet, s.574) göre teolojik ve militaristik toplumlar ortadan kalkarken *bilimsel ve endüstri toplumları* doğmaktadır. Yine Saint-Simon'da olduğu gibi Comte'da modern çağın düşünce biçimini, bilim adamlarının düşünceleriyle özdeşleştirmiştir (Aron, 1986:84).

Comte toplumsal değişme sürecinde toplumsal bilinci bağımsız değişken olarak, bir diğer ifade ile belirleyici unsur kabul ederek adına “Üç Hâl Kanunu” dediği ünlü teorisinde toplumların, dinsel normların ve soyut düşüncelerin egemen olduğu teolojik ve metafizik aşamalardan *akıl, bilim, ilerleme ve endüstri* ile özdeşleştirdiği nihai aşama olan *pozitif* aşamaya doğru yöneldiğini iddia etmektedir.

Resim 1.6

Sosyolojinin kurucu isimlerinden olan A. Comte, çalışmalarında büyük ölçüde endüstri toplumunun sorunlarını çözmeye odaklanmıştır.

Kaynak:
<http://akifaltundal.net/tur/content/view/932/334/>

Comte'un amacı, Fransız İhtilali gibi köklü dönüşümlerin ters yüz ettiği topluma yeni bir "düzen" vererek onu yeniden kurmaktır. Bunun için de zihinlerin kargaşadan kurtulması ve düşüncede uzlaşmayı ve birliği sağlamak gerekmektedir. Bu birliği sağlamak ancak pozitif bilimlerle mümkün olur. Bunun için de sosyolojiye büyük iş düşmektedir. Sosyolojinin kurulmasıyla bilimsel sistem tamamlanmış olacak, böylece doğadaki bütün olaylar artık tek bir bilimsel yöntemle incelenme evresine girmiş olacaktır (Kösemihal, 1982:152-3).

Bilimsel pozitif düşüncenin gelişimine paralel olarak gelişen ve o dönemde sadece Avrupa ülkelerinde görülen endüstri toplumu, insanlık için örnek bir toplumdur. Evrensel bir yönelime sahip olan endüstri toplumuna geçiş süreci zamanla bütün diğer toplumlarda kaçınılmaz olarak yaşanacaktır. Çünkü Avrupa toplumlarının ana özelliğini oluşturan "işin bilimsel örgütlenmesi", öteki bütün örgütlenmelerden daha etkilidir. Dolayısıyla refah ve güç için zorunlu olan bu unsurun halk tarafından keşfedilmesiyle endüstri toplumuna geçiş insanlığın bütünü için kaçınılmaz olacaktır (Aron, 1986:84).

Yine Aron'a göre (s.85-6) Comte'un yaşadığı dönem olan 19. yüzyıl başlarında gözlenen endüstri toplumunun belirgin özellikleri şunlardır:

1. İşin bilimsel örgütlenmesi üzerine kurulan endüstride üretim, geleneksel alışkanlıklara göre değil en çok verimi sağlayacak şekilde düzenlenmiştir.
2. Bilimin işin örgütlenmesine uygulanması sayesinde insanlık, kaynaklarını olağanüstü bir şekilde geliştirmiştir.
3. Endüstri üretimi, yeni bir toplumsal olgu olan işçi sınıfının ortaya çıkmasına yol açmıştır.
4. İşçilerin iş yerlerinde toplanmaları; çalışan ve çalıştıran arasında, işçi ile işveren ya da kapitalist arasında çok açık ya da gizli çatışmaya yol açmıştır.
5. Bir tarafta işin bilimsel organizasyonu dolayısıyla verimlilik durmaksızın artarken aşırı üretim bunalımları çoğalmış, dolayısıyla *bolluk içinde yoksulluk* ortaya çıkmış ve milyonlarca insan yoksulluk çekerken mallar satılamaz hâle gelmiştir.
6. İşin endüstriyel ve bilimsel organizasyonuna bağlı ekonomik sistem; değişim özgürlüğü, girişimci ve tüccarın *kâr* arayışı ile belirginleşmiştir. Bazı kuramlar bundan zenginliğin temel koşulunun *kâr* arayışı ve *rekabet* olduğu, devletin işlere ne kadar az karışırsa üretim ve zenginliğin o kadar hızla artacağı sonucuna varmışlardır.

Comte, Aron'un da belirttiği gibi, bu ilkelerden ilk üçünü kabul eder. Ancak Comte'a göre emek ve sermaye arasındaki çatışma, ikincil öneme sahiptir; işin kötü örgütlenmesinden kaynaklanır ve toplumsal reformlarla giderilir. Bunun yanı sıra bunalımlar önemsiz ve geçicidir. Beşinci ve altıncı özellikler ise daha çok sosyalistler tarafından öne çıkarılmıştır.

Saint-Simon gibi Akıl Çağı ve Aydınlanma geleneğinin mirasçısı olmakla birlikte Comte, bu geleneğin bir ürünü olan "bireyciliğe" şiddetle karşı çıkmıştır (Bottomore ve Nisbet, 1990:574). Bunun yanı sıra piyasanın "görünmez bir el" tarafından idare edildiğine inanan liberal iktisatçıları, Comte'u metafizikçi olmakla suçlamıştır. Dolayısıyla bu yanı sıra liberallerden ayrılmasına rağmen Comte, sosyalistlerin emekle sermaye arasındaki çıkar çelişkisine de inanmaz. Özetle belirtmek gerekirse Comte, ne liberaldir ne de sosyalist. O, *örgütleyici okulun* patronu olarak düşünülebilir. Onun felsefesi, endüstri toplumunun yorumuna dayanır. Bu felsefe, özellikle filozofların ve bilim adamlarının öncülüğünde bir reformun gerçekleştirilmesini ve belirli bir ruhsal güçle insanların duygularını ayarlamaları, ortak iş için onları birleştirmeleri, yönetenlerin haklarını onaylamaları, güçlerin keyfilğini ya da bencillliğini yumuşatmalarını öngörmüştür (Aron, 1986:91).

Saint Simon ve Comte gibi benzer şekilde İngiliz sosyoloğu Spencer (1830-1903) “militaristik despotizm”in egemen olduğu “savaşçı toplumlar”dan özgürlüğün ve barışçı yönetimlerin egemen olduğu “endüstri toplumları”na doğru bir “ilerleme”nin mevcut olduğu görüşündedir.

Spencer kendi içinde bütünleşmeye sahip olmayan ve cebri yöntemlerle bir araya getirilmiş “savaşçı” toplumlara karşı “endüstri” toplumlarının çok farklılaşmış, sıkı örgütler ağı ile bütünleşmiş toplumlar olduğunu belirtmektedir.

Spencer 19. yüzyılın diğeri birçok sosyoloğu gibi “evrim”e (yani bir anlamda ilerlemeye) inanır ve insanlığın geleceğı hakkında “iyimser”dir. Onun yaşadığı dönemde endüstrileşme süreci henüz tamamlanmamıştır; feodal toplumdan endüstri toplumuna doğru evrim gerçekleştikçe kapitalist toplumda görülen sosyal denge-sizlikler, adaletsizlikler ve sınıf çatışmalarının Comte gibi ortadan kalkacağına inanmaktadır. Ancak Spencer, Comte’tan farklı olarak liberaldir ve bir kez doğru yola girdikten sonra evrimin devamlı düz bir hat üzerinde kendiliğinden hareket edeceğini düşünmektedir (Freyer, 1954:69-1).

Ünlü Fransız sosyoloğu Durkheim da Spencer gibi toplumların “basit toplum”lardan “karmaşık toplum”lara doğru bir evrim sürecinde geliştiğini düşünmektedir. Ancak Durkheim’in düşüncesinin odak noktasını “Toplamları bir arada tutan unsur nedir?” sorusu oluşturur (Turner, s.10). Buradan hareketle Durkheim “kolektif bilinç” ve “dayanışma”yı anahtar kavramlar olarak ele alır.

Durkheim, basit toplumların benzer unsurlar etrafında bütünleşmelerine karşılık giderek karmaşılaşan endüstri toplumlarında toplumsal farklılaşmanın artışına ve bunlara paralel olarak “bireyselliğin” ve “farklılaşma”nın egemen olduğu bu toplumlarda “organik dayanışma” dediğı “işbölümü”nden kaynaklanan bir bütünleşmenin ortaya çıkışına işaret etmektedir.

Kısaca belirtmek gerekirse Comte’un pozitivizm mirasının varisi olan Durkheim’a (Tiryakian, 1990:202) göre endüstri toplumu işbölümü dolayısıyla toplumsal farklılaşmanın ve bireyselliğin arttığı ve benzerliklerden kaynaklanan “mekanik dayanışma”nın yerini “organik dayanışma”nın aldığı toplum biçimidir.

Aslında Spencer ve Durkheim’in çağdaşı olan Marx ve Weber, daha önceki sosyologlar gibi kendilerine odak noktası olarak doğrudan endüstri toplumu kavramını seçmemişlerdir. Marx ve Weber endüstri toplumu yerine **kapitalizm** kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir. Ancak her iki sosyoloğun görüşlerinde paralellikler bulunmasına rağmen odak noktaları ve temel yaklaşımları çok büyük ölçüde birbirine zıttır. Nitekim sosyoloji geleneğı içinde her iki sosyolog da iki karşıt kampın öncü isimleri olarak kabul edilir. Saint-Simon ve Comte’un kafalarındaki feodal-askerî-teolojik toplumlarla bilimsel endüstri toplumları arasındaki çelişkinin yerine, Marx düşüncesinin merkezine çağdaş toplumun özü olan kapitalizm adını verdiği çelişkiyi koymuştur. Marx’ın düşüncesi sürekli ezilenlerle ezen arasındaki uyumsuz niteliğı içeren kapitalist toplumun sınıf çatışmasını kendisine merkez olarak almıştır (Aron, 1986:145-6).

Marx’a göre proleterya ile kapitalistler arasındaki çatışmayı doğuran da endüstridir (Aron, 1986:44). Marx zenginliğin çoğalması ile çok sayıda insanın artan sefaleti arasındaki çelişkinin ortaya çıkışının burada sonuçta devrimci bir bunalıma yol

Resim 1.7

*Emile Durkheim (1858-1917)
Durkheim’a göre endüstri toplumunda toplumsal işbölümü artmaktadır.*

açtığını belirtir. Kapitalist sistemin içinde kapitalistler üretim araçlarını ve emekçilerin sayısını artırmazlık edemezler. Dolayısıyla emekçileşme, yoksullaşma sürecinde Marx'a göre sanatkarlar, küçük burjuvalar, tüccarlar ve emekçi çiftçiler gibi ara sınıflar zamanla ortadan kalkarak emekçi sınıfına katılacaktır. Çünkü bu ara sınıflar ne tarihsel girişime ne de dinamizme sahiptirler. Topluma damgasını vurabilecek sadece iki güç vardır; biri kapitalist sınıf, diğeri ise işçi sınıfıdır. Kesin çatışma günü herkes kapitalistlere ya da işçilere katılacaktır (Aron, 1986:144-5). Bu çatışmanın sonucu ise emekçilerin yani proleteryanın zaferiyle sonuçlanacaktır.

Öte yandan Weber (1864-1920) ise Durkheim gibi modern toplumu endüstri toplumu kabul etmekle beraber onun belirleyici yegane karakteristiğinin endüstri olduğu görüşünü kabul etmemektedir (Badham, 1984:17).

Weber daha çok genel sürecin bir parçası olarak endüstrinin gelişimi ile ilgilenir ve tarihte temel gelişme olarak *rasyonelleşmenin* merkezî önemini vurgular. Weber modern topluma ilişkin çalışmalarında göstermiştir ki sosyal hayatın rasyonelleşmesi; ekonomi, siyaset, kamu yönetimi, hukuk ve kültür alanlarını kapsamına almıştır. Özellikle dikkatini bilimin yükselişi, yaşamın entellektüalizasyonu, makine teknolojisinin kullanımı, modern rasyonel kapitalizmin karakteri, rasyonel hukukun gelişimi, rasyonel hukuki otorite ve bürokratik yönetim geleneği üzerinde yoğunlaştırmıştır (Badham, 1984:18; Grint, 1992:4).

Weber, toplum içindeki eylemlerin **sınıf** çıkarlarından kaynaklandığını söyler. Ancak Weber'in sınıf kavramı insanların üretim araçları karşısındaki durumlarını değil piyasadaki mallara hangi ölçüde sahip oldukları ve hayatta elde edebilecekleri imkânlarla bağlıdır. Dolayısıyla Weberyen teorideki sınıf kavramı Marxist teorisinin aksine *üretim ile ilgili değil tüketim ile ilgilidir*. Weber'e göre sınıf çatışmaları yavaş yavaş piyasadaki mallardan piyasadaki işgücünün ücretine kaymıştır (Kongar, 1981:95; Kopri, 1978:10-11).

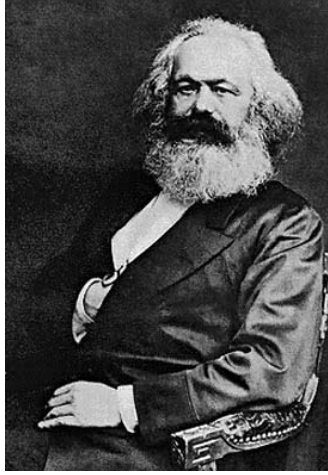
Durkheim ve Weber için işbölümünün ilerlemesi ve sosyal hayatın rasyonalizasyonu çok sayıda sosyal problem yaratır ve problemler yeni bir sosyal hedef olarak endüstrinin kuruluşu ile çözülemez (Badham, 1984:17). Weber; sınıfları, değerleri ve

ulusları karşı karşıya getiren çatışmaların sürekliliğine ve ortadan kaldırılamayacağına inanıyordu. Saint-Simon, Comte gibi düşünürlerin aksine çağdaş toplumun özünde barışçı olduğunu düşünmüyordu. Şiddeti tarihin ve toplumun doğal düzenine uygun buluyordu.

Özetle belirtmek gerekirse endüstri toplumuna ilişkin olarak yukarıda görüşleri kısaca incelenen Saint-Simon, A. Comte, H. Spencer, E. Durkheim, M. Weber gibi sosyologların tümü endüstri çağı içerisinde yaşamış olmalarına rağmen, farklı noktaları ön plana çıkartarak kendilerine has birtakım sosyolojik öğretilerden hareket etmişlerdir (Türkdoğan, 1996:179). Bir diğer ifade ile Saint-Simon, Comte, Spencer ve Durkheim eski düzenin çözülmesinden

Resim 1.8

Marx (1818-1883), endüstriyel kapitalizmin eşitsizliği daha da artıracığını iddia etmiştir.

Resim 1.9

M. Weber'e (1864-1920) göre, modern/endüstriyel kapitalizmin aile-i farikası, rasyonalitedir.

doğan tehlikeler ile sosyal ahlak ve sosyal organizasyonun sorunlarıyla ilgilenmişlerdir. Marx ve Weber ise öncelikle yeni toplumda mekanikleşen kapitalizm ile meşgul olmuşlardır (Kumar,1978:34).

Çağdaş Endüstri Toplumu Teorileri

Endüstri toplumlarının özelliklerini özetlemek

Endüstri toplumu kavramı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir popülerite kazanmıştır. Çünkü bu dönemde Bunham'ın "Yönetmel Devrim" çalışmasında da ortaya koyduğu şekilde kapitalizmde köklü dönüşümler yaşanmıştır.

Büyük ölçüde "orta yol"un temsilcileri olarak kabul edilen sosyologlar, modern toplumu en iyi tanımlayan kavramın artık kapitalizm değil endüstri toplumu olması gerektiği görüşünde birleşmişlerdir (Badham, 1984:2).

Çağdaş endüstri toplumu teorileri içinde önemli yer tutan R. Aron, A. Giddens, A. Toffler ve K. Kumar gibi sosyologların çalışmalarına baktığımız zaman bunların tespitleri ile bir önceki bölümde görüşlerini ele aldığımız ilk dönem sosyologlarının yaklaşımları arasında büyük birtakım paralellikler göze çarpmaktadır. Ayrıca bunların yaklaşımları kendi aralarında da çok büyük benzerlikler içermektedir.

Dolayısıyla *endüstri toplumu teorisinin temel karakteristiklerini* şu şekilde sıralayabiliriz: Endüstri toplumu her şeyden önce *üretimin dev fabrikalarda yapıldığı ve teşebbüsün aileden ayrıldığı* toplum biçimidir (Aron, 1986:91). Burada toplumun (dolayısıyla üretimin) ağırlık merkezini fabrika oluşturur. Artık aile, bir birim olarak birlikte çalışmaz. Ailenin temel işlevi ise (işçiye eski bağlarından kurtarıp fabrikaya hazırlamak için) kendinden alınarak bağımsız kurumlara verilmiştir. Örneğin okullarda çocukların fabrika yaşamına uyacak şekilde hazırlanmaları amaçlanmıştır. Dolayısıyla endüstrinin getirdiği disiplin, her şeyi zamanında yapmak, söz dinlemek, gösterileni fazla bir zihni çabada bulunmadan öğrenmek, fabrika için insan hazırlayan ve kitle eğitimi veren kurumların temel amacı olmuştur. Çünkü montaj düzenine göre kurulmuş fabrika hayatı; işçinin işe zamanında gidip gelmesini, amirlerinin ve yöneticilerinin vereceği emirleri tartışmadan yerine getirmesini veya büroda ya da makine başında aynı şeyi tekrar tekrar bıkmadan yapmasını gerektiriyordu (Toffler, 1981:53).

Yine endüstri toplumu Aron'un ifadesiyle *"işbölümünün orijinal bir tarzını verir."* Aslında işbölümü, endüstri öncesi toplumlarda da söz konusudur; ancak Taylor'un "işin bilimsel örgütlenmesi" teorisinde ortaya koyduğu gibi rasyonaliyenin gereği işlerin küçük parçalara ayrılarak çok sayıda farklı uzmanlık alanlarının ortaya çıkışı, sadece endüstri toplumlarına özgü değildir. Bu toplumda "Ne iş olsa yaparım." diyen köylünün yerini uzman işçiler almıştır. Ancak endüstri toplumunun aşırı uzmanlaşmayı öngören boyutu gerek Marx gibi sosyolog/iktisatçılar tarafın-

Resim 1.10

Çağımızda endüstriyel üretim büyük ölçüde yüksek teknolojiye dayanır hâle gelmiştir.

Kaynak:

<http://www.guardian.co.uk/>

dan gerekse “Modern Zamanlar” örneğinde olduğu şekilde C. Chaplin gibi sanatçılar tarafından eleştirilmiş olsa bile endüstri toplumunun en temel özelliklerinden birini oluşturmaktadır (Kumar, 1978:85-6; Toffler, s.79-81).

Gerek Saint-Simon, Comte, Weber gibi 18 ve 19. yüzyıl sosyologları gerekse Aron gibi çağdaş sosyologların endüstri toplumunun en önemli özellikleri arasında saydıkları bir diğer önemli özellik ise *rasyonalite* ya da *rasyonel besap* konusudur.

Bilindiği gibi endüstri toplumlarında dev firmalar sürekli maliyetleri azaltarak kârlarını artırmak amacıyla çalışmalarda bulunurlar.

Yine endüstri toplumu bu bağlamda rasyonalizmin yanı sıra *sekülerizmin* geliştiği ve *bürokratik örgütlenmenin* artmış olduğu toplum biçimidir (Kumar, s.85-111). Üretim ölçeğinin büyümesi, ulaşımın ve haberleşmenin artışı, endüstri toplumlarında bütünleşmiş *ulusal ekonomilerin* ve *merkezileşmiş iktidarların* doğuşuna yol açmıştır.

Nitekim endüstrileşme sürecine paralel olarak en azından teorik planda kendine eşitliği, liberal demokrasiyi esas alan merkezîyetçi ulusal devletlerin yükselişine tanık olunmuştur.

Kerr ve arkadaşlarının hazırladıkları ünlü çalışmaları “Industrialism and Industrial Man”de vurguladıkları şekilde siyasal rejimleri ne olursa olsun endüstri toplumları giderek artan bir şekilde birbirine yaklaşılmaktadırlar. Ancak bu yakınlaşma teorisine, Bendix (1983) gibi, endüstrileşmiş ülkeler arasındaki farklılıkların mevcudiyetine dikkat çekerek karşı çıkanlar da mevcuttur.

Yine yoğunlaşma ya da sermaye birikimi ise hemen hemen bütün endüstri toplumlarının ortak özelliğidir. Endüstrileşmeyle birlikte hızla büyük kentlerin ortaya çıktığı ve on binlerce insanın aynı fabrikanın çatısı altında çalışmaya başladığı, ciroları birçok ülkenin gayri safi milli hasıllarını aşan dev şirketlerin mevcudiyeti müşahade edilmektedir.

Öte yandan endüstri toplumları Giddens’in da belirttiği gibi kökenleri “Aydınlanma”ya dayanan “ilerlemeci” bir hareketi temsil eder ve endüstri toplumlarındaki mevcut çatışmaların da bu ilerleme sürecine paralel olarak çözüleceği düşüncesi hakimdir.

Bunun yanında endüstri toplumu ile “modernleşme” kavramı aynı toplumların farklı boyutlarını ifade eden özdeş kavramlar hâline dönüşmüştür. Özellikle endüstrileşerek daha çok refaha ve güce sahip olmak isteyen ve geliştirmekte olan ülkelerin aydınları için zaman zaman batılılaşma ile ifade edilen modernleşme, son döneme kadar temel hedeflerden biri olarak görülmüştür. Bugün de bazı aydınlar tarafından sorgulanmakla beraber (Sachs, s.65) hâla resmî ideolojilerin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Endüstri toplumlarında Dahrendorf’un belirttiği şekilde *sınıf çatışmaları* toplu pazarlık, tahkim, arabuluculuk şeklinde *kurumsallaştırılmıştır*. Dolayısıyla sınıflar arasındaki gerginlikler endüstrileşmenin ilk yıllarındaki şiddetini kaybetmiştir.

Özetle belirtmek gerekirse endüstri toplumu işbölümünün, uzmanlaşmanın, standartlaşmanın, kentleşmenin, cemaatin gerileyişinin, sekülerizasyonun, rasyonelleşmenin, bürokratikleşmenin, sermaye birikiminin, modernleşmenin, benzeşmenin, teknolojik gelişmenin, vasıflı işgücünün, çoğulculuğun, formel ilişkilerin, toplumsal farklılaşmanın, bireyciliğin, para egemenliğinin ve çekirdek ailenin hakimiyetinin arttığı toplumlardır.

POST-ENDÜSTRİYEL TOPLUMLAR

Yükselen Yeni Topluma İlişkin Kavramlar

Ortaya çıkan yeni topluma ilişkin kavramlaştırmaları sorgulamak

1960'lı yıllardan itibaren bazı sosyal bilimciler, Amerika ve Japonya gibi ileri düzeyde endüstrileşmiş ülkelerde, toplumun temel karakteristiklerinde köklü değişim eğilimi gözlemlemişlerdir. Bu yeni toplum biçimi, birçok yönden endüstri toplumundan farklılıklar arz etmektedir. Dolayısıyla bir önceki bölümde ele alınan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra popülerite kazanan "endüstri toplumu" kavramının yerine gelmekte olan toplumu tanımlamayı amaçlayan çok sayıda yeni kavram ortaya atılmıştır.

Yükselen yeni topluma ilişkin olarak ortaya atılan bu kavramlara baktığımız zaman sayılarının oldukça kabarık olduğu göze çarpmaktadır. Bu yeni toplumu Amitai Etzioni "*modernlik sonrası çağ*" (post-modern era), George Lichtheim "*burjuva sonrası toplum*" (post-bourgeois society), Herman Kahn "*ekonomi sonrası toplum*" (post-economic society), Murray Bookchin "*kıtlık sonrası toplum*" (post-scarcity society), Kenneth Boulding "*uygarlık sonrası toplum*" (post-civilized society), Daniel Bell "*post-endüstriyel toplum*" (post-industrial society), Peter F. Drucker "*bilgi toplumu*" (knowledge society), Paul Holmes "*kişisel hizmet toplumu*" (the personal service society), Ralf Dahrendorf "*hizmet sınıflı toplum*" (the service class society) veya "*kapitalizm sonrası toplum*" (post-capitalist society), Zbigniew Brzezinski "*teknokratik çağ*" (the technetronic era), (Kumar, s.193-4) ve Y.Masuda "*enformasyon toplumu*" (information society) olarak adlandırmaktadır (1990). Castells (1999) ise network toplumu (network society) kavramını kullanmıştır.

2000'li yıllarda ise yükselen yeni dönemi tanımlamak için "sanal toplum" (digital society), "digital ekonomi" (digital economy), "enformasyon ekonomisi" (information economy) ve "yeni ekonomi" (new economy) gibi kavramlar kullanılmaya başlanmıştır.

Öte yandan yeni toplumu tanımlamaya yönelik yukarıdaki yaklaşımlar arasındaki farklılıklar daha çok ayrıntıya ilişkindir (Williams, 1988:18). Özde bu yaklaşımlar arasında büyük benzerlikler söz konusudur. Örneğin bu araştırmacıların büyük bir bölümü endüstri toplumu kavramının artık yeni toplumu tanımlamakta yetersiz kaldığını açıkça ifade etmektedir.

Buna karşılık post-endüstriyel toplum (ya da enformasyon/bilgi toplumu) teorilerinin karşısında yer alan yazarlara göre böyle bir enformasyon devriminden bahsedilebilmesi için vakit oldukça erkendir ve enformasyon toplumu teorisyenlerinin *teknolojik determinizm* gibi yanlış varsayımlardan hareket ettikleri görüşündedirler (Giddens, 1993:74). Yine İngiltere'de öncülüğünü Rosenbrock ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmalara göre ise enformasyon toplumunun endüstri toplumundan temel farkı, "*nitelik*" değil daha çok "*derece*" farkıdır; adı geçen değişim zaten endüstri toplumunun özünde vardır. Burada vurgulanan daha çok endüstri toplu-

Resim 1.11

Post endüstriyel/enformasyon çağı bazı yazarlara göre dünyayı küçük bir "elektronik köy"e dönüştürmüştür.

Kaynak:
www.coginternational.com

munda değişimin hız kazanması olarak yorumlanabilir. Özde endüstri toplumunun kurumları mevcudiyetini sürdürmektedir. Bunun bir enformasyon devrimi olarak ele alınması doğru değildir. Çünkü adı geçen dönüşüm sadece enformasyon alanında değildir. Örneğin genetik teknolojisinde de köklü dönüşümler söz konusudur diyerek enformasyon toplumu teorilerine karşı çıkmaktadırlar (MEB, s.31-3).

Türkiye’de ise post-endüstriyel dönüşüme (enformasyon/bilgi toplumuna) ilişkin yapılan çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır ve bu çalışmalar yaşanan değişimin nitelik farkından kaynaklandığını varsaymaktadır. Ayrıca gelmekte olan yeni toplumu tanımlamak için de Drucker’ın “bilgi toplumu” kavramı tercih edilmektedir. “Modernist görüşün pozitivist fikri sabitine” (Sezal, 1991:34) dayandığı gerekçesiyle özellikle bilgi toplumu kavramı epistemolojik yönden eleştirilere uğramıştır. Ancak üretim ve istihdam sürecinde teorik bilginin ön plana çıkışına dikkat edildiğinde bu eleştirilere bütünüyle katılmak mümkün değildir.

Bu çalışmada ise post-endüstriyel dönüşüm başlığı altında, epistemolojik tartışmaları bir tarafa bırakarak post-endüstriyel toplum, enformasyon toplumu ve bilgi toplumu gibi kavramları birlikte kullanacağız.

İlk kez 1966 yılında Japonya’da planlamacılara kılavuzluk etmek amacıyla hükümetçe görevlendirilen bir bilim, teknik ve ekonomi ortak çalışma takımı tarafından ortaya atılan enformasyon toplumuna ilişkin ilk öncü çalışmalardan birisi, aslında, bilginin üretilmesinin ve dağıtılmasının büyük bir değer taşıyan eylem olduğunu vurgulayan Fritz Machlup tarafından 1962 yılında yapılmıştır (Köksal, 1987:37). Machlup “Amerika Birleşik Devletleri’nde Üretim ve Bilginin Dağılımı” adıyla yayımladığı bu çalışmasında bilgi sektörüne ilişkin meslekleri ve bilgi endüstrilerini tanımlamıştır. Yine 1969 yılında ise Peter F. Drucker, bilgi işlerinin artan önemini vurgular. Drucker’a göre bilgi, işletmeler için stratejik bir unsur hâline dönüşmüştür (Williams, s.17). 1971 yılında da Japonya’da Masuda “Enformasyon Toplumu İçin Plan” hazırlar ve oluşum hâlindeki bu topluma ilişkin belirsizliği vurgulamak için yine bu toplumun temel alamet-i farikalarından olan bilgisayar ile ütopya kavramlarından oluşturduğu “computopia” kavramını kullanır (MEB, s.33).

Ancak değişimin giderek ivme kazandığı bir ortamda bütün yeni kavramlaştırmalar (buna enformasyon/bilgi toplumu kavramı da dahil) giderek daha çok güçleşmektedir. Bu sebeple burada post-endüstriyel dönüşüm ya da enformasyon/bilgi toplumu kavramlarını, bir kategoriden diğerine düz bir çizgide geçiş biçiminde değil endüstri toplumunda var olan yapıların eski önemlerini yitirmesi ve temel karakteristikleri aşağıda sıralanan “post-endüstriyel toplum”a ilişkin özelliklerin öne geçmesi şeklinde düşünmek gerekir. Post-endüstriyel toplum, her ne kadar farklı paradigmalara dayansa bile endüstri toplumuna özgü yapılar daha uzun süre mevcudiyetlerini sürdüreceklerdir.

Post-Endüstriyel Toplumun Temel Karakteristikleri

Post-endüstriyel toplumun temel karakteristiklerini endüstriyel toplumların temel karakteristikleriyle karşılaştırmak

Ekonomik Yapıdaki Dönüşüm

D. Bell, post-endüstriyel toplumunun ilk özelliğini malların üretiminden hizmetlere yöneliş olarak belirtir. Aslında hizmet sektörü bütün ekonomilerde mevcuttur; ancak endüstri öncesi toplumlarda öncelikle domestik hizmetler söz konusu iken endüstri toplumlarında ise taşımacılık, finansal hizmetler gibi alanlarda malların

üretimine “yardımcı” niteliktedir. Oysa endüstri sonrası toplumlarda esas önemli nokta eğitim, sağlık, sosyal hizmetler gibi insani hizmetler ile bilgisayar, sistem analizi ile bilimsel araştırma ve geliştirme gibi mesleki hizmetler alanında yoğunlaşmaktadır (Bell, 1989, s.95).

Bell'in post-endüstriyel topluma ilişkin görüşlerinden hareketle Marc Uri Porat, ABD Ticaret Bakanlığı'nın desteğiyle 1975-77 yılları arasında oldukça kapsamlı bir araştırma projesi gerçekleştirir. Bu çalışmada Porat enformasyon toplumunun istatistiksel çerçevesini belirlemeyi amaçlar ve çalışmanın temel sorunsalını ise şu şekilde ortaya koyar: Milli gelir içinde bir mal olarak enformasyon ve hizmetlerin üretiminin, işlenmesinin ve dağıtımının payı nedir? Burada tarım, sanayi ve hizmetler gibi geleneksel üç sektörün yanında ayrı bir sektör olarak enformasyon sektörünün yerini belirlemeye çalışır. Porat'a göre enformasyon etkinliklerinin ABD'de gayri safi milli hasıla içindeki yeri 1967 yılında %47'dir. Porat'ın çalışmasının ikinci boyutunu istihdam oluşturmaktadır. Burada da bulgular ABD'nin 70'li yıllarda bir enformasyon toplumu olduğunu vurgular nitekte olmuştur. Bu ülkede tarımın ve sanayinin payı 1950'li yıllardan itibaren sürekli gerilerken enformasyon ve hizmetler sektörünün payı ise istikrarlı bir şekilde artmaya devam etmektedir (Uğur, 1989:189-90).

Nitekim endüstrileşmiş ülkelerdeki ekonomik faaliyetlere baktığımız zaman bu ülkelerde geleneksel demir çelik, otomobil, tekstil, makine imalatı gibi endüstrilerde kriz yaşanmasına rağmen bilgisayar, elektronik, biyokimya, uzay gibi bilgi/enformasyon ağırlıklı yeni endüstriler hızla gelişmektedir (Sadler, 1988:25-5).

Şu anda vuku bulan bu süreç Toffler'e (1993:21-3) göre bir durgunluk değil aksine tekno-ekonomik temelin yeniden yapılanmasıdır. Bir diğer ifade ile eski “ikinci dalga” sanayi devri ekonomisinin çökmesi ve farklı prensiplerle çalışan yeni bir “üçüncü dalga” ekonomisinin ortaya çıkmasıdır.

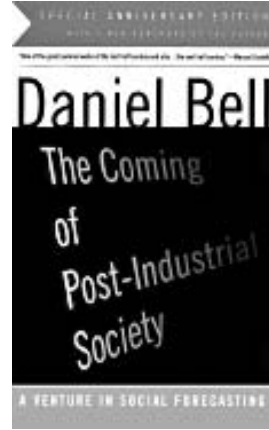
Bu çalışmanın temel problematiklerinden birini oluşturan bu konu, ileride çok daha kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. Ancak kısaca vurgulamak gerekirse endüstrinin gerek üretim gerekse istihdam içinde payının gerileme sürecine girişine, buna karşılık özellikle bilgi ve enformasyonun ağırlığının giderek artışına tanık olmaktadır.

Yükselen Yeni Sınıflar

Yeni toplumda insanların çalıştıkları yer değil aynı zamanda yaptıkları işlerin türü de değişmektedir. Endüstrileşme sürecinde daha önce belirtildiği şekilde nasıl bir önceki toplumun temsilcileri olan sınıflar ortadan kalkmış ya da eski güçlerini yitirmiş ve yerine endüstri toplumunun temsilcileri olan sosyal sınıflar yükselmişse post-endüstriyel dönüşüm sürecinde de yeni sınıfların yükselişi dile getirilmektedir.

Bilindiği gibi endüstri toplumlarında yarı vasıflı işçiler, çalışan sınıf içinde en kalabalık grubu oluşturmuşlardır. Hizmet sektörünün gelişmesiyle de eğitim, idare ve büro işlerinin artışıyla da beyaz yakalı işçilerin yapacakları işlerin sayısında çok büyük artışlar ortaya çıkmıştır. 1956 yılına gelindiğinde ilk defa beyaz yakalılar, endüstri uygarlığı içinde mavi yakalıların sayısını geçmiştir, 1970 yılında ise bu oran beşte dördünden fazladır. Ancak çok daha anlamlı bir başka değişim ise bilim

Resim 1.12

Bell'in “Post-Endüstriyel Toplumun Gelişi” adlı eseri bu alanda en önemli öncü çalışmalardan biri olmuştur.

adamları, teknisyenler, mühendisler, öğretmenler, tıp personeli gibi “teknik ve profesyonel sınıfın” sayısındaki artıştır. 1940 yılında 3.9 milyon olan teknik ve profesyonel sınıfın sayısı 1964 yılında 8.6 milyona yükselmiştir. Daha sonraki yıllarda ise post-endüstriyel toplumun kalbi olan bu sınıf hızla yükselişini sürdürmüştür (Bell, 1973:15-8).

Drucker’ın “bilgi işçisi” (1994:16) dediği bu yeni sınıf, bilginin asıl güç olduğu yeni toplumda gücü de ellerinde bulunduracaktır. Bilgi toplumunun başta gelen grubu olan bilgi işçileri bilgiyi verimli kullanma ve tahsis etmeyi bilenler olacaktır, tıpkı kapitalistlerin sermayeyi verimli kullanıma tahsis etmeyi bilenleri gibi. Tabi bütün bu bilgi elemanları kuruluşlarda çalışacaktır. Ama endüstri toplumu elemanlarından farklı olarak üretim imkânları da üretim araçları da onların elinde bulunacaktır. Bugün bilgi ve hizmet işçilerinin oranı gelişmiş ülkelerde toplam iş gücünün dörtte üçünü rahatlıkla oluşturur hâle gelmiştir. Buna karşılık tarım sektöründe çalışanların yaşadıkları şekilde geleneksel işçilerin oranı sürekli gerilemeye devam edecektir (Drucker, 1994:14). Bu gelişme, Porat’ın çalışmalarında da oldukça kapsamlı verilerle desteklenmiştir.

Öte yandan bu toplumda doğal olarak gücün yapısı da değişecektir. Bilindiği gibi ana üretim faktörünün toprak olduğu tarım toplumlarında güç toprak sahipleriyle ordunun elindedir; buna karşılık ana iktisadi faktörün makine üretimi olduğu endüstri toplumlarında ise kapitalin sahibi olan işverenler en önemli güç hâline gelmişlerdir.

Gelmekte olan yeni toplumda ise A. Touraine’nin ifadesiyle “*bilgi sınıfı*”nın, A. Gouldner’in (s.136) ifadesiyle de “*kültürel sermaye*” sahibi bir “yeni sınıf”ın yükselişine tanık olmaktadır. Gouldner, değişimin öncülüğünü teknik entelijansiya ve entellektüellerden oluşan bu yeni sınıfın üstlendiği görüşündedir.

Özetle post-endüstriyel dönüşüm sürecinde tarım, sanayi, hizmetler gibi üç sektörün yanında bir dördüncü sektör olarak bilgi işçilerinin oluşturduğu enformasyon sektörü giderek artan bir öneme sahip olacaktır (Uğur, 1988:192). Nitekim 1950’de Amerika’da çalışanların yüzde 17’si bilgi üretirken bugün aralarında bilgisayar programcıları, öğretmenler, idareciler, sekreterler, muhasebeciler, bankerler ve teknik elemanların bulunduğu yüzde 60’lık bir profesyonel sınıf bilgi üretiyor (Naisbit, 1987:3).

Bilginin Artan Rolü

Endüstri sonrası toplum teorilerinin öncü isimlerinden olan D. Bell, gelmekte olan toplumun yeni paradigmasının teorik bilgi olduğunu vurgular (Bell, 1970:128).

Bilindiği gibi endüstri toplumu, malların üretimi için makinelerin ve insanların koordinasyonuna dayanır. Oysa yeni toplum, bilgi etrafında örgütlenmektedir. Şüphesiz bilgi, her toplum için gereklidir; nitekim endüstriyel uygarlığın öncü isimlerinden olan Bacon’ın da yüzlerce yıl önce belirttiği gibi “*bilgi güçtür*”; ancak enformasyon/bilgi toplumunda ise bilgi aynı zamanda toplumun temel eksenidir (Bell, 1973:2).

Bilindiği gibi tarım toplumlarında stratejik kaynak, toprak ve işgücü olmasına karşılık endüstri toplumunda sermaye, merkezî bir önem kazanmıştır. Oysa yeni toplumda ise bilgi stratejik kaynak hâline gelmiştir. Çünkü yeni toplumda teorik bilgiyi piyasada ürünlere ve hizmetlere başarılı şekilde dönüştürenler ile eğitim ve araştırma geliştirme harcamalarına en çok yatırımı yapan işletmeler ya da toplumlar başarılı olacaktır (Sadler, 1988:40).

Buna karşılık üretim sürecinde diğer üretim faktörlerinin önemi azalmıştır. Örneğin 1975-80 yılları arasında Japonya'nın toplam üretimi üç misli artmasına karşılık kullanılan hammadde oranında herhangi bir artış söz konusu olmamıştır (Drucker, 1994:101-21). Bir diğer ifade ile üretim araçları içinde hammaddenin eski önemi oldukça gerilemiştir.

Ayrıca bugün bir malın bilgisini bir üst düzeyde üretemediğiniz takdirde rekabet şansınız son derece sınırlı kalmaktadır. Öte yandan önümüzdeki dönemde bugünkü gelişmiş ülkelerin bilgiyi üreten *ofisler*, yine bugün gelişmekte olan ülkelere ise imalat işlerinin yapıldığı dünyanın *atölyesi* işlevini üstleneceğine dair beklentiler söz konusudur.

Yeni toplumun temel kurumlarını oluşturan üniversiteler ile araştırma kurumları, toplumda yeniliklerde ana kaynağı oluşturacaklardır. Buna karşılık endüstri sonrası toplumun ekonomik temelini ise bilimi esas alan endüstriler ile temel problemlerini de bilim politikası ve eğitim politikası teşkil edecektir.

Kısaca belirtmek gerekirse Toffler'in deyimiyle enformasyon toplumunda bilgi, artık para gücüyle kas gücünün eki olmaktan çıkmış ve bunların ruhu ve çekirdeği hâline gelmiştir. Bu toplumlarda başarı ya da başarısızlık bütünüyle bilgiye bağlı hâle gelmiştir.

Eksen ilke	Teorik Bilginin Merkeziliği ve Kanunlaştırılması
Temel kurumlar	Üniversiteler Akademik enstitüler Araştırma kurumları
Ekonomik alan	Bilimi temel alan endüstriler
Temel kaynak	Beşeri sermaye
Siyasal problem	Bilim politikası, Eğitim politikası
Yapısal problem	Özel ve kamu sektörü dengesi
Tabakalaşma: Temel Yol	Nitelik Eğitim
Teorik sorun	Yeni sınıfların bağlılığı
Sosyolojik reaksiyonlar	Bürokrasinin direnci Düşman kültürler

Tablo 1.1

*Post-endüstriyel
Toplumun Yapısı ve
Problemleri*

Kaynak: Bell,
1973:118

Enformasyon Teknolojileri ve İnternet'in Toplumsal Sonuçları

Endüstri toplumunun doğuşunda nasıl buhar makinesi, elektrik, içten yanmalı motorlar gibi enerji teknolojisi büyük rol oynamışsa enformasyon ve iletişim teknolojileri de post-endüstriyel toplumun doğuşunda aynı role sahiptir. Bu teknolojiler, toplumu iki şekilde değiştirmektedir (Sadler, s.49): Birincisi yeni malların üretiminde ve hizmetlerin yerine getirilmesinde yeni imkânlar (işler) sağlamaktadır. Bugün çok sayıda insan ceptelefonu, hesap makinesi, elektronik saat, kişisel bilgisayar, video, müzik seti ve radyoya sahiptir. Yine tele bankacılık, tele alışveriş, tele posta, tele araştırma, tele konferans, internet gibi teknolojilerin büyük ölçüde yaygınlaştığına tanık olmaktadır.

İkinci olarak teknoloji, verimlilik üzerindeki etkisiyle hayatımızı değiştirmektedir. Böylece bir taraftan ürünler daha düşük fiyattan üretilip tüketiciye düşük fiyatla satılmaktadır diğer taraftan ise işsizliği artırmaktadır. Bu hızla büyüyen bir ekonomide ihtiyaç duyulan iş gücü arzına yol açabileceği gibi durgun veya çökmekte olan bir ekonomide kitlesel işsizliğe de yol açabilir.

Nitekim öncelikle büyük kapsamlı bilimsel çalışmalar, ulusal güvenlik ve uzay çalışmaları gibi alanlarda kullanılan bilgisayar teknolojisi, daha sonra ekonomik amaçlarla yönetim alanında, büyüme ve verimliliğin artırılması için işletmeler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. 1970'lerden itibaren ise sosyal refah hizmetlerinde ve birtakım toplumsal sorunların çözümünde kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle bilgisayarların çıkmasıyla ve fiyatlarının ucuzlayarak toplumda daha kolay satın alınabilir düzeye gelmesiyle birlikte bilgisayarların, daha çok bireysel amaçlarla, entelektüel yaratıcılık için kullanılmaya başlandığını görmekteyiz.

Post-endüstriyel dönüşüm sürecinde temel dinamiklerden birini oluşturan bilgisayar teknolojisi, bir yandan zihinsel emeğin yerini tutarak, diğer yandan ise insanın zihinsel emeğinin çerçevesini genişleterek yaşanan değişime önemli bir faktör olarak damgasını vurmuştur.

Öte yandan son dönemde olağan hızla yaygınlık kazanan İnternet, çok kısa bir sürede, olağanüstü geniş bir alanda, hemen hemen herkesi şaşırtacak düzeyde gelişme gösterdi. Neredeyse bütün dünya "internetmania" diyebileceğimiz bir salgını yaşamaya başlamıştır. İnternet kültürünün Margaret Mead'ı olarak anılan Sherry Turkle'a (1995:9-10) göre milyonlarca insanı birbirine bağlayan İnternet, insanların düşünme şekillerini, cinselliklerinin doğasını, topluluk şekillerini ve kimliklerini değiştirmektedir. Bilgisayarlar; bizim yazı yazmamıza, hesaplarımızı yapmamıza ve iletişimde bulunmamıza yardımcı oluyorlar; ancak bunların çok ötesinde, bilgisayarlar, aynı zamanda bizlere hem zihni modeller sunuyor hem de fikirlerimizi ve fantezilerimizi aktarmaya yardımcı oluyorlar.

Resim 1.13

Sherry Turkle'a göre İnternet; yaşama, çalışma ve düşünme biçimlerimizi yeniden değiştiriyor.

Kaynak:

<http://www.newscom.com/GL-social-networking-madness.html>

Öte yandan İnternet, çalışma ilişkilerimizi de değiştirmeye başlamıştır. Geçmişin dev bürokratik örgütleri içinde çalışan insanların yerini günümüzde, işlerini evinden ya da yazlığından yürüten insanlar almaya başlamıştır.

İnsanların bilgisayarlar vasıtasıyla toplumsal, siyasal, ekonomik vb. etkileşime geçmelerini sağlayan bir araç olan İnternetin belki de en önemli işlevi, bilginin *serbest dolaşımını* sağlamasıdır. Günümüzde insanlar, dünyanın her yerinden ihtiyaç duydukları bilgiye ulaşabilir hâle gelmişlerdir. Artık mesafenin eski önemi kalmamıştır. İnsanlar, zaman ve mekândan bağımsız bir biçimde bilgiye daha kolay bir biçimde ulaşabilmektedirler.

Aralarında Habermas'ın da bulunduğu birçok ünlü düşünür, **bilgi devriminin**, eşit şekilde iletişim şansını artırdığını (Liska, Grune, 1999: 30) iddia etmektedirler. İnternet sayesinde geçmişte seçkinlerin tekelinde kalan bilgi/enformasyon, günümüzde daha geniş kitlelere yayılmıştır.

Bundan böyle büyük bürokratik örgütlerin dışında, *küçük/marjinal gruplar* ya da bireyler de, İnternet sayesinde, global düzeyde seslerini duyurabilmektedirler. Günümüzde İnternet, tam bir özgürlükler ortamıdır. Artık isteyen; istediğı bilgiyi bir sansüre bağı olmaksızın global düzeyde, ilgililerin kullanımına sunabilir. Bunun için de çok fazla bir sermayeye ihtiyaç yoktur. Tek bir birey, gerektiğinde, İnternet üzerinden dev boyutlardaki firmaları sıkıntıya sokacak kampanyalar yürütebilir ya da bazı insanlar Amazon, Twitter ve Facebook örneklerinde olduğı şekilde yeryüzünün en büyük firmalarını ya da iletişim ağlarını İnternet üzerinde oluşturabilir ya da geçmişte Batistalar örneğinde olduğı gibi global düzeyde siyasal kampanyalar yürütebilir. Yine Arap dünyasındaki halk hareketleri örneğinde olduğı şekilde İnternet önemli bir iletişim aracı olarak işlev görebilir.

Tarih boyunca tüm *diktatörler*; yönettikleri kitlelerle ilgili her türlü enformasyonu, tek elde toplamak istedikleri gibi bunların yayılmasını, gerekiyorsa şiddete de başvurarak sınırlandırmak çabası içinde olmuşlardır. Geçmişte teknolojinin yetersizliği ya da sadece merkezî otoritenin elinde bulunması da bu amaca hizmet etmiştir. Yönetilenler çoğu kere, yönetenlerin eylemlerinden haberdar olamamışlardır.

Bu yüzyılın başında Çin'e giden Batılı bir gezgin, iyi yürekli kraliçelerinden bahseden Çinliye, kraliçenin on yıl önce öldüğünü söylediğinde Çinlinin ağladığını yazar. Oysa durum şimdi tersine döndü; binlerce kilometre uzaktaki sıradan insanlar bile bir sıcak savaşın gelişmelerini, ayrıntılı bir biçimde canlı yayında evinden izler hâle gelmiştir.

Bunun dışında dünyanın farklı bölgelerinde yaşamalarına rağmen İnternette sürekli etkileşim hâlinde bulunan milyonlarca insan, enformasyonun bir yerden bir başka yere anında taşınmasını sağlıyorlar. Özellikle *teknolojinin giderek ucuzlaşması ve geniş kitlelere yayılması*, bu gelişim sürecinde hayati bir rol oynuyor.

Daha önce devletin resmî kitle haberleşme araçlarında ya da büyük medya kuruluşlarında seslerini duyuramayan marjinal gruplar, İnternet teknolojisi sayesinde, gerektiğinde, merkezî iktidara karşı, tüm dünyadan kendilerine destekçiler bulabilir hâle geldiler. Etnik hareketlerin giderek yaygınlık kazanması ile iletişim teknolojilerinin gelişimi arasındaki ilişkiyi sanırım inkâr eden yok. Bir taraftan dünyayı “küresel kültür”e taşıyan enformasyon ve iletişim teknolojileri, diğer taraftan da aynı arabanın tersine işleyen tekerlekleri gibi “*yerel kültür*”lerin öne geçmesine de zemin hazırlıyorlar.

Bir diğer ifade ile bazı yazarların adına post-modern çağ dedikleri günümüzde, bir anlamda yönetenlerin işi çok daha zorlaştı. Bu durum özellikle “*toplumsal bütünleşme*” sorununu çözememiş ülkeler için özel bir önem taşımakta. Yirmi birinci yüzyılın eşğinde insanlık, adeta bu yüzyılın başında bir diktatörün “karşı devrim” olarak bahsettiğı bir tür “*tele devrim*” süreci ile karşı karşıya kaldı.

Bazı iyimser yazarlar, İnternet gibi enformasyon teknolojilerindeki gelişmenin daha varsıl ve demokratik bir toplumu sağlayacağını iddia ediyorlar, kötümserlerse aksini. Bilginin yaygınlık kazanmasında en önemli araçların başında gelen İnternet, aynı zamanda bilgiyi kirleten bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü İnternet üzerinde her isteyen, istediğı bilgiyi, hiçbir denetime tabi tutulmadan sayıları yüzlerce milyonu bulan kullanıcıların hizmetine sunabilir. Bunlar, bilimsel nitelikli olabileceğı gibi hiçbir bilimsel niteliğı olmayan (hatta yasal olmayan/yanlış) bilgiler de olabilir.

Bilgi devrimi, tarım ve endüstri devrimlerinden mülhem küresel ölçekte paradigmatik dönüşümü ifade etmektedir.

Bilgi kirlenmesinin masum bir yolu da İnternetin değerli değersiz her türlü bilginin bir arada yer aldığı bir çöplüğe dönüşmesidir. Örneğin araştırma yapmak istediğiniz birçok konuda, araştırma makineleri değerli değersiz yüz binlerce veriyi getirmektedir. Her ne kadar giderek daha çok gelişen yeni programlar sayesinde araştırma makineleri daha ileri düzeyde araştırmalar yaparak bazı bilgileri sizin için rafine etseler bile son derece önemli bilgiler ile hiçbir değeri olamayan, çoğu ke-re de yanlış olan bilgiler bir arada yer almaktadır. İnsanların zaman fukarası olduk-ları bir dönemde, araştırmacıların tek tek bütün web sitelerini tarayarak içinde kıy-metli olanlarının seçimi de zaman bakımından tümüyle mümkün olmadığından or-taya bir kargaşa çıkabilmektedir. Bilgi kirlenmesinin farklı bir yüzünü oluşturan aşırı enformasyon yüklenmesinin bireylerde yaratmış olduğu şaşkınlık da giderek artmaktadır.

Başta İnternet olmak üzere mevcut enformasyon teknolojileri sayesinde insan-lık, tam bir “enformasyon bombardımanı” ile karşı karşıya kalmıştır. Bir yazarın de-yimiyle adeta “her taraftan üzerimize enformasyon yağmaktadır”.

En alt gelir grubundaki aileler dahi evlerindeki televizyon sayesinde muhtelif olaylara ilişkin her gün yüzlerce enformasyona muhatap oluyorlar. Artık dünyada birçok alanda enformasyon kıtlığı değil enformasyon bolluğu yaşanıyor. Oysa, geçmişte bazı Sultanların dahi toprakların bir bölümünün işgal edildiğini aylar son-ra öğrendiğini yazarlar.

Hâlbuki bırakın böylesine aleni işgalleri, günümüzde geniş kitleler, Wikileaks örneğinde olduğu şekilde, bazı “devlet sırrı” denebilecek bilgilere dahi mevcut enformasyon teknolojileri sayesinde ulaşabiliyorlar. Bugün ortalama bir insan, geçmişte bilimsel düşüncenin teşvikinde önemli rol oynamış, Rönesans prensle-rinden daha büyük bir kitaplığa sahip olabiliyor ya da daha geniş bilgi kaynakla-rına ulaşabiliyor.

Enformasyon teknolojilerinin gelişimi, bilgiyi dijitalleştirmiş; onun depolanma-sını ve dağıtımını ucuzlatmıştır. Bu sayede kağıt kullanımının beraberinde getirdi-ği çevre tahribatı azaldığı gibi maliyetlerde de büyük oranlarda düşüşler ortaya çıkmıştır. Bütün bu gelişmelerin, insanlığın önüne yepyeni kapıları açtığı da bir ger-çektir. Her türlü ilkeliliğin kaynağı olan cehaletin ortadan kaldırılması için, insanoğ-luna yeni imkânlar sunmaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse birçok yazarın iddia ettiği şekilde İnternet; yaşa-ma, çalışma ve düşünme biçimlerimiz üzerinde önemli etkilerde bulunuyor. İnsan-lık daha önce görülmedik şekilde yeni bir toplumsal dönüşüm sürecini yaşıyor. Bunun arkasındaki en önemli güçlerden biri ise enformasyon teknolojileridir.

Post-endüstriyel Toplamların Diğer Karakteristikleri

Endüstri toplumundan post-endüstriyel topluma yönelik, beraberinde sadece yu-karıda anılan değişimleri değil aynı zamanda toplumun diğer unsurlarında da köklü dönüşümleri getirmiştir. Örneğin teknolojinin giderek *ucuzlaması* ve yay-gınlaşması, bir taraftan kitle üretimi ve kitle haberleşmesinin çözülüşünü sağlarken diğer taraftan da bireyin konumunun güçlenmesi sağlamıştır.

Ayrıca endüstri toplumunun otorite, disiplin, bağlılık, erkeklik, fiziki kabiliyet-ler, rekabet, saldırganlık, tutumluluk, hırs, güvenlik gibi değerlerinin yerini üni-seks, özgürlük , bireysellik, gerçek, güzellik gibi iyimser bakış açısını ifade eden değerlerin alacağı belirtilmektedir (Sadler, 1988:16; Frankel, 1991:20).

Masuda'ya göre endüstri toplumunun temel değerlerini, fiziksel ihtiyaçların tatminini amaçlayan maddi değerler ile insan hakları ve Rönesans ruhu oluşturmalarına karşılık onun enformasyon toplumu olarak adlandırdığı post-endüstriyel toplumlarda insanın kendini disiplin altına alması ve sosyal katkısına bağlı değerler ön plana geçmektedir.

		ENDÜSTRİYEL TOPLUM	ENFORMASYON TOPLUMU
Yenilikçi teknoloji	Öz Temel fonksiyon Üretim gücü	Buhar makinesi Fiziksel. emeğin ikamesi ve amplifikasyonu Maddi üretim gücü	Bilgisayar (Bellek,hesap.) Zihni emeğin ikamesi Enformasyon üretme gücü
Sosyo-ekonomik yapı	Ürünler Üretim merkezi Piyasa Lider endüstriler Endüstriyel yapı	Faydalı mallar ve hizmetler Modern fabrika Yeni dünya, sömürgeler tüketici satın alma gücü İmalat endüstrisi, makine, kimya, endüstrisi Birincil, ikincil ve üçüncül endüstriler	Enformasyon teknolojisi, bilgi Enformasyon hizmetleri, bilgi sınırlarında ve enformasyon alanında artış Entelektüel endüstriler, bilgi, enformasyon endüstrisi Matrix endüstriyel yapı (ayrıca dördüncü end.)
	Ekonomik yapı	Mal ekonomisi (İş bölümü, üretim ve tük. ayrımı)	Sinerjik enerji(ortak üretim ve faydalanma)
	Sosyo-ekonomik prensip	Fiyat prensibi	Amaç prensibi
	Sosyo-ekonomik özne	Teşebbüs	Gönüllü topluluklar
	Sosyo-ekonomik sistem	Özel teşebbüs, rekabet, kâr	Altyapı, sinerji, top. yar. ön.
	Toplum şekli	Sınıflı toplum	Fonksiyonel toplum
	Ulusal hedef	Kaba ulusal hedef	Kaba ulusal tatmin
	Hükümet şekli	Parlamentar demokrasi	Katılımcı demok.
	Sosyal değişimde güç merkezi	İşçi hareketleri grevler	Vatandaş hareketleri
	Sosyal problem	İşsizlik, savaş, faşizm	Terör, gelecek şoku, öz. yaş.
	En ileri aşama	Kitle tüketimi	Yüksek kitle bilgi üretimi
Değerler	Etik değerler Değer ölçütleri Zamanın ruhu	Maddi değerler, temel insan hakları, insancılık Rönesans (Bireyin özgürleşmesi)	Zaman değeri, self disiplin, sosyal katkı Globalizm (insan ve doğa) sembiyozu

Tablo 1.2
Masuda'ya Göre Endüstriyel ve Enformasyon Toplamlarının Karşılaştırması

Bunun yanı sıra endüstri toplumlarındaki işçi hareketlerinin ve grevlerin yerini enformasyon toplumlarında sivil vatandaş hareketlerinin alacağı, gönüllü teşebbüslerin de toplumda giderek çok daha önemli hale geleceği ve kitle tüketiminden yüksek kitlevi bilgi üretimine yönelineceği ön görülmektedir.

Yine Toffler'in "Üçüncü Dalga" (1981) olarak adlandırdığı post-endüstriyel toplum, standartlaşmanın, merkezîyetçiliğin, fabrika düzeninin ortadan kalktığı, süre-

li ve hızlı değişimin egemen olduğu toplum biçimidir. Bu toplumlarda Toffler'a göre sanayi toplumunun ürünü olan kitle demokrasisi son bulacaktır. Çünkü toplumun kitle olmaktan çıkmasıyla insanların ihtiyaçları dolayısıyla siyasal talepleri de değişmekte ve çeşitlenmektedir. Nasıl piyasa araştırmacıları giderek daha çok sayıda farklı parçacıklar buluyorlarsa ve bunlar hayat biçimlerindeki artan farklılığı yansıtırorsa politikacılar da seçim bölgelerinden giderek daha çok talebin yağdığına tanık olmaktadır. Dolayısıyla enformasyon toplumunda egemen demokrasi Toffler'a göre "mozaik demokrasisi", Masuda'ya göre ise "katılımcı demokrasi" olacaktır ve bu da ekonomideki mozağin doğuşuyla aynı döneme rastlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde biz demokrasiye ilişkin görüşlerimizi yeniden gözden geçirmek zorunda kalacağız. Ancak muhtemel sorunlara ilişkin olarak henüz ortaya atılmış muhtemel çözümlerden bahsetmek şimdilik oldukça güçtür (Toffler, 1993, s.263).

Resim 1.14

Alvin Toffler, post-endüstriyel dönüşümü "Üçüncü Dalga" olarak adlandırıyor.

Bir taraftan transnasyonal ya da bölgesel bütünleşme eğilimleri ulus devleti dışarıdan sıkıştırırken diğer taraftan da bunlara tepki niteliğinde yeni kabilecilik eğilimleri içeriden sıkıştırmaktadır. Transnasyonalizmin tam karşısında aşiretçiliğe doğru gidişin bir nedenini tipik bir işletmeci mantığı ile Drucker (1994:217), büyük olmanın eskisi kadar avantaj sağlamamasına bağlıyor. Çünkü diyor nükleer savaş çağında en büyük ülke bile vatandaşlarını tam anlamıyla koruyamaz. Buna karşılık İsrail gibi küçük bir ülke gerekli enformasyon altyapısına sahipse korunmuş silahlar üretebilir.

Öte yandan Bell (1987:6), ulusal yapıların günümüzün dev problemleri karşısında çok küçük; buna karşılık hayatın küçük problemleri karşısında ise çok büyük gel-

meye başladığını iddia ediyor. Fütüristlere göre gelmekte olan yeni toplum, endüstri toplumunun merkezîyetçi eğilimlerinin zayıfladığı ve bireyselliğin güçlendiği bir toplum olacaktır.

Enformasyon ya da bilgi toplumlarını dinamikler ve trendler açısından ele alan Allen; merkezde bilgi ve enformasyonun kullanımını, onun hemen etrafında zihni işlerin, enformasyon mesleklerinin, bilgi elitlerinin, yeni köle sınıfının, enformasyonel gelişme modunun, enformasyon teknolojilerinin, çok uluslu işletmelerin, eşitsiz küresel gelişmenin, artan hizmetlerin ve yeni sosyal hareketlerin yer aldığını belirtmektedir.

Son halkada ise işin profesyonelleşmesinin, bilimsel ve idari işlerin bürokratikleşmesinin, ürün ve süreç olarak enformasyonun, merkezîleşmiş kontrole karşı desantralize üretim birimlerin artışının, enformasyon networklerinin, post-materyal ihtiyaçların, gelişmiş ülkelerde bilgi üretiminin, buna karşılık gelişmemiş çevre ülkelerde kitle üretiminin olacağı toplumlardır.

Post-endüstriyel Toplum Teorilerinin Değerlendirilmesi

Endüstri toplumu ve enformasyon toplumu teorileri arasında önceki alt bölümlerde görüldüğü şekilde bazı noktalarda benzerlikler var. Örneğin her ikisi de bilginin ve yükselen yeni sınıfların giderek artan önemini vurgulamaktadırlar. Yine

hem ilk dönem endüstri toplumu teorisyenlerinde hem de bazı post-endüstriyel dönüşüm teorisyenlerinde geleceğe yönelik bir *iyimserlik* söz konusudur.

Öte yandan da oldukça köklü bir kopukluk gözleniyor. Şöyle ekonomik yapıda endüstri öncesi toplumun tarımsal faaliyetleri, madencilik, kereste, petrol, gaz ve endüstri toplumunun mal üretiminin, ağır sanayinin, egemen olduğu fabrika düzeninin yerini enformasyon toplumunda bilgisayar, sistem analizleri, araştırma geliştirme gibi profesyonel hizmetler ile eğitim, sağlık gibi sosyal hizmetler almaya başlamıştır.

Bunun yanı sıra tarım toplumunda ham madde ve sanayi toplumunda finansal kapital olan stratejik kaynak, daha önce de vurgulandığı şekilde, enformasyon toplumunda bilgi olmuştur. Yine ilk iki toplumun el sanatları ve makine teknolojisinin yerini entelektüel teknoloji almaya başlamıştır.

Bunların yanında tarım toplumunun geçmişe yönelik, endüstri toplumunun şu ana yönelik zaman kavramının yerini enformasyon toplumunda *geleceğin öngörülmesi ve planlanması* almıştır. Ayrıca tarım ve endüstri toplumlarındaki doğaya ve fabrikalaşmış doğaya karşı oyun, yerini yeni toplumda kişiler arası oyuna bırakmıştır. Yine ilk iki toplumun gelenekçilik ve ekonomik gelişme kavramlarının yerini de teorik bilginin kodifikasyonu almıştır.

Gerek Bell'in post-endüstriyel toplum gerekse Masuda'nın enformasyon toplumu teorisi karşılaştırıldığında aralarında büyük benzerlikler olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca bu konuda Drucker ve Toffler gibi gelmekte olan yeni topluma ilişkin çalışmalarıyla tanınan yazarların görüşleri de Masuda ve Bell'i destekler niteliktedir. Ancak mevcut enformasyon toplumu teorilerinin karşısında olanlar da vardır, *enformasyon devriminden söz etmek için zamanın henüz erken* olduğu görüşünde olan muhaliflerin eleştirilerini şu şekilde sınıflayabiliriz (Giddens,1993:74; Badham, 1984:60):

1. Enformasyon toplumu teorileri, endüstri toplumu teorilerinde olduğu gibi *teknolojik determinizmin* arkasına sığınıyorlar. Oysa beşeri olaylarda determinizmin her türüsüne karşı dikkatli olmamız gerekir. Hiçbir teknoloji, içinde bulunduğu toplumsal çevreden bağımsız düşünülemez.
2. Yeni sınıfa ilişkin olarak ortaya atılan görüşlerin kökeni Saint-Simon'a kadar uzanır. Ancak bugüne kadar böyle bir iddia doğrulanmamıştır. Bu yeni sınıf kavramı da oldukça *muğlaktır*.
3. Ayrıca bu yeni grupların objektif sınıf pozisyonlarının doğrudan *sınıf bilincine* yansiyacağı tezi, enformasyon toplumu teorisinin zayıf taraflarından birini oluşturmaktadır.
4. *Bilimsel bilginin* yükselişi de doğrudan güce dönüşemeyebilir. Yeni kurumlar ve araştırma kurumları tersine militaristik ve siyasal birliklerin hizmetçileri olarak değerlendirilebilir.

Bu eleştirilere May'ın bu kuramların temsilcilerinin devrim sözcüğünü sulandırdıklarına ilişkin eleştirisini de eklemek mümkündür. Burada sıralanan temel eleştirilerin dışında da post-endüstriyel toplum teorilerine yöneltilen başka eleştiriler de söz konusudur. Ayrıca bu eleştirilerde de kısmi haklılık payı mevcuttur. Ancak bugün teknolojinin hayatımızı çok köklü bir biçimde etkilediği de inkar edilmez bir gerçektir.

Tablo 1.3

Bell'e göre Post-endüstriyel Toplum : Karşılaştırmalı Bir Şema

BOYUTLAR	Pre-endüstriyel Toplum	Endüstriyel Toplum	Post-endüstriyel Toplum
Üretim şekli	Doğal maddelerin işlenmesi	Fabrika	İşleme ve yen. iş. hizmetler
Ekonomik sektör	Birinci Tarım Madencilik Balıkçılık	İkinci Mal üretimi Dayanıklılık Dayanıksız	Üçüncü Transport Yararlılık
	Petrol ve gaz	Ağır sanayi	Dördüncü Ticaret Finans Sağlık Araştırma Rekreasyon Eğitim İdare
Dönüştürülen kaynak	Doğal güç, rüzgâr, su kaba insan ve hayvan	Yaratılan enerji, elektrik, yağ, gaz, kömür	Enformasyon, Bilgisayar, veri sistemleri
Stratejik kaynak	Ham madde	Mali kapital	Bilgi
Teknoloji	El sanatları	Makine teknolojisi	Entelektüel teknoloji
Temel nitelik	Artizan, çiftçi, el işçisi	Mühendis, yarı vasıflı	Bilim adamı ve profesyonel meslekler
Metodoloji	Sağ duyu, sına yanılma	Ampirizm ve deneyim	Soyut teori modelleri & simülasyonlar & sistem analizleri
Zaman perspektifi	Geçmişe yönelik	Şu andaki tecrübeler yönelik	Geleceğe yönelik
Dizayn	Doğaya karşı oyun	Fabrikalaşmış doğaya karşı oyun	Kişiler arasında oyun
Eksen ilke	Gelenekçilik	Ekonomik büyüme	Teorik bilginin kodifi- kasyonu

Bunun yanı sıra ikinci maddede belirtilen yeni sınıfın muğlâklığına ilişkin eleştiriye de bütünüyle katılmak mümkün değildir. Çünkü Aron'un "Sınıf Mücadelesi: Sanayi Cemiyeti Üzerine Yeni Dersler" çalışmasında da vurguladığı şekilde sosyal sınıf kavramının ne olduğu konusunda sosyologlar arasında tam bir uzlaşma, endüstri toplumlarında dahi, hiçbir zaman olmamıştır; çünkü sınıf kavramı niteliği gereği muğlâktır.

Öte yandan post-endüstriyel dönüşüm teorilerinde ileri sürülen bilgi işçilerinin gücüne yönelik eleştirilerde şimdilik haklılık payı varmış gibi gözükmeyle birlikte bu görüşlerin önemli bir kısmının, şu anı anlatmaktan çok geleceğe yönelik "öngörüler" olduğu hatırlanmalıdır.

Dolayısıyla mevcut gelişmeler endüstri toplumundan post-endüstriyel topluma doğru köklü bir dönüşümün yaşandığına işaret etmektedir. Bu "derece" farkından değil aksine "nitelik" farkından kaynaklanan bir değişimdir.

Ancak bu süreç, modern endüstriyel toplumların düz evrimci mantığı içinde düşünülmemesi gerekir. Her ne kadar post-endüstriyel toplumlara ilişkin özellikle ilk dönem teorilerinde etkili olsa bile günümüzde bir “kategori”den diğerine geçiş biçiminde değil birçok sürecin bir arada var olabildiğine de tanık olmaktadır.

Sizce Türkiye bu dönüşüm süreçlerinin hangi aşamasındadır? Tartışınız.

A.Touraine’in (1994: 221) ifadesiyle bir sıra dağdan diğerine doğrudan geçilmediğini; önce vadiye inmek, uçurumlarda yolunu yitirmek, hatta ulaşılmayacak sıra dağların doruğunu bir süre hiç görmemeye katlanmak gerektiğini biliyoruz. Ancak burada asıl tehlike hayalî bir devamlılığa inanmak değil, tersine artık göremeyeceğimize göre, o dağlar mevcut olmasa gerek diye düşünüp yürüyüşümüzü yarıda kesmenin gerektiği kanaatine varmaktır.

Özet

Pre-endüstriyel toplumların özelliklerini açıklamak

Pre-endüstriyel toplumlar kendi içinde avcı-toplayıcı, göçebe-bahçıvan ve tarım toplumları olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Avcı ve toplayıcı toplumlarda insanlar; hayvanları avlayarak, balık tutarak, yabani meyve ve bitkiler ile bal ve böcekleri toplayarak hayatlarını idame ettirirler. Basit bir teknoloji kullanırlar. Avcı ve toplayıcı toplumların pek çoğu küçük göçebe gruplardan meydana gelir. Avcı ve toplayıcı toplumlarda insanlar, hayatlarını idame ettirmek ve yiyecek bulabilmek için sürekli bir yerden başka bir yere göç ederler. Sadece uzmanlık isteyen işlerle sınırlı olmak üzere çok az bir iş bölümü vardır.

Yaklaşık on bin yıl önce avcı ve toplayıcı toplumlar, iki kola ayrılarak gelişmeye devam etmiştir. Bunlardan birincisi, daha çok toprağın kurak ve dağlık olduğu bölgelerde ortaya çıkan göçebe toplumlardır. Göçebelik, insanların yaşayabilmek için ev hayvanlarına dayandığı toplumlardır. Bahçıvanlık ise toprağın işlenmesinde basit el aletlerinin kullanıldığı bir teknolojiye dayanır. Bu toplumlar, doğada hazır olanlardan daha çok toprağı ekerek ya da işleyerek yiyecek elde ederler. Avcı ve toplayıcıların aksine, bahçıvanlık toplumları daha az göçebedir.

Yaklaşık 5000 yıl önce tarımın gelişimi, bu toplumlarda devrim niteliğinde değişimleri beraberinde getirmiştir. Tarım, insanların toprağı işlemelerini, hayvanların gücünden yararlanmalarını sağlamış ve verimlilik geçmişe göre büyük ölçüde artmıştır. Bireyler; demir ustalığı, alet yapımı, hayvan yetiştirme ve inşaat gibi yeni ekonomik alanlarda roller edinmişlerdir. Tarımın gelişimiyle kasabalar doğmuş ve bu kasabalar yiyecek, hayvan ve diğer mal tüccarlarının ağırları vasıtasıyla birbirine bağlanmıştır.

Endüstri Devrimi'nin ortaya çıkışını tartışmak

Endüstrileşmenin insanlığın hayatında bir devrim yaratacak boyuta ne zaman ulaştığı konusunda araştırmacılar arasında tam bir uzlaşma söz konusu değildir. Toynbee, Rostow gibi bazı tarihçiler Endüstri Devrimi'nin başlangıç tarihi olarak 18. yüzyılı almaktadırlar. Buna karşılık

J. Nef (1980) gibi bazı yazarlar tarihte sürekliliği vurgulayarak Endüstri Devrimi'nin başlangıcının 16. yüzyıla kadar götürülebileceğini savunmuşlardır. Rostow, Endüstri Devriminin ortaya çıkışında daha önceki uygarlıklarda bulunmayan üç önemli özelliğin belirleyici olduğunu iddia etmektedir. Birincisi; buradaki devrimle insan, kendisinin tabiatı anlayacağı, tahmin edeceği ve ustalıkla kullanacağı duruma getirilebileceği fikrine sahip olmuştur. İkinci olarak; yeni bilim adamları yalnız matematikçi değil aynı zamanda araştırmacı ve deneycidirler. Üçüncü bir yön ise bilim adamları ile mucitler ve iş adamları aynı kulüplerde bir araya gelmişlerdir. Freyer ise İngiltere'yi esas alarak teknik gelişmenin altı dalga hâlinde ortaya çıktığını iddia etmiştir. Bu dalgalar, dokuma endüstrisi, demir çelik, ulaştırma, kimya çağı, elektrik endüstrisi ve benzin motoru çağı şeklindedir.

Sosyoloji ve endüstri toplumun gelişimi arasındaki ilişkiyi açıklamak

Bottomore'nin deyimiyle ilk dönem sosyolojisi özellikle 18. yüzyıl siyasal ve ekonomik devrimlerinin yarattığı sosyal sorunlarla ilgilenmiş ve bir anlamda her şeyin üzerinde "yeni endüstri toplumunun bilimi" olmuştur. Bir diğer ifade ile endüstri toplumu, sosyolojinin ilgilendiği başlıca konu olur. Nitekim sosyolojinin öncü isimlerinden olan Saint-Simon'un çalışmalarına baktığımız zaman odak noktasını yeni doğmakta olan endüstri toplumunun oluşturduğunu görmekteyiz. Bu durum Comte gibi sosyologlar için de geçerlidir. Bu sosyologlar endüstri toplumunu sistematik olarak analiz etmişler ve onun örgütlenmesi için planlar teklif etmişlerdir. Doğrudan endüstri toplumuna ilişkin ilk kapsamlı çalışmalardan biri Saint-Simon'un, 1816 yılında yayımlanmış olduğu "L'Industrie" dir. Saint-Simon, geleceğin toplumu olarak gördüğü endüstri toplumuna geçişte sosyolojiye oldukça büyük bir görev düştüğünü belirtmiştir. Böylece teokratik düzenin ve onların temsilcileri olan din adamlarının yerini bu yeni sosyal güçlerin almasının yanı sıra keyfiliğin yerini de endüstriyel düzene geçiş alacaktır. Saint-Simon'a göre endüstri toplumu aynı zaman-

da kişisellikten kopmuş, bilimselliğin egemen olduğu toplumdur. Yine Saint -Simon'da olduğu gibi Comte ise modern çağın düşünce biçimini, bilim adamlarının düşünceleriyle özdeşleştirmiştir. Comte; toplumsal değişme sürecinde toplumsal bilinci bağımsız değişken olarak, bir diğer ifade ile belirleyici unsur kabul ederek adına “Üç Hâl Kanunu” dediği ünlü teorisinde toplumların, dinsel normların ve soyut düşüncelerin egemen olduğu teolojik ve metafizik aşamalardan akıl, bilim, ilerleme ve endüstri ile özdeşleştirdiği nihai aşama olan pozitif aşamaya doğru yöneldiğini iddia etmektedir. Comte'un amacı Fransız İhtilali gibi köklü dönüşümlerin ters yüz ettiği topluma yeni bir “düzen” vererek onu yeniden kurmaktır. Bunun için de zihinlerin kargaşadan kurtulması ve düşüncede uzlaşmayı ve birliği sağlamak gerekmektedir. Bu birliği sağlamak ancak pozitif bilimlerle mümkün olur. Bunun içinde sosyolojiye büyük iş düşmektedir. Sosyolojinin kurulmasıyla bilimsel sistem tamamlanmış olacak, böylece doğadaki bütün olaylar artık tek bir bilimsel yöntemle incelenme evresine girmiş olacaktır. Bilimsel pozitif düşüncenin gelişimine paralel olarak gelişen ve o dönemde sadece Avrupa ülkelerinde görülen endüstri toplumu, insanlık için örnek bir toplumdur.

Endüstri toplumlarının özelliklerini özetlemek

Comte'un yaşadığı dönem olan 19. yüzyıl başlarında gözlenen endüstri toplumunun belirgin özellikleri şunlardır: 1) İşin bilimsel örgütlenmesi üzerine kurulan endüstride üretim, geleneksel alışkanlıklara göre değil en çok verimi sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. 2) Bilimin işin örgütlenmesine uygulanması sayesinde insanlık, kaynaklarını olağanüstü bir şekilde geliştirmiştir. 3) Endüstri üretimi, yeni bir toplumsal olgu olan işçi sınıfının ortaya çıkmasını sağlamıştır. 4) İşçilerin iş yerlerinde toplanmaları, çalışan ve çalıştırılan arasında, işçi ile işveren ya da kapitalist arasında çok açık ya da gizli çatışmaya yol açmıştır. 5) Bir tarafta işin bilimsel organizasyonu dolayısıyla verimlilik durmaksızın artarken aşırı üretim bunalımları çoğalmış, dolayısıyla bolluk içinde yoksulluk ortaya çıkmış ve milyonlarca insan yoksulluk çekerken mallar satılamaz hâle gelmiştir. 6) İşin endüstriyel ve bilimsel organizasyonuna bağlı ekonomik sistem; değişim özgürlüğü, giri-

şimci ve tüccarın kâr arayışı ile belirginleşmiştir. Buna karşılık çağdaş endüstri toplumu teorilerinden hareketle endüstri toplumlarının özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz: Endüstri toplumu iş bölümünün, uzmanlaşmanın, standartlaşmanın, kentleşmenin, cemaatin gerileyişinin, sekülerizasyonun, rasyonelleşmenin, bürokratikleşmenin, sermaye birikiminin, modernleşmenin, benzeşmenin, teknolojik gelişmenin, vasıflı iş gücünün, çoğulculuğun, formel ilişkilerin, toplumsal farklılaşmanın, bireyciliğin, para egemenliğinin ve çekirdek ailenin hakimiyetinin arttığı toplumlardır.

Ortaya çıkan yeni topluma ilişkin kavramlaştırmaları sorgulamak

1960'lı yıllardan itibaren bazı sosyal bilimciler, Amerika ve Japonya gibi ileri düzeyde endüstrileşmiş ülkelerde, toplumun temel karakteristiklerinde köklü değişim eğilimi gözlemlemişlerdir. Bu yeni toplum biçimi birçok yönden endüstri toplumundan farklılıklar arz etmektedir. Dolayısıyla bir önceki bölümde ele alınan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra popülerite kazanan “endüstri toplumu” kavramının yerine gelmekte olan toplumu tanımlamayı amaçlayan çok sayıda yeni kavram ortaya atılmıştır. Yükselen yeni topluma ilişkin olarak ortaya atılan bu kavramlara baktığımız zaman sayılarının oldukça kabarıp olduğu göze çarpmaktadır. Bu yeni toplumu Amitai Etzioni “modernlik-sonrası çağ”, George Lichteim “burjuva-sonrası toplum”, Herman Kahn “ekonomi-sonrası toplum”, Murray Bookchin “kıtık-sonrası toplum”, Kenneth Boulding “uygarlık-sonrası toplum”, Daniel Bell “post-endüstriyel toplum”, Peter F. Drucker “bilgi toplumu”, Paul Holmes “kişisel hizmet toplumu”, Ralf Dahrendorf “hizmet sınıflı toplum” veya “kapitalizm sonrası toplum”, Zbigniew Brzezinski “teknokratik çağ” ve Y.Masuda ise “enformasyon toplumu” olarak adlandırmaktadır. Castells ise network toplumu kavramını kullanmıştır. Öte yandan yeni toplumu tanımlamaya yönelik yukarıdaki yaklaşımlar arasındaki farklılıklar daha çok ayrıntıya ilişkindir. Buna karşılık post-endüstriyel toplum (ya da enformasyon/bilgi toplumu) teorilerinin karşısında yer alan yazarlara göre böyle bir enformasyon devriminden bahsedilebilmesi için vakit oldukça erkendir ve enformasyon toplumu

teorisyenlerinin teknolojik determinizm gibi yanlış varsayımlardan hareket ettikleri görüşündedirler. Yine İngiltere’de öncülüğünü Rosenbrock ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmalara göre ise enformasyon toplumunun endüstri toplumundan temel farkı, “nitelik” değil daha çok “derece” farkıdır; adı geçen değişim zaten endüstri toplumunun özünde vardır.

Post-endüstriyel toplumun temel karakteristiklerini endüstriyel toplumların temel karakteristikleriyle karşılaştırmak

D. Bell post-endüstriyel toplumunun ilk özelliğini malların üretiminden hizmetlere yöneliş olarak belirtir. Aslında hizmet sektörü, bütün ekonomilerde mevcuttur; ancak endüstri öncesi toplumlarda öncelikle domestik hizmetler söz konusu iken endüstri toplumlarında ise taşımacılık, finansal hizmetler gibi alanlarda malların üretimine “yardımcı” niteliktedir. Oysa endüstri sonrası toplumlarda esas önemli nokta; eğitim, sağlık, sosyal hizmetler gibi insani hizmetler ile bilgisayar, sistem analizi ile bilimsel araştırma ve geliştirme gibi mesleki hizmetler alanında yoğunlaşmaktadır. Yeni toplumda insanların çalıştıkları yer değil aynı zamanda yaptıkları işlerin türü de değişmektedir. Endüstrileşme sürecinde daha önce belirtildiği şekilde nasıl bir önceki toplumun temsilcileri olan sınıflar ortadan kalkmış ya da eski güçlerini yitirmiş ve yerine endüstri toplumunun temsilcileri olan sosyal sınıflar yükselmişse post-endüstriyel dönüşüm sürecinde de yeni sınıfların yükselişi dile getirilmektedir. Bilindiği gibi endüstri toplumlarında yarı vasıflı işçiler çalışan sınıf içinde en kalabalık grubu oluşturmuşlardır. Drucker’ın “bilgi işçisi” dediği bu yeni sınıf, bilginin asıl güç olduğu yeni toplumda gücü de ellerinde bulunduracaktır. Post-endüstriyel dönüşüm sürecinde tarım, sanayi, hizmetler gibi üç sektörün yanında bir dördüncü sektör olarak bilgi işçilerinin oluşturduğu enformasyon sektörü giderek artan bir öneme sahip olacaktır. Endüstri sonrası toplum teorilerinin öncü isimlerinden olan D. Bell, gelmekte olan toplumun yeni paradigmasının teorik bilgi olduğunu vurgular. Bilindiği gibi endüstri toplumu, malların üretimi için makinelerin ve insanların koordinasyonuna dayanır. Oysa yeni toplum, bilgi etrafında örgütlenmektedir. Bilindiği gibi tarım top-

lumlarında stratejik kaynak toprak ve iş gücü olmasına karşılık endüstri toplumunda sermaye merkezî bir önem kazanmıştır. Oysa yeni toplumda ise bilgi, stratejik kaynak hâline gelmiştir. Çünkü yeni toplumda teorik bilgiyi piyasada ürünlere ve hizmetlere başarılı şekilde dönüştürenler ile eğitim ve araştırma-geliştirme harcamalarına en çok yatırımı yapan işletmeler ya da toplumlar başarılı olacaktır. Buna karşılık üretim sürecinde diğer üretim faktörlerinin önemi azalmıştır. Bilgi artık para gücüyle kas gücünün eki olmaktan çıkmış ve bunların ruhu ve çekirdeği hâline gelmiştir. Bu toplumlarda başarı ya da başarısızlık bütünüyle bilgiye bağlı hâle gelmiştir.

EK:

Tablo 4: *Toplamların Sosyo-Kültürel Gelişimi: Özet¹*

	Pre-endüstriyel Toplamlar				
Toplum tipleri	Avcı ve Toplayıcı Toplamlar	Göçebe ve Bahçıvan Toplamlar	Tarım Toplamları	Endüstriyel Toplamları	Post-endüstriyel Toplamlar
Boyutlar					
<i>Tarihsel dönem</i>	50.000-10.000 yıl önce	10.000-5.000 yıl önce	5000 yıl öncesinden 1750'ye kadar	18-20. yüzyıllar	Son 30 yıl ve 21. yüzyıl
<i>Kullanılan teknoloji</i>	İlkel silahlar, taş ve odun	Göçebelerde evcil hayvanlar, diğerlerinde ise toprağı işlemek için basit el aletleri kullanılır.	Hayvanların çektiğı pulluk, sulama tarım ve hayvanlar	Makine gücü, elektrik, petrol ve nükleer güç	Bilgisayar, enformasyon teknolojileri, robotlar
<i>Nüfus</i>	50-150 kişi	150-10.000 150-3.000	Milyonlar	Milyonlar	Milyonlar
<i>Yerleşim örüntüleri</i>	Göçebe	Bahçıvanlar nispeten yerleşik, diğerleri göçebe	Şehirler, imparatorluklar ve geniş kırsal nüfus	Nüfusun çoğunluğu şehirlerde yaşıyor.	Mega kentler
<i>Toplumsal kurumlar</i>	Aile ve akrabalık	Aile, gelişen dinî kurumlar, kısmi uzmanlaşma ve artan eşitsizlik	Karmaşık ekonomi, iş bölümü, ordu, dinî kurumlar, eşitsizlik.	Belirli kurumlar, ileri uzmanlaşma	Bilimsel ve teknolojik kurumların gelişimi, doğmakta olan küresel sınıflar, toplumsal ağlar ve güç yapıları
<i>Ekonomi</i>	Kendi kendine yeterli, birkaç hafta artı	Bahçıvanlık, birkaç ay artı	Tarım, piyasa değişim artığı	Endüstri, kitle üretimi ve piyasa ekonomisi	Küresel enformasyon ekonomisi
<i>Çağdaş örnekler</i>	Afrika'dan Pigmeler, Avustralya'dan Aborjinler	Brezilya Yanamamoları, Kenya Mesailer	Antik Mısır, Feodal Avrupa, Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğı, Kırsal Çin	Brezilya, Doğı Avrupa, Kentli Rusya	ABD, Kanada, Japonya, Batı Avrupa ülkelerinin çoğı

¹**Kaynaklar:** Macionis, J.J.; Plummer, K.; *Sociology: A Global Introduction*, Printice Hall Europe, 1998; s.74-5; Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999; s.135.

Kendimizi Sınavalım

1. Ekonomik düzen, politik sistem ve kurumsal yapılar gibi büyük ölçekli toplumsal sistemlerin çözümlenmesi gibi konulara odaklanan yaklaşım aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Mikro sosyoloji
- b. Makro sosyoloji
- c. Sembolik etkileşimci yaklaşım
- d. Feminist sosyoloji
- e. Fenomenolojik yaklaşım

2. Hayvanları avlayarak, balık tutarak, yabani meyve ve bitkiler ile bal ve böcekleri toplayarak hayatlarını idame ettiren toplumlar aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Göçebe toplumlar
- b. Bahçıvan toplumlar
- c. Avcı ve toplayıcı toplumlar
- d. Tarım toplumları
- e. Endüstriyel toplumlar

3. Yaşayabilmek için ev hayvanlarına dayanan toplumlara ne ad verilir?

- a. Göçebe toplumlar
- b. Bahçıvan toplumlar
- c. Avcı ve toplayıcı toplumlar
- d. Tarım toplumları
- e. Endüstriyel toplumlar

4. Basit el aletlerinin kullanıldığı bir teknoloji ile işleyen toplumlara ne ad verilir?

- a. Göçebe toplumlar
- b. Bahçıvan toplumlar
- c. Avcı ve toplayıcı toplumlar
- d. Tarım toplumları
- e. Endüstriyel toplumlar

5. Toynbee'ye göre Endüstri Devrimi ilk defa nerede ortaya çıkmıştır?

- a. Roma İmparatorluğu'nda
- b. Osmanlı İmparatorluğu'nda
- c. Almanya'da
- d. İngiltere'de
- e. Amerika'da

6. Newton'un Principia'sı insanlık tarihine yaptığı en önemli etki aşağıdakilerden hangisidir?

- a. İnsanın, doğa üzerinde yeni bir iktidara sahip olduğu duygusu yaratması
- b. Dünyada bir düzen değil kaosun mevcudiyetine dikkatlerimizi çekmesi
- c. İnsanın doğa karşısında ne kadar çaresiz olduğunu anlamamızı sağlaması
- d. Dünyanın güneşin etrafında döndüğünü anlamamızı sağlaması
- e. Dünyanın tepsi gibi düz olduğunu anlamamızı sağlaması

7. Freyer'a göre endüstriyel (teknik) gelişmenin ilk dalgası aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Elektrik endüstrisi dalgası
- b. Demir çelik dalgası
- c. Ulaştırma dalgası
- d. Benzin motoru çağı dalgası
- e. Dokuma endüstrisi dalgası

8. Yükselen yeni toplumu tanımlamak için "Bilgi toplumu" kavramını kullanan yazar aşağıdakilerden hangisidir?

- a. D. Bell
- b. A. Toffler
- c. P. F. Drucker
- d. A. Etzioni
- e. R. Dahrendorf

9. "Bilgi güçtür." sözü tarihte **ilk** defa kim tarafından vurgulanmıştır?

- a. D. Bell
- b. Bacon
- c. Toffler
- d. Marx
- e. R. Aron

10. Hizmet sektörü aşağıdaki toplumların hangisinde diğerlerine göre daha öndedir?

- a. Tarım
- b. Göçebe
- c. Endüstriyel
- d. Post-endüstriyel
- e. Avcı-toplayıcı toplumlar

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlış ise “Giriş” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise “Pre-endüstriyel Toplamlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. a	Yanıtınız yanlış ise “Pre-endüstriyel Toplamlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise “Pre-endüstriyel Toplamlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise “Endüstriyel Toplamlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise “Endüstriyel Toplamlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise “Endüstriyel Toplamlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise “Post-endüstriyel Toplamlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise “Post-endüstriyel Toplamlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise “Post-endüstriyel Toplamlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tarım devrimiyle birlikte insanlığın yaşama ve çalışma şekilleri değişmiştir. Daha önce doğada bulduğu ile yetinen insanlık, tarım devrimi sonrasında ihtiyaçlarını kendisi yetiştirmeyi öğrenmiştir. Geçmişe göre üretim artmış ve ortaya çıkan artık değer, toplumsal düzeni değiştirmiştir.

Sıra Sizde 2

Bilgi insanlık tarihinde hep önemli olmuştur. Nitekim “Bilgi güçtür.” sözü Bacon’a aittir. Tarihte bilgiye sahip olanlar, olmayanlar karşısında hep önde olmuşlardır. Ancak günümüzde varlığını sürdürebilmenin olmazsa olmaz koşulu hâline gelmiştir. Drucker’in “bilgi toplumu” olarak adlandırdığı bu çağda, insanlar artık bilgi ağırlıklı işler yapar hâle gelmişlerdir.

Sıra Sizde 3

Endüstri Devrimini İngiltere değil de Osmanlı İmparatorluğu yapmış olsaydı dünyanın 19. yüzyıl ve sonrasında süper gücü de Osmanlı İmparatorluğu olacaktı elbette. Bizler de modernleşme sürecine birkaç yüzyıl erken başlamış bir ülkenin bireyleri olarak şu anda çok daha farklı bir noktada olabilirdik. Muhtemelen günümüzde konuştuğumuz sorunlar da çok farklı olurdu.

Sıra Sizde 4

Post-endüstriyel dönüşüm, çok geniş bir alanda gündelik hayatımızı etkilemektedir. Yaptığımız işlerin niteliği değişmiş, dünya küçük bir küresel köye dönüşmüştür. Dünyanın başka yerlerindeki gelişmelerden artık geçmişe göre çok daha kolay haberdar olabilir hâle geldik. Bilgiye günümüzde daha kolay ulaşabiliyoruz. Yaygınlaşan enformasyon teknolojileri sayesinde ilişkilerimizin şekli değişmeye başlamıştır.

Sıra Sizde 5

Türkiye’de makalede anlatılan üç aşamanın mevcudiyetini gözlemek mümkün. Ancak son yıllarda yaşanan yeni uluslararası iş bölümü çerçevesinde eski endüstrileşmiş ülkelerin imalatı geçmişin tarım ülkelerine kaydırmaları ve kendilerinin giderek bilgi yoğun işlere odaklanmaları, Türkiye’yi de etkilemiştir. Türkiye artık ağırlıklı olarak endüstriyel üretimin öne geçtiği bir ülke olmuştur.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Allen, J. (1992). "Post-Industrializm and Post-Fordizm", içinde: **Modernity and Its Futures**. S.Hâll (ed.), Mc. Grew, Polity Press.
- Aron, R.(1975). **Sanayi Toplumu**. Çev. A.O. Güner. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Aron, R. (1986). **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**. Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.
- Badham, R.(1984). "The Sociology of Industrial and Post-industrial Societies". **Current Sociology**. Vol.32, N.1.
- Bell, D (1989). "Communication Thechnology; For Better or For Worse?" içinde: **The Information Society**. Jerry L. Salvaggio (Ed.).London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bell, D. (1973). **The Comming of Post-Industrial Society, A Venture in Social Forecasting**. New-york: Basic Boks, Inc. Publisher.
- Bell, D., (1987). **The World in 2013**. Deadlus, Vol.116, No.3
- Bendix,R., (1983). "Sanayileşme, Modernleşme, Kalkınma", **Sosyoloji Yazıları** içinde, Editör İ.Sezal, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Bottomore T. ve Nisbet R. (1990). Yapısalcılık. içinde: **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**. Çev. Bin-naz Toprak, Ankara: V yay.
- Bottomore, T.B. (1977). **Toplumbilim**. (Çev. Ünsal Os-kay) Ankara: Doğan Yay.
- Bozkurt, V. (2006). **Endüstriyel & Post-Endüstriyel Dönüşüm**. Bursa: Ekin Yay.
- Bozkurt, V. (2010). **Değişen Dünyada Sosyoloji**. Bur-sa: Ekin Yay.
- Castells, M. (1999). **The Rise of Network Society**. Ox-ford: Blackwell Publisher.
- Dahrendorf,R. (1959). **Class and Class Conflict in In-dustrial Society**. California: Stanford Univer-sity Press.
- Deane, P.; (1988). **İlk Sanayi İnkılabı**. Çev. T.Güran. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Drucker, P.F.(1994). **Managing The Non Profit Or-ganizations**. Oxford: Buttenworth Ltd.
- Drucker, P.F.(1998). Kapitalizmin Ötesi. **NPQ/Türki-ye**. İlkbahar c.1, s.1.
- Drucker. P.F. (1993). **Kapitalist Ötesi Toplum**. İnkı-lap Yay. Çev.Belkis Çorakçı, İstanbul
- Drucker. P.F. (1994). **Gelecek İçin Yönetim:1990'lar ve Sonrası**. Çev. Fikret Üçkan, Ankara: Türki-ye İş Bankası Yay.
- Drucker. P.F. (1988). "The Comming of New Organiza-tion". **Harward Busines Rewiew**. January-February.
- Drucker; P.F. (1991). **Yeni Gerçekler**. Çev. Birtane Ka-ranakçı, Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.
- Frankel, B., (1991). **Sanayi Sonrası Ütopyalar**. Çev. Kamil Durand, İstanbul: Ayrıtı Yay.
- Freyer, H.(1954). **Endüstri Çağı**. Çev. B. Akarsu , H. Batuhan. İstanbul.
- Giddens, A. (1993). **Sociology**. Germany: Polity Press.
- Giddens, A. (1993). **Sosyoloji. Eletirel Bir Giriş**. Çev.R. Esengün, İ. Öğretim. İstanbul: İhtar Yay.
- Giddens, A. (1994). **Moderliğin Sonuçları**. Çev. E.Kuş-dil. İstanbul: Ayrıtı Yay.
- Giddens, A. (2000). **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**. Çev. O.Akınhay. İstanbul: Alfa Yay.
- Gouldner, A. (1993). **Entellektüelin Geleceği**. Çev. Ahmet Özden. Nuray Tunalı. İstanbul: Eti Yay.
- Göle, N. (1986). **Mühendisler ve İdeoloji**. Çev. Eli Le-vi. İstanbul: İletişim Yay.
- Grint, K. (1992). **The Sociology of Work**. Polity Press. Blackwell
- Hirszowicz, M. (1985) **Industrial Sociology**. New York: St. Martin's Press.
- Kongar, E. (1981). **Toplumsal Değişme Kuramları**. İstanbul: Remzi Yay.
- Korpi, W. (1978). **The Working Class in Welfare Ca-pitalism: Work.Unions and Politics in Swe-den**. Routledge & Kegan Paul.
- Köksal, A. (1987). Bilişim Toplumu ve Türkiye. **Hızlı Teknolojik Değişim Karşısında Türki-ye**. İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yay.
- Kösemihâl, N.Ş. (1982). **Sosyoloji Tarihi**. İstanbul: Remzi Kitapevi Yay.
- Kumar, K. (1978). **Prophency and Progress**. The So-ciology of Industrial and Post-Industrial Societi-es. London: Penguin Press.
- Liska, A. ve I. Grune. (1999). Bir Post-Modern Kültür Olarak İnternet. **Bilgi ve Toplum Dergisi**. s. 2. Çev. Doğan Bıçakçı. İstanbul.
- Macionis, J. ve Plummer, K. (1998). **Sociology: A Glo-bal Introduction**. New York: Prentice Hâll Eu-rope.
- Marshâll, G. (1999). **Sosyoloji Sözlüğü**. Çev O. Akın-hay, D.Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yay.

- Masuda, Y. (1990). **Managing in the Information Society: Relasing Snergy Japanese Style**. Bassil Blackwell.
- May, C. (2002). **The Information Society: A Sceptical View**. Cambridge: Polity Press .
- MEB. (-). **Enformasyon Toplumu ve Eğitim Sistemleri Üzerindeki Etkileri**.
- Naisbit, J. (1994). **Global Paradoks**. İstanbul: Sabah Yayınları.
- Naisbitt, J. (1987). **2000 Yılıının Sonrası: Sanayi Sonrası Toplum**. Ter. Yay. İstanbul
- Naisbitt, J. (1990). **Megatrends 2000 . Büyük Yönelimler**. Çev: Erdal Güven. İstanbul: Form Yay.
- Nef, J. (1980). **Sanayileşmenin Kültür Temelleri**. Çev: E. Güngör. İstanbul: Kalem Yay.
- Rifkin, J. (1997). **Entropi: Dünyaya Yeni Bir Bakış**. İz Yayınları. İstanbul.
- Rostow, W.W. (1971). "Sanayi Devrimi Nasıl Başladı?". İktisat Fakültesi Mecmuası. 30. Cilt. Eylül-Ekim. No: 1-4
- Sach, Jeffrey. (1998). "Uluslararası Ekonomi: Küreselleşmenin Sırlarının Çözülmesi". **Foreign Policy**. Y.1. S.1.
- Sachs, W. (1991). "Artık Kalkınma Yarışı Olmayacak." **NPQ**. C.1-2
- Sadler, P. (1988). **Menagerial Leadership in the Post-Industrial Society**. Gower Pub. Comp. Ltd. GB.
- Schaefer, R.T., Lamm, R.P. (1995). **Sociology**. New York: McGraw-Hill.
- Sezal, İ. (1991). Enformasyon Toplumu. **Sosyoloji Konuşmaları**. Sadettin Elibol (ed.). Ankara: Ecem Yay.
- Thomson, W.E. ve Hickey, J.V. (1999). **Society in Focus**. Third Edition. New York: Longman.
- Tiryakian, E.A. (1990). Emile Durkheim. **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**. Çev: C. Tokluoğlu. Ankara: V Yay.
- Toffler, A. (1993). **Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?**. Çev: M. Çiftkaya. İstanbul: İz Yay.
- Toffler, A. (1981). **Üçüncü Dalga**. Çev: Ali Seden. İstanbul: Altın Kitaplar Yay.
- Toffler, A. (1991). Hızlılar ve Yavaşlar. **NPQ**. C.1t. 1.2. Güz.
- Toffler, A. (1992). **Yeni Güçler Yeni Şoklar**. Türkçesi: B. Çorakçı. İstanbul: Altın Kitaplar Yay.
- Toffler, A. (1996). **Yeni Bir Uygarlık Yaratmak**. Çev. Z. Dicleli. İstanbul: İnkilap Kit.
- Touraine, A. (1971) **The Post-Industrial Society**. Çev: L. Mayhew. New York: Random House.
- Touraine, A. (1994). **Modernliğin Eleştirisi**. Çev. H. Tufan. İstanbul: Yapı-Kredi Yay.
- Turkle, S. (1995). **Life on The Screen: Identity in the Age of the Internet**. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Turner, J.H. (1978). **Sociology: Studying The Human System**. California: Goodyear Publishing Company. Inc.
- Türkdoğan, O. (1996). **İslam Ekonomik Sistemi ve Weberci Görüşler**. İstanbul: Turan Yayıncılık.
- Türkdoğan, O. (1981). **Sanayi Sosyolojisi**. Türkiye'nin Sanayileşmesi. Ankara: Töre Devlet Yayınevi.
- Uğur, A. (1989). Büyük Sıçrama: İletişim Teknolojileri ve İki Büyük İddia: "İletişim Devrimi" ile "Bilgi Toplumu". **1989 Sanayi Kongresi Bildirileri** (1). TMMOB. Bursa: Makine Mühendisleri Odası Yay.
- Williams, F. (1988). The Information Society as an Object of Society. İçinde: **Measuring The Information Society**. F. Williams (ed.). London: Sage Publication.

2

Amaçlarımız

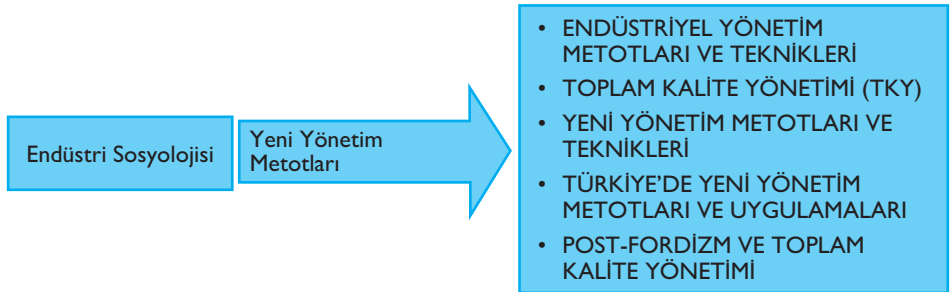
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Tarihsel olarak modern yönetim metotlarının ortaya çıkışını, gelişimini ve değişimini açıklayabilecek,
- Toplam kalite yönetimini tanımlayabilecek,
- Toplam kalite yönetiminin gelişiminde etkili olan düşünürlerin katkılarını özetleyebilecek,
- Yeni yönetim metot ve tekniklerini özetleyebilecek,
- Türkiye’de yeni yönetim metotlarının uygulanması sürecindeki belli başlı etkenleri sıralayabilecek,
- Post-fordizm ve yeni yönetim metotları arasındaki ilişkiyi değerlendirebilecek,
- Yeni yönetim metotlarına getirilen başlıca eleştirileri sıralayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Yeni yönetim metotları
- Toplam kalite yönetimi
- Post-fordizm
- Kalite
- Kalite çemberleri
- Kaizen
- Yalın yönetim
- Tam zamanında üretim
- Değişim mühendisliği
- Altı sigma

İçindekiler

Yeni Yönetim Metotları

ENDÜSTRİYEL YÖNETİM METOTLARI VE TEKNİKLERİ

Tarihsel olarak modern yönetim metotlarının ortaya çıkışını, gelişimini ve değişimini açıklamak

Uygarlık tarihi süresince insanoğlu, sürekli bir düzen ve istikrar arayışı içerisinde olmuştur. Düzen ve istikrar, ancak örgütlü olmakla mümkündür. İnsanların örgütlülüğü 18. yüzyıla kadar nispeten basit düzeyde gerçekleşmiştir. Modern toplum öncesinde ekonominin tarıma dayalı olması, ürün çeşitliliğinin az olması, üretim araç ve tekniklerinin yeterince gelişmemiş olması, işbölümü ve uzmanlaşmanın basit düzeyde olması; örgütlülüğü sınırlı düzeyde geliştirmiştir. Ancak 18. yüzyıldaki Sanayi Devrimi ile birlikte örgütlülüğün hızla arttığı ve yaygınlaştığı bir döneme girdiğimiz söylenebilir. 18. yüzyıla birlikte tarımsal üretimin yerini endüstriyel üretim almıştır. Endüstrileşme ile birlikte ürün miktarlarında ve çeşitliliğinde olağanüstü artışlar olmuştur. Bu da işbölümü ve uzmanlaşmanın her geçen gün daha da artmasını sağlamıştır. Bilimsel gelişmelerin üretim süreçlerine uygulanması, bu değişimi daha da hızlandırmıştır. Bu nedenle çağdaş toplumları iş bölümü ve uzmanlaşmanın hızla arttığı toplumlar olarak nitelemek yanlış olmaz.

Özellikle son iki yüzyılda endüstrileşme ile birlikte toplumsal ve ekonomik yaşamın örgütlülüğü daha da artmıştır. Modern bilimin gelişmesi ile birlikte insan nüfusu artmış, büyük kentler ortaya çıkmıştır. Modern bilimin teknolojiye uygulanması ile birlikte endüstriyel üretim hem hacim hem de çeşit olarak sürekli artmıştır. Üretim miktarlarındaki artış, büyük ölçekli firmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Büyük ölçekli firmaların ortaya çıkışı da üretim süreçlerinin en etkin ve verimli bir şekilde örgütlenmesini zorunlu hâle getirmiştir. Zira insanlık tarihinde ilk defa fabrikalar ortaya çıkmıştır. Bu firmalarda yüzlerce ve hatta binlerce işçi çalıştırılmaktadır. Dolayısıyla bu fabrikaların fiziksel kaynakları ile insan kaynaklarının en etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir.

Bu ünitenin temel amacı, modern dönemde endüstriyel işletmelerin yönetim yapısını kısaca ele almaktadır. Bunu yaparken belli başlı soruların yanıtlarını da bulmaya çalışacağız. Bu soruların bir bölümünü şu şekilde sıralamak mümkündür. Bir işletme nasıl yönetilir? İşletmelerin yönetim yapısı tarihsel olarak ne tür değişimler geçirmiştir? Yönetim yapısı, işçileri ve yöneticileri hangi yönde etkilemiştir? Yönetim yapısı ülkeden ülkeye, sektörden sektöre ne tür farklılıklar gösterir? Belli

başlı yönetim metotları ve teknikleri nelerdir? Yönetimsel süreç hangi aşamalardan oluşur? Yönetim denen şey gerçekten yönetir mi?

Tarihsel olarak modern yönetim metotlarının ortaya çıkışını, gelişimini ve değişimini üç aşamada ele almak mümkündür. Bu yönetim metotlarını sırasıyla (a) erken dönem yönetim anlayışı, (b) Taylorist (bilimsel) yönetim anlayışı ve (c) post-fordist yönetim anlayışı olarak sıralamak mümkündür.

Erken Dönem Yönetim Anlayışı (1750-1925)

Erken dönem yönetim anlayışı endüstrileşme ile birlikte ortaya çıkmış ve etkisini 1920'li yıllara kadar sürdürmüştür. Bu yönetim anlayışı 1920'lerde ortaya çıkan otomasyon ile birlikte etkisini yitirmeye başlamıştır.

Bu dönemin en temel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Üretim teknolojisi ağırlıklı olarak basit tezgâhlarla yapılmaktadır.
- Üretim sürecinin önemli bölümlerinde yoğunlukla kol emeği kullanıldığı için “emek yoğun üretimin” yaygın olduğu bir dönemdir.
- Üretim miktarlarının artışı tezgâh sayısının ve istihdam edilen işgücünün artırılmasına bağlıdır.
- Patron ile çalışan işçiler arasında yüz yüze ilişkiler egemendir.
- İşletmelerin sahibi hem iş yerlerinin sahibi ve hem de yöneticileri konumdadırlar.
- Kalifiye işgücünün yetiştirilmesinde formal eğitim kurumlarının rolü sınırlıdır.
- İşgücü becerisi ağırlıklı olarak üretim sürecinde usta, kalfa ve çırak ilişkilerinden elde edilmektedir.
- Üretim sürecinin belli bölümlerinde ve ürünlerin kalite kontrolünde sınırlı da olsa ustaların belli bir yetkisi ve gücü vardır.
- Sendikalaşma henüz gelişmemiştir ve işçi-işveren ilişkileri kurumsallaşmamıştır.
- İşletmelerin büyük bir yoğunluğunu aile işletmeleri oluşturmaktadır.
- İşletmelerde karar alma süreci yukarıdan aşağıya doğrudur ve hiyerarşiktir.
- Kadın ve çocuk emeği yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.
- Çalışma koşulları çok kötüdür.

1850'li yıllara ait bir fabrika.

<http://www.google.com.tr/imgres?imgurl=http://industrialrevolutionresearch.com/images/factory2>. (tarih: 24/3/2011).

Resim 2.1

Tekstil fabrikasında çalışan çocuklar.

Kaynak:

<http://kindreda.edublogs.org/> (Erişim: 26.2.2011)

Bu özellikleri daha da artırmak mümkündür. Ancak kısaca özetlemek gerekirse bu dönemdeki yönetim anlayışı, ağırlıklı olarak yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik; üretim süreci genellikle emek yoğun ve endüstri ilişkileri enformeldir. İlk dönemin yönetim anlayışında işçi işveren ilişkileri ataerkil ve paternalisttir. Çünkü üretim ve yönetim sürecinin tamamında iş yerinin sahibinin doğrudan bir denetimi ve kontrolü söz konusudur. Her ne kadar üretim sürecinin küçük alt birimlerinde ustaların belli bir yetkisi olsa da esas olarak üretim sürecinde ve yönetim araçlarının kontrolünde inisiyatif, doğrudan iş yerinin sahibine aittir. Bu dönemde işçi ve işveren sendikaları henüz kurulmamış ya da kurulma aşamasında olduğu için endüstri ilişkileri enformel bir özellik arz eder. İşçi-işveren arasında toplu pazarlık henüz gelişmemiştir (Eaton, 2000).

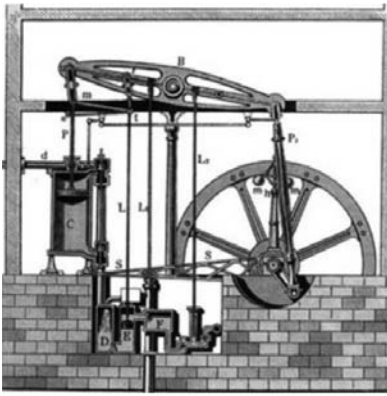
Bu dönem ağırlıklı olarak küçük ve orta boy işletmelerden oluşmaktadır. Ekonomik alanda tekstil (iplik, dokumacılık ve konfeksiyon dahil) en hızlı gelişen sektör olmakla birlikte su ve buhar gücünün keşfiyle birlikte gelişmeye başlayan gemicilik sektörü ve demir çelik endüstrisinin gelişmesiyle birlikte hızlı gelişen metal sektörü bu döneme damgasını vurmuştur.

Ataerkillik ve paternalizm nedir? Ataerkillik erkek egemen toplumsal yapı anlamında kullanılmaktadır. **Paternalizm** ise güce ve otoriteye sahip olan kişi veya bir kurumun kendisine bağımlı olanların ihtiyacını karşılaması ve bunun karşılığında bağımlı olanların güce ve otoriteye riayet etmesinin sağlandığı bir bağımlılık ilişkisidir.

Endüstri ilişkileri nedir? İşçi ile işveren arasında çalışma koşulları, ücretler, işçi sağlığı ve iş güvenliği ve sosyal haklar çerçevesinde karşılıklı müzakere ve görüşmelerin tümüne verilen addır. Endüstri ilişkileri işçi ve işveren sendikaları arasında olabileceği gibi sendikal örgütlenmelerin olmadığı durumlarda işçi ve işveren arasında yüz yüze de gerçekleşebilmektedir.

Resim 2.2

Buhar makinesi James Watt tarafından icat edilmiştir. Soldaki resimde makinanın çalışma prensibi görülmektedir. Sağdaki resim, Londra Bilim Müzesinde sergilenen 1791 yılında üretilmiş bir buhar makinasını göstermektedir.

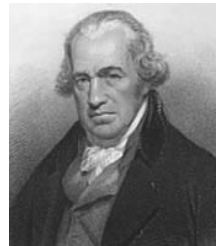
Kaynak: http://www.btinternet.com/~historical.engines/Lap_engine.htm
http://www.sciencemuseum.org.uk/Centenary/Home/Icons/Steam_Engine.aspx

Ünlü İskoç mucit ve fizikçi James Watt tarafından 1769 yılında icat edilen buhar makinesi, endüstriyel üretimde bir devrim niteliğindedir. Şöyle ki, kapalı bir alanda sıkıştırılan buharın ısıtılarak genişlemenin sağlanması ve genişleme ile birlikte açığa çıkan enerjinin belli aktarım organları yoluyla makineyi harekete geçirmesi, endüstriyel üretimde bir çığır açmıştır. Örneğin büyük ölçekli tekstil dokuma tezgâhlarının üretim sürecinde kullanılması, buharlı gemilerin yapılması ve buharla çalışan lokomotiflerin gelişimi bu buluş sayesinde mümkün olmuştur.

Ancak bu dönemde küçük işletmeler, büyük bir hızla gelişmekte olan büyük işletmeler karşısında ticari rekabet açısından oldukça zor durumdadırlar. Küçük işletmelerde de geleneksel yönetim anlayışı egemendir. İş yeri sahibi aynı zamanda iş yerinin yöneticisi konumundadır.

DİKKAT

James WATT
1736-1819

Endüstrileşme sürecinde 1900'lü yıllara doğru gidilirken büyük ölçekli işletmelerin sayısının giderek arttığı görülmektedir. İşletmelerin ölçek olarak büyümesi, yönetim yapısında önemli değişikliklere neden olmuştur. Çünkü işletmelerin büyümesi ile birlikte iş yeri sahipleri hem üretim sürecini ve hem de yönetim süreçlerini kontrol edemez hâle gelmişlerdir. Zira işletmelerin büyümesiyle birlikte iş yeri sahibinin ham madde temini, üretimin akışı, satış pazarlamayı aynı anda kontrol edebilmesi imkânsız hale gelmiştir. Dahası üretim sürecinde çalışan yüzlerce işçinin tek bir kişi tarafından kontrol edilebilmesi bile artık mümkün değildir. Dolayısıyla büyük işletmelerde işyeri sahipleri üretim sürecinin kontrol ve denetimini yöneticilere devretmiştir. *Yöneticiler iş yeri sahibi adına kontrol ve denetim işlevlerini yürütmeye başlamışlardır.* İş yeri sahipleri ise işçilerin kontrol ve denetimini yapan yöneticileri kontrol etmeye başlamışlardır (Reed, 1992:10-11). Bu, bir anlamda yönetim yapısından dikey bir tabakalaşmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur: En altta çalışan işçiler, onların üstünde denetim ve kontrol işlevini yerine getiren yöneticiler ve en üstte ise işletmenin sahibi olan sermayedarlar.

SIRA SİZDE

İşletme sahiplerinin artık işletmeleri kendilerinin yönetmemeleri, bu işlevi profesyonel yöneticilere bırakmaları toplumsal düzeyde ne gibi sonuçlar doğurmuş olabilir? Düşününüz.

Yönetim yapısında meydana gelen bu değişim, modern toplumda orta sınıfın oluşmasına neden olmuştur.

DİKKAT

Büyük işletmelerde yönetim ve kontrol süreçlerinin ayrışmasıyla orta sınıf ortaya çıkmıştır.

Otomasyon nedir? Üretim sürecinde insan gücü yerine teknolojinin kullanılmasıdır. Otomasyon sayesinde kas gücüyle yapılan işler daha seri ve hızlı bir şekilde makineler tarafından yapılır.

Yönetim ve kontrol süreçlerinin birbirlerinden ayrışması, yönetim biliminin gelişmesini hızlandırmıştır. Bir işletmenin en etkin ve en verimli işleyişinin nasıl olması gerektiği *yönetim biliminin* en temel problemlerinden biri hâline gelmiştir. Tüm bu arayışlar birinci dönemin sonlarına doğru yoğunlaşmıştır. Teknolojik gelişmelerin *otomasyona* doğru hızla gelişmesiyle birlikte insan kaynakları ve fiziksel kaynakların doğru ve kârlı bir şekilde yönetilmesi ancak bilimsel bir çalışmayla mümkün hâle gelmiştir. Yönetim ve mühendislik disiplinlerinin yöntem ve tekniklerini bir arada uygulayan *endüstri mühendisliği* bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Kapitalizmin giderek küreselleşmesi, rekabet olgusunu da beraberinde getirmiştir. Artan rekabet koşullarında işletmeler maliyetleri mümkün olduğunca düşürebilecek yeni üretim ve yönetim sistemleri arayışlarına girmişlerdir. Maliyetleri düşürme çabası teknolojik yapıda otomasyona doğru yönelişi hızlandırmıştır. Üretim sürecinde ise işgücünün verimliliğinin artırılması ile ilgili olarak yeni kontrol ve denetim uygulamalarına başlanmıştır. Ayrıca işgücünün daha çok çalışmasını teşvik edici yeni yol ve yöntemler geliştirilmeye çalışılmıştır. Özet olarak ifade etmek gerekirse kapitalizmin ilk dönemlerine ait olan yönetim anlayışı, radikal bir şekilde değişmeye başlamıştır. Şimdi kısaca 1920'lerde ortaya çıkan Taylorist yönetim anlayışını ele alalım.

Taylorist Yönetim Anlayışı (1925-1975)

Taylorist yönetim anlayışı Fordist dönemle eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır.

DİKKAT

Fordizm ile ilgili ayrıntılı bilgi için Ekonomi Sosyolojisi kitabınızın 5. ünitesine bakınız.

Bu dönemde işgücünün istihdamında ve teknolojik örgütlenmede *Taylorizm* olarak bilinen bilimsel yönetim anlayışı ile Fordizm olarak tanımlanan üretim sistemi egemen olmuştur.

Dolayısıyla bu dönem *Fordist-Taylorist* dönem olarak da tanımlanmaktadır.

Taylorizm, Frederick Winslow Taylor'un 1911 yılında yayımlanan *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* adlı kitabında geliştirdiği yönetim anlayışına verilen bir isimdir.

Her ne kadar Henry Ford kendi otomobil fabrikasında yürüyen bant sistemini geliştirirken Taylor'un yönetim ilkelerinden haberdar olmasa da zamanla aynı teknolojik yapıyı ve üretim sistemini kullanan firmalar Fordist üretim sistemini Taylorist yönetim yapısı ile birlikte yürütmeye başlamışlardır.

D İ K K A T

Taylorizm; vasıfsız işgücü istihdamına, üretim sürecinin en küçük ve en basit parçalara kadar bölünmesine, parça başı ücret ödeme sistemine ve çalışanların üretimin her aşamasında sıkı bir kontrol ve denetim altında tutulması gerektiğine dayalı otoriter bir yönetim anlayışıdır. Taylorist işletmelerde yönetsel yapı dikey olduğu için karar alma mekanizması üst yönetimden aşağıya doğru olarak gerçekleşmektedir.

Kitlesel üretim, standart ürünlerin düşük maliyetli olarak büyük miktarlarda üretildiği bir sistemdir. Kitlesel üretim bant sistemine dayalı olduğu için seri olarak üretilir.

1900'lü yıllara gelindiğinde kapitalizmin belli bir gelişme seviyesine ulaşmış olduğu belirtilebilir. Özellikle modern bilimlerin gelişmesi, bilimsel gelişmelerin teknolojiye uyarlanması ve teknolojik gelişmelerin endüstriyel üretim sürecinde kullanılması; kapitalist gelişme açısından bir dönüm noktası olmuştur. 1920'lerle birlikte üretim sürecinde yürüyen bant sisteminin kullanılması üretim miktarlarında büyük artışlara neden olmuştur. Kapitalizm tarihinde ilk kez kitlesel üretim bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Henry Ford'un geliştirdiği yürüyen bant sistemi, işletmelerin üretim hacimlerini o kadar çok artırmıştır ki piyasadaki talebin çok üstünde bir üretim fazlalığı ortaya çıkmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın en temel nedeni işte budur. Aşırı üretim işletmelerin stoklarını doldurmuş ancak piyasada yeterli talep olmayınca üretilen tüm ürünler elde kalmıştır. Zarar eden işletmeler çalıştırdığı işçileri çıkarmaya başlamışlardır. İşçilerin işten çıkartılması talepleri daha da daraltmış ve buhran daha da derinleşmiştir. Aşırı üretimin neden olduğu 1929 Ekonomik Buhranı başta Batı ülkeleri olmak üzere tüm dünyayı derinden etkilemiştir.

Bu dönemde otomasyon teknolojisinin gelişmesiyle birlikte kitlesel üretime geçilmesi, endüstriyel üretim sürecini ve endüstriyel kuruluşların yönetim yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu dönemde egemen olan yönetim anlayışı, Frederick Winslow Taylor'un geliştirdiği "*bilimsel yönetim*" anlayışıdır (Reed, 1992:160-161). Bu dönemdeki endüstriyel kuruluşların yönetsel yapısı ana hatlarıyla şu şekildedir.

Resim 2.3

Krizden bir fotoğraf: 1929 Ekonomik Bunalımı sonrasında New York Belediyesi'nin ücretsiz olarak verdiği yemek kuyruğunda bekleyen insanlar.

Kaynak:

http://www.oregonlive.com/money/index.ssf/2008/10/great_depression_offers_lesson.html
(Erişim: 24.3.2011)

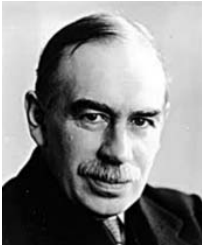
- İşçi ve işveren sendikaları bu dönemde gelişmeye başlamışlardır.
- Endüstri ilişkileri formel ve toplu sözleşmeli işçi-işveren ilişkileri şeklinde gelişmekte ve kurumsallaşmaktadır.
- Sendikalar bu dönemde güçlenmeye başlamışlardır.
- Endüstriyel kuruluşların yönetim anlayışı, işçilerin gözetim ve denetiminin en üst düzeyde olduğu katı ve otoriter bir özellik arz etmektedir.

- Her bir işçinin yaptığı işler endüstri mühendisleri tarafından en küçük ayrıntısına kadar zaman, hareket ve verimlilik açısından hesaplanmıştır.
- İş yeri sahibi ile işçilerin yüz yüze ilişkileri bu dönemde ortadan kalkmaktadır.
- İşletme sahipleri, üretim sürecinin ve işçilerin denetim ve kontrol işlerini profesyonel yöneticilere devretmiştir.
- Üretim artışında teknolojik yapıda ortaya çıkan otomasyon kadar işçilere ödenen parça başına ücret uygulamaları da etkili olmuştur.
- İşçiler üretim sürecinin bütünü içerisinde yalnızca yöneticiler tarafından belirlenmiş belli ve rutin işleri yapan kişiler hâline gelmiştir.
- Sürekli rutin işleri yapan işçiler işin bütünü hakkında bilgi sahibi olmadığı için vasıfsız hâle gelmiştir.
- Sürekli aynı rutin işleri yapan işçilerde işe ve kendine yabancılaşma, en önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

SIRA SİZDE

Taylorizmde her işçinin yaptığı işler zaman, hareket ve verimlilik açısından en küçük ayrıntısına kadar nasıl hesaplanmış olabilir? Düşününüz.

Ünlü İktisatçı

John Maynard KEYNES

Keynesyen politikalar, 1929 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik krizden çıkılmasına yönelik olarak ünlü iktisatçı John Maynard Keynes tarafından geliştirilen para ve maliye politikalarına verilen genel addır. Bu politikalar özü itibarıyla üretim, tüketim ve gelir arasında bir denge ve istikrarın sağlanması için devletin piyasaya müdahale etmesi gerektiği tezine dayalıdır.

Endüstriyel kuruluşlarda belli bir iş bölümüne bağlı olarak işçilerin, teknik elemanların veya çalışan gruplarının, bir iş parçası üzerinde ileri düzeyde bilgi, beceri ve yetkinliğe sahip olmalarına "uzmanlaşma" denir.

Fordist işletmeler 1970'li yıllara kadar önemli bir büyüme ve gelişme gösterdiler. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında aşırı üretim sorununu devletin piyasaya müdahalesi ile aşmayı başaran Fordist firmalar, büyük ölçekli kitlesel üretimin karşılığında kitlesel bir talep bulabildiler (Suğur, 1994). Çünkü devlet, belli sosyal ve ekonomik politikalar ile üretim ile tüketim arasındaki dengeyi kurmayı başarmıştır. Bu başarı, **John Maynard Keynes** tarafından geliştirilen politikalar sayesinde elde edilmiştir. Keynesyen politikalar, Batı Avrupa ülkelerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Ülkeler çeşitli tasarruf tedbirleri, sektörel teşvikler, piyasa müdahaleleri ve alt gelir gruplarının sosyal politikalarla desteklenmesi gibi politikalarla bireylerin tüketim kapasitelerini artırmayı başaramışlardır.

Kısaca özetlemek gerekirse gelir artırıcı Keynesyen politikalarla talep artışı sağlanmış, Fordist üretim sisteminin belki de en önemli dayanağı olan kitlesel üretimin kitlesel tüketim ile beslenebilmesi gerçekleştirilmiştir. Böylece üretim süreci ile tüketim sürecinin iç içe geçtiği bir bütünlük oluşturulabilmiştir (Allen 1992 ve Suğur ve diğ. 2004). Böylesi bir ekonomik modelde endüstriyel kuruluşlar Taylorist yönetim ve örgütlenme anlayışına yönelmişlerdir. Çünkü Taylorist yönetim anlayışı Fordist işletmelerin gerektirdiği *endüstriyel iş bölümü* ve *uzmanlaşma* üzerine kurulmuştur.

Uzmanlaşma, üretim sürecinin örgütlenmesi ve yönetilmesi açısından son derece önemlidir. Bu dönemde endüstriyel kuruluşlarda işlerin örgütlenmesi uzmanlaşmaya ve uzmanlara dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Örneğin satın alma, üretim, pazarlama, satış, muhasebe, bakım ve onarım ve kalite kontrol süreçleri ayrı uzmanlaşmış ekipler tarafından yerine getirilmektedir. Uzmanlaşmış alanlar ve uzmanlara göre bir işbölümü ve hiyerarşi oluşturulmaktadır. Eğitim sistemi de bu uzmanlaşmaya uygun olarak oluşturulmakta ve bireyler eğitim sistemlerinde bu uzmanlaşmaya yönlendirilerek yetiştirilmektedir. Bu dönemde endüstriyel kuruluşlarda en vasıflı işçiden en vasıfsız (örneğin işi yalnızca bir vidayı sıkma olan ve saatlerce sürekli olarak bu işi yapan) işçiye kadar bir uzmanlaşma temelinde örgütlenme vardır. Bu yönetim ve örgütlenme sistemine göre işgücü iki temel kategoriye göre hiyerarşik olarak örgütlenmiştir: *Yöneticiler* ve diğer *düz çalışanlar*. Yöneticiler denetim ve kontrol işlerini yapmakla sorumludurlar. Yöneticiler, alt kademelerde çalışanların yapacakları işleri ne kadar sürede ve nasıl yapmaları gerekti-

ğini bilimsel olarak hesaplamaktadırlar. Yöneticiler bu hesaplamalardan yola çıkarak alt kademelerde çalışanlara işlerin yapılması ile ilgili talimatları verirler. Daha sonra yöneticilere düşen görev ise alt kademede çalışanları ve çalışanların yaptığı işlerin talimatlara göre yapılıp yapılmadığını sürekli ve düzenli olarak denetlemek ve kontrol etmektir. İşlerin nasıl yapılacağı yalnızca yöneticilerin kişisel inisiyatifi-ne bırakılmaz. Taylorist yönetim anlayışında kontrol ve denetim süreçleri de son derece sistemattir. Çünkü tüm bu süreçler bilimsel olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplamalara göre yöneticilerin bile *kontrol ve denetim işlerini* düzgün yapıp yapmadıkları, en üst yönetim tarafından *kontrol ve denetim* altına alınmıştır.

Her ne kadar Taylorist yönetim anlayışı alt kademelerde çalışanları sürekli bir denetim ve kontrol altında tutmuş olsa da üretimde 10-15 kat verimlilik artışını sağlamıştır. Taylorizm, 1920'li yıllardan Fordist krizin ortaya çıktığı 1970'li yıllara kadar endüstriyel kuruluşlarda en yaygın olarak kullanılan bir yönetim anlayışı olmuştur. Başta sendikalar olmak üzere Taylorist yönetime yönelik çok ciddi ve sert eleştiriler yapılmıştır. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni yönetim anlayışları ortaya çıkmış olsa da yine de bu döneme Taylorist yönetim anlayışının damgasını vurduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dahası 1970'li yıllardan sonra da Taylorist yönetim anlayışının endüstriyel kuruluşlarda etkisini yitirdiği pek söylenemez. Yapılan birçok çalışma göstermektedir ki günümüzde bile Taylorist anlayışı, diğer tüm yönetim anlayışlarından daha etkili ve güçlü bir şekilde varlığını devam ettirmektedir.

Kuşkusuz endüstriyel kuruluşların etkinliğinin ve verimliliğinin artışı ile ilgili çabalar ve uygulamalar, kapitalizmin tarihi kadar eskidir. Ancak 1950'lerde ortaya çıkan ve özellikle 1970'li yıllar sonrasında tüm dünyada etkili olan yeni yönetim metotları ile ilgili uygulamalar, endüstriyel kuruluşların yönetim yapısında çok önemli değişimlere neden olmuştur. Şimdi kısaca bu yönetim anlayışına daha yakından bakmaya çalışalım.

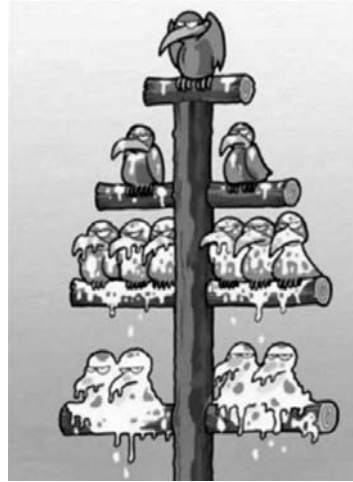
Post-fordist Yönetim Anlayışı (1975-Günümüze)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkeleri sosyal ve ekonomik açıdan bir yıkıntı içerisindeydi. Savaş sonucunda ABD ve Sovyetler Birliği'nin iki süper güç olarak ortaya çıkması, soğuk savaş döneminin başlamasına neden olmuştur. 1950'lerle birlikte siyasal ve ekonomik alanda küresel rekabet hız kazanmaya başlamıştır. Rekabette üstün olmanın en önemli yolu, endüstriyel alanda etkinliğin ve verimliliğin artırılmasından geçiyordu. Soğuk savaş dönemi, aynı zamanda askerî olarak üstün olmayı da gerektiriyordu. Çünkü askerî üstünlük, önemli bir psikolojik avantaj sağlıyordu. Silah endüstrisi de üretim süreçleri açısından bakıldığında bir endüstriyel sektördür.

Ekonomik alana bakıldığında soğuk savaş döneminin getirdiği yeni rekabet koşullarında endüstriyel kuruluşların yeni yatırımlara gitmesi ve kâr oranlarını artırması gerekiyordu. Ancak başta ABD ve Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere dönemin

Resim 2.4

Organizasyonlardaki hiyerarşiyi temsil eden bir karikatür

Kaynak:
<http://amazingdata.com/explanation-of-management-pyramid/>
(Erişim: 24.01.2011).

önde gelen ekonomileri, savaş sonrasında çok önemli sorunlarla mücadele etmekteydiler. Bu sorunların başında dünya piyasalarında arz-talep dengelerinde ortaya çıkan ani değişimler gelmektedir. Bu, bir ölçüde Fordist dönemin kriz belirtileri olarak da değerlendirilebilir.

Fordizmin olgunluk dönemi olarak nitelenebilecek 1950'li yıllar ve sonrasında küresel rekabet sonucu işletmelerin kâr oranlarında ciddi düşüşler yaşanmıştır. Diğer taraftan Japonya gibi yeni ekonomik gücün ortaya çıkması, sendikaların güçlenmesi ve yeni sosyal haklar talep etmesi ve büyük endüstriyel kuruluşlarda uygulanan Taylorist yönetim anlayışına karşı eleştirilerin artmaya başlaması bu süreci hızlandırmıştır. Tüm bu gelişmeler, kapitalizmin yeniden yapılanmasını zorunlu hâle getirmiştir. Yeniden yapılanma, çok yönlü makro ekonomi politikalarının uygulamaya konması kadar endüstriyel kuruluşların üretim ve yönetim yapısının da yeniden yapılanmasını da gerektirmektedir.

1970'li yıllara doğru Fordizm ve onun dayandığı yönetim sistemi Taylorizm, içinden çıkılamayacak kadar ciddi bir kriz içerisine girmiştir. Çünkü değişen ve küreselleşen dünyada yönetim yapısı da değişmektedir. Dikey hiyerarşik yönetim yapısı yerini daha yatay yönetim yapısına doğru bırakmaya başlamıştır. İşletme sahipleri belirli hedeflere ulaşmak için işçiyi karşısına almak yerine onları kendi yanına almayı tercih etmek durumunda kalmışlardır. Bunun nedeni işverenlerin kendilerine daha sadık, uyumlu, işini severek yapan ve firmanın amaçlarını benimsemiş iş gücüne gereksiniminin artmasıdır. Çünkü piyasa koşulları daha fazla rekabetçi hâle gelmektedir ve firmalar her yönden rakiplerinden daha iyi olmak zorunda kalmışlardır. İşletme sahipleri dikey hiyerarşi yerine yatay, karar alma süreçlerinde çalışanları da hesaba katan, katılımcı, yüz yüze iletişimin olduğu, daha insani bir yönetim yapısının gerekliliğini anlamaya başlamaktadırlar. Deyim yerindeyse işverenler bir taşla iki kuş vurmayı hedeflemektedirler. Hem kârlı bir kuruluş olacaklar ve hem de çalışanları mutlu edebileceklerdir. İşletmelerin bunu ne kadar gerçekleştirdikleri tartışmalı bir konu olsa da hedef esas itibarıyla budur.

1950'li yıllarla birlikte piyasalarda başka önemli değişimler de yaşanmaya başlamıştır. Piyasada Fordist firmaların kitlesel olarak ürettiği standart ürünlere yönelik taleplerde bir azalma söz konusu olmuştur. Özellikle sosyal refah devletinin gelir artırıcı politikaları sayesinde başta ABD olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde önemli bir tüketici kesimi olarak “orta sınıf” ortaya çıkmıştır. Orta sınıfın ortaya çıkması taleplerde farklılaşmaya neden olmuştur. Taleplerde farklılaşma orta sınıfın standart olarak üretilen ürünler yerine farklı olan ürünleri talep etmesi sonucu ortaya çıkmıştır (Taymaz 1993, Suğur 1994, Kumar 1999). Bu farklılaşmada standart olarak üretilen ürünlere yönelik kitlesel talebin bir doyma noktasına gelmiş olması son derece etkili olmuştur. Endüstriyel kuruluşlar ise bu değişime ayak uydurabilmek için mevcut üretim ve yönetim sistemlerini piyasalardaki bu tür gelişmelere ayak uydurabilecek şekilde esnek hale getirmeye başlamışlardır.

Bu esneklik iki boyutludur:

- Üretim sisteminde esneklik,
- Yönetim sisteminde esneklik.

Üretimde esneklik, bir işletmenin üretim sürecinde kullandığı teknolojik alt yapının ve istihdam ettiği işgücünün piyasada değişkenlik gösteren taleplere göre farklı üretim yapabilme potansiyelidir. Diğer bir ifadeyle esnek üretim, bir firmanın benzer ve standart ürünleri kitlesel olarak üretmek yerine farklı ve özgün ürünleri model, renk, tasarım ve işlevsel olarak müşterinin beğenisine göre üretebilme kapasitesidir (Suğur ve diğ., 2004).

Emeğin ve teknolojinin esnek bir üretim organizasyonu altında yeniden üretilmesi anlamına gelen “esnek” ya da post-fordist üretimin (a) Fordist teknoloji düzenlemesinde var olan zaman kaybı ve kalite düşüklüğüne neden olan sınırlılıkların aşılmasını sağladığı (b) Taylorist örgütsel yapının neden olduğu işe yabancılaşma ve düşük iş motivasyonu sorunlarını en aza indirdiği varsayılmaktadır.

Yönetimde esneklik ise bir firmanın en alt kademesinden en üst yönetimine kadar karar alma süreçlerine katılım, iş birliği, kalite, müşteri odaklılık, takım çalışması ve yaratıcılık çerçevesinde tüm insan kaynaklarının en doğru, etkin ve verimli bir şekilde kullanılma kapasitesidir.

Atkinson ise esneklik kavramını işgücü istihdamı çerçevesinde ele almaktadır. Atkinson'a göre (1984) günümüz ekonomilerinde üretim sürecinde, teknolojilerde ve tüketim kalıplarında meydana gelen hızlı değişimler; işletmeler açısından işgücünün esnek bir şekilde kullanılabilmesini zorunlu hâle getirmiştir. Buna göre işgücünün esnek kullanımı iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi **işlevsel esnekliktir**. İşlevsel esneklik, işletmelere işgücünü üretim sürecinde çok yönlü olarak kullanabilme kapasitesi sağlamaktadır. İkincisi ise **sayısal esnekliktir**. Bu esneklik türü işletmelere istihdam ettiği işgücünün miktarında azaltmaya ya da artırmaya gidebilme imkânını sağlamaktadır.

Piyasadaki tüketim taleplerindeki değişimlere ve diğer işletmelerle olan rekabete paralel olarak işletmeler, yeni ve farklı ürünleri üretebilmek için teknolojilerini geliştirmek durumunda kalmışlardır. Bu da işletmelerin günümüz rekabetçi koşullarında esnek bir teknolojik donanımına sahip olmaları anlamına gelmektedir. Esnek teknolojik donanım son derece gelişmiş olan bilgisayar, kontrollü makine ve teçhizatların kullanılması demektir (Taymaz, 1993). Bu gelişmiş esnek teknolojik donanım işletmelere hem ürün çeşitliliğinde hem de miktar bazında bir esneklik kazandırmaktadır. Böylesi bir teknolojik donanımın kullanılması istihdam edilen işgücünün çok yönlü bir beceriye sahip olmasını gerekli kılmaktadır. Taleplerde ortaya çıkan bir farklılaşma üretim sürecinde bulunan belirli üretim birimlerinin faaliyetlerini görece artırabilir, azaltabilir veya farklılaştırabilir. Bu nedenle istihdam edilen işgücünün beceri düzeyinin değişimlere göre üretimin değişik birimlerinde çok yönlü işlevleri yerine getirebilecek kadar nitelikli olması gerekmektedir. Dolayısıyla beceri düzeyi yüksek bir işgücünün istihdam edilmesi işletmelere işlevsel esnekliğin kazandırılmasında önemli bir avantaj sağlamaktadır.

İkinci tür olarak ise karşımıza *sayısal esneklik* kavramı çıkmaktadır. Günümüz piyasa koşullarında taleplerde meydana gelen dalgalanmalara bağlı olarak işletmelerin istihdam ettiği işgücünün sayısında bir azaltmaya ya da artırmaya gidebilmesi önemli bir avantaj olarak kabul edilmektedir. Üretim maliyetleri içerisinde işgücü giderlerinin işletme tarafından kontrol altına alınabilmesinde sayısal esneklik önemli bir rol oynamaktadır (Thomas, 2009). Ancak bir işletmenin sayısal esnekliğe sahip olabilmesi için istihdam ettiği işgücünün niteliklerine ve işletme açısından yerine getirdiği işlevlerin önemine göre bir sıralama yapması gerekmektedir. Buna göre işletme açısından önemli işlevleri yerine getiren ve kalifiye düzeyi görece yüksek olan işgücüne dolgun ücret ve yüksek iş güvencesi sağlanarak bir *merkez işgücü* oluşturulmakta, diğer taraftan kalifiye düzeyi görece düşük olan işgücü düşük ücretle ve iş güvencesiz bir şekilde istihdam edilerek bir çevre işgücünü meydana getirilmektedir (Atkinson, 1984). İşletmelere sayısal esnekliği sağlayan çevre işgücü konumunda kısa dönemli, sözleşmeli, yarı zamanlı (part-time) ve zaman zaman da taşeron olarak çalıştırılan işgücü oluşturulmaktadır. Çevre konumunda istihdam edilen işgücünün iş güvencesi çok az olduğu için sayısının azaltılması veya artırılması işletmeye fazla bir mali külfet getirmemekte ve hatta işveren belirli oranlarda çevre işgücünü istihdam ederek zaman zaman çalışanların sosyal hakları ile ilgili belirli yasal yükümlülüklerden kaçınabilmektedir. Sayısal esneklik, işletmelere maliyetlerin azaltılması açısından önemli bir katkı sağlamakla birlikte çalışanlar açısından her an işini kaybetme riski anlamına geldiği için literatürde çok

İşlevsel esneklik, vasıflı işgücünün farklı işlerde çok amaçlı olarak kullanımı anlamına gelirken sayısal esneklik ise işletmelerin piyasadaki değişimlere göre işgücünün sayısında artışa veya azalışa gidebilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır.

sert bir şekilde eleştirilmiştir. Ansal (1994), sayısal esnekliği çalışanlar açısından kölelik olarak tanımlamaktadır.

Resim 2.5

Sol tarafta bir CNC tezgahı görülmektedir. Bilgisayarla kumanda edilen bu tezgahta çalışabilmek, işçilerin kalifiye olmalarını gerektirmektedir. Sağ tarafta ise Taylorist ilkelerle yönetilen bir fabrikada çalışan kalifiye düzeyi düşük işçiler görülmektedir.

Kaynak: www.gettyimages.com; <http://www.makinecu.com/tthreads/881-CNC-Torna-Ve-Freze-Simulat%C3%B6r%C3%BC-%C4%B0ndir-CNC-Proglamlama>

1970'lerle birlikte ortaya çıkan bu dönemin en temel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

- Taleplerde farklılaşma ortaya çıkmıştır.
- Standart ürünlerin seri ve kitlesel olarak üretilmesinin sınırlarına ulaşılmıştır.
- Yürüyen bant sistemine dayalı teknolojik donanım yerini bilgisayar destekli esnek teknolojik donanıma bırakmaktadır.
- Taylorist yönetim anlayışına yönelik sert eleştiriler yapılmaktadır.
- İşçi-işveren ilişkilerinde iş birliği ve uzlaşma arayışları önem kazanmıştır.
- Hiyerarşik ve otoriter yönetim anlayışının yerine yatay, katılımcı ve paylaşımcı bir yönetim anlayışı gelmektedir.
- Başta toplam kalite yönetimi olmak üzere esnek yönetim biçimleri yaygın olarak uygulanmaya başlanmaktadır.
- Ekip çalışmasına dayalı üretim ve yönetim anlayışı ön plandadır.
- İşgücü kalifiyedir ve ihtiyaçlara göre üretim sürecinin farklı birimlerinde çalışabilmektedir.
- Kalifiye işgücünün yetiştirilmesinde formel eğitim kurumları önemli bir rol oynamaktadır.
- Üretim ve yönetim sürecinin tümü müşteri odaklılık ilkesine göre yapılanmıştır.
- Kalite kavramı ön plana çıkmıştır.

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ (TKY)

Toplam kalite yönetimini tanımlamak

Kalite nedir? En özlü tanımıyla kalite, "müşterinin ihtiyaçlarına uygunluk" demektir. Diğer bir ifadeyle kalite, üretilen bir mal veya hizmetin müşterilerin beklenti ve gereksinimlerini karşılayabilme kapasitesidir.

Kalite kavramı günümüz piyasa ekonomilerinde en sıklıkla kullanılan kavramların başında gelmektedir (Kantarci 1999). İçinde bulunduğumuz post-fordist dönemde üretimde veya hizmet sektöründe faaliyette bulunan kurum ve kuruluşlar "önce kalite" anlayışı içerisinde hareket etmektedirler. 1970'lerle birlikte tüm dünyayı et-

kisine alan kalite olgusu, üretim ve yönetim anlayışlarında önemli değişimlere neden olmuştur. Bu değişime neden olan temel anlayış ise “*toplam kalite yönetimi*” (TKY) kavramı çerçevesinde ortaya çıkmıştır (Ishikawa 1995).

TKY, bir işletmenin tüm yönleriyle müşteri odaklı olması demektir (Şimşek 2000). Bu bağlamda bir işletmenin üretim sürecinin başlangıcından sonuna kadar kullanılan tüm araç ve gereçlerin, teknolojik donanımın, istihdam edilen işgücünün (yönetici, büro çalışanı, işçi, vb.), tedarikçilerin (ham madde sağlayanlar, yedek parça üretenler) ve satış ve pazarlama birimlerinin (bayiler, yedek parça hizmetleri, müşteri sonrası hizmetler) ‘*kalite*’ anlayışı çerçevesinde eşgüdümlemesi koordine edilmesi anlamına gelmektedir. TKY’de asıl amaç firmanın ürettiği ürün-den daha ziyade müşterinin istediği ürünü yine müşterilerin beğenileri doğrultusunda üretilmesi anlayışına dayanır. Üretim sürecinin tamamının müşteri odaklı olması TKY’nin vazgeçilmez bir unsurudur. TKY’de asıl hedef firmanın ne ürettiği değil müşterinin ne istediğidir. Yine aynı şekilde TKY felsefesinde esas amaç, bir işletmenin ürünü kaçta ürettiği değil müşterinin onu beğenip beğenmediğidir. Şimşek (2000:1) kalite kavramının temel özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

- Tasarımda kusursuzluk,
- Kullanımda kusursuzluk,
- Fiyatta kusursuzluk,
- Teslim süresinde kusursuzluk,
- Satış süresinde kusursuzluk,

TKY’nin temel ilkelerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür (Şimşek, 2000:51)

- Müşteri odaklılık,
- Üst yönetimin liderliği,
- Sürekli gelişme,
- Tam katılım.

TKY üretim sürecinin tümünün, müşteri odaklı olarak etkinliğinin ve verimliliğinin artırılmasına dayanan bir sistemdir. Bu yönüyle etkinliğin ve verimliliğinin tarihinin kapitalizmin tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Ancak 1900’lü yıllar ile birlikte kitlesel üretime geçilmesi; üretim sürecinin sistematik olarak düzenlenmesi, örgütlenmesi ve planlanmasını gerekli kılmıştır. Taylorist bilimsel yöntem anlayışını üretim sürecinin etkinliğinin ve verimliliğinin artırılmasına yönelik sistematik bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür. Üretim sürecinde kalitenin sağlanması daha çok içe dönük bir anlayışla ele alınmaktadır.

Toplam kalite yönetiminin bir sistem olarak gelişmesinde çeşitli uzmanların katkıları etkili olmuştur. Bu uzmanlar arasında **W. Shewart, E. Deming, J. Juran, K. Ishikawa, P. Crosby, A. Feigenbaum, P.F. Drucker, J.P. Womach, D.T. Jones ve D. Roos** ön plana çıkmaktadır. Bu uzmanların toplam kalite yönetiminin geliştirilmesi açısından katkılarını kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Toplam kalite yönetiminin gelişiminde etkili olan düşünürlerin katkılarını özetlemek

Walter Shewart: İstatistiksel Süreç Kontrolü

Walter Shewart, kalite ile ilgili çalışmaların bilimsel esaslara göre yapılması gerektiğini öne sürmüştür. Shewart, belli bir çizelge ve şemaya göre kalite kontrolünün yapılarak üretim maliyetlerinin azaltılabileceğini ifade etmiş; 1924 yılında bir çizelge hazırlayarak istatistiki *süreç kontrolü* uygulamasını başlatmıştır (Ishikawa

Walter SHEWART

(1891-1967)

İstatiksel süreç kontrolünün ilk uygulayıcısıdır. Kalite kontrol kartları ve görsel grafikleri uygulamaya koymuştur.

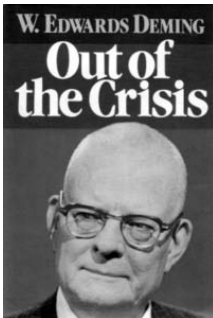

W. Edward DEMING

(1900-1994)

Amerikalı ünlü istatistikçi, toplam kalitenin babası sayılmaktadır.

Deming'in 1950'lerden itibaren Japon sanayisinin gelişmesinde çok önemli katkıları olmuştur.

1995:18-19). Bu yaklaşımda esas amaç, üretim sürecinin kendisinin içsel anlamda örgütlenmesi ve düzenlenmesidir. Ancak 1950'li yıllara gelindiğinde taleplerde farklılaşmanın ortaya çıkması, kitlesel üretimi derinden sarsmaya başlamış ve 1970'li yıllarda Fordist üretim modeli ciddi bir krizin içine girmiştir. Taleplerde farklılaşma ister istemez firmaları müşteri odaklı hâle getirmeye zorlamıştır. 1950'li yıllar ile birlikte bir firma için önemli olan bir ürünün ne kadar çok sayıda üretildiği değil müşterinin o ürünü satın alıp almadığıdır. Dolayısıyla firmalar için müşteri taleplerinin ne yönde olduğunun bilinmesi daha merkezî bir öneme sahip olmaya başlamıştır. Müşteri odaklılık tüm firmalar için bir zorunluluk hâline gelmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle tasarımda, kullanımda, fiyatta, teslimatta ve satış sürecinde kusursuzluk; üretim sürecinin müşteri odaklı bir şekilde düzenlenmesini zorunlu hâle getirmiştir.

Edwards Deming: İstatistiksel Kalite Yönetimi

1940'lı yıllarda ilk önce kalite kontrol olgusunun ortaya çıktığı görülmektedir. Daha sonra ABD'de ünlü istatistikçi W. Edwards Deming, kalite olgusunu daha bilimsel ve sistematik bir hâle getirmiştir. İlgili literatürde toplam kalitenin babası ve mucidi olarak W. Edwards Deming gösterilmektedir (Şimşek 2000:57-58).

Deming İkinci Dünya Savaşı'nda yıkılan ve yok olan Japonya'nın yeniden kalkınması için ABD tarafından Japonya'ya gönderilmiştir. İstatistikçi olarak ilk önce Japonya'nın nüfus yapısı ile ilgili çalışmalar yapan Deming, daha sonra istatistiksel süreç kontrolü ve kalite kontrol ile ilgili geliştirdiği yönetimini Japonya'nın önde gelen sanayi kuruluşlarıyla paylaşmıştır. O dönemde Japon endüstriyel yönetim yapısı önemli ölçüde feodal ve otoriter özellikler göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında adeta yıkılmış durumda olan Japonya sanayisinin dünya piyasasında daha rekabetçi hâle gelebilmesi için despotik ve baskıcı yapıdan bir an önce kurtulması gerektiğini düşünen Deming, geliştirdiği istatistiksel kontrol yönteminin bir an önce uygulaması gerektiğini Japon sanayicilere anlatmış ve kalite ile ilgili geliştirmiş olduğu yöntemini onlarla paylaşmıştır. Deming, kendi yönteminin ilk uygulamalarını Japon firmalarında gerçekleştirmiş ve bu uygulamalar sayesinde Japon firmaları çok büyük başarılar elde etmiştir. Deming TKY'nin en temel sacayaklarından biri olan *istatistiksel kontrol sürecini* geliştirmiştir (Ishikawa 1995:22). Edwards Deming'deki süreç kontrolünün 14 ilkesi bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla şunlardır:

- Ürün ve hizmetin geliştirilmesi için amaç tutarlılığını sağlayın,
- Yeni bir (Japon) felsefe benimseyin,
- Kalite kontrolden vazgeçin, süreçleri kontrol edin,
- Tedarikçilerden fiyatlara göre alım yapmayın, az sayıda tedarikçiden kaliteli ürün elde etmeye çalışın,
- Gereksiz tüm planlama, üretim ve yönetim süreçlerinden kurtulun ve sürekli iyileştirmeye odaklanın,
- Çalışanların eğitimine önem verin,
- Gözetim ve denetim yerine çalışanları daha kaliteli işler yapabilecek ve onları motive edebilecek tarzda bir liderliğe odaklanın,
- Korkuyu yok edin, çalışanlar arası iletişim kanallarını açık tutun,
- Bölümler arası her türlü engelleri kaldırın,
- Öğütleri ve klişe sözleri terk edin, hata yapan insan değil süreçlerdir,
- Çalışanları olumsuz etkileyecek her türlü yönetsel zorlamalardan kaçının,
- Çalışanların iş yapmalarını engelleyen değerlendirmelerden kaçının,

- Kendinizi ve herkesi geliştirebilecek eğitimleri destekleyin,
- Sürekli iyileştirme için herkesi harekete geçirin.

W. Edwards Deming, yanlışlıklardan çalışanların değil süreçlerin sorumlu olduğu ve kalitenin artırılması için kişilerden daha çok süreçlere odaklanılması gerektiği tezini öne sürmektedir. Çalışanları ödüllendirmenin ya da cezalandırmanın ürünün kalitesini artırmaya pek bir katkısının olmayacağını savunmaktadır.

Deming, iyileştirmenin ve gelişmenin süreçlerde mümkün olduğunu ifade etmektedir.

DİKKAT

Deming'in yöntemini uygulayan çok sayıda Japon firması (Örneğin Sony, Nissan, Mitsubishi ve Toyota) ürün kalitesini kısa sürede önemli ölçüde artırmayı başaramıştır. 1970'li yıllarla birlikte Japon firmaları Amerikalı firmalardan bile daha kaliteli ürünleri üretmeye ve bu ürünleri dünya piyasasında satmaya başlamışlardır.

Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında krizden çıkışı ve sonrasında endüstrileşmede attığı büyük adımlar, 1970'li yıllar ile birlikte tüm dünyanın dikkatini çekmeyi başarmıştır. TKY uygulamaları Japonya'dan sonra tüm dünyada hızla yayılmaya başlamıştır. Her ne kadar Deming bir Amerikalı olsa da kendi yöntemini ilk önce Japonya'da uygulamaya koymuştur. Bu nedenle TKY ile ilgili uygulamalar "japon yönetim sistemleri" ya da "Japon yönetim metodları" şeklinde adlandırılmaktadır.

TKY uygulamalarının ilk önce Japonya'da uygulamaya konması, bu üretim ve yönetim sistemlerinin "Japon yönetim sistemleri" ya da "Japon yönetim metodları" şeklinde adlandırılmalarına neden olmuştur.

DİKKAT

TKY ile ilgili uygulamalar W. Edwards Deming ile sınırlı değildir. Aslında 1950'li yıllar ile birlikte çok sayıda *yönetim gurusunun* ortaya çıktığını görmekteyiz.

Joseph Juran: Kalite Kontrol ve İyileştirme

Yönetim alanında çığır açan bir diğer kişi de Joseph Juran'dır (Ishikawa 1995:23). Joseph Juran'ın 1950 yılında yayımladığı "**Kalite Kontrol El Kitabı**" dünya çapında yöneticiler ve mühendisler için bir referans kitabı hâline gelmiştir. Juran, kalite olgusunun üçlü bir yapı çerçevesinde ele alınması gerektiğini öne sürmüştür. Bunlar sırasıyla *kalite planlama*, *kalite kontrol* ve *kalite geliştirme* süreçleridir. Juran'a göre *kalite planlama*, tüm süreçlerin kalite amaçlarına yönelik olarak hazırlanması demektir. *Kalite kontrol* ise üretim ve uygulama süreçlerinin kalite hedeflerine göre düzenlenmesi sürecidir. Juran'a göre *kalite kontrol* ise kalite hedeflerine yönelik olarak ihtiyaçların belirlenmesi ve uygulamaya yönelik olarak belirli hamlelerin yapılmasıdır. Juran, kalite hedeflerine ulaşılmasında genel olarak üretim ve yönetim sistemine odaklanılması gerektiğini öne sürer. Bu nedenle yanlışlıkların nedeni olarak üretim noktasındaki bir işlem hatası ya da kişiler görülmemelidir. Juran kalite ekiplerinin kurulmasının ve çalışanların hizmet içi eğitime tabi tutulmalarının, kalite hedeflerine ulaşılmasında son derece önemli bir rolü olduğunu öne sürmektedir.

Kaoru Ishikawa: Kalite Çemberleri

Ishikawa'ya göre kalite ile ilgili sorunların çözümü ancak kalite geliştirme araçlarıyla mümkündür. Bu nedenle üretim sürecinin tümünde ilk önce belli kalite geliştirme teknikleri yoluyla mevcut sorunların tespit edilmesi gerekir. Daha sonra so-

Yönetim gurusu, belli bir alanda önemli ve öncü çalışmaları olan, belli bir yöntemi geliştiren ve uygulayan, alanında uzman ve lider durumunda olan eğitici ve öğretici olan kişilere verilen genel addır.

**Juran's
Quality Control
H.A.N.D.B.O.O.K**
FOURTH EDITION

J.M. JURAN, Editor in Chief
FRANK M. GRZYNA, Associate Editor

Pareto Diyagramı nedir? Pareto Diyagramı, az sayıda ancak işletmeye maliyeti çok yüksek olan problemlerin sayıca çok ancak işletmeye maliyeti görece az olan problemlerden ayrıştırılması ve çözümlenmesi sürecidir.

Philip CROSBY
(1926-2001)

Crosby'e göre TKY'nin başarısı için üst yönetimden alt düzeyde çalışanlara kadar kalite bilinci geliştirilmelidir.

runlar önemlilik derecelerine göre sınıflandırılmalı ve en önemli sorunlardan başlayarak çözümünü yönelik uygulamalara geçilmelidir. Ishikawa, bu problem çözme modeline Pareto Diyagramı adını vermektedir. **Pareto Diyagramı**, bir işletmeye en çok zarar veren hatayı tespit etme ve çözme yöntemidir. Diğer bir ifadeyle Pareto Diyagramı, sorunlar arasında en önemli sorunları tespit edip çözümde önceliğin o soruna verilmesidir (Şimşek, 2000:119).

Ishikawa'ya (1995:196) göre Pareto Diyagramı gibi problem çözme teknikleri kaliteyi geliştirmede çok önemli bir rol oynamaktadır. Ancak problem çözme bir ekip çalışmasını gerektirir. Ishikawa bir işletmede en çok zarar veren hatayı tespit amacıyla gönüllü olarak bir araya gelen ve problemin çözülmesi ile ilgili belli bir konuda çalışmalar yapan ve genellikle 5-9 kişiden oluşan (Şimşek, 2000:13) ekiplere **"kalite çemberleri"** adını vermektedir. Ishikawa kalite çemberlerini **sürekli iyileştirme** faaliyetlerini yürütülmesini sağlayan ekipler olarak tanımlamaktadır. Ishikawa'ya göre Pareto Diyagramı ve benzeri teknikler yoluyla işletmelerde kalitenin yükseltilmesi TKY'nin olmazsa olmaz özelliklerinden birisidir.

Philip Crosby: Sıfır Hata

TKY anlayışının gelişmesinde Philip Crosby'nin çok önemli katkıları olmuştur. Yönetim bilimleri alanında önde gelen teorisyenlerden biri olan Crosby, kalite kavramının *şartlara uygunluk* olarak ele alınması gerektiğini öne sürmektedir. Bir işletme için esas mesele, hataların bulunması değil önlenmesi olmalıdır. Crosby'e göre hataları önlemenin en kolay ve düşük maliyetli yolu, tasarım sürecine odaklanmaktan geçer. Yanlışlardan ve hatalardan dönmenin en kısa ve kestirme yolu o hataları hiç yapmamaktır. Bunun için işlerin ilk defada doğru yapılması son derece önemlidir. Tasarımdan başlayarak her bir iş süreci ve iş uygulaması ilk defada hatasız yapılırsa işletmeler çok büyük maliyetlerden kaçınabilirler.

Philip Crosby'e göre bir iş ilk defada doğru ve **"sıfır hata"** hedefiyle yapılmalıdır. Sıfır hata olgusuna yönetimin en üst kademesinde en alt kademesine kadar herkesin odaklanması gerekmektedir. Crosby, kalite kavramını şartlara uygunluk olarak ele alır. Kalite, ancak hataların ve yanlışların daha ilk başta önlenmesi yoluyla sağlanabilir. Crosby, sıfır hata hedefine ulaşılması için belli aralıklarla işletme içerisinde komitelerin kurulması gerektiğini öne sürmektedir.

Armond Feigenbaum: Toplam Kalite Kontrol

Armond Feigenbaum, toplam kalite kontrol kavramını geliştirmiştir. Kalitenin önceden kontrol edilmesi gerektiğini öne süren Feigenbaum, kalitenin ancak ve ancak herkesin katılımıyla mümkün olabileceğini öne sürmektedir. Kalite olgusunun tek bir kişinin ya da bir grubun değil tüm çalışanların en temel görevi olduğunu belirten Feigenbaum, yönetimin kalitenin geliştirilmesi konusunda öncü bir rol oynaması gerektiğini ifade etmiştir.

Feigenbaum, kalite kontrolün dört aşamada yapılması gerektiğini öne sürmektedir. Bunlar sırasıyla şu şekildedir:

- Yeni tasarım kontrolü,
- Dışarıdan gelen malların/ürünlerin kontrolü,
- Üretim kontrolü,
- Özel süreç çalışmaları.

Tüm bu süreçler "müşterinin isteğine uygun" olmasına göre tasarlanmış olmalıdır. Kalite, müşteri isteklerine göre sürekli iyileştirme demektir ve bu süreç sonsuzdur.

Peter Ferdinand Drucker: Gelecek İçin Yönetim

Drucker, yönetim bilimi alanında en önde gelen düşünürlerdendir. Drucker yönetim alanında çok sayıda eser vermiştir. Bu eserlerdeki temel vurgu **değişimdir**. Drucker (1996), yaptığı çalışmalarla ekonomik ve sosyal alandaki değişimlere işletmelerin ve yöneticilerin nasıl uyum sağlayabileceği konusunu ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Drucker'a göre değişim içerisinde olan ekonomi değil toplumdur. Değişim içerisinde olan toplumun merkezinde ise insan yer alır. Drucker'a göre geleceğin toplumu bilgi üzerine kurulu olacaktır. Bilgiye sahip olmak büyük bir güç hâline gelecektir (Drucker, 1996). Dolayısıyla işletmeler, bu değişimi çok iyi bir şekilde görebilmeli ve değişen toplumu çok iyi kavrayabilmelidir. Drucker geleceğin toplumunun değişim kadar belirsizlikleri de beraberinde getireceğini vurgulamaktadır. Bu nedenle Drucker; bilgi birikimi, yaratıcılık, problem çözme yeteneği ve girişimcilik gibi unsurların gelecekte ortaya çıkacak olan belirsizlikleri aşmada çok daha kilit bir rol oynayacağını öne sürmektedir.

Drucker yaptığı çalışmalarda işletmelerin gelecekte çok daha riskli ortamlarda ve fırtınalı havalarda iş yapmak zorunda kalacaklarını öne sürmektedir. Dolayısıyla bu değişime ayak uyduran işletmelerin daha başarılı olacaklarını ve bu süreçten daha kazançlı çıkacaklarını ifade etmektedir. Drucker TKY'nin en temel özelliklerinden olan problem çözme ile ilişkili 5'li bir şema öne sürmüştür (Drucker 1996). Bu şema sırasıyla şu şekildedir.

1. Problemi tanımla,
2. Nedenlerini belirle,
3. Alternatif çözümleri belirle,
4. Çözümler arasında en uygununu seç,
5. Uygula ve kontrol et.

Drucker'ın öne sürdüğü tüm bu teknikler, post-fordist döneme damgasını vurmuştur. Bugün dünyanın önde gelen firmalarında Drucker'ın yeni yönetim metotları ile ilgili öne sürdüğü teknikler hâlen yaygın bir şekilde uygulanmaktadır.

James P. Womack, Daniel T. Jones, ve Daniel Roos: Dünyayı Değiştiren Makine

Womack ve arkadaşlarının 1990 yılında piyasaya çıkardıkları kitap "Dünyayı Değiştiren Makine" yönetim alanında bir çığır açmıştır. Kısa bir sürede çok sayıda dile tercüme edilen kitap dünya çapında yöneticilerin başucu kitabı olmuştur. Womack ve arkadaşları bu çalışma ile Japon otomobil üreticisi Toyota'nın üretim ve yönetim modelini ele almışlar ve buradan yola çıkarak tüm işletmelere önerilerde bulunmuşlardır. Womack ve arkadaşları, otomotiv sektöründeki uygulamalar çerçevesinde Toyota'nın otomotiv sektöründeki başarısının arkasındaki sırrı çözümlemeye çalışmışlardır. Bu ortak çalışmada Womack ve arkadaşları, Toyota'nın başarısının arkasında **"yalın üretim"** sisteminin yattığını belirlemişlerdir (Womack ve diğ., 1990:12-13).

Womack ve arkadaşları Toyota'nın başarılı bir şekilde uyguladığı yalın üretim ve yönetim modeline **"Toyota üretim sistemi"** adını vermektedirler.

Peter F. DRUCKER
(1909-2005)

Drucker; geleceğin toplumun bilgi üzerine kurulu olacağını ve klasik ekonomi teorisinde öne sürülen sermaye, iş gücü ve toprak gibi unsurların bilgiye bağımlı hâle geleceğini öne sürer. Drucker, bilginin ön planda olacağı geleceğin toplumuna **"kapitalist ötesi toplum"** adını vermektedir.

Yalın yönetim, bir işletmenin üretim sürecinde gereksiz tüm işlerden arınması demektir. Diğer bir ifadeyle yalın üretim bir işletmenin ürün tedarik sürecinden, nihai ürünün müşteriye teslimatına kadar geçen tüm süreçlerde maliyeti artıran ve ürüne hiçbir değer katmayan iş gücü, araç gereç, parça ve benzeri gereksiz tüm süreçlerden kurtulması demektir.

Womack ve arkadaşları, Toyota'nın uyguladığı yalın üretim ve yönetim sistemine Toyota Üretim Sistemi demektedirler.

Womack ve arkadaşları, yalın üretim felsefesine dayalı Toyota üretim sisteminin sadece otomotiv sektöründe değil diğer tüm sektörlerde uygulanabileceğini öne sürmektedirler. Firmaların rekabetçi olabilmeleri için en kısa sürede yalın üretim ve yönetim uygulamalarına geçmesi gerektiğini ifade eden Womack ve arkadaşları Toyota üretim sisteminin dünyanın en etkin ve verimli üretim sistemi olduğunu belirtmektedirler (Womack ve diğ., 1990:64-65).

DİKKAT

Yeni yönetim metotlarının en yaygın olarak kullanıldığı ülke Japonya'dır. Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında yarattığı ekonomik kalkınma mucizesinin altında bunun yattığı öne sürülmektedir. Bu nedenle yeni yönetim metotlarına "Japon yönetim metotları" da denir. Kimi sosyal bilimciler bu uygulamalara "Toyotaizm" adını da vermektedir.

YENİ YÖNETİM METOTLARI VE TEKNİKLERİ

Yeni yönetim metot ve tekniklerini özetlemek

Yönetim bilimleri alanına önde gelen birkaç öncü çalışmayı burada çok kısa ve özet bir şekilde ele aldık. Kuşkusuz yönetim bilimleri alanında daha çok sayıda çalışma yapanlar vardır. Tüm bu çalışmaları bir üniteye aktarabilmek imkânsızdır.

1970'lerle birlikte post-fordist dönemde ortaya çıkan yeni yönetim metotları ile ilgili çok sayıda uygulama bulunmaktadır. 1970'lerle birlikte işletmelerin üretim ve yönetim süreçleri ile ilgili uygulamalarında en yaygın olarak kullanılan TKY çalışmalarını kısaca şu alt başlıklarda toplamak mümkündür.

Kalite çemberleri, Edwards Deming tarafından geliştirilmiştir. Kalite çemberleri; planlama, yapma, kontrol etme ve uygulama/harekete geçme odaklı bir çalışma grubudur. Kalite çemberleri, ekip/takım çalışması olarak da tanımlanabilir.

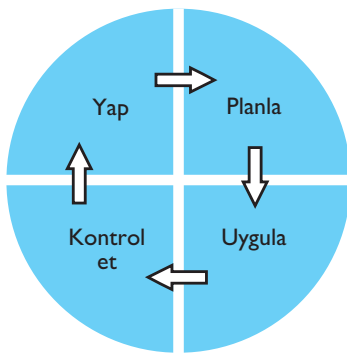
Kalite Çemberleri

Kalite çemberleri, belli bir problemi çözmek amacıyla gönüllü olarak bir araya gelen bir grup çalışanın oluşturduğu bir gruba verilen addır (Ishikawa 1995:141-142, Kantarcı, 1999:31). Kalite çemberleri genellikle 5-9 (Şimşek, 2000:13) kişiden oluşmaktadır. Kalite çemberlerinin oluşumu ve işleyişi genellikle şu şekildedir: (i) Bir işletmede üretim ve yönetim sürecinde yaşanan sorunları tespit etmek amacıyla gönüllülük esasına dayalı olarak bir grup çalışan bir araya gelir. (ii) Bir araya gelen çalışanlar kendi aralarında grup lideri ve/veya grup sözcüsünü seçerler. (iii) Grup oluştuktan sonra problemle ilgili yaşanan güçlüğün ne olduğunu tespit edilir ve problem tanımlanır. (iv) Problem tanımlandıktan sonra çözümü ile ilgili çeşitli öneriler ve görüşler öne sürülür ve en uygun çözüm yolu belirlenir. (v) Problem çözülür ve grup dağılır.

Kalite çemberleri, belli bir problemi çözmek amacıyla bir araya gelen kişilerden oluşur (Legge, 1995:214-215). Kalite çemberlerinde görev alanlar, haftanın belli gün ve saatlerinde kısa süreli bir araya gelirler ve problem üzerinde çalışırlar.

Şekil 2.1

Deming Döngüsü

DİKKAT

Kalite çemberleri, bir problemi çözmek amacıyla geçici olarak bir araya gelen gruplardır.

Kalite çemberleri, tüm kararları kendi içinde aldığı için *kendi kendini yöneten bir çalışma grubu* olarak da tanımlanmaktadır. Kalite çemberlerinde problemin belirlenmesinden çözülmesine kadar geçen süre genellikle 4-6 ay civarındadır. Kalite çemberleri; üretim sürecinde maliyetleri artıran problemleri ele alabileceği gibi işçi sağlığı ve iş güvenliği, ürün tasarım ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi konuları da ele alabilir. Kalite çemberleri, problemin çözüm süreci ile ilgili yönetime bilgiler verirler. Yönetimin onayı alındıktan sonra çözüm sürecine yoğunlaşırlar. Bir işletmede birden fazla kalite çemberi kurulabilmektedir. İşletmeler zaman zaman kalite çemberlerinin katkısını ödüllendirmek amacıyla yarışmalar düzenleyebilmektedirler.

Resim 2.6

İşletmeler, zaman zaman kalite çemberlerinin katkısını ödüllendirmek amacıyla işletme içinde yarışmalar düzenleyebilmekte ya da kalite çemberlerinin ulusal veya uluslararası nitelikteki yarışma, konferans veya kongrelere katılmalarını sağlayabilmektedir.

Kaynak: <http://www.tugikisplatformu.com/arsiv/baberDetay.aspx?arsivbbrID=3269>
<http://www.boludetay.com/baber/5911/17/kalite-çemberi-orim8217e>
http://www.kalekilit.com.tr/041020100900_1_500

Kaizen (Sürekli İyileştirme)

Kaizen, Japonca kökenli bir kelimedir ve “*değişim*” ve “*daha iyi*” anlamına gelmektedir. Kaizen kavramı İmai Masaaki tarafından geliştirilmiştir. Endüstriyel işletmelerde ise kaizen kavramı daha çok **sürekli iyileştirme / geliştirme** anlamında kullanılmaktadır (İmai, 1997). Kaizen felsefesinde sonuçlar yerine süreçlere odaklanan sürekli bir iyileştirme söz konusudur. Kaizen anlayışında vurgulanan sürekli iyileştirme uzun soluklu bir yolculuktur. Çünkü mükemmellik ve ona ulaşma ihtiyacı sonsuzdur. Bu nedenle kaizen düşüncesinde radikal iyileştirmeler ve düzenlemelere pek yer verilmez.

Kaizen anlayışına göre her şey geliştirilebilir ve iyileştirilebilir (İmai, 1997). Hayatın her alanında olduğu gibi endüstriyel alanda da geliştirilemeyecek ve iyileştirilemeyecek hiçbir şey yoktur. Bir işletme kaliteli bir ürün üretebilir. Ancak bu durum bile aynı işletmenin aynı ürünü daha kaliteli bir şekilde üretemeyeceği anlamına gelmez. Öyleyse işletmeler her zaman daha üst düzeyde kaliteli ürün üretmenin yollarını aramalıdır. Bu nedenle kaizen düşüncesi bir işletmenin “Biz zaten iyiyiz.”, “En kaliteli ürünleri biz üretiyoruz.” ve “Biz piyasada lideriz.” türünden yaklaşımlarına sonuna kadar karşı bir duruşu ifade etmektedir. Kaizen anlayışında mükemmel diye bir şey yoktur. Eğer birileri var diyorsa kesinlikle yanılmaktadır. Zira mükemmellik olsaydı değişim olmazdı. Değişim var olduğuna göre mükemmel diye bir şey yoktur.

Kaizen; küçük ölçekli, kademeli ve emin adımlarla yapılan iyileştirmelerin radikal değişikliklerden daha yararlı olduğu düşüncesine dayanır. Bu nedenle küçük ancak düzenli, kararlı ve doğru adımlarla mevcut durumun iyileştirilmesi tüm işletmelerin esas amacı olmalıdır.

S. Helper, Meksika’da yaptığı bir çalışmada işletmedeki yönetim anlayışını “Tepeden Kaizen” kavramıyla ifade etmiştir. Bu ne anlama geliyor olabilir? Düşününüz.

SIRA SİZDE

3

Yalın yönetim; daha az iş gücü ile daha az bir zamanda, daha az araç gereç kullanarak müşterinin talep ettiği ürünlerin üretilmesidir.

Yalın Yönetim

Yalın yönetim, *Toyota üretim sistemi* tarafından geliştirilmiş bir modeldir. Yalın yönetim esas olarak Womack ve arkadaşları (1990) tarafından geliştirilmiştir. Kısaca tanımlamak gerekirse *yalın yönetim*; bir işletmenin üretim ve yönetim sürecinde gereksiz tüm araç gereç, donanım ve iş gücünden arındırılması demektir. Bu arınmanın temel ölçütü müşterinin talepleridir. Yalın yönetim, müşterinin ihtiyacını gidermeyen her türlü üretim ve yönetim sürecinin tasfiyesine dayanır. Eğer bir işletmede işlevi olmayan bir tezgâh varsa hemen devre dışı bırakılmalıdır. Yine bir işletmede bir yönetim kademesi olmadan da işler yürüyorsa o yönetim kademesi hemen ortadan kaldırılmalıdır. Yalın bir işletme demek tüm fazla kilolarından arınmış sağlıklı bir birey gibi bir işletmenin hantallığını ortadan kaldırması demektir. Yalın yönetim felsefesi, daha az iş ve maliyetle mevcut işlerin aynı ve hatta daha kaliteli bir şekilde yapılması düşüncesine dayanır. Yalın yönetim, esas itibarıyla *Toyota üretim sisteminden* tüm dünyaya yayılan bir yönetim anlayışıdır.

DİKKAT

Yalın yönetim, Toyota üretim sistemine dayanmaktadır. Bu nedenle yalın yönetime *Toyotaizm* de denmektedir.

Tam Zamanında Üretim (Just in Time=JIT)

Tam zamanında üretim, *Toyota Üretim Sistemi* tarafından geliştirilmiş bir stoklama tekniğidir. Japonya'da Taiichi Ohno (1988) tarafından ilk defa uygulanan tam zamanında üretim sistemi, *stoksuz çalışma ya da stoksuz üretim* demektir. Bu üretim anlayışı yalın yönetim felsefesine dayanır. Kısaca açıklamak gerekirse bir işletme ihtiyacından fazla stok biriktirmemelidir. Üretim sürecinde ne kadar ham madde gerekiyorsa o miktar kadar stok yapılmalıdır. Yine aynı şekilde üretilmiş ürünlerin stoklarının da fazla olmaması gerekir. Müşteri talepleri oranında nihai ürünlerin stokları yapılmalıdır. Hatta stoksuz üretimde esas hedef sıfır veya sıfıra yakın stoktur (Ohno 1988). Bu nedenle stoksuz üretim tam zamanında üretim anlayışına dayanır. Bunun da en temel nedeni aşırı stokların işletmelere çok büyük maliyetler yüklemesidir.

Post-fordist dönemde Japon firmalarının en büyük başarılarından biri de stok maliyetlerini çok aşağılara çekebilmesindeki başarılarıdır. Düşük stokla çalışma sayesinde Japon işletmeler stok maliyetlerini oldukça düşürmüşlerdir. Özellikle son 30 yılda Japon işletmelerin küresel piyasalarda çok daha rekabetçi hâle gelebilmesinde stoksuz üretim anlayışının rolü çok büyüktür.

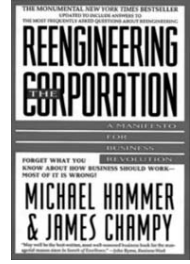
Resim 2.7

Tam zamanında üretim (JIT), işletmelerin mümkünse hiç stok biriktirmemeleri gerektiği anlayışına dayanan bir tekniktir. İhtiyaç duyulan ham maddeler tedarikçilerden tam zamanında teslim alınır ve üretim de müşteri talebi kadar yapılırsa gereksiz yere stoklama maliyeti söz konusu olmayacaktır. Bu tekniğin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi, tedarikçilerin çalışanlardan ya da trafikten kaynaklanabilecek her türlü gecikmenin önlemini önceden almasına ve teslimatları işletmenin ihtiyaç duyduğu anda, yani tam zamanında yapmasına bağlıdır.

Değişim Mühendisliği

Michael Hammer ve James Champy (1993) tarafından geliştirilmiştir. Değişim mühendisliği; bir işletmenin sahip olduğu üretim, yönetim, maliyet, hizmet ve kalite anlayışının radikal bir şekilde değiştirilmesidir. Değişim mühendisliği, özü itibarıyla bir işletmenin yeniden ve radikal bir şekilde tasarlanması ve bu tasarıma göre tüm üretim ve yönetim sistemlerinin dönüştürülmesidir. Kaizen anlayışından farklı olarak değişim mühendisliği, yeni piyasalara ve yeni iş dünyasında işletmelerin uyum gösterebilmesi için kesin ve net bir şekilde kendilerini değiştirmeleri gerektiği anlayışına dayanır. Bu nedenle işletmelerin geleneksel yönetim ve üretim anlayışlarını bir an önce terk etmeleri gerekmektedir. Değişim mühendisliğine göre post-fordist bir dünyada değişime ayak uyduran işletmeler varlığını sürdürebileceklerdir. Çünkü 1990'lı yıllar ile birlikte değişim kavramı, kalite kavramından çok daha önemli bir hâle gelmiştir.

Michael Hammer ve James Champy'nin kitabı çok sayıda dile çevrilmiştir.

Altı Sigma

Amerika menşeli Motorola firmasının 1986 yılında geliştirdiği bir yönetim tekniğidir. Bill Smith ve Mikel Harry tarafından geliştirilmiştir. Kısaca belirtmek gerekirse Sigma, istatistiksel bir üretim ve yönetim tekniğidir. Sigma Latince standart sapmayı sembolize eden bir işarettir. Altı Sigma'da esas amaç hata payını bilimsel ve istatistiki tekniklerle en aza indirmektedir. Altı Sigma'nın ilkelere şunlardır:

- Müşteri odaklılık,
- Verilere dayalı yönetim,
- Süreçlere odaklanmak,
- İnisiyatif ele alan yönetim anlayışı,
- Sınırsız iş birliği,
- Yukarıdan aşağıya eğitim.

Altı Sigma'da müşteri odaklılık her şeyin başlangıcıdır. Temel felsefe müşteri tatminini sağlamaktır. Müşterinin tatminin sağlanması ancak ve ancak verilere dayalı yönetim ile mümkündür. Verilere dayalı yönetim anlayışı müşterinin en çok ihtiyaç duyduğu noktalarda verilerden en üst düzeyde yararlanmak demektir. Bunun için süreçlere odaklanmak ve iyileştirmelere, maliyetleri azaltmaya ve hata paylarını düşürmek için süreçlere odaklanmak gerekmektedir (Penolope, 2006). Bu bağlamda inisiyatif sahibi bir yönetim anlayışı hata oranlarının azaltılması için gerektiğinde üretim ve yönetim süreçlerine müdahale edebilmeli ve tüm süreçleri tekrar gözden geçirebilmelidir. Kuşkusuz tüm bu uygulamalar yatay ve dikey her türlü iş birliği içerisinde olmalı ve tüm çalışanlar eğitim ve öğretim süreçlerinin bir parçası olmalıdır. Altı Sigma'da hata payının düşürülebilmesi için tüm çalışanlar bilgi, beceri ve deneyimlere göre en alt düzeyden en üst düzeye kadar sınıflandırılırlar. Temel amaç, tüm çalışanların hata azaltma kapasitelerini mümkün olduğunca artırmaları ve bir üst düzeye terfi edebilmeleridir. Ancak bu şekilde sıfır hata odaklı bir ekiple Altı Sigma seviyesine ulaşabilmek mümkündür (Penolope 2006).

Altı Sigma'da temel ilke müşteri tatmini doğrultusunda bir işletmenin etkinliği ve verimliliği artırırken sıfır hataya odaklanmasıdır. Sıfır hata birinci Sigma'dan başlayarak altıncı Sigma'ya kadar devam eden kademeli bir süreçtir. Altıncı aşamada ise hata payının neredeyse sıfıra yakın hâle gelmesi hedeflenir.

TÜRKİYE'DE YENİ YÖNETİM METOTLARI VE UYGULAMALARI

Türkiye'de yeni yönetim metotlarının uygulanması sürecindeki belli başlı etkenleri sıralamak

Türkiye'de büyük endüstriyel kuruluşların ortaya çıkmasıyla birlikte bu yönetim metotları başta otomotiv ve beyaz eşya sektörü olmak üzere çok sayıda sektörde yaygın bir şekilde uygulamaya konmuştur. Özellikle 1980'li yıllarla birlikte Türkiye ekonomisinin dış pazarlara açılması bu süreci hızlandırmıştır. 1996 yılında Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşması ile birlikte yeni yönetim metotlarının neredeyse eş zamanlı bir şekilde Türkiye'de işletmelerde uygulanmaya konduğuna tanık olmaktadır. 1991 yılında kurulan Türkiye Kalite Derneği (KALDER) bu uygulamaların Türkiye'de yaygınlaşmasında öncü bir rol oynamıştır. Avrupa Kalite Derneği üyesi olan ve çağdaş kalite felsefesinin Türkiye'de yaygınlaşmasına katkıda bulunmayı kendisine hedef edinen KALDER yerel ve ulusal düzeyde çeşitli çalışmalar, yarışmalar, eğitim seminerleri, konferanslar, araştırma ve yayınlarıyla Türkiye'de yeni yönetim metotlarının yaygınlaşmasının itici gücü olmuştur. Özellikle her yıl KALDER tarafından düzenlenen Ulusal Kalite Ödülü yarışması, özel sektör kuruluşlarda olduğu kadar kamu kuruluşlarının da dikkatini çekmektedir (Nichols ve Suğur 2005:107-108).

1980'li yıllar ile birlikte Türkiye'de yabancı ortaklı firmaların sayısının artması, yeni yönetim metotlarının yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllarda çok sayıda danışmanlık şirketi kurulmuştur. Bu tür şirketler çeşitli sektörlerde faaliyette bulunan işletmelere hizmet içi eğitimler vermeye başlamıştır. Ayrıca üniversitelerde çok sayıda işletme bölümünün kurulması, birçok merkezi üniversitede MBA programlarının açılması ve işletme eğitimlerinin ağırlıklı olarak İngilizce olarak verilmesi yeni yönetim metotlarının büyük bir hızla yayılmasında etkili olmuştur (Nichols ve Suğur, 2005: 107-108). Diğer taraftan İngilizceden Türkçeye çevrilen önemli işletme ve yönetim kitaplarının sayısında ve hızında çok büyük artışlar olmuştur. Tarihsel olarak İngilizceden Türkçeye çevrilen kitaplara bakıldığında sürecin ne kadar çok çarpıcı olduğu görülür. Şöyle ki Taylor'un 1911 yılında yayımladığı Bilimsel Yönetimin İlkeleri kitabının Türkçeye çevrilmesi tam 30 yıl almıştır. 1960'lı yıllara kadar çok sayıda kitap Türkçeye tercüme edilememiştir. Oysa 1970'li yıllarla birlikte çeviri sayısında ve hızında artış yaşanmaya başlanmıştır. Dünyada popüler olan yeni yönetim metotları ile ilgili kitaplar birkaç yıl sonra Türkçeye tercüme edilmeye başlanmış, 1990'lı yıllar ile birlikte İngilizce basılan kitaplar neredeyse aynı yıl veya bir sonraki yıl Türkçeye tercüme edilir hâle gelmiştir (Nichols ve Suğur, 2005: 109).

Küresel piyasalarda rekabetçi olmanın bir diğer yolu ise belli sertifikalara ve belgelere sahip olmaktan geçmektedir. Kalite sistem standartları olarak ISO 9000, ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003, ISO 9004 belgeleri, ISO 8008, ISO 18001, ISO 14001 sertifikaları, CE ("Avrupa Sertifikası" Certificate Europe) ve benzeri akreditasyon belgelerine sahip olmak adeta birer zorunluluk hâline gelmiştir. ISO ("Uluslararası Standart Organizasyonu" International Organization for Standardization)'nın uluslararası kalite standardının sağlanmasında son derece önemli bir işlevi bulunmaktadır.

ISO 9000 ve türevi olan sertifikalar; kalite politikası, kalite yönetim sistemi, kalite kontrol ve kalite güvencesi gibi konularda işletmelerin yeterliliğini belgelemektedir.

Resim 2.8

Avrupa kalite standartları uyumluluğu için CE belgesinin alınması zorunludur.

ISO 9000 ve türevi olan sertifikalar, çeşitli konularda işletmelerin yeterliliğini belgelemektedir.

ISO 140011 çevre yönetim sistemi için gerekli olan bir belgedir.

Kalite standartları için alınması gerekli olan her bir belge işletmelerin küresel piyasalara açılmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Her bir belge belli bir kalite standardı için gereklidir. Çevre yönetimi, üretimde ve hizmette kalite güvence sistemi, üretim ve tasarımda kalite güvence sistemleri gibi kalite yönetim sistemlerine sahip olduğunu belgelemek zorundadırlar. Birçok ülke bu tür belgeleri olmayan işletmelerin kendi ülkeleriyle iş yapmalarına izin vermemektedir. Bu tür belgeler, bir tür küresel piyasalara satılacak olan ürünlerin pasaportları olarak işlev görmektedir.

Kalite sertifikaları ile ilgili ayrıntılı bilgiyi <http://www.kalder.org> adresinden edinebilirsiniz.

İNTERNET

POST-FORDİZM VE TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ

Post-fordizm ve yeni yönetim metotları arasındaki ilişkiyi değerlendirme

1970'li yıllarla birlikte post-fordist dönemin gerektirdiği rekabet koşulları, işletmeleri yeni arayışlara yöneltmiştir. Bunun sonucunda TKY çatısı altında çok sayıda yeni yönetim metodu geliştirilmiştir. Yeni yönetim metotları ve uygulamaları kuşkusuz yukarıda belirtilenlerle sınırlı değildir. Ancak yukarıda özet olarak verilen yönetim teknikleri, TKY uygulamalarında en çok bilinen ve dünya ölçeğinde en yaygın olarak kullanılanların başında gelmektedir. Yeni yönetim metotlarına genel olarak bakıldığında 5 noktanın ön plana çıktığı görülmektedir:

- Müşteri odaklılık,
- Kalite geliştirme,
- İsrafi önleme,
- Problem çözme,
- Çalışanların eğitimi ve katılım.

5 temel noktanın ön plana çıkması, post-fordist dönemin özellikleri açısından son derece önemlidir. Çünkü 1970'li yıllar ve sonrasında uluslararası ticaret büyük bir hızla gelişmeye başlamıştır. İşletmelerin yeni yönetim metotları uygulamaları-

la bu değişime ayak uydurmaya çalıştıkları görülmektedir. Müşteri odaklılık sözkonusu olduğunda müşteriden kastedilen yalnızca iç piyasadaki müşteri değil artık *küresel müşteridir*. 2000'li yıllara doğru değişimin hızı da son derece artmıştır. Dolayısıyla firmalar başta stoksuz üretim olmak üzere düşük maliyetlerle değişimi yakalamaya çalışmışlardır. Yine aynı şekilde sürekli iyileştirme ve yalın yönetim gibi uygulamalar firmaları daha değişimci, gelişimci ve dinamik hâle getirme çabası olarak değerlendirilebilir. Değişim mühendisliği gibi uygulamalar ise işletmelerin zaman zaman ihtiyaç duyacakları radikal değişim çabaları olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan kalite çemberleri ve Altı Sigma uygulamaları ise problem çözme ve israfı önleme gibi konuların ne kadar büyük bir önem kazandığını göstermektedir. Çünkü post-fordist dönemde yerel rekabet yerini küresel rekabete bırakmıştır. İşletmeler, artan rekabet ortamlarında zayıf taraflarını iyileştirme çabası içine girmişlerdir.

Yeni yönetim metotlarında dikkati çeken önemli bir nokta ise Japonya yönetim anlayışının yaygın etkisidir. Özellikle *Toyota Üretim Sisteminin* post-fordist döneme damgasını vurduğu söylenebilir. Her ne kadar bu yönetim anlayışları önemli ölçüde Japonya'da uygulanmış ve geliştirilmiş olsa da bugün dünyanın hemen tüm ülkelerine büyük bir hızla yayılmıştır. Yeni yönetim metotları yalnızca otomotiv sektöründe değil diğer tüm sektörlerde de yaygın olarak uygulanmaktadır.

Yeni yönetim metotlarına getirilen başlıca eleştirileri sıralayabilmek

TKY uygulamalarını eleştirel olarak değerlendiren çok sayıda çalışma da mevcuttur. Hatta yeni yönetim metotları hakkında eleştirel olarak yazılanların en az olumlu yazılanlar kadar olduğu bile öne sürülebilir. Bu eleştirileri kısaca özetleyecek olursak 5 temel noktanın ön plana çıktığı görülmektedir.

- Yeni yönetim metotları özü itibarıyla kapitalisttir ve kâr odaklıdır.
- Çalışan işçilerin kazanımlarından daha çok büyük sermaye gruplarının kazanımları ön plandadır.
- Sendikaların ve işçilerin örgütlü gücünü azaltan uygulamalardır.
- Müşteri odaklılık, çalışanların yöneticiler kadar müşteri yoluyla da kontrol edilmesi anlamına gelmektedir.
- Yeni yönetim metotları, çalışan kesimin iş yükünü ve sorumluluğunu artıran uygulamalardır.

TKY uygulamaları, endüstriyel kuruluşlarının yanı sıra hizmet sektöründe de hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Diğer taraftan kamu kuruluşları da özel sektör kuruluşları kadar TKY uygulamalarına yönelmektedir. 2000'li yılların küresel piyasa ilişkilerinde özel veya kamu olsun tüm kuruluşlar ayakta kalabilmek için çok büyük bir çaba içerisinde. Her ne kadar bu küresel rekabetin işletmelerin üretim ve yönetim süreçlerine olumlu yansımaları olsa da çalışanların ücretlerinin artışına, işçi sağlığı ve iş güvencesinin geliştirilmesine, fiziksel çalışma koşullarının iyileştirilmesine, çalışanların iş tatmininin artmasına ve iş güvencesinin sağlanmasına aynı derecede yansımamaktadır. TKY uygulamalarının en fazla ihmal ettiği ya da bilerek göz ardı ettiği bir konu da sendikalar. Sendikaların gücünün zayıfla(tıl)ması, çalışanların örgütlülüğünün önünde çok sayıda engel olması ve TKY'nin çoğu zaman yukarıdan aşağıya doğru üst yönetim tarafından uygulanması; çalışanlar açısından birçok sorunu beraberinde

de getirmektedir. Bunların en başında ise çalışanların hak ve hukukun sağlanamaması gelmektedir. Dolayısıyla post-fordist dönem TKY uygulamalarının toplumsal maliyetinin, kalitenin artırılmasıyla elde edilen ekonomik kazanımlardan daha fazla olduğu bir süreç olarak nitelendirilebilir.

Toplam kalite yönetiminin yaygınlaşması sendikalaşmayı ne şekilde etkilemektedir? Araştırınız.

SIRA SİZDE

4

Türkiye’de toplam kalite yönetiminin uygulandığı çeşitli fabrikalarla ilgili bir analize Engin Yıldırım’ın “Türkiye’deki Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının İşçiler ve Endüstri İlişkileri Üzerindeki Etkileri” adlı makalesinden (Toplum ve Bilim, 86: 260-279, Güz 2000) ulaşabilirsiniz.

MAKALE

Özet

Tarihsel olarak modern yönetim metotların ortaya çıkışını, gelişimini ve değişimini açıklamak

Endüstrileşme sonrasında ilk yönetim anlayışı, erken dönem yönetim anlayışı olarak adlandırılan ve 1750-1925 yıllarını kapsayan dönemde görülen anlayıştır. Endüstrinin emek yoğun olduğu ve endüstri ilişkilerinin henüz kurumsallaşmadığı bu dönemde yönetim anlayışı ve işçi-işveren ilişkileri yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik, ataerkil ve paternalist bir nitelik taşır. Üretim sürecinin ve yönetim araçlarının kontrolü, iş yerinin sahibine aittir. Küçük ve orta boy işletmelerin çoğunlukta olduğu bu dönemin yönetim anlayışı, işletmelerin ölçek olarak büyümeye başlaması, kontrol ve denetimin zorlaşması ve 1920'lerde otomasyonun gelişmeye başlaması ile birlikte değişmeye başlamış; profesyonel yöneticiler iş yeri sahipleri yerine kontrol ve denetim işlevlerini yürütmeye başlamışlardır. Profesyonel yöneticilerin ortaya çıkması ile birlikte modern orta sınıf oluşmaya başlamış ve işletmelerde yönetim yapısında dikey bir tabakalaşma meydana gelmiştir. Bütün bu değişimler, özellikle otomasyona ve kitlesel üretime dayalı bir üretim tarzı olan Fordizmin gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte ikinci dönem olan Taylorist yönetim anlayışının başlamasına neden olmuştur. Fordizm, çok sayıda kalifiye olmayan (vasıfsız) işçinin birlikte çalıştığı, büyük ölçekli fabrikalarda kitlesel üretimin yapıldığı ve bu ürünlerin tüketilmesi için Keynesyen ekonomi politikaları aracılığıyla kitlesel bir tüketici kitlesinin yaratıldığı üretim tarzına verilen addır. Taylorist yönetim anlayışı Fordist üretim tarzına paralel olarak yaygınlaşmıştır. 1925-1975 arasında hakim olan bu yönetim anlayışında işler mümkün olan en küçük parçaya ayrılmış, işçiler üretim sürecinin bilgisine sahip olmadıkları, sadece bu en küçük parça işi yaptıkları için vasıfsızlaşmış ve yabancılaşmış, işletmeler içindeki hiyerarşik basamakların sayısı son derece artmıştır. Bu yönetim anlayışında işgücü yöneticiler ve düz çalışanlar olarak ikiye ayrılır, düz çalışanların yapacakları işlerle ilgili bütün ayrıntılar yöneticiler tarafından sistematik bir şekilde planlanır, gözetilir ve denetlenir. 1970'lerden sonra yönetim anlayışında bir yenilik söz konusu olduysa da Taylorist yönetim anlayışı günümüzde bile bazı işletmelerde tercih edilmekte ve uygulanmaktadır. 1975 sonrasında yükselişe geçen esnek üretim tarzına ve giderek artan rekabet koşullarına uygun bir şekilde Post-Fordist yönetim anlayışı olarak bilinen yönetim anlayışı gelişmiştir. Bu yönetim anlayışında dikey yerine yatay bir hiyerarşi söz konusudur; çalışanlar, önceki döneme oranla yüksek derecede kalifiyedir, karar

alma süreçlerine katılırlar, üretim süreci hakkında bilgiye sahiptirler. Taylorizmin aksine yöneticilerle çalışanlar arasında yüz yüze iletişimin kurulması, uzlaşma sağlanması, takım çalışmalarının yapılması önem kazanmıştır. Bu dönemde ayrıca kalite kavramı ön plana çıkmış ve işletmelerde üretim ve yönetim süreçlerinin tamamı müşteri odaklı bir şekilde yapılandırılmaya başlanmıştır. Buradan anlaşılabacağı üzere yönetim anlayışları, üretim tarzı ile yakından ilişkilidir.

Toplam kalite yönetimi'ni tanımlamak.

TKY; bir işletmenin üretim sürecinin başlangıcından sonuna kadar kullanılan tüm araç ve gereçlerin, teknolojik donanımın, istihdam edilen iş gücünün, tedarikçilerin ve satış ve pazarlama birimlerinin 'kalite' anlayışı çerçevesinde eş güdümlenmesi koordine edilmesini içeren, tasarım, kullanım, fiyat, teslim ve satış süreleri açısından her açıdan müşteriye memnun edecek ürünü üretmeye odaklanmış olan ve müşteri odaklılık, üst yönetimin liderliği, sürekli gelişme ve tam katılım ilkelerine dayanan ve çok sayıda yeni yönetim metot ve tekniğini kendi çatısı altında toplayan bir yönetim anlayışıdır.

Toplam kalite yönetiminin gelişiminde etkili olan düşünürlerin katkılarını özetlemek

Walter Shewhart, kalite ile ilgili çalışmaların bilimsel esaslara göre yapılması gerektiğini öne sürerek istatistiksel süreç kontrolünü, yani kalitenin belirli bir çizelge ve şemaya göre kontrol edilmesi prosedürünü geliştirmiştir. Toplam kalitenin babası ve mucidi olarak W. Edwards Deming, kalite olgusunu daha bilimsel ve sistematik bir hâle getirmiş; istatistiksel kontrol sürecini geliştirmiş, geliştirdiği yöntemin ilk uygulamalarını Japon firmalarında gerçekleştirmiştir. Deming, yanlışlıklardan çalışanların değil süreçlerin sorumlu olduğu ve kalitenin artırılması için kişilerden daha çok süreçlere odaklanması gerektiğini savunmuştur. Joseph Juran, dünya çapında son derece popüler olan "Kalite Kontrol El Kitabı"nı yazmış, o da Deming gibi hataların nedeninin kişilerde değil üretim ve yönetim sisteminde aranması gerektiğini düşünmüş ve kalitenin kalite planlama, kalite kontrol ve kalite geliştirme süreçlerinden oluşan üçlü bir yapı içinde ele alınması gerektiğini savunmuştur. Kaoru Ishikawa, Pareto Diyagramı olarak bilinen problem çözme modelini geliştirmiş ve **sürekli iyileştirme** faaliyetlerinin yürütülmesini sağlayan ekipler olarak kalite çemberlerinin önemini vurgulamıştır. Kalitenin şartlara uygunluk olarak ele alınması gerektiğini düşünen Philip Crosby, hataların sonradan bulunmasının değil meydana gelmeden önce önlenmesi gerektiğini

ileri sürmüş, bu çerçevede bir işin ilk seferde tam ve doğru yapılması anlamına gelen ve **sıfır hata** olarak bilinen anlayışı geliştirmiştir. Armond Feigenbaum, toplam kalite kontrol kavramını geliştirmiş; kalitenin önceden kontrol edilmesi gerektiğini öne sürmüş ve kalitenin geliştirilmesinin tüm çalışanların görevi olduğunu ancak yönetime çok daha büyük işler düştüğünü vurgulamıştır. Peter Ferdinand Drucker, işletmelerin ve yöneticilerin ekonomik ve sosyal alandaki değişimlere nasıl uyum sağlayabileceği üzerinde durmuş; değişen dünyada bilginin önemini vurgulamış, kapitalist ötesi toplumda son derece önemli olan problem çözme becerisini geliştirmek için beş aşamalı bir şema geliştirmiştir. James P. Womack, Daniel T. Jones ve Daniel Roos "Dünyayı Değiştiren Makina" adlı ünlü eserlerinde Japon otomobil üreticisi Toyota'nın üretim ve yönetim modelini ele almış, Toyota'nın başarısının arkasında "yalın üretim" sisteminin yattığını belirlemiş ve buradan yola çıkarak tüm işletmelere önerilerde bulunmuşlardır.

Yeni yönetim metot ve tekniklerini özetlemek

Yeni yönetim metot ve tekniklerinden en öne çıkanları kalite çemberleri, kaizen (sürekli iyileştirme), yalın yönetim, tam zamanında üretim, değişim mühendisliği ve altı sigmadır. **Kalite çemberleri**, belli bir problemi çözmek amacıyla gönüllü olarak bir araya gelen kişilik bir grup çalışanın oluşturduğu ve 4-6 ay kadar belirli bir problem üzerinde çalışan bir gruptur. Kalite çemberleri, önce kendi liderlerini seçer, sonra problemle ilgili yaşanan sorunu tespit edip problemi tanımlar, bu problemi çözmeye yönelik çeşitli öneriler sunar, içlerinden en iyi çözüm yolunu seçer ve problem çözüldükten sonra da dağılırlar. **Kaizen**; sürekli iyileştirme / geliştirme anlamına gelen, her şeyin geliştirilip iyileştirilebileceği inancına dayanan, küçük ancak düzenli, kararlı ve doğru adımlarla mevcut durumun iyileştirilmesi amacıyla yönelik bir tekniktir. Toyota üretim sistemine dayandığı için **Toyotaizm** olarak da bilinen **yalın yönetim**, daha az iş ve maliyetle mevcut işlerin aynı ve hatta daha kaliteli bir şekilde yapılmasını amaçlayan bir işletmenin üretim ve yönetim sürecinde gereksiz tüm araç gereç, donanım ve işgücünden arındırılmasını içeren bir modeldir. **Tam zamanında üretim**; yalın yönetim felsefesine dayanan, işletmelerin gereksiz stok biriktirmesini, böylece gereksiz maliyetlerin oluşmasını engellemeye çalışan bir üretim anlayışıdır. Japon işletmelerin maliyetlerini düşürme başarılarının ardındaki en önemli nedenlerden biri de tam zamanında üretim anlayışıdır. Michael Hammer ve James Champy tarafından geliştirilen bir kavram olan **değişim mühendisliği**, bir işletmenin yeniden ve radikal bir şekilde tasarlanması ve bu tasarıma göre tüm üretim ve yönetim sistemlerinin dönüştürül-

mesini ifade etmektedir. **Altı sigma** ise hata payını bilimsel ve istatistiki tekniklerle en aza indirmeyi amaçlayan, başta müşteri odaklı ve verilere dayalı yönetim olmak üzere çeşitli ilkelere dayanan istatistiksel bir üretim ve yönetim tekniğidir.

Türkiye'de yeni yönetim metotlarının uygulanması sürecindeki belli başlı girişimleri sıralamak.

Türkiye'de yeni yönetim metotları, büyük endüstriyel kuruluşların ortaya çıkmasıyla birlikte, özellikle otomotiv ve beyaz eşya sektöründe uygulamaya başlanmıştır. Türkiye'de yeni yönetim metotlarının uygulanması sürecindeki belli başlı etkenler 1980'lerden itibaren Türkiye ekonomisinin dış pazarlara açılması, 1991 yılında Türkiye Kalite Derneğinin (KALDER) kurulması, 1996 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği anlaşmasının imzalanması, 1980'li yıllar ile birlikte Türkiye'de yabancı ortaklı firmaların sayısının artması, 1990'lı yıllarda işletmelere hizmet içi eğitim veren çok sayıda danışmanlık şirketi kurulması, üniversitelerde çok sayıda işletme bölümünün, MBA programlarının açılması ve eğitimin ağırlıklı olarak İngilizce yapılması, ayrıca bu konudaki kitapların giderek daha hızlı bir şekilde Türkçeye çevrilmesi olarak sıralanabilir.

Post-fordizm ve yeni yönetim metotları arasındaki ilişkiyi değerlendirmek.

Çatısı altında çok sayıda yeni yönetim metodu ve tekniği barındıran toplam kalite yönetimi, post-fordist dönemin esnek üretim tarzının gerektirdiği rekabet koşulları çerçevesinde gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Yeni yönetim metotlarının ortak noktaları olan müşteri odaklılık, kalite geliştirme, israfı önleme, problem çözme ve çalışanların eğitimi ve katılımı, 1970 sonrasında hızla gelişen uluslararası ticaret piyasasının küresel rekabet koşullarına yanıt vermeye çalışan işletmelerin değişime ayak uydurma çabalarıdır.

Yeni yönetim metotlarına getirilen başlıca eleştirileri sıralayabilmek

Yeni yönetim metotları özü itibarıyla kapitalist ve ve kâr odaklı olmakla, çalışan işçilerin kazanımlarından daha çok büyük sermaye gruplarının kazanımlarını ön plana almakla, sendikaların ve işçilerin örgütlü gücünü azaltmakla, müşteri odaklı anlayışı nedeniyle çalışanların yöneticiler kadar müşteri yoluyla da kontrol edilmesine neden olmakla ve çalışan kesimin iş yükünü ve sorumluluğunu artırmakla, genel olarak kalitenin artırılmasıyla elde edilen ekonomik kazanımlardan daha yüksek bir toplumsal maliyete neden olmakla eleştirilmektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Taylorist yönetim anlayışının özelliklerinden biridir?

- İşveren ile işçiler arasında yüz yüze ilişkilerin egemen olması
- İşçilerin sistematik olarak katı ve otoriter bir şekilde denetlenmesi
- Ekip çalışmasının önem kazanması
- Sendikalaşmanın henüz gelişmemiş olması
- Üretim ve yönetim sisteminin esnek olması

2. Aşağıdakilerden hangisi post-fordist yönetim anlayışının özelliklerinden biridir?

- İşçilerin yaptığı işlerin zaman, hareket ve verimlilik açısından hesaplanması
- Üretimin yaygın olarak otomasyonla kitlesel olarak yapılması
- İşçilerin vasıfsız ve yüksek düzeyde yabancılaşmış olması
- İşçi- işveren ilişkilerinin paternalist olması
- Katılımcı ve paylaşımcı bir yönetim anlayışının hakim olması

3. Temel özelliklerinden biri 'işgücünün kalifiye olması ve üretim sürecinin farklı aşamalarında çalışabilmesi' olan yönetim anlayışı aşağıdakilerden hangisidir?

- Taylorist yönetim anlayışı
- Fordist yönetim anlayışı
- Post-fordist yönetim anlayışı
- Erken dönem yönetim anlayışı
- Paternalist yönetim anlayışı

4. Hataların düzeltilmesinden çok önlenmesi üzerinde durarak sıfır hata kavramını kullanan düşünür aşağıdakilerden hangisidir?

- Walter Shewart
- Edwards Deming
- Joseph Juran
- Philip Crosby
- Armond Feigenbaum

5. Pareto diyagramı olarak bilinen problem çözme modelini kim geliştirmiştir?

- Kaoru Ishikawa
- Peter Ferdinand Drucker
- Edwards Deming
- James P. Womack
- Philip Crosby

6. Toplam kalite yönetiminin babası ve mucidi olarak bilinen düşünür kimdir?

- James P. Womack
- Walter Shewart
- Edwards Deming
- Armond Feigenbaum
- Joseph Juran

7. Yalın üretim ve yönetimle ilgili olarak aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Yeni yönetim metotları çerçevesinde yapılan uygulamalara verilen genel addır.
- Toyotaizm olarak da bilinir.
- Bir işletmenin müşterinin ihtiyacını gidermeyen tüm iş ve süreçlerden kurtulması anlamına gelir.
- Tam zamanında üretim de bu anlayışa dayanır.
- Mevcut işlerin en azından mevcut kalitede ama daha az iş ve maliyetle yapılmasıdır.

8. Tam zamanında üretimle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- İlk defa Japonya'da uygulanmıştır.
- Stoksuz üretim olarak da bilinir.
- Gereksiz yere ham madde stoklamayarak maliyetleri düşürmeyi amaçlar.
- Müşteri talepleri dışında üretilmiş ürünlerin de stoklanmamasını gerektirir.
- Edwards Deming tarafından geliştirilmiştir.

9. Altı sigma ile ilgili aşağıda verilen bilgilerden hangisi doğrudur?

- Bir işletmenin yeniden ve radikal bir şekilde tasarlanması ve bu tasarıma göre tüm üretim ve yönetim sistemlerinin dönüştürülmesidir.
- Altı farklı aşamadan oluştuğu için bu adı almıştır.
- Taiichi Ohno tarafından geliştirilmiştir.
- Hata payını azaltmayı amaçlayan istatistiksel bir tekniktir.
- Kaizen olarak da bilinir.

10. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de yeni yönetim metotlarının yaygınlaşmasında etkili olan faktörlerden biri **değildir**?

- Türkiye ekonomisinin dış pazarlara açılması
- Türkiye Kalite Derneği'nin kurulması
- Uluslararası Kalite Kriterleri anlaşmasının imzalanması
- Gümrük Birliği anlaşmasının imzalanması
- İşletmelere hizmet içi eğitim veren çok sayıda danışmanlık şirketi kurulması

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “Endüstriyel Yönetim Metotları ve Teknikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlış ise “Endüstriyel Yönetim Metotları ve Teknikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Endüstriyel Yönetim Metotları ve Teknikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlış ise “Toplam Kalite Yönetimi (TKY)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlış ise “Toplam Kalite Yönetimi (TKY)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise “Toplam Kalite Yönetimi (TKY)” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlış ise “Yeni Yönetim Metotları ve Teknikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlış ise “Yeni Yönetim Metotları ve Teknikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlış ise “Yeni Yönetim Metotları ve Teknikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Yeni Yönetim Metotları ve Uygulamaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bu durum, üretim araçlarının mülkiyeti ile kontrolünün birbirinden ayrılması anlamına gelmektedir ve toplumsal açıdan önemli sonuçlara neden olmuştur. Bu durum beyaz yakalı yöneticilerin sayıca artmasına ve bir toplumsal sınıf olarak orta sınıfı şekillendirmeye başlamalarına neden olmuştur. Ancak özü itibarıyla ücretli işçi konumunda olan yöneticilerin işlerinin sermaye sahiplerinin çıkarlarını korumak olması, kendilerini çelişkili bir toplumsal sınıf pozisyonuna sokmuş ve kontrol sahibi olan ve olmayan işçilerin birbirlerinden oldukça farklılaşmasına neden olarak sınıf bilincini zayıflatmıştır.

Sıra Sizde 2

Taylorizmde işi yapmanın en etkili ve en ekonomik yolunu bulabilmek için öncelikle iş, analiz edilebilecek en küçük parçasına kadar ayrılıyordu. Daha sonra bu iş farklı işçilere yaptırılarak kronometre ile her birinin işi ne kadar sürede yaptığı kaydediliyor, daha sonra işi en kısa yapan işçinin beden hareketleri sıralanıyor ve bütün işçilerin işi tam olarak bu hareketlerle yapmaları isteniyordu. Böylece bütün işçilerin işi en kısa sürede yapması hedefleniyordu. Örneğin Taylorizmin uygulandığı bir tuğla fabrikasında bu yolla işçilerin tuğlayı üretirken yaptığı 18 hareket beş harekete indirilmiş, bunun sonucunda saatte üretilen tuğla sayısında %100’ün üzerinde bir artış sağlanmıştı.

Sıra Sizde 3

Kaizen gibi sürekli gelişmeye yönelik yönetim metotları, işçilerin tam katılımını gerekli kılar. Diğer bir deyişle kalitenin sürekli iyileştirilebilmesi için işçilerin kendileri de iyileştirme ve geliştirme talep etmelidirler. Bununla birlikte çalışma yaşamında durum her zaman bu olmayabilir. Özellikle ücretler, çalışma koşulları, sendikalar gibi önemli konularda çalışanların tatmini sağlanmadığı takdirde böyle bir bağlılık yaratmak son derece zordur. Ayrıca bazı durumlarda kalitenin iyileştirilmesi sadece üretimle ilgili ya da yalnızca yönetimin talep ettiği konularla sınırlanabilmekte, işçilerin kendi çalışma koşulları ile ilgili öneriler getirmemeleri istenebilmektedir. İşçilerin kendilerinin gelişimi talep etmemeleri, kaliteyi iyileştirmek için gönüllü olmadıkları ya da kendileri için önemli konulardaki önerileri dikkate almadıkları için motivasyonlarının azaldığı bu gibi durumlarda Taylorist bir anlayışla kalite, yukarıdan aşağı-

ya doğru hiyerarşik bir yapı içinde talep edilebilmekte, hatta bazı durumlarda işçilere doldurmaları gereken çeşitli kotalar konarak kaliteyi iyileştirme, yönetim tarafından getirilen bir zorunluluk hâlini alabilmektedir. Helper, Meksika'da incelediği bir fabrikada benzer bir durum olduğunu saptamış ve bu durumu "tepeden kainen" kavramıyla ifade etmiştir.

Sıra Sizde 4

Toplam kalite yönetiminin işçileri yetkilendirdiği, güçlendirdiği, işçi-işveren arasındaki çatışmayı ortadan kaldırarak işletme içinde herkesin kendini aynı ailenin parçası gibi hissetmesini sağladığı ileri sürülmektedir. Bu çerçevede zaman zaman yönetimler, işçilerin sendikaya ihtiyacı olmadığını savunarak sendikaları dışlayabilmekte ve TKY'yi sendikaları işletmelerden uzak tutmak için bir strateji olarak kullanılabilir. Diğer taraftan işletmeden dışlanmamak amacıyla bazı sendikalar yönetimle iş birliği yapmakta; ancak bazı durumlarda bu iş birliği nedeniyle işçilerin çıkarlarını koruyamayacak durumlarda kalabilmektedirler. Ayrıca işçilerin sendikadan çok işletmeye bağlılık duymaları ve sadakat göstermeleri ihtimali de TKY'nin sendikalaşmaya yönelik tehditlerinden biridir (Yıldırım, 2000). Bu çerçevede TKY'nin, genel olarak da yeni yönetim metotlarının sendikaları zayıflatan faktörlerden biri olduğu söylenebilir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Atkinson, J. (1984) **Flexibility, Uncertainty and Manpower Management**, IMS Report No.89, Institute of Manpower Studies, Brighton.
- Ansal H. (1994) "Kapitalist Üretim Esneklik Kazanıyor: Post-Fordizm", **İktisat Dergisi**, Yıl: 30, No: 346, İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, İstanbul.
- Drucker, P. (1996) **Gelecek İçin Yönetim**, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Eaton J. (2000), **Comparative Employment Relations**, Polity Press, London.
- Hammer, M. and Champy, J. A. (1993) **Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution**, Harper Business Books, New York,
- Imai M. (1997) **Kaizen**, Brisa Yayınları.
- İshikawa, K. (1995) **Toplam Kalite Kontrol**, İstanbul: KalDer Yayınları.
- Kantarıcı, H. (1999) **Toplam Kalite Yönetimi ve Toplum kalitesi: Bir uygulama Örneği: Brisa**, Marmara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Yayınları.
- Legge, K. (1995) **Human Resource Management: Rhetorics and Realities**, Palgrave Mcmillan.
- Nichols, T. ve Suğur, N. (2005) **Global İşletme ve Yerel Emek: Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika**, İletişim Yayınları: İstanbul
- Ohno, Taiichi (1988), **Toyota Production System: Beyond Large-Scale Production**, Productivity Press
- Penelope, P (2006) **Six Sigma for Business Excellence: A Manager's Guide to Supervising Six Sigma Projects and Teams**, New York: McGraw-Hill.
- Reed, M. I. (1992) **The Sociology of Organizations: Themes, Perspectives and Prospects** Harvester Wheatsheaf, New York.
- Suğur, N (1994) "Türkiye'de Esnek Üretim ve Küçük Sanayi: OSTİM Sanayi Bölgesi Esnek Uzmanlaşmanın Neresinde?", **Toplum ve Bilim**, No: 63, Sayfa:122-139.
- Suğur, N., Nichols, T. ve Suğur, S. (2004) "Türkiye'de Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları: Beyaz Eşya, Otomotiv ve Tekstil Sektörü Üzerine Bir Araştırma", **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt.59, no.2
- Şimşek M. (2000), **Sorularla Toplam Kalite Yönetimi**, Alfa Yayınları.
- Taymaz, E., (1993), "Kriz ve Teknoloji", **Toplum ve Bilim**, Sayı : 56-61.
- Thomas, M. P. (2009) **Regulating Flexibility: The Political Economy of Employment Standards**, McGill-Queen's University Press.
- Womack, J. Jones, D. and Roos, D. (1990) **The Machine That Changed the World: The Story of Lean Production**, Free Press.
- Yıldırım, E. **Türkiye'deki Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının İşçiler ve Endüstri İlişkileri Üzerindeki Etkileri**, **Toplum ve Bilim**, 86: 260-279, Güz 2000.

3

Amaçlarımız

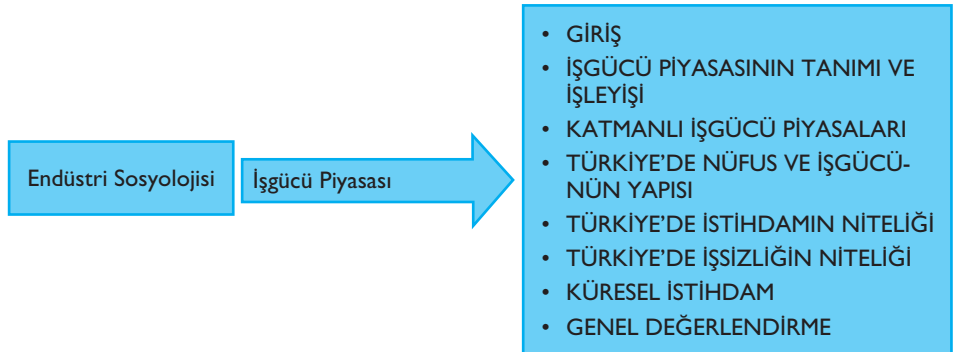
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- İşgücü piyasası kavramını tanımlayabilecek ve temel özelliklerini sıralayabilecek,
- İşgücü piyasası katmanlarını açıklayabilecek,
- Türkiye’de nüfusun temel özelliklerini sıralayabilecek,
- Türkiye’de istihdamın temel özelliklerini açıklayabilecek,
- Türkiye’de işsizliğin temel özelliklerini açıklayabilecek,
- Küresel işgücü piyasasında ortaya çıkan gelişmeleri özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- İşgücü piyasası
- İstihdam
- İşsizlik
- Türkiye’de istihdam
- Küresel istihdam

İçindekiler

İşgücü Piyasası

GİRİŞ

Bir ülkenin ekonomik gelişmesini etkileyen faktörlerden biri, sahip olduğu insan gücüdür. Bu nedenle ekonomik gelişme sürecinde bu kaynağın nasıl ve ne kadarının kullanıldığı önemlidir. İnsan kaynağının kullanımına göre bir ülke için istihdam sorunu ortaya çıkmaktadır. Günümüzde tüm ülkelerdeki kişisel ve toplumsal sorunların başında istihdam ve işsizlik gelmektedir. Bu durum, 2008 yılındaki küresel ekonomik kriz ile birlikte ön plana çıkmıştır.

Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, Avrupa İstihdam Stratejisi çerçevesinde 2000'li yılların başından itibaren işgücü piyasasındaki sorunlarla mücadele etmişlerdir. Ancak 2010 yılına gelindiğinde ekonomik krizin de etkisiyle bu sorunlar açısından yeterli bir iyileşme sağlanamamıştır. Türkiye'de 1980'li yılların başından itibaren ekonomik ve sosyal bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır. 2002-2008 yılları arasında yakalanan yüksek büyüme oranları işgücü piyasası göstergelerinde olumlu sonuçlara yol açamamıştır. Bu ünite işgücü piyasasının yapısı ve özellikleri esasen Türkiye çerçevesinde incelenecektir.

İŞGÜCÜ PİYASASININ TANIMI VE İŞLEYİŞİ

İşgücü piyasası kavramını tanımlayabilmek ve temel özelliklerini sıralayabilmek.

İşgücü piyasası; emek arz ve talebinin karşılaştığı, emeğin fiyatı olan ücret ve çalışma koşullarının belirlendiği bir ortamı ifade etmektedir (Gündoğan ve Biçerli, 2004:3). İşgücü piyasası, ücretlerin ve istihdamın belirlendiği, arz ve talep güçlerine bağlı olarak iş sözleşmeleri yolu ile gerçekte var olan ya da olmayan bir yer, bir buluşma noktasıdır (Mehmet ve Kılıç, 2009: 10). Bir diğer anlatımla iktisatçılara göre işgücü piyasası soyuttur ve mübadelelerin meydana geldiği bir alan şeklinde tanımlanır (Leviton vd., 1972:200). Sosyolojik açıdan işgücü piyasasının önemi ise iş ve/veya işgücü arama sürecindeki işlevselliğine bağlıdır. Bu anlamda toplum bilimciler, işgücü piyasasında neden işgücünün bir kısmının diğerlerinden daha iyi ya da daha kötü işlere yerleştirildiği ile ilgilenir (Güzel, 2008:52).

Her piyasada olduğu gibi işgücü piyasasında da alıcılar ve satıcılar bulunmaktadır. Bu anlamda, alıcılar işverenler iken satıcılar işçilerdir (Flanagan vd., 1984:14). Çoğu klasik iktisatçıya göre işgücü piyasası, işçiler arasında iş için olduğu kadar işverenler arasında da işçi için bir rekabet ortamıdır. Ancak işgücü piyasasında reka-

İşgücü piyasası, alıcılar ve emeğini arz edenlerinin bütününden oluşmaktadır. Buna göre işgücü piyasasının iki tarafı bulunmaktadır. Bu taraflar, emek talep eden firmalar ya da işverenler ile emeğini arz eden kişiler ya da işçilerdir.

bet içinde olmayan gruplar da vardır. İşgücü piyasasının herhangi bir tabakasında yer alan bireyin pazarlık gücü, çok sayıda faktörden dolayı iş seçeneklerinin gide-rek daralması nedeniyle sınırlanır (Morgan, 1966: 41).

İşgücü piyasasına katılanların bir kısmı herhangi bir zamanda aktif olmayabi-lir. Dolayısıyla onlar yeni işler ya da yeni işçiler bulma çabasının dışındadır. An-cak her gün binlerce firma ve işçi, işgücü piyasasında anlaşma yapmak çabası içerisinde. Alıcı ve satıcılar birbirlerini bir ülke bütününde arıyorsa *ulusal iş-gücü piyasası*, sadece yerel düzeyde arıyorsa *yerel işgücü piyasası* (Morgan, 1966: 41) ve ülkeler arasında arıyorsa *uluslararası işgücü piyasası*ndan söz edi-lebilir. İşgücünün uluslararasılaşması ya da küreselleşmesi ile kast edilen (Lor-doglu ve Özkaplan, 2003:85), farklı ulusal işgücü piyasalarının karşılıklı bağımlı-lığının ve etkileşiminin artmış olmasıdır.

İşgücü piyasalarının temel özellikleri aşağıdaki gibidir (Morgan, 1966: 42; Levi-tan vd., 1972: 202; Biçerli, 2003: 3-9):

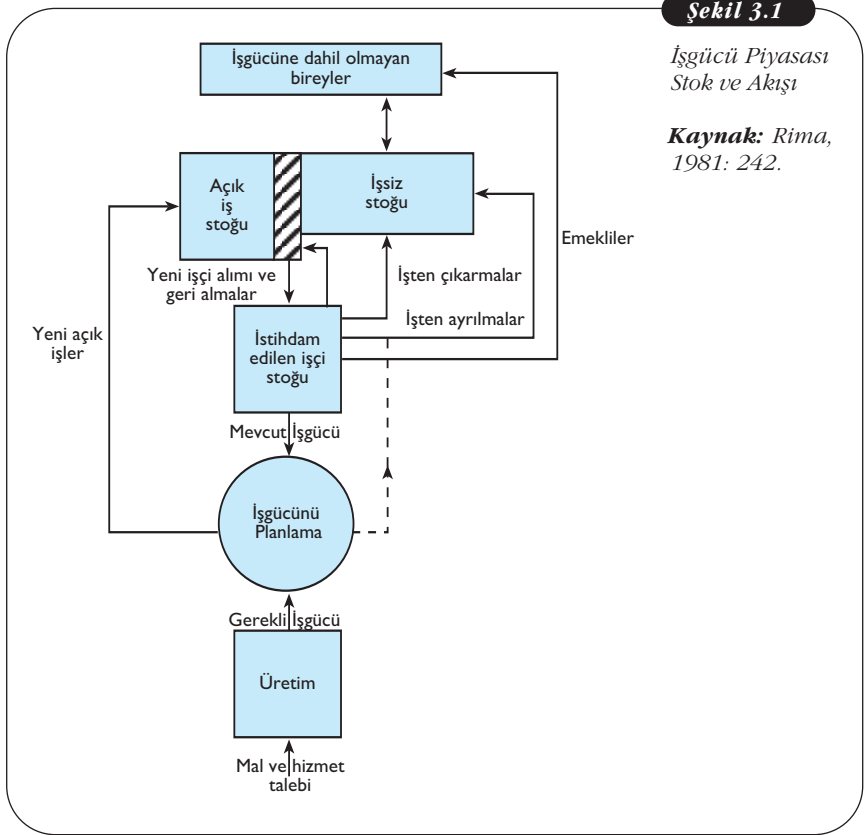
1. *İşgücü piyasası çok sayıdadır*: İşgücü piyasaları meslek ve coğrafi alan ba-kımından sınıflandırılabilir. Marangoz işçileri piyasası, bilgisayar işletmeni piyasası gibi meslek bazlı çok sayıda piyasa olduğu gibi Ege Bölgesi işgücü piyasası, Türkiye iş gücü piyasası gibi coğrafi alan açısından farklı işgücü pi-yasaları da vardır.
2. *Tek bir merkezî ücret bulunmamaktadır*: İşgücü piyasalarındaki bilgi eksiklikleri nedeniyle farklı ücretler oluşmaktadır.
3. *İşçiler homojen değildir*: İşçiler yaş, cinsiyet, eğitim, zekâ, beceri, iş deneyi-mi ve iş motivasyonu gibi özellikler açısından farklılıklar gösterir.
4. *İstihdam ilişkisi süreklidir*: Firma mevcut işgücünü her gün yenileri ile de-ğiştiremeyeceğinden emeğin çalıştırılmasında devamlılık esastır.
5. *İşçinin emeğini kendisinden ayırmak mümkün değildir*: Bir malın alıcı ve satıcıları pazarlık yaptıkları nesnenin dışındadır. Ancak emeğini arz eden bi-rey açısından pazarlığın kişisel hayatı üzerinde etkisi vardır. İşçiler için ne kadar ücret kazanıldığı kadar hangi ortamlarda çalışıldığı da önemlidir. Üc-ret ve ücret dışı unsurların oluşturduğu istihdam koşullarından en yüksek faydayı elde etmek isterler.
6. *İşçilerin pazarlık güçleri genellikle zayıftır*: İş arayanların sayısı açık iş sayı-sından fazla ise ve/veya ikame edilebilirlik derecesi düşükse işveren karşı-sında pazarlık güçleri zayıftır. Nitelikli sanatkârlar gibi ikâme edilebilmeleri zor olan işçilerin yüksek bir pazarlık gücü vardır.
7. *Emek talebi türetilmiş bir taleptir*: Diğer mal ve hizmet piyasalarında talep mal ve hizmetlerin sağlayacağı fayda nedeniyle gerçekleşirken emek talebi, mal ve hizmet üretimine bağlıdır. Dolayısıyla herhangi bir mal ve hizmet üretilmeyecekse emek de talep edilmeyecektir.
8. *Emek hareketliliği tam değildir*: Emeğin hareketliliği önünde bazı engeller vardır. İşgücü piyasasının bütününde ücretlerin dengeli bir hale gelmesi için bir geçici eğilim yaratabilmesine yeterli olacak kadar emeğin hareketli oldu-ğu düşünülse bile emek tam anlamıyla hareketli değildir.
9. *İşgücü piyasası bilgisi oldukça eksiktir*: İşverenler ve işçiler, işgücü piyasa-sı bütününde ücretler ve iş olanakları hakkında tam olarak doğru bilgiye sahip değildirler.

İşgücü piyasasının işleyişi birbiriyle ilişki içersindeki beş aşamada ortaya çık-maktadır. Bunlar; *katılım*, *etkileşim*, *tarama*, *alım ve sunum* aşamalarıdır. Katılım aşamasında işgücü, iş olanaklarına ilişkin çeşitli bilgileri toplar. Elde ettiği bilgiler doğrultusunda kendisine uygun bir işe başvurmasıyla ikinci aşamaya geçilir. Bu

aşamada, işgücü piyasasındaki yakın arkadaşlarla bağlantılar kurulur ve etkileşim içerisine girilir. Üçüncü aşama olan tarama ise işverenin başvuru yapan işgücü arasından kendisine uygun olanını seçtiği bir ön aşamadır. Alım aşaması olarak nitelendirilen dördüncü aşamada, işveren ile işgücü ilk kez karşılaşır ve işgücü ücret ve çalışma koşulları hakkında bilgiler edinir. Son aşama sunum aşamasıdır ve işverenin işgücünü işe kabul ettiği durumdur (Güzel, 2008: 52).

Bireyler okuldan mezun olduktan sonra işgücü piyasasına girerler, piyasa dışı faaliyetler için (ev hanımlığı, gönüllü işler gibi) de piyasadan ayrılırlar. Böylece mevcut istihdam durumlarını ya terk etmekte ya da geçici olarak bu duruma son vermektedirler. Emeklilik, ölüm, okula geri dönme, diğer piyasa dışı faaliyetler ya da başarısız iş arama çabalarıyla ilgili cesaret kırıklığının sonucu olarak da işgücü piyasasının dışına çıkabilirler. Dolayısıyla işgücü piyasası değişen ekonomik koşullara tepki verdiğinden sürekli bir akış hâlinindedir. İşgücü piyasası istihdam halinde olan ve olmayan işçilerin sü-

rekli hareketi ile nitelendirildiğinden süreci stok ve akış açısından incelemek faydalı olacaktır. Şekil 1'de görüldüğü gibi istihdam edilen işçilerin sayısı ile işsiz olanların sayısı, yeni işçi talebindeki artış ve işten ayrılmalar sonucunda ortaya çıkan açık iş hacmi ile işçilerin işgücü piyasasına giriş ve çıkış oranının etkisiyle değişir. İşçiler, işten çıkarmalar ve ayrılmalar sonucunda istihdamın dışına çıkar, yeni işçi alımları ve geri almalar ile de istihdamda geri dönerler. İşsiz işçiler stoğunun yerini bir aydan kısa zamanda yenisi alıyorsa bu durum akış hızı hakkında bir fikir sağlar. Stok sayısı hem işgücü piyasasına giren ve çıkan bireylerin oranını hem de yeni işçi talepleri ve işten ayrılmalar ile ortaya çıkan açık iş hacmini ifade eder. Brüt olarak işgücü piyasasına girerler ve çıkanlar yaklaşık olarak eşitse istihdam edilen ve işsizlerin toplamı göreceli olarak değişmez. Hatta belirli bir dönemde işsiz kalan bireylerin sayısı, belirli bir zaman diliminde istihdam edilenlerin toplam sayısından daha fazladır (Rima, 1981: 242-243).

Türkiye'de işgücü piyasası, ideal işgücü piyasası koşullarında işlemekte midir? Araştırınız.

1 SIRA SİZDE

İşgücü piyasasındaki dinamik değişimi etkileyen giriş ve çıkış akımlarıyla ilgili kategoriler nelerdir? Araştırınız.

2 SIRA SİZDE

KATMANLI İŞGÜCÜ PIYASALARI

İşgücü piyasası katmanlarını açıklamak.

İşgücü piyasasındaki bölünme, ikili yapı ve katmanlara bağlı olarak açıklanmaktadır. Katmanlı işgücü piyasasına yönelik kavramsal çerçeve 1970'li yıllarda geliştirilmiştir. Katmanlı işgücü piyasası yaklaşımına göre işgücü piyasası beşeri sermaye teorisinin iddia ettiği gibi bireylerin rekabetçi bir ortamda beşeri sermayelerine göre işlere dağıldığı tek bir piyasadan değil, çalışma koşullarının farklılık gösterdiği iki katmandan oluşmaktadır (Ercan ve Özar, 2000: 45).

Birincil ve İkincil İşgücü Piyasaları

Katmanlı işgücü piyasası iki katmandan oluşmaktadır. Birincil katmanda iyi işler, ikincil katmanda kötü işler bulunmaktadır.

Katmanlı işgücü piyasası, birincil (çekirdek) ve ikincil (çevresel) işgücü piyasası olarak yapılanmaktadır. Birincil ve ikincil işgücü piyasasında bulunan işgücünün çalışma ilişkisi ve koşulları birbirlerinden önemli derecede farklıdır. Birincil işgücü piyasasında çalışan yüksek motivasyonlu ve nitelikli işçilerin daha yüksek ücret, iyi çalışma koşulları, sürekli istihdam ve kariyer beklentileri vardır. Birincil sektördeki firmalar büyük ölçekli, sermaye yoğun ve ileri üretim süreçlerini kullanan, karmaşık işbölümüne sahip ve hiyerarşik yapıdadır. İkincil işgücü piyasası ise daha fazla niteliksiz işçi, düşük ücretler, kötü çalışma koşulları, yüksek işgücü devri oranları, zayıf kariyer beklentisi ve ayrımcılığa da maruz kalabilme ile tanımlanır. İkincil sektördeki firmalar, işçileri için sınırlı olanakların olduğu iş güvencesiz, küçük ölçekli ve teknolojik açıdan gelişmemiş durumdadır (Fine 1998: 120-121). İkincil işgücü piyasasındaki işlerde çalışanlar, çoğunlukla gençler ve dezavantajlı gruplardır (Piore, 1973: 383).

İçsel ve Dışsal İşgücü Piyasaları

İçsel işgücü piyasasında giriş pozisyonundaki alt kademe işlere, dışsal piyasadan işçi alınır. Üst kademe pozisyonundaki işler için ise firma içindeki işçilere terfi olanağı sağlanır.

İşgücü piyasaları, içsel ve dışsal işgücü piyasaları olarak da ayrılmaktadır. Doering ve Piore (1971), içsel işgücü piyasasını yönetsel bir organizasyon olarak tanımlamaktadır. Bu yönetsel organizasyonda emeğin fiyatı ve işgücünün dağılımı yönetsel kurallar ve prosedürler tarafından belirlenir. İçsel işgücü piyasası, geleneksel iktisat teorisinin "dışsal işgücü piyasası" ya da "işgücü piyasası" teriminden farklıdır. Çünkü bu teori; ekonomik değişkenler tarafından doğrudan kontrol edilen emeğin fiyatı, dağılımı ve hizmet içi eğitimleriyle ilişkili "işgücü piyasası" kararları ile ilgilidir. İki piyasa birbiriyle bağlantılıdır. Birinden diğerine geçiş, içsel piyasanın "giriş kapısı" olan çalışma yerlerinin sınıflama düzeyinde meydana gelir (Levitan vd., 1972: 215). İçsel işgücü piyasasındaki "giriş limanları", sadece daha düşük düzeyli ya da alt kademe işlerle sınırlıdır. İçsel piyasadaki diğer çalışma yerleri, terfi ya da işçilerin transferi ile doldurulur. Üst kademe pozisyonundaki işlere işçiler terfi ederek ulaşır. Böylece bu pozisyonlar, içsel piyasadaki rekabetçi güçlerin etkisinden korunur. Özetle içsel işgücü piyasasında firma içi kariyer merdivenleri bulunmaktadır (Rima, 1981: 108-109).

Görüleceği üzere içsel işgücü piyasası, örgüte ait olmayan işçilerin rekabetinden belirli bir firmadaki işçileri koruyan karmaşık prosedürlerdir. Böylece firmalar, dışsal işgücü piyasası ile beraber kendi içsel işgücü piyasalarını yaratırlar. Bu piyasalar, dışsal işgücü piyasasından büyük ölçüde izole durumdadır. Emek fiyatı ve çalışma koşulları oldukça istikrarlı yönetsel kurallar tarafından düzenlenmiştir. Firmalar; kendi istihdam standartlarını, işten çıkarmaları, emeğin fiyatını ve işçilerin terfisini belirlerler. Bu kuralların bir bölümü emeğin verimlilik düzeyine bağlı değildir. Örneğin firmaya dışsal piyasadan giriş sınırlı olduğundan terfi, firma içinden kıdeme göre yapı-

labilir. İçsel işgücü piyasasının göreceli olarak izole edilmişliği, hem özel becerileri hem de mesleki eğitimi gerekli kılar. Ayrıca gelenekler ve sözlü normlar şeklinde tanımlanan firma içi enformel ilişkiler ile de bağlantılıdır. İşçi ve işveren içsel işgücü piyasasından birtakım avantajlar elde edebilir (Makovskay, 2008: 152-153):

1. İşverenin avantajları şunlardır:
 - Firma içindeki işgücünün terfi etmesinin istihdam ve personel seçimi maliyetlerinin ve boş pozisyonların doldurulmasında hata yapma riskini azaltması,
 - İşçilerin eğitimi ve yeniden eğitimi ile ilgili işgücü maliyetlerinin azalması,
 - Nitelikli beşeri sermaye için firma içi yatırım yapılmasının etkinlik sağlaması,
 - İşlem maliyetlerinin (dışsal işgücü piyasasından anlaşma yapmayla ilgili maliyetler) azalması.
2. İşçinin avantajları şunlardır:
 - İşçilerin istihdamı ve sürekli geliri garanti altına alması,
 - Terfi olasılığı,
 - Firma dışında yeni iş yeri aramanın çok fazla zaman alması ve oldukça maliyetli olmasının yaratacağı kayıplardan kurtulma,
 - Sosyal hakların ve sosyal korumanın olması.

Gürsel vd.leri (2004), yaptıkları incelemede Türkiye’de iki işgücü piyasası katmanını ele almışlardır. Bunlar, tarım dışında kayıtlı-kayıt dışı sektörler ile formel-enformel sektörlerdir. Bulgulara göre kayıtlı ve/veya formel sektörlerde gelir/ücretler, eğitim düzeyi ve kıdeme göre belirlenirken kayıt dışı ve/veya enformel sektörlerde daha çok cinsiyet ve kısmi süreli (part-time) çalışma gibi faktörler öne çıkmaktadır (Gürsel vd., 2004: 20, 34, 61).

Kayıt dışı sektör, hiçbir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayan istihdam şeklinde tanımlanırken enformel sektör; 10 kişiden daha az işçi çalıştıran, çoğunlukla kendi hesabına ve evde çalışma şeklinde faaliyetini sürdüren iş yerlerindeki istihdamı ifade eder.

Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiyi Seyfettin Gürsel vd.’lerinin Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik, (TÜSİAD Yayın No: 2004-11/381, İstanbul, 2004) kitabından edinebilirsiniz.

DİKKAT

TÜRKİYE’DE NÜFUS VE İŞGÜCÜNÜN YAPISI

Türkiye’de nüfusun temel özelliklerini sıralamak.

Türkiye’de sivil nüfus 2009 yılında 70 milyon 542 bin kişidir. Bu nüfusun % 26.73’ünü (18 milyon 856 bin kişi) 15 yaş altındaki çocukların, bir diğer anlatımla 0-14 yaş grubunda olanların oluşturduğu görülmektedir. Bu da Türkiye’nin genç bir nüfusa sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık çalışma çağındaki 15-64 yaş nüfus grubunda 46 milyon 777 bin kişi vardır ve sivil nüfusun % 66.31’ini oluşturmaktadır. Yaşlı olarak nitelendirilen 65 yaş ve üzerindeki grubun toplam nüfus içindeki payı ise % 6.96’dır. Bu yaş grubunda 4 milyon 909 bin kişi bulunmaktadır. Dolayısıyla ülkemizde nüfusun üçte ikisi çalışma çağındaki nüfusu oluştururken geriye kalan üçte birini, 15 yaş altı ve 65 yaş üstü nüfus meydana getirmektedir (Bkz., Tablo 1).

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (2010) bulgularına göre ülkemizde genç nüfus azalmaya devam edecek, doğurganlık azalacak ve istihdam sorunu artacaktır. Cumhuriyet’in ilanında 13 milyon olan Türkiye nüfusu, 1950’li yılların sonunda 2 katına ulaşmış, 1985’te 50 milyonu aşmış, 2000 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 67.8 milyon olmuş ve günümüzde ise 70 milyonu geçmiştir. Doğurganlık düze-

yinin düşmesine paralel olarak Türkiye nüfusunun 21. yüzyılın ortalarında yaklaşık olarak 95 milyon düzeyine ulaşması ve bu düzeyde durağanlaşması beklenmektedir. Günümüzde % 27 düzeyinde olan 15 yaşın altındaki nüfusun, toplam nüfus içindeki payının hızla azalarak 2023 yılında % 20-22 düzeyine gerilemesi öngörülmektedir. Bu azalmanın sonucunda Türkiye, genç ve dinamik nüfus olma özelliğini orta vadede kaybedecektir.

1970'li yıllarda yaklaşık 5 çocuk sahibi olan kadınlar, günümüzde ortalama 2 çocuk sahibi olmaktadır. Yine 1970'li yıllarda % 2.5'lik bir hızla artan nüfus, günümüzde % 1.8'lik bir hızla artmaktadır. Hâlen yılda 1.3 milyon olan doğum sayısının 2015'te 1.1 milyona düşmesi ve bu düzeyde sabit kalması beklenmektedir. Bu azalmanın nedeni ise evlilik yaşının yükselmesi ile gebeliği önleyici yöntemlerin kullanımının artmasıdır.

Çalışma çağındaki nüfusu oluşturan 15-64 yaş nüfusun toplam nüfus içindeki payı, 21. yüzyıl ortalarına kadar artmaya devam edecektir. Bu artışta erken dönem ölüm hızlarının azalmasının etkisinden daha çok yüksek doğurganlık koşullarının hüküm sürdüğü yıllarda doğan nüfus gruplarının çalışma çağına girmeleri, dolayısıyla nüfus momentumu rol oynamaktadır. Çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payı 1935'de % 55, 1950'de % 58, 1980'de % 56 iken 1990'da % 61, 2000'de % 65 olmuştur ve 2023 yılında da % 68 düzeyinde gerçekleşmesi olasıdır. Bu gelişme, Türkiye'nin giderek artan oranda bir istihdam sorunu ile karşı karşıya kalacağını göstermektedir. Ekonomik ve sosyal olarak risk yaratması beklenen başka bir demografik unsur da yaşanan demografik dönüşümün bir sonucu olarak Türkiye'de yaşlı nüfusun hızlı bir şekilde artmasıdır. Günümüzde % 7 düzeyinde olan yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının, 2023 yılında % 10'lara ulaşması beklenmektedir.

DİKKAT

Yetişkin nüfusun (15-64 yaşındaki nüfus) toplam nüfustaki payının, 21. yüzyıl ortalarına kadar artmaya devam edeceği beklenmektedir. Bu da Türkiye'nin giderek artan oranda istihdam sorunu ile karşılaşacağını göstermektedir.

Tablo 1'de 15 yaş üstü grubundaki işgücünün durumuna bakıldığında ise 2009 yılında 51 milyon 686 kişi içerisinde işgücünü oluşturan nüfus, 24 milyon 748 bin kişi iken işgücüne dahil olmayan nüfusun 26 milyon 938 bin kişi olduğu görülmektedir. İşgücüne dahil olmayan nüfusun 15 yaş üstü nüfus içindeki oranı 1990 yılında % 43 iken 2009 yılında % 52'ye yükselmiştir. Türkiye'de işgücüne dahil olmayan nüfus, büyük ölçüde kentsel alanlarda yoğunlaşmaktadır. Nitekim 2009 yılında kırsal alanlarda yaşayıp işgücüne dahil olmadığını belirten nüfus oranı % 27 iken kentsel alanlarda olanların payı % 73'tür. Dolayısıyla işgücüne dahil olmayan her 4 kişinin yaklaşık olarak 3'ü kentte, 1'i kırsal alandadır. İşgücü piyasası dışında kalmayı tercih eden nüfusun cinsiyet dağılımına bakıldığında ise 2009 yılında % 72'sinin kadın, % 28'inin de erkek olduğu görülmektedir.

	1990	2000	2009
Türkiye			
Toplam Nüfus	55 294	66 187	70 542
15 + yaş	35 601	46 211	51 686
İşgücü	20 150	23 078	24 748
İşgücüne katılma oranı (%)	56.6	49.9	47.9
İstihdam edilenler	18 539	21 581	21 277
İşsiz	1 612	1 497	3 471
İşsizlik oranı (%)	8.0	6.5	14.0
İşgücüne dahil olmayanlar	15 451	23 133	26 938
Kent			
Toplam Nüfus	28 175	38 915	48 747
15 + yaş	18 588	27 630	36 197
İşgücü	8 767	12 176	16 585
İşgücüne katılma oranı (%)	47.2	46.1	45.8
İstihdam edilenler	7 716	11 104	13 839
İşsiz	1 052	1 072	2 746
İşsizlik oranı (%)	12.0	8.8	16.6
İşgücüne dahil olmayanlar	9 821	15.454	19 611
Kır			
Toplam Nüfus	27 119	27 272	21 795
15 + yaş	17 013	18 581	15 489
İşgücü	11 383	10 902	8 163
İşgücüne katılma oranı (%)	66.9	58.7	52.7
İstihdam edilenler	10 823	10 477	7 438
İşsiz	561	425	724
İşsizlik oranı (%)	4.9	3.9	8.9
İşgücüne dahil olmayanlar	5 630	7 679	7 326
Erkek			
Toplam Nüfus	27 662	33 058	35 000
15 + yaş	17 556	22 916	25 369
İşgücü	13 990	16 890	17 898
İşgücüne katılma oranı (%)	79.7	73.7	70.5
İstihdam edilenler	12 901	15 780	15 406
İşsiz	1 089	1 111	2 491
İşsizlik oranı (%)	7.8	6.6	13.9
İşgücüne dahil olmayanlar	3 566	6 025	7 471
Kadın			
Toplam Nüfus	27 632	33 129	35 541
15 + yaş	18 045	23 295	26 317
İşgücü	6 160	6 188	6 851
İşgücüne katılma oranı (%)	34.1	26.6	26.0
İstihdam edilenler	5 637	5 801	5 871
İşsiz	524	387	979
İşsizlik oranı (%)	8.5	6.3	14.3
İşgücüne dahil olmayanlar	11 885	17 108	19 466

Tablo 3.1

*Kurumsal Olmayan
Nüfusun İşgücü
Durumu (Bin Kişi)*

Kaynak:

*İstatistik Göstergeler
1923-2009, 2010:
133-135'deki
verilerden
yararlanarak
hazırlanmıştır.*

Tablo 2'den görüldüğü üzere istihdama dahil olmayan işgücü toplamı içinde 2009 yılında kadınların % 45'i ev hanımıdır. Bu oran, 1990 yılında % 61 düzeyinde iken 1990-2009 döneminde genel olarak kadınların (% 77'den % 72'ye) ve özelde ev kadınlarının (% 61'den % 45'e) işgücüne dahil olmayanlar içindeki payının azaldığı dikkat çekmektedir. Aynı dönemde, iş aramayıp iş başı yapmaya hazır olanların sayısı ise 5 kat artmıştır. Bu kesim, 1990 yılında 253 bin kişi ile işgücüne dahil olmayanlar içinde % 1.6'lık paya sahipken 2009 yılında 2 milyon 62 bin kişi iş aramayıp işe başlama-ya hazır durumdadır. Söz konusu oran da % 7.7'dir. İş aramayıp iş başı yapmaya hazır olanlar, işgücü piyasasına girme olasılığı en yüksek olan kesimdir. Bu kesimin mevsimlik çalışanlar ile birlikte işgücüne dahil olmayanlar içindeki payı, 2009 yılında % 8'dir. Bu nedenle söz konusu kesimin işsiz kategorisinde değil işgücüne dahil olmayanlar kategorisinde sınıflandırılmasının, Türkiye'de işgücü piyasasının içinde bulunduğu sorunları ve özellikle işsizliği daha az gösterdiği vurgulanmaktadır.

Tablo 3.2
Nedenine Göre
İşgücüne Dahil
Olmayanlar (Bin
kişi, 15+ yaş)

Kaynak: İstatistik
Göstergeler 1923-
2009, 2010: 150'deki
verilerden
yararlanarak
hazırlanmıştır.

Yıl ve Cinsiyet	Toplam	İşgücüne Dahil Olmama Nedeni							
		İş aramayıp iş başı yapmaya hazır		Mevsimlik çalışanlar	Ev işleriyle meşgul	Eğitim/ Öğretim (öğrenci)	Emekli	Çalışmaz hâlde	Diğer
		İş bulma ümidi yok	Diğer						
Toplam									
1990	15 450	165	88	116	9 414	1 767	1 339	1 857	707
2000	23 133	809	330	599	12 339	2 900	2 278	2 175	1 703
2009	26 938	757	1 305	87	12 101	3 967	3 621	3 395	1 705
Erkek									
1990	3 567	72	39	30	-	1 112	1 144	765	407
2000	6 026	552	159	260	-	1 756	1 835	816	648
2009	7 471	447	451	20	-	2 135	2 858	1 252	308
Kadın									
1990	11 883	93	49	86	9 414	656	195	1 092	300
2000	17 107	257	171	339	12 339	1 144	443	1 359	1 055
2009	19 467	310	854	67	12 101	1 832	763	2 143	1 397

İşgücüne katılma oranı, işgücünün kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içindeki oranıdır. Kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus ise kurumsal olmayan sivil nüfus içerisindeki 15 ve daha yukarı yaştaki nüfustur. Bu çerçevede kurumsal olmayan nüfusu; okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane, hapishane, kışla ya da orduvinde ikamet edenler dışında kalan nüfus oluşturmaktadır.

Türkiye'de işgücüne katılma oranı yıllar itibarıyla düşüş göstermektedir. Nitekim 1990 yılında işgücüne katılma oranı % 56.6 iken 2009 yılında % 47.9 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, çalışma çağındaki nüfusun yarısından fazlasının işgücü piyasasının dışında kaldığını ifade etmektedir. İşgücünün hızla artması karşısında sanayi ve hizmet sektörlerinde yeterli istihdam olanağının yaratılamaması, işgücüne katılma oranını düşürmektedir. Ayrıca işgücüne katılma oranının düşmesi, toplumun iktisadi faaliyete katılan kısmının azalması anlamına da gelmektedir. Bu bağlamda toplumun ihtiyaçları daha az sayıdaki üretken nüfus tarafından karşılanmakta ve bağımlılık oranı da hızla yükselmektedir. Üretimde yer alan bir kişinin kendisiyle birlikte kaç kişiye daha ekonomik anlamda bakması gerektiğini ifade eden bağımlılık oranındaki artış, üretken kesiminin daha fazla kişiyi geçindirmek zorunda kalmasına neden olmaktadır.

Ülkemizdeki işgücüne katılma oranları, kır-kent ve kadın-erkek ayrımına göre incelenebilir. 1990-2009 döneminde hem kırsal hem de kentsel alanda işgücüne katıl-

ma oranında düşüş yaşanmıştır. Söz konusu oranlar; 1990 yılı için kentte % 47.2, kırdan % 66.9 iken 2009 yılı itibarıyla kentte % 45.8'e, kırdan % 52.7'ye düşmüştür. Öte yandan kadınlar çalışma hayatına erkeklere oranla çok daha düşük düzeyde katılmaktadırlar. İşgücüne katılma oranı 2009 yılında erkeklerde % 70.5, kadınlarda % 26.0'dır. Kentlerde işgücüne katılma oranı ise 2009 yılı itibarıyla erkekte % 69.9, kadında % 22.3 iken aynı oran kırdan erkek için % 72, kadın için % 34.6'dır. Kadınların daha çok kırsal kesimde işgücüne katılmaları, onların tarımsal alanda yardımcı aile üyesi olarak çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak kadınların kırsal alandaki işgücüne katılma oranlarının giderek azalma sürecine girdiği de göze çarpmaktadır. Nitekim 1990 yılında % 52 olan kadın-kırsal işgücüne katılma oranı, 2009 yılında % 34.6'ya gerilemiştir. Bunun nedeni ise kırdan kente göç nedeniyle kadınların ücretsiz aile işçisi statüsünden çıkarak ya ev hanımı ya da ücretli durumuna geçişinin devam etmesidir.

Türkiye'de nüfusun işgücüne katılması konusundaki temel olgular şunlardır:

- İşgücüne katılma oranı, kırsal kesimde kentlere göre daha yüksektir.
- İşgücüne katılma oranı, erkeklerde kadınlara göre daha fazladır.
- Çalışma çağındaki nüfusun artmasına rağmen işgücüne katılma oranları, gittikçe azalan bir eğilim göstermektedir.
- İşgücüne katılma oranındaki düşüş, işgücüne dahil olmama yönündeki eğilimin arttığını ifade etmektedir.

DİKKAT

İstihdam oranı, istihdamdaki gelişmeyi; dolayısıyla ülkenin iş olanaklarını açıklayan önemli bir ölçüttür. Buna göre 1989-2009 döneminde istihdam oranı % 11.9 azalmıştır. 1989 yılında % 53.1 olan istihdam oranı 2001 yılında % 45.6'ya, 2009 yılında ise en düşük düzeyi olan % 41.2'ye düşmüştür. Bu veriler, özellikle 2001 yılından itibaren ülkemizde yeni istihdam alanlarının yeterince yaratılamadığını açıkça ortaya çıkarmaktadır.

İstihdam oranı, istihdamın kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içindeki oranıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. kuruluş yılı olan 2023 yılında nüfusun yapısına ilişkin beklentiler nelerdir? Araştırınız.

SIRA SİZDE

TÜRKİYE'DE İSTİHDAMIN NİTELİĞİ

Türkiye'de istihdamın temel özelliklerini açıklamak.

Aşağıda, Türkiye'de istihdam; sırasıyla eksik istihdam, işteki durum, istihdamın sektörlere, eğitim düzeyine ve meslek gruplarına göre dağılımı ile kayıt dışı istihdam başlıkları altında incelenecektir.

Eksik İstihdam

Eksik istihdam, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2009 yılından itibaren ikiye ayrılmaktadır. Bunlar, zamana bağlı eksik istihdam ve yetersiz istihdamdır. Mevcut işinde ya da diğer işinde/işlerinde 40 saatten daha az süre çalışıp daha fazla çalışmayı arzu edenler, "zamana bağlı eksik istihdam"dır. "Yetersiz istihdam" ise zamana bağlı eksik istihdam kapsamında yer almamak koşuluyla son dört hafta içinde mevcut işini değiştirmek için veya mevcut işine ek olarak bir iş aramış olan ve böyle bir iş bulduğu takdirde 2 hafta içinde çalışmaya başlayabilecek olan kişilerdir.

2009 yılında istihdam edilen 21 milyon 277 bin kişi içerisinde zamana bağlı eksik istihdamda olanlar 673 bin ve yetersiz istihdamda olanlar da 407 bin kişidir.

Dolayısıyla 1 milyon 80 bin kişi, eksik istihdam durumundadır ve eksik istihdam oranı % 5.07'dir. Eksik istihdam, vasıfsız işlerle ilgili bir olgudur. Nitekim eksik istihdam eğitim düzeyi açısından incelendiğinde en büyük paya sahip olanlar lise ve altı eğitim kurumlarını bitirenlerdir. Lise ve altı eğitim düzeyine sahip eksik istihdamda olan 777 bin kişinin toplam eksik istihdam içindeki oranı % 71.9'dur. Eksik istihdam, yaş bileşimi açısından da incelenebilir. 2009 yılında eksik istihdamda olanların % 53.13'ü 34 yaş ve altındadır. Bu durum, gençlerin belirli bir bölümünün iş taleplerini eksik istihdam yoluyla karşıladığını ortaya koymaktadır (Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2009, 2010: 20-24).

DİKKAT

Eksik istihdamda olan kişiler, düşük gelir elde ederek yaşamlarını sürdürmeye çalışırken bir yandan daha fazla çalışmayı arzu etmekte; diğer yandan da iş değiştirmek için iş aramaya devam etmektedirler.

İşteki Durum

İstihdamın çalışanların işteki durumuna ya da statüsüne göre dağılımı, ülkelerin gelişmişlik düzeyini ortaya koyan göstergelerden biridir. Bu anlamda gelişmiş toplumlarda istihdamın büyük kısmı, ücretli kesimde toplanmaktadır.

İstihdamda yaşanan sayısal değişim, istihdam edilenlerin işteki durumlarını da farklılaştırmaktadır. Hane Halkı İşgücü Anketlerinde (HİA) çalışanlar işteki durumlarına göre “ücretli, maaşlı”, “yevmiyeli”, “işveren”, “kendi hesabına çalışan” ve “ücretsiz aile işçisi” olarak beş gruba ayrılmaktadır. Bir başkasının işinde nakdi veya aynı gelir elde etmek amacıyla ücret karşılığı çalışanlar “ücretli, maaşlı”; bir işverene bağlı olarak düzenli ve sürekli olmadan işine göre mevsimlik, geçici ya da iş buldukça çalışanlar “yevmiyeli”, kendi işinde en az bir kişiyi ücretli veya yevmiyeli olarak çalıştıranlar “işveren”, kendi işinde yalnız olarak veya ücretsiz aile bireyleri ile birlikte nakdi ve aynı gelir elde etmek amacı ile çalışanlar “kendi hesabına çalışan” ve hane halkının yapmakta olduğu işte bir ücret almaksızın çalışan aile bireyleri “ücretsiz aile işçisi” olarak sınıflandırılmaktadır (Türkiye İstatistik Yıllığı 2009, 2010: 379).

Tablo 3.3

İşteki Durumuna Göre İstihdam Edilenler (Bin kişi, 15+ yaş)

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2009, 2010: 142'deki verilerden yararlanarak hazırlanmıştır.

Yıl	İşteki Durum								
	Toplam	Ücretli veya yevmiyeli		İşveren		Kendi hesabına çalışan		Ücretsiz aile işçisi	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1990	18 538	7 223	39.0	832	4.5	4 901	26.4	5 582	30.1
2000	21 581	10 488	48.6	1 109	5.1	5 325	24.7	4 659	21.6
2009	21 277	12 770	60.0	1 209	5.7	4 429	20.8	2 870	13.5

İstihdam, bir ekonomide çok sayıda bireyin üretken faaliyetlerle meşgul olmasını ifade eder. Bu kavram, hem bağımlı hem de bağımsız çalışanları kapsar (Glossary-Employment, İnternet). Bu anlamda istihdam edilenlerin işteki durumları incelendiğinde Tablo 4'ten görüleceği üzere 2009 yılında Türkiye'de istihdam edilenlerin % 60'ı ücretlilerden oluşmaktadır. 1990-2009 döneminde ücretli grubunun payı artış göstermiş, buna karşılık ücretsiz aile işçilerinin ve kendi hesabına çalışanların payı azalmıştır. Ancak AB'de (27 ülke) 2009 yılı itibarıyla bağımsız çalışanların oranı % 15.5'tir. Geri kalan bağımlı çalışanların oranı ise % 84.5 düzeyindedir. Bu durum, ülkemizde ücretlilerin payının düşüklüğünün bir göstergesidir.

İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı

İstihdamın sektörlere göre dağılımı, bir ülkede sağlıklı bir ekonomik yapı ile ekonomik ve sosyal yönden gelişmişlik düzeyinin önemli göstergelerinden biridir. İstihdam edilenlerin yaptıkları işler genellikle üç sektörde toplanmaktadır. Bu sektörler; tarım, sanayi ve hizmetlerdir. İstihdamın sektörlere göre dağılımındaki farklılık, gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeleri birbirinden ayırmaktadır. Bunun nedeni, bir ülkede mal üreten ana sektörlerin tarım ve sanayi olmasıdır. Hizmet sektörünün durumu ise diğer iki sektörün gelişmişlik düzeyine bağlıdır. Gelişmekte olan ülkelerde sanayi sektörü fazla gelişmiş olmadığından istihdamın büyük bir kısmı, tarım alanında meydana gelmektedir. Üç sektör kanunu uyarınca ekonomik gelişmeye paralel olarak istihdam, tarımdan sanayi sektörüne doğru kaymaktadır. Sanayi sektörü iyice gelişince istihdam, hizmet kesimine yayılmaktadır (Zaim, 1997: 147).

Ülkemizde tarım dışı istihdamın payı, ekonomik gelişme dinamiklerine uygun bir şekilde düzenli olarak artmaktadır. 1989-2001 yıllarını kapsayan dönemde bu oran, 2001 yılına gelinceye kadar sürekli artmıştır. Ancak 2001 ekonomik krizine bağlı olarak 2000'den 2001'e tarım dışı istihdam 326 bin kişi azalmış ya da tarım istihdamı aynı miktarda artmıştır (Gürsel ve Levent, 2002: 123-124). Benzer bir durum 2008 ekonomik krizinde de yaşanmıştır. 2008'den 2009'a tarım dışı istihdam, 140 bin kişi azalmıştır. Kriz koşullarından kaynaklanan bu gelişme, daha sonraki yıllarda yerini tarım dışı istihdamdaki büyümeye bırakmıştır.

Yıl	Toplam	Sektör					
		Tarım		Sanayi(*)		Hizmetler	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
2000	21 580	7 769	36.0	5 174	24.0	8 637	40.0
2005	22 046	6 493	29,5	5 452	24,7	10 101	45,8
2010	22 594	5 683	25,2	5 927	26,2	10 985	48,6

(*) İnşaat sektörü, sanayi içinde değerlendirilmiştir.

Türkiye'de istihdamın sektörlere göre dağılımı yıllar itibarıyla Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre, Türkiye'de önceki yıllarla karşılaştırıldığında azalan oranına rağmen, hâlâ istihdamın dörtte biri tarım sektöründedir. 1990 yılında % 47.5 olan tarım oranı, 2010 yılında % 25.2'ye gerilemiştir. Dolayısıyla istihdamda tarımın ağırlıklı yapısı devam etmektedir. Türkiye'de sanayi sektörü oransal olarak analiz edildiğinde 2000'li yılların ilk on yılında önemli bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. 1990 yılında % 15.1 olan sanayi yüzdesi, 2000'de % 24.0'a yükselmiş ve 2001 ekonomik krizi sonrası 2002-2010 yılları arasında ortalama % 24.9 olarak gerçekleşmiştir.

Ülkemizde sanayi sektörü, net istihdam yaratmakta zorlanan bir özelliكتedir. Sanayi sektöründe 2004-2010 döneminde yaratılan net istihdam 910 bin iken hizmet sektöründe 1 milyon 611 bindir. Bu da hizmet üreten sektörlerin istihdamdaki payı ve önemini göstermektedir. Gerçekten 1990-2009 döneminde hizmet sektörünün alt sektörlerinin payları incelendiğinde istihdam artışlarının özellikle "toptan ve perakende ticaret, lokanta ve otel" (1990'da % 35.2 iken 2009'da % 42.7'ye yükselmiştir.) ile "mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler/finans" (1990'da % 6.8 iken 2009'da % 12.6'ya yükselmiştir.) sektöründe gerçekleştiği görülmektedir. Hizmetler

Türkiye'de tarım sektöründeki daralma ve sanayi sektöründe yeterince istihdam yaratılamaması, hizmetler sektöründe istihdamın büyümesine yol açmıştır. Kısaca sanayileşme sürecini tamamlayamayan ülkemizde, istihdamda tarım sektörü önemini korumakta ve tarımdan doğrudan hizmetler sektörüne geçiş yaşanmaktadır.

Tablo 3.4
Türkiye'de
İstihdamın Sektörlere
Göre Dağılımı (Bin
Kişi)

Kaynak: Mehmet ve Kılıç, 2009: 51 ile Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları (2004-2010) verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

Marjinal işler; serbest uğraşlar, seyyar satıcılık ve işportacılık gibi alanlarda yapılan çalışmalardır.

sektörünün diğer iki alt sektörü olan “ulaştırma, haberleşme ve depolama” ile “toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler”in oranı ise aynı dönemde azalmıştır. Hizmetler sektöründeki istihdamın dağılımının bu gelişimi, emek-yoğun bir sektör olan turizmin Türkiye’de net istihdam artışında önemli bir role sahip olduğunu vurgulamaktadır. Kısaca sanayi sektöründe yeterli istihdam artışı sağlanamaması sonucu, iş-gücü daha çok marjinal işlere ve hizmet sektörüne yönelmektedir.

İstihdamın Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

Ülkemizde istihdam edilenlerin eğitim düzeyi yetersizdir. Tablo 5’ten görüleceği üzere 1988 yılında lise ve altı eğitim düzeyinde istihdam % 75’ler civarında iken bu oran 2009 yılında % 70’e düşmüştür. 1988-2009 döneminde lise dengi meslek lisesi mezunlarının istihdam edilme oranı 3 kat, yüksek öğrenim mezunlarının da 4 kat artmıştır. Bir diğer anlatımla istihdamda eğitim düzeyi yükselmiştir. 2009 yılında her 100 çalışanın 10’u meslek eğitimi almış, 16’sı yüksek öğretim görmüş durumdadır. Geri kalanı ise düz çalışan şeklinde ifade edilen niteliksiz işgücü konumundadır. Buna göre Türkiye’de istihdam edilenler, büyük ölçüde niteliksizdir. Mesleki eğitim almış olan çalışanlar az sayıda olduğundan işverenlerin teknik çalışan talebi karşılanamamaktadır. İstihdam edilenlerin eğitim kalitesindeki düşüklük ise bir diğer sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3.5
Eğitim Durumuna
Göre İstihdam
Edilenler (Bin kişi,
15+ yaş)

Kaynak: İstatistik
Göstergeler 1923-
2009, 2010:
139’daki verilerden
yararlanarak
hazırlanmıştır.

Yıl	Eğitim Durumu								
	Toplam	Okuma yazma bilmeyen		Lise ve altı eğitilmişler		Lise dengi meslek		Yüksek Öğretim	
		Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
1988	17 754	3 112	17.5	13 186	74.3	586	3.3	870	4.9
2000	21 581	1 917	8.9	16 537	76.6	1 233	5.7	1 894	8.8
2009	21 277	1 002	4.7	14 828	69.7	2 126	10.0	3 321	15.6

İstihdamın Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

İstihdamın meslek gruplarına dağılımı, istihdamın yapısal özelliklerini belirginleştiren bir diğer husustur. Meslek gruplarına göre istihdam edilenler incelendiğinde 2009 yılında toplam 21 milyon 277 bin kişi olan istihdamda en yüksek paya sahip meslek grubunu; % 20.2 (4 milyon 304 bin kişi) ile “nitelikli tarım, hayvancılık, avcılık, ormancılık ve su ürünleri çalışanları” oluşturmaktadır. 2001-2009 döneminde “nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanların” oranı % 8.5’ten % 15.4’e yükselmiştir. Söz konusu dokuz yıllık dönemde gerek nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanların oranının % 7 artması gerekse “kanun yapıcılar, üst düzey yöneticiler ve müdürler” ile “profesyonel meslek mensupları”nın istihdam edilenler içindeki oranının marjinal bir artış (ilki % 0.7 ve ikincisi % 1.2) göstermesi, Türkiye’de istihdamın niteliksiz işlerde daha fazla arttığını ve düşük nitelikli olduğunu ortaya koymaktadır.

Öte yandan meslek gruplarında istihdam edilenler, kadın işgücü açısından incelenebilir. 2001-2009 döneminde kadın işgücünün mesleki açıdan istihdamı bir yandan niteliksiz işlerde, diğer yandan da hizmet sektöründeki işlerde artmıştır. Bu dönemde çalışan kadınların oranı; “nitelik gerektirmeyen işlerde” % 214 (738 bin kişi), “hizmet ve satış elemanları” grubunda % 127 (332 bin kişi) ve “büro ve müşteri hizmetleri” grubunda ise % 82 (271 bin kişi) artış göstermiştir.

Kayıt Dışı İstihdam

Bir ülkenin gelir dağılımındaki adaletsizlik, o ülkede kayıt dışı ekonomik faaliyetin hacmini artırmaktadır. Gelir dağılımından düşük pay alan gruplar, ortalama geçim düzeyine erişmek amacı ile kayıt dışı sektörde çalışmaktadır. Ekonomide gelişmişlik düzeyine bağlı olarak ekonomiye hakim olan sektörlerin ağırlığı değişim göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde imalat ve ticaret sektörü daha ağırlıkta iken gelişmekte olan ülkelerde tarım, inşaat ve hizmetler sektörünün payı fazladır. Gelişmekte olan ülkelerde bu sektörlerin ağırlıkta olması, faaliyetlerin kayıt dışı gerçekleştirilmesi bakımından daha elverişli bir yapı sunmaktadır. 1980’den sonra ulusal ekonomilerin dış piyasaya dönük üretim yapmaları, kayıt dışı ekonominin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Dış piyasalara dönük üretimde bir yandan fiyat, diğer yandan kalite bakımından rekabet edebilirlik için maliyetlerin düşük olması gereklidir. Kayıt dışı istihdam, hem daha düşük ücret ödenebilmesi hem de vergi ve sosyal güvenlik primi ile diğer yasal yükümlülüklerin getirdiği mali yüklerden kurtulma imkânı sağladığından işverenlerin işgücü maliyetlerini düşürülebilmesini mümkün kılmaktadır.

Öte yandan kayıt dışı istihdamın sosyal yapıdan kaynaklanan temel nedenlerinin başında nüfus artışı, nüfusun coğrafi dağılımı, iç ve dış göçler, gecekondulaşma, düzensiz kentleşme, işsizlik ve aile yapısı gelmektedir. Ülkemizde kırsal kesimden kentlere yaşanan göç sonucu kentlerde nüfus artmış ancak kentsel sektörün nitelikli işgücü ihtiyacı, kırsal kesimden göç edenler tarafından karşılanamamıştır.

Nitelik eksikliği ve işgücü fazlalığı nedeniyle modern sektör istihdamı dışında kalmış büyük bir “emek arzı fazlalığı” oluşmuştur. Bu gerçekten hareketle göç eden erkekler ve kadınlar, geçimlerini sağlamak amacıyla marjinal işler de dahil olmak üzere bulabildikleri her işi yapmışlardır. Böylece enformel sektör istihdamının önemli bir kısmını oluşturmuşlardır. Enformel sektör bu açıdan “emek süngeri” rolü oynayarak modern istihdam dışında kalan emeğe iş olanağı sağlamıştır (Ekin, 1995: 11).

Gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün istihdam ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla’daki (GSYİH) payı azalmakla birlikte küçük işletmelere dayalı yapısı değişmemiştir. Ekonomideki payı büyük olan hizmetler sektörü ise yapısı gereği küçük işletmelerin yaygın olduğu bir sektör niteliğindedir. Bu sektörde oluşan gelirin kayıt altına alınabilmesi oldukça güçtür. Kayıt dışı istihdamda bulunan işletmelerin çokluğu, haksız rekabete yol açmakta ve vergi kayıplarına neden olmaktadır. İşsizliğin yüksek olduğu ortamlarda, kayıt dışı istihdam daha da artmaktadır. İş arayan, iş bulmuş olmakta veya daha uygun ücretle çalışmakta; işveren, malını daha yüksek fiyatla satmakta ve tüketici ilgili ürünü daha ucuza satın alabilmektedir. Çalışma hayatı ile ilgili olumsuz etkiler büyük ölçüde kayıt dışı istihdamdan kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı istihdam, öncelikle sosyal güvenlik sisteminin etkinliğini azaltmaktadır. Kayıt dışı istihdam; çalışanların gerekli niteliklere sahip olmaması ve asgari yaş haddi, asgari ücret, fazla mesai ve işyeri standartları gibi konulardaki düzenlemelere uyulmaması, gerekli sosyal güvenlik, vergi ve diğer fonların eksik ödenmesi veya hiç ödenmemesi anlamına gelmektedir. Böylece yeterli prim toplanamamakta, sosyal güvenlik kuruluşları da başta finansman sorunları olmak üzere çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve kendilerinden beklenen hizmetleri etkin olarak yerine getirememektedir.

Kayıt dışı ekonominin olumsuz etkilerinin yanında olumlu etkileri de bulunmaktadır. Kayıt dışılığın ekonomi üzerindeki olumlu etkileri esasen istihdama sağladığı yarar, atıl faktörlerin üretime katılması ve düşük fiyatla mal üretimi şeklindedir. Kayıt

altında olan sektörlerde çalışanlar, eğitimleri açısından belirli bir düzeyde olduğundan nitelikli elemanlardır. Kayıt dışı ekonomide ise her eğitim düzeyinden insana istihdam olanağının sağlanması, hem işsizliği azaltmakta hem de işverenlere daha düşük maliyette işgücü çalıştırma olanağı sağlamaktadır. Ancak tüm bu olumlu yönlerine rağmen kayıt dışı ekonominin gelişmemişliğin bir göstergesi olduğu unutulmamalıdır.

İstihdam edilenlerin sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlılık durumu incelendiğinde Türkiye’de 2003 yılı HİA sonuçlarına göre istihdam edilen 21 milyon 147 bin kişinin % 51.7’si kayıt dışıdır. Dolayısıyla yaptıkları işten dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışmaktadırlar. 2009 yılında da istihdam edilen 21 milyon 277 bin kişinin % 43.8’i kayıt dışıdır. Buna karşılık kentsel yerlerde istihdam edilenlerin 2003 yılında % 33.1’i, 2009 yılında ise % 30.9’u kayıt dışı çalışmaktadır. Öte yandan tarım dışı sektörde çalışan 2003 yılındaki 13 milyon 982 bin kişinin % 31.6’sı kayıt dışıdır. Bu oran, 2009 yılı için % 30’dur. Tarım dışı sektörde 2009 yılında erkeklerin % 29.8’i (3 milyon 748 bin kişi), kadınların ise % 31.3’ü (1 milyon 73 bin kişi) herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışmaktadırlar. Tarım dışı sektördeki kayıt dışı istihdam işteki durumuna göre de incelenebilir. 2009 yılında tarım dışı sektörde istihdam edilen 12 milyon 304 bin ücretli, maaşlı veya yevmiyelinin 2 milyon 944 bini (% 23.9) kayıt dışı çalışmaktadır (Hanehalkı İşgücü Anketi 2004 ve Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2009, 2010: 61-63).

2003-2009 döneminde kayıt dışı çalışanların işteki durumuna göre değişimi Tablo 6’da yer almaktadır. Buna göre söz konusu dönemde, kayıt dışı istihdam “ücretli, maaşlı veya yevmiyeli” çalışanlar grubunda 122 bin kişi ve işverenler grubunda 130 bin kişi artmıştır. Buna karşılık “kendi hesabına çalışanlar” grubunda 436 bin kişilik ve “ücretsiz aile işçileri” grubunda da 1 milyon 432 bin kişilik bir azalma meydana gelmiştir.

Tablo 3.6
Kayıt Dışı
İstihdamdaki
Değişim 2003, 2007,
2009 (Bin kişi, 15+
yaş)

	2003	2007	2009	Fark
Toplam Kayıt Dışı İstihdam	10 938	9 929	9 322	- 1 616
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli	3 224	3 639	3 346	+ 122
İşveren	194	322	324	+ 130
Kendi hesabına	3 465	3 102	3 029	- 436
Ücretsiz aile işçisi	4 055	2 865	2 623	- 1 432

Özet olarak Türkiye’de kayıt dışı istihdamın özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Türkiye’de 2009 yılında istihdam edilen her 100 çalışanın 44’ü kayıt dışıdır.
- 2009 yılında ülkemizde kayıt dışı istihdam edilenlerin % 48.3’ü tarım, % 51.7’si tarım dışı sektördedir.
- Ülkemizde 2009 yılında kayıt dışı çalışanların % 45.8’i kentlerde, % 54.2’si kırsal kesimdedir.
- Tarım dışı sektörde istihdam edilenlerin kayıt dışılığı 2000 yılından itibaren artmaya başlamıştır.
- 2003-2009 döneminde kayıt dışı çalışanlar arasında “ücretli, maaşlı veya yevmiyeliler” ile “işverenlerin” sayısı artarken “kendi hesabına çalışanlar” ile “ücretsiz aile işçilerinin” sayısı azalmıştır.
- 2009 yılında tarım sektöründeki toplam kayıt dışı istihdamın % 50.7’sini “ücretsiz aile işçileri” oluşturmaktadır.
- 2009 yılında tarım dışı sektördeki toplam kayıt dışı istihdamın % 61.1’i “ücretli, maaşlı veya yevmiyeliler”den meydana gelmektedir.

- Gerek tarım gerekse tarım dışı sektörde işveren olarak çalışanlarda kayıt dışı istihdam en düşük düzeydedir.
- Kayıt dışı istihdam tarım sektöründe daha çok “ücretsiz aile işçisi” ile “kendi hesabına çalışanlarda”, tarım dışı sektörde ise “ücretli, maaşlı veya yevmiyeliler” ile “kendi hesabına çalışanlar” arasında yaygındır.

TÜRKİYE’DE İŞSİZLİĞİN NİTELİĞİ

Türkiye’de işsizliğin temel özelliklerini açıklamak.

Bu bölümde Türkiye’de işsizlik; kavramsal boyutu, yapısı ve özellikleri itibarıyla incelenecek ve işsizlikle mücadelede izlenen aktif ve pasif istihdam politikaları üzerinde durulacaktır.

İşsizlik Tanımı, Unsurları ve Türleri

İşsizlik bir sosyal sorun olduğu kadar enflasyon gibi çözümlenmeye çalışılan ekonomik bir sorundur. İşsizlik oranı ise işsiz nüfusun işgücü içindeki oranıdır ve işi olmayan, iş arayan işgücünün oranını ifade eder. İşgücü piyasasının işleyişi sonucunda işsizlik ortaya çıkıyorsa bu durum işgücü piyasasının aksak işlediğini gösterir. İşsizlik oranlarındaki düşme ekonomide üretim ve satış düzeyinin yükseldiğinin, işsizlik oranlarındaki yükselme ise üretim ve satışların azaldığının bir göstergesidir. Dolayısıyla işsizlik oranı düşüş eğiliminde ise ekonomide açık iş mevcuttur ve büyüme söz konusudur. Ancak işsizlik oranı yükseliyorsa talepteki düşüşe bağlı olarak firmalar işçi çıkarmakta veya personel teminini azaltmakta ya da ertelemektedir (Biçerli, 2009, 429-430; Mehmet ve Kılıç, 2009: 16).

“Çalışma arzu ve gücünde olup geçerli ücret üzerinden belirli sürelerde iş arama faaliyetine giren; ancak iş bulamayan kimseye işsiz ve bu olguya da işsizlik” denilmektedir (Ülgener, 1991: 113). TÜİK’in tanımına göre “referans dönemi içinde istihdam hâlinde olmayan (kâr karşılığı, yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak hiç bir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde iş başı yapabilecek durumda olan tüm kişiler işsizdir”. Ayrıca üç ay içinde başlayabileceği bir iş bulmuş ya da kendi işini kurmuş; ancak işe başlamak ya da iş başı yapmak için çeşitli eksikliklerini tamamlamak amacıyla bekleyenler de işsiz nüfus kapsamına dahildirler.

Bu çerçevede işsizliğin unsurları şunlardır:

- Birey, istihdam dışı olup iş bulamamış durumdadır.
- Bireyin gayri iradi olarak karşılaştığı bir çalışmama durumudur.
- Birey, iş arama eylemi içerisinde.
- Birey, iş başı yapmaya hazır olup çalışma arzu ve gücündedir.
- Birey, günün geçerli ücret düzeyi ve çalışma saatleri üzerinden çalışma gereksinimindedir.

İşsizlik tanım ve unsurları çerçevesinde, kuşkusuz işgücü piyasadaki geçerli ücretlerle vasıflarına uygun bir iş bulamayanlar, işsiz kalmaya devam edeceklerdir. Çalışma isteğinde olmayan bir birey işsiz sayılamayacağı gibi iş aramayan veya çalışmasına engel durumu bulunanlar da işsizlere dahil edilmeyecektir. İşsiz sayılabilenin temel unsurları, bir işte çalışmayı istemek ve aktif olarak iş aramaktır.

“Arızı ya da geçici (friksiyonel) işsizlik hariç olmak üzere çalışma irade ve kararında olan emek birimlerinin üretime bilfiil katılabildiği duruma” tam istihdam adı verilmektedir (Ülgener, 1991: 127). Bir diğer anlatımla “işsizlik oranının arızı iş-

sizliği aşmayacak asgari derecede bulunduğu duruma” tam istihdam denmektedir (Zaim, 1997: 175). Bu anlamda, “ekonomi tam istihdam düzeyinde olsa bile kaçınılmaz olarak belirli bir oranda işsizlik olacaktır” (Biçerli, 2009: 436). Söz konusu işsizlik oranı, 1960’larda % 4 düzeyinde iken 1970’li ve 1980’li yıllardan itibaren % 5.5, hatta % 6 düzeyine yükselmiştir. Günümüzde ortak görüş, işsizlik oranı yaklaşık % 4.0 ile % 5.0 arasında olduğunda “uygulamada” tam istihdamın meydana geldiği yönündedir. Toplam talebi artıran politikalar aracılığıyla bu oranı azaltma çabaları ise mevcut enflasyon oranının artmasına neden olacaktır. Tam istihdam oranı, “doğal işsizlik oranı” olarak da adlandırılmaktadır. Doğal işsizlik oranı, *işgücü piyasasında arz ve talep fazlasının olmadığı durumda ve mevcut ile beklenen enflasyon oranının eşit olması halinde uzun vadede oluşabilecektir*. Dolayısıyla işgücü piyasası dengede iken var olan işsizlik oranıdır (McConnell vd., 2003: 560-561). Gizli işsizlik ise “herhangi bir üretim alanında işgücünün bir kısmı üretimden ayrıldığında üretimde herhangi bir azalmanın meydana gelmemesidir.” Özellikle tarımsal faaliyetlerin mevsimsel olması nedeniyle tarım sektöründe ve kamu işletmelerinde sıklıkla rastlanan bir olgudur. Gizli işsizliğin temel özellikleri; gelir düşüklüğü, becerilerin tam olarak kullanılamayışı ve düşük verimliliklerdir.

Öte yandan resmî istatistiklerin kapsamındaki işsizliği ifade eden açık işsizlik; geçici işsizlik, yapısal işsizlik, konjonktürel işsizlik, mevsimlik işsizlik ve teknolojik işsizlik şeklinde türlere ayrılmaktadır. Bunlardan geçici işsizlik, kısa sürelidir ve çalışanların bir işten ayrılıp diğerine geçiş yaparken iki iş arasında bilgi eksikliği nedeniyle geçirdikleri geçici dönemi ifade eder (Morgan, 1966: 238). Bireyler işlerinden ayrılmaları, emekli edilmeleri veya iş yerlerinden çıkartılmaları ile yeni bir iş bulmaları arasında geçen sürede işsiz kalırlar (Sloman, 2004: 53). Bunun nedeni işgücü piyasası yeterince saydam olmadığından emek, arz ve talep edenlerin bir araya gelmesinin zaman alabilmesidir. Yapısal işsizlik, uzun sürelidir; işgücü piyasalarında açık işler ile iş arayanların aynı anda mevcut olmaları ve bir araya gelememeleri sonucunda oluşan işsizliktir. Bu işsizlik, ekonominin ihtiyaç duyduğu nitelikteki işgücünün işgücü piyasasında bulunmamasından kaynaklanır (McConnell vd., 2003: 566). Bu tür işsizlikte işgücünün beceriler, meslekler, sektörler ve coğrafi dağılım açısından yapısı; işgücü talebinin yapısıyla tam olarak uyum sağlamamaktadır (Yıldırım ve Karaman, 2003: 316). Konjonktürel işsizlik ise işgücü piyasasında yeterince açık iş olmaması nedeniyle meydana gelir. Ekonomik durgunluk ya da daralma dönemlerinde yaşanan dönemsel işgücü talebi yetersizliğinden ortaya çıkar. Mevsimlik işsizlik de konjonktürel işsizlik gibi emek talebindeki dalgalanmaların sonucudur. Ancak bu dalgalanmalar beklenen dalgalanmalardır ve yıl boyunca sistematik bir seyir izlemektedir. Tarım, turizm, inşaat gibi mevsime bağlı işlerde işsizlik oranı yazın azalırken kışın artmaktadır. Bu anlamda mevsimlik işsizlik, iklim koşullarına ve/veya satın alma alışkanlıklarındaki değişikliklere bağlı olarak istihdam düzeyinde görülen yıl içindeki dalgalanmalardır (Morgan, 1966: 238). Son olarak teknolojik işsizlik, teknolojik gelişmeler sonucu emeğin yerine makinenin ikâmesi nedeniyle emek verimliliği arttığından emek istihdamının azalması durumudur (Zaim, 1997: 182). Dolayısıyla yeni üretim yöntemleri veya süreçlerinin, yeni gereçlerin ve endüstriyel yönetimin gelişen yöntemlerinin kullanımdan kaynaklanan istihdamdaki azalmadır.

Türkiye’de İşsizliğin Yapısı ve Özellikleri

Cumhuriyet’in kuruluşunda % 9.1 gibi yüksek bir düzeyde olan işsizlik oranı, planlı kalkınma döneminin başlangıcı olan 1963 yılında % 3.4 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik oranları 1963 sonrasında genellikle artmış ve 1978 yılında % 10.1’e yükselmiştir (Biçerli, 2009: 475). Bu bağlamda Cumhuriyet’in kuruluşundan 1970’li yılların ikinci yarısına kadar işsizlik, düşük oranlarda seyretmiş ve genel bir sorun hâline gelmemiştir. Bunun temel nedeni, bu dönem boyunca sanayide çalışan sayısının sınırlı olması ve çalışanların önemli kısmının tarım kesiminde istihdam edilmesidir.

Türkiye’de işsizlik oranı, 1980 yılı sonrasında ufak iniş çıkışlar göstermiş ve 1988 yılında % 8.4 olarak gerçekleşmiştir. 1980 sonrası ülkemizde işsizlik, önemli bir yapısal sorun hâline gelmiştir. Özellikle 1990’lı yıllardan itibaren emek arzının nitelik düzeyi ile emek talebinin arzu ettiği nitelik arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. İşsizlik; nüfus artışının, istihdamsız büyümenin ve ekonomik krizlerin de etkisiyle 2000’li yıllardan itibaren kronik bir sorun hâline gelmiş ve işsizlik oranı 2010 yılında % 11.9 olmuştur.

1988-1998 yılları arası dönemde işsizlik oranı ortalama % 7.9’larda seyrederken 1999-2009 döneminde % 10.0’a yükselmiştir. 1988-2009 yıllarını kapsayan dönemde en düşük işsizlik oranı 2000 yılında % 6.5 ile gerçekleşmiştir. Ancak 2001 ekonomik krizinin ardından işsizlik hızla artmış ve 2009 yılına kadar % 10’lar düzeyinde seyretmiştir. 2008 ekonomik krizinin etkisiyle de 1988 yılından sonraki en yüksek düzeyi olan % 14.0’a 2009 yılında ulaşmıştır. 2010 yılında işsizlik oranı olumlu bir gelişme ile % 11.9’a düşmüş olmasına rağmen kriz öncesindeki düzeyi olan 2007 yılındaki % 10.3 düzeyine inememiştir.

İşsizlik oranları Türkiye genelinde ve cinsiyet itibarıyla ele alındığında erkek ve kadınların işsiz kalma oranlarının birbirlerine yakın olduğu görülmektedir. Türkiye ortalaması olarak 1988 yılında % 7.5 olan erkek işsizlik oranı, 2009 yılında 13.9 olarak gerçekleşmiş iken 1988 yılında % 10.6 olan kadın işsizlik oranı, 2009 yılında % 14.3 olmuştur. Ancak kadınlar için işsizlik oranı, 2004 yılından itibaren ülke ortalamasından daha yüksektir.

İstihdam dostu büyüme nedir? Araştırınız.

Kentsel ve Kırsal Kesimde İşsizlik

Kent ile kırsal kesimdeki işsizlik oranları karşılaştırıldığında tarım sektörünün etkisi ortaya çıkmaktadır. Tablo 7’de yer alan 1988-2009 dönemindeki veriler incelendiğinde kentsel işsizlik oranlarının kırsal kesimden 2.3 kat fazla olduğu görülmektedir. Kentsel alanlarda işsizlik oranı, 2001 ekonomik krizinin ardından % 14.2’ye ve 2008 ekonomik krizinin ardından da % 16.6’ya yükselmiştir. Ayrıca kentsel işsizlik oranları, hem toplam işsizlik hem de kırsal kesim işsizlik oranlarının üzerinde bir seyir izlemektedir. Bu da işsizliğin daha çok tarım dışı faaliyetlere ve kentsel kesime yönelik bir sorun olduğunu göstermektedir. Cinsiyet açısından bakıldığında ise kentsel kesimde kadın işsizlik oranları erkeklere göre daha yüksektir. Kentlerde kadınlar arasındaki işsizlik, 2002-2007 yılları arasında bir azalma seyri izlemiş ve % 18.7’den % 16.1’e düşmüştür. Ekonomik krizin başladığı 2008 ve etkilerinin görüldüğü 2009 yıllarında da yükselişe geçmiştir. 2009 yılında kadın işsizlik oranları, kırsal kesimde % 5.3 iken kentsel kesimde % 20.4’tür. Kırsal alanlarda kadınların işsizlik oranlarının düşük olması, onların büyük ölçüde ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmelerinden kaynaklanmaktadır. Ancak kadınların kırsal alandan göç ile birlikte geldikleri kentlerde nitelik yetersizliği gibi nedenlerle işsiz kaldıkları ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3.7
Yıllara ve Cinsiyete
Göre İşsizlik
Oranları (1990-
2009) (%)

Yıllar	TÜRKİYE			KENT			KIRSAL		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1988	8.4	7.5	10.6	13.1	9.7	28.3	5.0	5.3	4.4
1998	6.9	6.9	6.8	10.5	9.1	16.5	3.3	4.0	1.9
2002	10.3	10.7	9.4	14.2	13.0	18.7	5.7	7.3	3.0
2007	10.3	10.0	11.0	12.0	10.8	16.1	6.8	8.3	3.8
2008	11.0	10.7	11.6	12.8	11.6	16.6	7.2	8.7	4.3
2009	14.0	13.9	14.3	16.6	15.3	20.4	8.9	10.7	5.3

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2009, 2010: 133-135'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Eğitim Gruplarına Göre İşsizlik

İşsizliğin nedenleri arasında bir yandan ülkemizde düşük nitelikli işgücünün bulunması, diğer yandan eğitim ile istihdam arasındaki ilişkinin de yeterince kurulamaması yer almaktadır.

Türkiye'de işsizlik, eğitim düzeyleri itibarıyla incelendiğinde okur yazar olmayan ile lise ve altı eğitilmiş olan dolayısıyla herhangi bir niteliği bulunmayan işsizlerin oranının diğer gruplara göre yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 8'den de görüleceği gibi 2009 yılında her dört işsizden üçü bu grupta yer almaktadır. 1988-2009 döneminde lise ve altı eğitilmiş işsizlerin oranı % 9.1 azalırken lise dengi meslek okulu mezunlarının işsizlik oranı % 6.1, üniversite eğitimi almış olanların da % 7.9 artmıştır. Bu da işsizlik riskinin göreceli olarak lise ve altı eğitilmiş işsizlerde azalan, lise dengi meslek okulu ile üniversite mezunlarında artan bir seyir izlediğini göstermektedir. Nitelik sahibi eğitilmiş kesimde işsizliğin artıyor olması, mesleki eğitim ile istihdam arasında yeterli ilişkinin kurulamadığını ifade etmektedir.

Tablo 3.8
Eğitim Durumlarına
Göre İşsizler (Bin
kişi, 15+ yaş)

Kaynak: İstatistik
Göstergeler 1923-
2009, 2010:
138'deki verilerden
yararlanarak
hazırlanmıştır.

Yıl	Eğitim Durumu								
	Toplam	Okuma yazma bilmeyen		Lise ve altı eğitilmişler		Lise dengi meslek		Yüksek Öğretim	
		Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Toplam									
1988	1 639	121	7,4	1 345	82,1	86	5,2	87	5,3
2000	1 497	68	4,5	1 134	75,8	151	10,1	144	9,6
2009	3 471	87	2,5	2 532	73,0	393	11,3	459	13,2
Erkek									
1988	1 018	60	5,9	924	90,8	53	5,3	41	4,0
2000	1 111	40	3,6	890	80,1	101	9,1	80	7,2
2009	2 491	66	2,7	1 951	78,3	248	10,0	226	9,0
Kadın									
1988	621	61	9,8	551	88,3	33	5,3	46	7,4
2000	387	28	7,2	245	63,3	50	12,9	64	16,5
2009	979	21	2,1	581	59,4	145	14,8	232	23,7

Eğitim durumuna göre işsizlik oranları cinsiyet itibarıyla incelendiğinde vasıfsız eğitim grubunda (okur yazar olmayan ile lise ve altı eğitilmiş) erkeklerin kadınlara göre daha fazla işsiz kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu oran erkeklerde % 81 iken, ka-

dınlarda % 61.5'tir. Dikkat çekici sonuç ise gerek lise dengi meslek okulu ve gerekse üniversite mezunu işsizler arasında kadınların erkeklere göre daha fazla işsizlikle karşı karşıya kalmalarıdır. Nitekim 2009 yılında lise dengi meslek okulu eğitimli işsizlerin oranı erkeklerde % 10.0 iken kadınlarda % 14.8'e ulaşmıştır. Üniversite eğitimi almış olan kadınların işsizlik oranı ise kendi eğitim düzeylerindeki erkeklerden daha da yüksektir. Belirtilen eğitim düzeyindeki erkeklerde işsizlik oranı % 9 iken kadınlarda % 23.7'dir. Bu sonuç, Türkiye'de vasıflı dört kadından birinin beşeri sermayesinden ekonomik olarak yararlanılamadığını ortaya koymaktadır. Eğitim düzeyi yüksek olan kadın eğitim düzeyi yüksek erkek ile kıyaslandığında iş bulma olasılığı erkeğe göre yaklaşık dört kat daha düşüktür.

İstihdam sorunun altında yatan en önemli nedenlerden biri, “mesleksizlik”tir. Türkiye’de bir yandan niteliksiz işgücü fazlalığı olduğu görülmekte, diğer yandan firmalar kaliteli eleman bulma sıkıntısı çekmektedir. Bu kapsamda hem işsizlik oranını azaltmak hem de işgücü piyasasında arz-talep uyumsuzluklarından kaynaklanan işsizliğe çözüm getirmek amacıyla “Uzmanlaşmış Meslek Edindirme Merkezleri (UMEM) Beceri’10 Projesi” 2010 yılında başlatılmıştır. Beceri’10 Projesi, bir beceri kazandırma ve iş edindirme seferberliğidir. Bu proje, 19 ilde hayata geçirilmiştir. Proje aracılığıyla mesleki eğitim verilen işsizlerin tümüne staj olanağının sunulması ve başarılı stajyerlerin de istihdamının sağlanması amaçlanmaktadır (Erişim: http://www.umem.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=25&Itemid=28, 03.04.2011).

DİKKAT

Türkiye’de yapısal işsizlik ve eğitim arasında nasıl bir ilişki vardır? Araştırınız.

SIRA SİZDE

Yaş Gruplarına Göre İşsizlik

Yaş gruplarına göre işsizliği değerlendirmek de önemlidir. Tablo 9’daki verilere göre toplam işsizler içerisinde 2009 yılı itibarıyla 15-24 yaş grubundaki gençlerin oranı % 32.4’tür. Bu oran, 1988-2009 döneminin başlangıcında % 60 olarak gerçekleşmiştir. 1988-2009 döneminde işsizler içerisinde 15-24 yaş grubunun aldığı pay, yarı yarıya azalmıştır. 25-34 yaş grubunda yer alan işsizlerin aldığı pay ise ilk sıraya yükselmiştir. Buna rağmen ülkemizde ciddi anlamda bir genç işsizliği sorunu bulunmaktadır. İşsizlere ait yaş grupları cinsiyete göre incelendiğinde de özellikle genç işsizliğinin hüküm sürdüğü 15-24 yaş grubunda kadınların erkeklere göre işsizlik oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. 1988 yılında erkek işsizlerin % 59’u, kadın işsizlerin ise % 62.4’ü 15-24 yaş grubunda iken 2009 yılı itibarıyla aynı oran sırasıyla % 29.9 ve % 38.8 olarak gerçekleşmiştir. Oranlar, her 100 erkeğin 30’unun ve her 100 kadının 39’unun gençlerden oluştuğunu göstermektedir.

Tablo 3.9
Yaş Durumuna Göre
İşsizler (1988-2009)

Kaynak: İstatistik
Göstergeler 1923-
2009, 2010:
149'daki verilerden
yararlanarak
bazırlanmıştır.

Yıl	Yaş Grubu								
	Toplam	15-24		25-34		35-54		55+	
		Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
Toplam									
1988	1 637	987	60,3	327	20.0	250	15,2	73	4,5
2000	1 498	705	47,1	440	29,4	318	21,2	35	2,3
2009	3 471	1 126	32,4	1 183	34,1	1 055	30,4	107	3,1
Erkek									
1988	1 017	600	59,0	180	17,7	171	16,8	66	6,5
2000	1 110	489	44,1	328	29,5	260	23,4	33	3,0
2009	2 491	746	29,9	824	33,1	821	33.0	100	4,0
Kadın									
1988	620	387	62,4	147	23,7	79	12,8	7	1,1
2000	388	216	55,7	112	28,9	58	14,9	2	0,5
2009	980	380	38,8	359	36,6	234	23,9	7	0,7

Genç İşsizliği

Türkiye'de genç işsizlik sorunu, önemli bir yapısal sorundur. Genç işsizliğinin 2008 ekonomik krizi sürecindeki gelişimi; 2007'de % 20,0, 2008'de % 20,5 ve 2009'da 25,3'tür. Genç işsizlik oranı, Türkiye genelindeki işsizlik oranından yaklaşık % 10 daha yüksektir. Nitekim 2010 yılında Türkiye genelindeki işsizlik oranı % 11,9 iken 15-24 yaş grubundaki gençler arasında işsizlik oranı % 21,7'dir.

Genç işsizliği sorunu; esasen ülkemizde yeterli iş imkânı yaratılamaması, eğitimsizlik, ilk kez işgücü piyasasına girme ve 2001 ile 2008 ekonomik krizlerinin özellikle gençler arasındaki işsizlik oranını artırması ile ilgilidir.

İş Arama

Önemli bir sosyal sorun olan işsizlik üzerinde iş bulma da etkilidir. Bu noktada, açık işlerin nitelikleri hakkında bilgi edinmek önem kazanmaktadır. İş ararken işgücü piyasası hakkında bilgi edinilmesindeki eksiklikler, geçici işsizliğe neden olabilir. Dolayısıyla bilgi elde etmenin yüksek maliyeti ve işlerin nitelik ile ücretleri konusundaki bilgi eksikliği, geçici işsizliğe yol açacağı gibi iş bulma süresini de uzatabilecektir. İşçilere benzer şekilde işverenler de işgücü piyasasındaki işçilere ait bilgileri edinmek isteyecektir. Ancak işgücü piyasalarında tarafların açık iş ve mevcut işçi konusunda "tam bilgi" sahibi olamama olasılığı yüksektir. Bu nedenle iş aramada işçi ve işverenlerin eksik bilgiye sahip olması temel varsayımdır. Bilgi eksikliği kısa bir dönem için geçerlidir (Canbey Özgüler, 2007: 1-2).

İşgücü piyasalarında, firmalar ve işçiler arasında iki yönlü bilgi akışı söz konusudur. İşgücü arzı yönünde işçiler, açık işler hakkında bilgi elde etmede çeşitli yollara başvurmaktadırlar. İş hakkında bilginin elde edilmesinin fayda ve maliyetleri, iş arama modelleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Temel iş arama modeli, kabul ücreti ve arama süresine dayalıdır (Canbey Özgüler, 2007: 4; Biçerli, 2009: 440-446).

Kabul ücreti, bireyin iş teklifini kabul etmesi için ikna olmasını sağlayan en düşük ücrettir.

İş arama modelleri ile ilgili çalışmalarda; çalışırken iş arama, işsizlikte iş arama ve işgücü piyasalarına ilk kez girme durumu olmak üzere temel olarak üç alternatif arasında seçim yapıldığı varsayılmaktadır. İş arama ile ilgili olarak bu üç durumunun yanı sıra iş bulmada kullanılan formel ve enformel yöntemler, bilgi ağları, işsiz kalanın süre, iş arama yoğunluğu, ilk bağlantı kurulacak firma, medeni durum ve cinsiyet farklılıklarının iş arama faaliyetleri üzerindeki etkilerinin incelendiği çok sayıda başka modeller de bulunmaktadır (Canbey Özgüler, 2007: 4).

İş arama faaliyetleri ile ilgili olarak farklı yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemler, geleneksel ve geleneksel olmayan biçiminde sınıflandırılabilir. İş aramadaki geleneksel yollar dokuz çeşittir. Bunlar; doğrudan işveren ile görüşme, kamu istihdam hizmetlerinden yararlanma, özel istihdam bürolarını kullanma, arkadaş/akraba aracılığıyla iş bulma, okul istihdam merkezlerinden yararlanma, öz geçmiş gönderme, form doldurma, sendika ilan listeleri, gazetede ilan verme/ilana cevap verme, diğer aktif arama yollarını kullanma biçimindedir (Kuhn ve Skuterud, 2000: 3). İnternet ve web'e dayalı yeni iş arama yöntemleri de geleneksel olmayan yollar olarak iş arama sürecinde kullanılmaktadır.

İş aramada genelde en yoğun kullanılan yöntemler, arkadaş/akraba aracılığıyla iş bulma ve doğrudan işverene başvurma şeklindeki geleneksel yöntemlerdir. ABD'de 1999 yılında iş arayanların % 65.1'i doğrudan işverene başvurmuşken, arkadaş/akraba aracılığıyla iş arayanlar % 13.4'tür. Ülkemizde ise 2009 yılı itibarıyla işsizlerin iş aradıkları kanallara bakıldığında ilk sırada eş dost ya da arkadaş/akraba (% 31.5) gelirken bu seçeneği doğrudan işverene başvuru (% 24.8) izlemektedir. İş arama kanalı olarak Türkiye İş Kurumunun kullanım oranı ise % 4.6 ve özel istihdam bürolarınıninki de % 3.2'dir (Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2009, 2010: 73). Gelişen teknoloji ile birlikte yeni iş arama yöntemleri içerisinde özellikle İnternet, yaygın biçimde kullanılır duruma gelmiştir. Örneğin ABD'de 1998 yılında işsizlerin % 15'i İnternet kullanarak iş aramıştır (Kuhn ve Skuterud, 2000: 10).

Öte yandan işsizlerin iş arama süreleri de iş bulmaları üzerinde etkili bir faktördür. Ülkemizde 2009 yılı itibarıyla toplam 3 milyon 471 bin işsiz % 74'ü 1 yıldan daha az süreyle iş aramaktadır. Geriye kalan % 26'sı ise 1 yıl ve daha fazla süreyle iş aramayı sürdürmektedir. Bir yıldan daha az süreyle iş arayan 2 milyon 562 bin kişi içerisinde en yüksek oran % 37.4 ile bir iki aydan beri iş arayanlar grubundadır. 1999-2009 dönemi itibarıyla iş arama sürelerine göre işsizler değerlendirildiğinde 1 yıldan daha az süreyle iş arayan işsizlerin oranının 4.5 puanlık artışla % 69.3'ten % 73.8'e yükseldiği görülmektedir. Bu da 2008 ekonomik krizinin etkisiyle yaşanan işten çıkarmaların etkisini belirginleştirmektedir. Aynı dönemde 1 yıl ve daha fazla süreyle iş aramayı sürdüren işsizlerin oranı, neredeyse aynı kalarak % 15.7'den % 15.5'e düşmüştür. "İki ile üç yıl arasında" ve "üç yıl ve daha fazla" süre işsiz kalınması ise giderek azalan bir durum hâline gelmiştir. Bu dönemde, "2 yıl ve daha fazla, 3 yıldan az" süreyle iş arayan işsizlerin oranı % 6.4'ten % 5.7'ye, "3 yıl ve daha fazla" süreyle iş arayan işsizlerin oranı da % 5.1'den % 3.9'a düşmüştür. Özellikle "3 yıl ve daha fazla" süreyle iş arayan işsizlerin oranı; ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında % 2.8 düzeyinde gerçekleşmiş, sonrasında hızla yükselerek 2005'te % 10.1 olmuş ve bu düzeyden aşağıya doğru hızla azalarak 2009 yılında % 3.9'a gerilemiştir (İstatistik Göstergeler 1923-2009, 2010: 148). İşsizliğin 2002 yılından 2008 yılına kadar % 10'lar düzeyinde durağan bir seyir izlediği ve 2009 yılında arttığı dikkate alındığında uzun süreli işsizliğin artmayıp giderek azalması, iş bulma ümidi kırılmış olan işsizlerin işgücü piyasasından çekilmesi ile açıklanabilir.

Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiyi Süleyman Özdemir, Halis Yunus Ersöz ve İbrahim Sarıoğlu'nun İşsizlik Sorununun Çözümünde KOBİ'lerin Desteklenmesi, (İTO Yayın No: 2006-45, İstanbul, 2006) kitabından edinebilirsiniz.

Resim 3.1

Kütahya'da, Garp Linyitleri İşletmesine alınacak 230 işçi için İş-Kur İl Müdürlüğüne ilk gün yaklaşık bin kişi başvurmuştur. (19.01.2011)

Kaynak: <http://www.haberpan.com/baber/Kutahyada-issizlik-kuyruğu>, 06.04.2011

İşsizlikle Mücadelede İzlenen Aktif ve Pasif İstihdam Politikaları

Aktif ve pasif istihdam politikaları, işgücü piyasasına müdahale etmenin etkin yollarından biridir. Pasif istihdam politikalarının temel amacı, istihdamı artırarak işsizlik oranlarını azaltmak yerine işsizleri maddi açıdan desteklemektir. Böylece işsizliğin neden olabileceği bireysel ve toplumsal zararları en az düzeye indirmek istenmektedir. Pasif istihdam politikalarının türleri; işsizlik sigortası, işsizlik yardımı, çalışma paylaşımı, kısa çalışma ödeneği, ücret garanti fonu ve iş kaybı tazminatıdır (Biçerli 2009: 491-493; Biçerli, 2010a: 41).

İşsizlik sigortası, geçici bir süre işsiz kalan sigortalıya ücret gelirinin yerine geçmemek üzere "işsizlik ödeneği" adı altında parasal yardım yapmayı amaçlar. Bu sigorta dalının gelir güvencesi sağlamanın yanında işsizlerin yeni bir iş edinmeleri ve onların mesleki eğitim görmelerini sağlayıcı işlevi de vardır. Ülkemizde İşsizlik Sigortası 1999 yılında 4447 sayılı Kanun ile kurulmuş olan işsizlik sigortasının idaresi Türkiye İş Kurumuna (İŞKUR) verilmiş ve ödemelere 2002 yılının Mart ayından itibaren başlanmıştır. Kanun'a göre işsizlik ödeneği almaya hak kazanma açısından işsiz kalmış sigortalının belli bir süre işsizlik sigortası primi ödemiş olması gereklidir. Kanun'da belirtilen prim ödeme gün sayılarıyla orantılı olarak işsizlik ödeneği en az 6 ay, en fazla 10 ay süre ile verilmektedir.

İşsizlik sigortasının uygulanmaya başlandığı Mart 2002 tarihinden 2009 yılı sonuna kadar 2.053.585 kişi başvuruda bulunmuş, 1.767.554 kişi işsizlik ödeneği almaya hak kazanmıştır. Bu kişilere toplamda 2.942.978.933 TL ödemede bulunulmuştur. 2002-2009 yılları arasında işsizlik ödeneği almayı hak eden sigortalı sayısı, 2008 yılındaki ekonomik krizin de etkisiyle yaklaşık altı kat artmıştır.

Görüldüğü üzere ekonomik krize bağlı olarak 2008 ve özellikle 2009 yılında yaşanan işten çıkarmalar nedeniyle gerek işsizlik ödeneğinden yararlanan kişi sayısı gerekse yapılan ödeme miktarı artmıştır. Bununla birlikte İşsizlik Sigortası Fonu'nda yüksek miktarda para birikmesine rağmen işsizlik ödeneği almaya hak kazanma koşullarının ağır olması nedeniyle işsizlerin önemli bir kısmı bu haktan yararlanamamaktadır. Nitekim 2009 yılında 1 yıldan daha az süreyle iş arayan işsizlerin sayısı 2 milyon 562 bin iken bunların 470 bin 534'ü işsizlik ödeneği alabilmiştir. Belirtmek gerekir ki işsizlik ödeneğinden yararlananların miktarı konusunda bu karşılaştırma dolaylı bir bilgi vermektedir. Çünkü işsizlik sigortası; bir iş yerinde çalışırken çalışma istek, sağlık ve yeterliliğinde olmasına rağmen herhangi bir kasıt ve kusuru olmaksızın işini kaybeden sigortalıları kapsamaktadır. Bu anlamda 1 yıldan daha az süreyle iş arayan işsizlerin sayısı içerisinde işgücü piyasasına yeni girenler olduğu gibi bir iş yerinde çalışmazken işsiz olanlar da vardır. İşsizlik Sigortası Fonu'ndaki gelir-gider durumu incelendiğinde ise 2009 yılı itibarıyla Fon'un gelirleri 9.584.263.397,10 TL ve giderleri 5.969.981.256,64 TL olup, net 3.614.282.140,46 TL olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan işsizlik sigortasından işsizlik ödeneği almaya hak kazanamayan işsizlere “*işsizlik yardımı*” adı altında gelir desteği de yapılabilmektedir. İşsizlik sigortasının finansmanı; genelde işçi, işveren ve devlet tarafından ödenen primler tarafından sağlanırken işsizlik yardımının finansmanı tamamen devlet tarafından yapılmaktadır.

İşsizlikle mücadelede izlenen bir diğer pasif istihdam politikası da “*çalışma paylaşımı*”dır. Çalışma paylaşımı biçimleri; erken emeklilik, iş paylaşımı ve çalışma sürelerinin kısaltılması şeklinde olabilmektedir (Varçın, 2004: 3).

“*Kısa çalışma ödeneği*”; genel ekonomik, sektörel veya bölgesel kriz ile zorlayıcı sebeplerle iş yerindeki haftalık çalışma sürelerinin geçici olarak önemli ölçüde azaltılması veya iş yerinde faaliyetin tamamen veya kısmen geçici olarak durdurulması hâllerinde uygulanmaktadır (6111 sayılı Kanun ile değişik 4447 sayılı Kanun ek madde 2). İş yerinde üç ayı aşmamak üzere kısa çalışma yapılması hâlinde İşsizlik Sigortası Fonu'ndan kısa çalışma ödeneği ödenmektedir. Bu ödenekten yararlananların sayısı 2005-2010 döneminde 218.298 olup 201.785.102 TL ödeme yapılmıştır (İşsizlik Sigortası Fonu Nisan Bülteni, 2011: 3).

İşverenin ödeme aczine düşmesi durumuna ilişkin olarak da “*Ücret Garanti Fonu*” oluşturulmuştur. İşverenin konkordato ilan etmesi, işveren için aciz vesikası alınması veya iflası nedenleriyle ödeme güçlüğüne düştüğü durumlarda, işçilerin iş ilişkisinden kaynaklanan son üç aylık ücret alacakları, Ücret Garanti Fonu'ndan karşılanmaktadır (4857 sayılı İş Kanunu, md. 33). İşsizlik Sigortası Fonu içinde değerlendirilen bu Fon'dan 2005-2010 döneminde 30.729 işçiye 54.075.150 TL ödeme yapılmıştır (İşsizlik Sigortası Fonu Nisan Bülteni, 2011: 2).

“*İş kaybı tazminatı*”, 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun hükümleriyle düzenlenmiştir. Buna göre özelleştirme kapsamına alınan kuruluşların (iştirakler hariç) özelleştirmeye hazırlanması, özelleştirilmesi, küçültülmesi veya faaliyetlerinin kısmen ya da tamamen durdurulması, süreli ya da süresiz kapatılması veya tasfiye edilmesi nedeniyle; bu kuruluşlarda iş sözleşmesine dayalı olarak ücret karşılığı çalışanlardan iş sözleşmeleri, tabi oldukları iş kanunları ve toplu iş sözleşmeleri gereğince tazminata hak kazanacak şekilde sona ermiş olanlara, kanunlardan ve yürürlükteki toplu iş sözleşmelerinden doğan tazminatları dışında ilave olarak “*iş kaybı tazminatı*” ödenmektedir (md. 21). 2002-2008 yılları arasında 17.216 kişiye iş kaybı tazminatı ödenmiştir (İŞKUR İstatistik Yılığ 2008, 2009: 108).

Öte yandan aktif istihdam politikaları; genelde istihdamı artırmayı amaçlayan, ücretlerin sübvansede edildiği, mesleki eğitimin verildiği, iş ve meslek danışmanlığının sunulduğu, iş arama stratejilerinin gerçekleştirildiği programlardır. İşini kaybe-

Toplum yararına çalışma programları (TYÇP), işsizliğin yoğun olduğu dönemlerde işsizlerin kısa süreli (en fazla 6 ay) istihdam ve eğitimini amaçlayan programlardır.

Tablo 3.10
İŞKUR'un İşgücü Yetiştirme Kursları Durumu (2009)

Kaynak:
İŞKUR İstatistik Yıllığı 2009, 2010: 113-115'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

İşgücü Yetiştirme Kursları	Kurs Sayısı	Katılan Sayısı
Hükümlülere yönelik	304	4 082
İstihdam garantili	942	21 608
Genel	5 174	108 630
Kendi işini kurmaya yönelik	304	6 655
Toplum yararına çalışma programları	1 613	44 628
Özürlü	220	2 619
Staj	555	1 285
Diğer kurslar	105	2 342
GAP II	515	11 854
Hibe Projeleri	381	10 149
Toplam	10 113	213 852

den kişilerin işsiz kalma süresini kısaltarak istihdama katılmalarını amaçlamaktadır. Bu politikalar, işgücü piyasasının yapısal sorunlarına çözüm aramakta ve işsizlerin istihdam edilebilirliklerini artırmaya çalışmaktadır. Politikalar kimi zaman gençler, kadınlar, engelliler gibi özel grupları; kimi zamanda uzun dönemli işsizleri, bazen de istihdam yaratacak olan kesimleri hedef almaktadır. Aktif istihdam politikalarının türleri; ücret ve istihdam sübvansiyonları, kendi işini kuranlara yardım programları, mesleki eğitim programları, kamunun eşleştirme ve danışmanlık hizmetleri ile doğrudan kamu istihdamı biçiminde sıralanabilir.

İŞKUR tarafından 2009 yılında 10.113 işgücü yetiştirme kursu düzenlenmiş ve toplam 213.852 kişi bu kurslara katılmıştır. Katılanların 120.099'u erkek, 93.753'ü kadındır. İşgücü yetiştirme kurslarının çeşitleri Tablo 10'da görülmektedir. İŞKUR tarafından düzenlenen bu kurslara katılan işsizlerin yaklaşık yarısı (% 50,8), genel nitelikli işgücü yetiştirme kurslarında meslek eğitimi almıştır. İstihdam garantili kurslara katılanların oranı sadece % 10,1'dir. Bu noktada, 2009 yılında ekonomik krizin sürmesi nedeniyle işverenlerin yatırımlarını ve dolayısıyla emek taleplerini azalttığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Toplum yararına çalışma programlarına katılanların oranı ise % 20,9'dur.

İŞKUR, Kuruma kayıtlı işsizlere yönelik işe yerleştirme hizmeti sunmaktadır. 2009 yılında İŞKUR'a kayıtlı işsizler 1.689.340 kişidir. Kayıtlı işsizlerin 1.186.219'u erkek ve 503.130'u kadındır. İşe yerleştirilenler ise kamu sektöründe 28.436 ve özel sektörde 89.842 olmak üzere toplam 118.278 kişidir. İşe yerleştirilenlerin dörtte üçü (% 75,1) erkek, dörtte biri (% 24,9) kadındır. Belirtmek gerekir ki 2003 yılında yürürlüğe giren 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu Özel İstihdam Büroları'nın kurulmasına da izin vermiştir (md. 17). Böylece kurumdan izin alarak kurulan bürolar, kamu kurum ve kuruluşları hariç, yurt içinde ve dışında iş ve işçi bulmaya aracılık faaliyetinde bulunmaya başlamışlardır.

İŞKUR, iş ve meslek danışmanlığı faaliyetleri kapsamında meslek danışmanlığı, iş danışmanlığı, meslek araştırması ve ziyaretler yapmaktadır. 2009 yılı itibarıyla İŞKUR 1598 kişiye meslek danışmanlığı, 5255 kişiye iş danışmanlığı hizmeti verirken 130 meslek araştırması ve 2524 ziyaret (iş yeri, oda, sendika, okul, telefon ile arama ve yazışma gibi) gerçekleştirmiştir.

KÜRESEL İSTİHDAM

Küresel iş gücü piyasasında ortaya çıkan gelişmeleri özetlemek.

Küresel istihdam dünya ve AB işgücü piyasaları açısından iki ayrı başlıkta ele alınacaktır.

Dünya İşgücünün Yapısı ve Özellikleri

Dünya işgücü piyasalarında ortaya çıkan gelişme ve eğilimler şu şekilde özetlenebilir (Global Employment Trends 2011, 2011):

Küresel ekonomi, 2009 yılındaki %0,6'lık ekonomik küçülmeyi takiben 2010 yılında tahmini olarak % 4.8 oranında büyümüştür. 2011'de de büyümenin 2005-2008 dönemindeki büyüme ortalaması olan % 4.5'e yakın bir hızla (% 4.2) sürmesi beklenmektedir. Ancak pek çok ülkede işgücü piyasasının hassas durumda olması, yüksek kamu borçlanma düzeyleri ve konut sektörlerinde süregelen kırılganlıklar nedeniyle piyasalara düşüş riskleri hakim olmaktadır. Mevcut makroekonomik tahminlere göre 2011 yılında küresel işsizlik oranının % 6.1 olması ve bunun küresel anlamda 203 milyon 300 bin işsize karşılık gelmesi beklenmektedir. Bu, 2010 yılı düzeylerine göre küçük bir iyileşme anlamındadır.

2010 yılında gelişmiş ekonomiler ve AB bölgesinde işsizlik, sürekli artış kaydetmiş; buna karşılık gelişmekte olan bölgelerin çoğunda hafif iyileşme gösteren bir işsizlik tablosu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle işgücü piyasalarında eşit olmayan bir iyileşme meydana gelmiştir. 2010 yılında işsiz sayısı bir önceki yıla göre neredeyse hiç değişmeyerek 205 milyon olarak kalmış; ancak 2007 yılına göre 27.6 milyon daha fazla olmuştur. Bu rakamın, yakın gelecekte kriz öncesi dönemdeki düzeye inme olasılığı çok zayıftır. 2010 yılında küresel işsizlik oranı tahmini olarak % 6.2 olmuştur. Aynı oran 2009 yılında % 6.3 iken 2007'de % 5.6, ve 2000'de % 6.3'dür. Cinsiyete göre işsizlik oranı açısından ise 2000-2010 döneminde kadınların işsizliği, erkeklere göre sürekli olarak daha yüksek seyretmiştir. 2000 yılında işsizlik oranı erkeklerde % 6.1 ve kadınlarda % 6.6 iken 2010 yılında tahmini olarak sırasıyla % 6.0 ve % 6.5'tir.

Küresel düzeyde bir ülkenin veya bölgenin istihdam yaratma kapasitesini gösteren “*istihdamın nüfusa oranı*”, 2000 yılında % 61.5 iken 2007'de % 61.7'ye, 2009'da % 61.2'ye ve 2010'da ise tahmini olarak % 61.1'e düşmüştür. Dolayısıyla çoğu ekonomi, çalışma çağındaki nüfusta olan artışı karşılamaya yetecek istihdam olanakları yaratamamaktadır. Bundan daha önemlisi, cinsiyete göre istihdamın nüfusa oranıdır. 2000 yılında bu oran, erkeklerde % 74.3 ve kadınlarda % 48.6 iken 2010 yılında tahmini olarak erkeklerde % 72.9'a ve kadınlarda % 49.2'ye düşmüştür. Buna göre kadın nüfusun ancak yarısı istihdam olanağına kavuşabilmiştir. Ayrıca 2008 yılındaki ekonomik ve finansal krizden sonra 2010 yılında yaşanan ekonomik iyileşmenin pek çok ülkede henüz istihdam açısından yeterli derecede düzelmeye yol açmadığı görülmektedir.

Küresel işsizlik düzeyi yüksektir. Küresel büyümedeki toparlanma, benzer şekilde istihdamda iyileşme sağlayamamıştır.

Tablo 3.11

Küresel Nüfusun
İşgücü Durumu
(Milyon Kişi, %)

Kaynak: Global
Employment Trends
2011, 2011: 61-66.

	2000	2005	2007	2008	2009	2010*
İşsizlik (Milyon)	177,2	191,2	177,3	182,9	205,2	205
Erkek	103,2	108,7	101,4	104,8	119,5	118,4
Kadın	74,0	82,5	75,9	78,1	85,7	86,5
Genç	74,4	79,6	73,5	74,4	79,6	77,7
Yetişkin	102,8	111,6	103,8	108,5	125,6	127,3
İşsizlik (%)	6,3	6,2	5,6	5,7	6,3	6,2
Erkek	6,1	5,9	5,4	5,5	6,2	,60
Kadın	6,6	6,7	6,0	6,0	6,5	6,5
Genç İşsizliği (%)	12,8	12,9	11,8	11,9	12,8	12,6
Yetişkin İşsizliği (%)	4,6	4,6	4,1	4,2	4,8	4,8
İstihdamın Nüfusa Oranı (%)	61,5	61,4	61,7	61,6	61,2	61,1
Erkek	74,3	73,9	74,0	73,8	73,1	72,9
Kadın	48,6	48,9	49,4	49,5	49,2	49,2
Yıllık istihdam Artışı (%)	-	-	1,8	1,5	0,7	1,3
İşgücüne Katılma Oranı (%)	65,6	65,5	65,3	65,4	65,3	-
Erkek	79,2	78,5	78,2	78,1	77,9	-
Kadın	52,1	52,5	52,6	52,7	52,7	-
Gençlerin İşgücüne Katılma Oranı (%)	53,6	52,2	51,7	51,4	51,1	-
Yetişkinlerin İşgücüne Katılma Oranı (%)	69,7	69,9	69,9	69,9	69,8	-

* Tahmin.

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle farklı olabilir.

Küresel düzeyde istihdam edilenlerin sayısı, 1999-2009 döneminde 2 milyar 582 bin 900 kişiden 3 milyar 051 bin 200 kişiye yükselmiştir. Buna göre istihdam edilenler, dönem içinde 468 bin 300 kişi daha fazladır. Ancak, dünya işgücünün büyüme oranı düşmektedir. Nitekim ortalama büyüme oranı, 1980-1990 döneminde % 2.1 iken (Ghose vd., 2010: 9) 1999-2009 döneminde % 1.6'ya düşmüştür. İstihdamın sektörel dağılımına bakıldığında ise 1999-2009 döneminde tarım sektöründeki istihdamın % 5.2 azaldığı, buna karşılık sanayi istihdamının % 1.2 ve hizmetler istihdamının da % 4.1 artmış olduğu görülmektedir. 2009 yılında sanayide toplam küresel istihdam biraz azalmıştır. Tarım istihdamı ise 2009'da büyümüştür. Tarım sektöründe istihdamda görülen artış, istihdamın sektörel dağılımının geçmişteki eğilimlerinden farklılık göstermektedir. 2009 yılında küresel istihdamın % 35'i tarımda, % 21.8'i sanayide ve % 43.2'si hizmet sektöründedir. Küresel istihdamın sektörel açıdan cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde ise 1999-2009 döneminde erkeklerin oranının tarımda düştüğü (% 38.3'ten % 33.3'e), sanayide (% 24.3'ten % 26.0'a) ve hizmetlerde (% 37.5'ten % 40.7'e) yükseldiği anlaşılmaktadır. Aynı dönemde kadınların oranı da tarımda % 43.2'den % 37.6'ya düşmüş, sanayide % 15.1'den % 15.6'ya yükselerek hemen hemen aynı kalmış ve hizmetlerde % 41.7'den % 46.8'e yükselmiştir.

(Milyon Kişi)						
	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
	1999	2009	1999	2009	1999	2009
Dünya	1 038.9	1 062.1	533.2	666.4	1 010.8	1 316.7
Erkek	597.0	605.5	378.6	474.0	584.2	741.6
Kadın	441.9	462.6	154.6	192.4	426.6	575.2
Dünya	40.2	35.0	20.6	21.8	39.1	43.2
Erkek	38.3	33.3	24.3	26.0	37.5	40.7
Kadın	43.2	37.6	15.1	15.6	41.7	46.8

Tablo 3.12
Küresel İstihdamın
Sektörlere ve
Cinsiyete Göre
Dağılımı
(1999-2009)

Kaynak: Global
Employment Trends
2011, 2011: 67-68.

Genç işsiz ve özellikle de ümitsiz genç işsiz sayısı, küresel düzeyde artmaktadır. 15-24 yaş grubu genç işsiz sayısının 2009 yılındaki 79 milyon 600 bin düzeyinden 2010'da 77 milyon 700 bine gerilediği tahmin edilmektedir. Ancak bu rakam 2007'deki düzey olan 73 milyon 500 binin, hatta 2000 yılındaki 74 milyon 400 binin üstündedir. Küresel genç işsizliği oranının 2010'da % 12.6 olacağı öngörülmüştür. Bu durum, biraz daha düşük gerçekleşmiştir. Genç işsizliği oranı; yetişkin işsizliği oranından 2.5 kat, 2007 rakamı olan % 11.8'den daha yüksek; ancak 2009 ve 2000 yıllarının rakamı olan % 12.8'den daha fazladır.

Ekonomik kriz dönemlerinde gençlerin işgücüne katılması büyük ölçüde etkilanmektedir. Nitekim 2000 yılında gençlerin işgücüne katılma oranı % 53.6 iken; 2000-2009 döneminde sürekli bir düşüş seyri izleyerek 2009 yılında % 51.1'e inmiştir. Bu nedenle işsizlik rakamları, krizin gençler üzerinde yarattığı hasarın boyutlarını yeterince gösterememektedir. Veriye ulaşılabilen 56 ülkede, uzun vadeli eğilimlere göre işgücü piyasasında olması beklenenden 1 milyon 700 bin daha az genç bulunmaktadır. Bu durum ise gençler arasında iş bulma konusunda ümitsizliğin kuvvetli şekilde arttığını ifade etmektedir. Ümitsiz gençler, aktif olarak iş aramadıklarından işsizler arasında gösterilmemektedir. Dolayısıyla mevcut genç işsizliği oranı sadece buz dağının su üzerinde kalan kısmını ortaya koymaktadır.

Küresel düzeyde işgücüne katılma oranı 2009 yılında % 65.3'tür. Buna göre yaklaşık olarak her üç kişiden biri istihdama dahil değildir. Bu durum, 2000 yılına göre bir değişiklik de göstermemiştir. 2000 yılında küresel işgücüne katılma oranı % 65.6 olarak gerçekleşmiştir. 2000-2009 döneminde işgücüne katılma oranları erkeklerde sürekli bir azalma seyri izleyerek % 79.2'den % 77.9'a düşmüştür. Aynı oran çok az artış göstererek kadınlarda % 52.1'den % 52.7'ye yükselmiştir.

Öte yandan *korunmasız istihdamın* ve çalışan yoksulların azaltılmasında dünyada yavaşlayan bir iyileşme vardır. 1998 yılında 1 milyar 364 bin 400 iken 2009 yılında korunmasız istihdamdaki işçi sayısı, 1 milyar 528 bin 200'dür. Bu rakam küresel korunmasız istihdamın 2009 yılında % 50.1 olduğunu ve 1998 yılına göre % 3.6 azaldığını göstermektedir. Korunmasız istihdam, krizden önceki 1998-2007 döneminde düzenli olarak azalmıştır. Ancak 2008-2009 döneminde hemen hemen aynı oranda kalmıştır. 2009 yılında korunmasız istihdamda olanların % 48.9'u erkek, % 51.8'i kadındır.

Artan ümitsiz genç sayısı, genç işsizliğinin en önemli sorunudur.

Korunmasız istihdam, kendi hesabına çalışan işçiler ile ücretsiz aile işçilerinin toplamından oluşur. Aynı zamanda işçilerin temel haklarının altında olabilmeleri olumsuz çalışma koşulları ve düşük ücret ile nitelendirilir. Korunmasız istihdam göstergeleri, bir bütün olarak istihdam kalitesi hakkında fikir verir. Korunmasız istihdamdaki işçilerin oranının yüksek olması, enformel iş düzenlemelerinin yaygın olduğuna işaret eder. Bu tür istihdamdaki işçiler, yetersiz sosyal koruma ve sosyal diyalog mekanizmaları içinde olduğu gibi kötü çalışma koşulları altında düşük ücretle çalışmaktadırlar.

Çalışan yoksullar kavramının iki kriteri vardır. Bunlar; işgücü piyasasında aktif olmak ve yoksulluk sınırının altında gelire sahip olmaktır.

Günlük 1.25 ABD Doları düzeyinde kazanç elde eden çalışan yoksulların oranı 2009 yılı için % 20.7 olmuştur. Günlük kazancı bu düzeyde olan çalışan yoksulların oranı 1999-2009 döneminde % 33.9'dan % 20.7'ye düşmesine rağmen 2009 yılında tahmini olarak 631 bin 900 işçi günlük 1.25 ABD Doları kazanç düzeyinde çalışmaya devam etmektedir. Aileleriyle birlikte yoksulluk sınırı olan günlük 2 ABD Dolarının altında yaşayan işçilerin oranı ise 2009 yılında tahmini olarak % 39.1 olup bu, dünya çapında 1 milyar 193 milyon 200 bin işçi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla küresel düzeyde yaklaşık olarak her beş işçiden ikisi çalışan yoksul durumundadır.

Küresel düzeyde işgücü piyasasındaki gelişmeler, bölgesel ekonomiler açısından da incelenebilir. 2007 ve 2010 yılları arasında yaşanan küresel işsizlik artışının % 55'i "Gelişmiş Ekonomiler ve AB" bölgesinde görülmüş olup bu bölge, dünyadaki işgücünün sadece % 15'ini oluşturmaktadır. 2007 yılında işsizlik oranı % 5.8 iken 2010 yılında % 8.8'e yükselmiştir. 2009 yılında istihdam % 2.2 oranında küçülmüş ve 2010'da % 0.9'luk bir daralma daha yaşanmıştır. 2007-2009 yılları arasında sanayide istihdam 9 milyon 500 bin kişi azalmıştır. 2011'de işsizliğin biraz azalması beklenmekle birlikte bu rakamın 2007'dekinden 15 milyon (% 50'den çok) daha fazla olması tahmin edilmektedir. Süregelen işgücü piyasası gerilimlerinin kendisini gösterdiği bir diğer alan ise yarı zamanlı istihdamın hızla büyümesidir. Ayrıca kriz döneminde bu bölgede yaşanan genç işsizliğindeki ciddi artışa, gençlerin işgücüne katılma oranlarındaki büyük düşüşler eşlik etmiştir. Bölgedeki genç işsizliği 2007 yılında % 12.4 iken 2010 yılında 5.8 puanlık artışla % 18.2'ye ulaşmıştır. Söz konusu oran, 2000-2010 dönemindeki en yüksek düzeydir. Bu durum, gençler arasında iş bulma ümidinin geniş ölçüde yitirildiğini göstermektedir.

"Orta ve Güneydoğu Avrupa (AB Üyesi olmayanlar) ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)" ülkeleri bölgesinde, işsizlik dünyadaki en yüksek bölgesel oranına 2009 yılında % 10.4 olarak ulaşmıştır. Genç işsizliği de 2009 yılında 2008'e göre % 3.2'lik artışla gelişmekte olan diğer bölgeler arasında en çok yükselişi burada göstermiştir. 2010'da bölgede ekonomik olarak aktif hemen hemen her beş gençten biri işsiz kalmıştır.

2009'da GSYİH artışında yaşanan şiddetli küçülmeyi takiben "Latin Amerika ve Karayip" ülkelerindeki ekonomik büyüme 2010 yılında güçlü bir şekilde artmıştır. Kısa dönemli işgücü piyasası göstergeleri, bölgedeki pek çok ülkede iyileşmenin süreceğine işaret etmektedir. Ancak ekonomik kriz 2009'da korunmasız istihdamın payında artışa neden olmuş ve bu pay % 32.2'ye yükselmiştir. Bu artışa rağmen bölgede korunmasız istihdam oranı, 1999 yılındaki % 36.1'lik rakamdan % 3.9 daha düşüktür. 2011 yılında GSYİH'nin % 4 düzeyinde düşük bir artışla sürmesi, bölgesel işsizlik oranında da 2010 yılındaki % 7.7'lik düzeyinde ılımlı bir azalmanın gerçekleşmesi beklenmektedir.

Dünyanın diğer bölgelerinin aksine "Doğu Asya", göreceli olarak hızlı bir iyileşme göstermiştir. Bununla birlikte yetişkin işsiz oranından 2.5 kat daha fazla olan genç işsizliği oranı, 2010'da % 8.3'e ulaşmış olup temel mücadele alanını oluşturmaktadır. 2011'de ekonomik büyümenin yavaşlayarak % 8.6 olması ve bölgesel işsizliğin de 2010 yılındaki % 4.1'lik düzeyinde küçük değişimler yaşaması beklenmektedir.

"Güneydoğu Asya ve Pasifik" bölgesindeki güçlü ekonomik iyileşmeye rağmen bölgesel işsizlik oranının yavaş bir düşüş ile 2009'daki % 5.2'den 2010'da % 5.1'e düşeceği tahmin edilmiştir. Bölgesel işsizlik oranlarının bazı ülkelerde kriz öncesi düzeylerde olması ya da altına düşmesi de beklenmektedir. Aynı zamanda korun-

Dünyada en yüksek işsizlik oranı, bölgesel olarak 2009'da % 10.4 ile "Orta ve Güney Doğu Avrupa (AB Üyesi olmayanlar) ile Bağımsız Devletler Topluluğu" ülkelerindedir.

masız istihdamdaki işçilerin sayısı 2007'den beri 5 milyon 400 bin artışla 2009 yılında 173 milyon 700 bine yükselmiştir. Ancak 1999-2009 döneminde bölgedeki korunmasız istihdamdaki işçilerin oranı % 66.2'den % 61.8'e düşmüştür. Bölgedeki gençler, *insan onuruna yakışır* ve üretken bir işe sahip olma mücadelesi vermeyi sürdürmektedirler. Bu gençlerin işsiz kalma olasılıkları, yetişkinlere göre 4.7 kat daha fazladır. 2011'de ekonomik büyümenin yavaşlayarak % 5.3 olması ve bölgedeki işsizlik oranının az bir değişim göstermesi beklenmektedir.

“Güney Asya” ekonomileri, kriz sırasında iyi durumlarını büyük ölçüde korumuş ve hızlı büyümeye 2010 yılında da devam etmiştir. Bu bölge, hâlen 2009 yılındaki toplam istihdamın % 78.5'i ile dünyadaki korunmasız istihdamın en yüksek oranına sahip olmayı sürdürmektedir. İşgücü piyasasında cinsiyet temelli eşitsizlikler, temel sorun alanıdır ve kadın ile erkek işgücüne katılma oranlarındaki fark % 40'dan fazladır.

“Ortadoğu” bölgesindeki işsizlik oranında görülen aşağıya doğru düşüş eğilimi, küresel ekonomik kriz ile kesintiye uğramıştır. Bölgede 2010 yılında işsizlik düzeyinin dünyadaki en yüksek bölgesel oran olan % 10.3 şeklinde gerçekleşeceği tahmin edilmiştir. Genç işsizliği oranı, yetişkinlerin oranından yaklaşık 4 kat daha yüksektir. Cinsiyet eşitsizlikleri, temel sorun alanı olmayı sürdürmektedir. Erkek ve kadın istihdamının nüfusa oranları arasındaki fark % 47.2 düzeyindedir ve küresel ortalamanın 2 kat üzerindedir. 2011'de tahmini olarak ekonomik büyümenin % 5.1 olması ve bölgedeki işsizlik oranında da küçük değişikliklerin meydana gelmesi beklenmektedir.

“Kuzey Afrika” ülkeleri, ekonomik ve finansal krizden diğer bölgeler kadar zarar görmemiştir ve kriz öncesinde işgücü piyasasında var olan sorunlar devam etmektedir. Kadınlar, erkeklere göre daha yüksek işsizlik oranları ile (% 15'e % 7.8) karşı karşıyadır. Kadınların işgücüne katılma oranları, kaygı verici düzeyde düşüktür. 2009 yılında söz konusu oran % 27.6'dır. 2010 yılında ekonomik olarak faal olan gençlerin % 23.6'sı işsizdir.

“Sahra altı” ülkelerindeki işçilerin dörtte üçünden fazlası (% 75.8), 2009 yılında korunmasız istihdamda yer almıştır. Her beş işçinin yaklaşık dördü 2 ABD Dolarının altında kazançla aileleriyle birlikte yaşamaktadır. Bu ülkeler, kriz öncesinden beri insan onuruna yakışmayan işlerle mücadeleyi sürdürmektedir. Erkeklerle karşılaştırıldığında korunmasız istihdamda kadın oranının daha yüksek pay alması (erkeklerde % 69.5, kadınlarda % 84), cinsiyet eşitsizliğinin bir kanıtıdır. Kadın çalışan yoksulluğu oranları da verilere ulaşılabilen 27 ülkenin 22'sinde erkeklerinkinden daha fazladır. Ekonomik büyümenin 2011'de kriz öncesindeki % 5.5 oranına yeniden ulaşacağı, işsizlik oranının da 2010 yılındaki % 8'lik düzeyinde önemsiz değişimlerin olacağı beklenmektedir.

İnsan onuruna yakışır iş; özgürlük, eşitlik, güvenlik ve itibar koşullarında ve bu hakların korunduğu ve yeterli bir gelir ile sosyal korumanın sağlandığı üretken bir iştir.

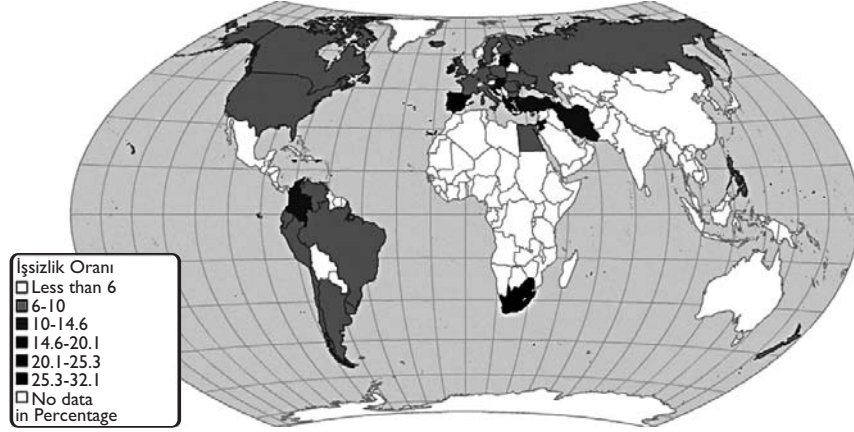
Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiyi Ajit K. Ghose vd.lerinin Küresel İstihdam Sorunu, (Çev. Ömer Faruk Çolak), (Efil Yayınevi, Ankara, 2010) kitabından edinebilirsiniz.

K İ T A P

Resim 3.2

Bu harita, 2010 yılındaki küresel işsizlik oranlarını yüzde olarak göstermektedir.

Avrupa Birliği'nde İşgücünün Yapısı ve Özellikleri

21. yüzyıl için AB istihdam politikasının temeli, 2000 yılında AB Konseyi'nin Lizbon'da yaptığı toplantıda çizilmiştir. Lizbon Stratejisi olarak bilinen bu toplantıda, 2000-2010 yıllarında AB'yi "dünyanın bilgiye dayanan en rekabetçi ve en dinamik ekonomisi" yapmak hedeflenmiştir. Güçlü bir ekonominin istihdam yaratarak işsizlik sorununu çözebileceği, emek piyasasında sosyal güvenlik ağıyla birlikte esneklik ve hareketliliğin olacağı bir *güvenceli esneklik* öngörülmüştür (Lisbon European Council Presidency Conclusions, 2000; Alvarez vd., 2006). İşsizlik oranlarının seyrinden anlaşılabacağı üzere Lizbon Stratejisi 2008 ekonomik krizinin etkisiyle yeterli başarıyı elde edememiştir. 2010 yılında tahmini olarak işsizlik oranı % 9'lar düzeyine yükselmiştir. 2000-2009 döneminde birliğin nüfusu ortalama % 0.3 artarken işsizlik % 9.9 puanlık bir artış göstermiştir. 2000'li yıllar boyunca işgücüne katılma oranları açısından AB'de hem toplamda hem de cinsiyete göre istikrarlı bir artış söz konusudur. 2000 yılında % 68.6 olan bu oran, 2009 yılında % 71.1 düzeyine yükselmiştir. Benzer şekilde istihdam oranı da 1999-2009 döneminde % 61.8'den % 64.6'ya ulaşmıştır. Bununla birlikte gençlerin oluşturduğu 15-24 yaş grubunda istihdam oranı, % 37.1'den 1.9 puanlık azalışla % 35.2'ye düşmüştür. Gençlerin işsizlik oranı, toplam işsizlik oranının 2 katından fazladır. Gençlerin istihdam düzeyinde yaşanan bu düşme, genç istihdamına ilişkin sorunların süregeldiğini ifade etmektedir. Bu dönemde kısmi süreli istihdam AB'deki istihdam artışında önemli bir paya sahiptir. Genç işçiler arasında bağımlı istihdamın % 40'ı geçici işlerdir. 2000 yılından bu yana tam zamanlı işler istihdam yaratmadaki ağırlığa sahiptir. Ancak yaratılan işler bir yandan tam zamanlı işlerden daha çok kısmi süreli işler biçimindedir, öte yandan belirli süreli işler sürekli işlerden daha fazladır (Employment in Europe 2010, 2010: 41, 71, 151-152). AB düzeyinde istihdamın sektörel dağılımının sanayi ve tarım sektörlerinde azalırken, hizmetler yönünde geliştiği görülmektedir. Gerçekten hizmetler sektörünün payı 1999-2009 döneminde % 5.2 puan artarak % 70.4 olmuştur.

Güvenceli esneklik; sosyal bütünleşmeyi ve iş yaratmayı sağlayan ve yaşam süresince değişime olanak veren aktif işgücü piyasası politikalarını, yaşam boyu öğrenmeyi, modern iş yasaları ile sosyal güvenlik sistemlerini içerecek nitelikte esneklik ve güvencenin eş zamanlı olarak bütünleştirilmeye çalışıldığı bir stratejidir.

AB'de her 10 çalışandan 7'si hizmetler sektöründe çalışmaktadır.

	1999	2009
Toplam Nüfus	-	492 221
15-64 yaş nüfus	-	330 870
Toplam İstihdam	206 710	222 305
15-64 yaş istihdamdaki nüfus	197 212	213 887
İstihdam oranı (15-64 yaş nüfusun yüzdesi)	61.8	64.6
Erkek	70.7	70.7
Kadın	53.0	58.6
İstihdam oranı (15-24 yaş nüfusun yüzdesi)	37.1	35.2
Kendi hesabına çalışma (toplam istihdamın yüzdesi)	16.8	15.5
Kısmi süreli istihdam (toplam istihdamın yüzdesi)	15.9	18.8
Belirli süreli sözleşme (toplam istihdamın yüzdesi)	11.8	13.5
Hizmetler sektörü istihdamı (toplam istihdamın yüzdesi)	65.2	70.4
Sanayi sektörü istihdamı (toplam istihdamın yüzdesi)	27.3	24.1
Tarım sektörü istihdamı (toplam istihdamın yüzdesi)	7.5	5.6
İşgücüne katılma oranı (15-64 yaş nüfusun yüzdesi)	-	71.1
Erkek	-	77.8
Kadın	-	64.3
İşgücüne katılma oranı (15-24 yaş nüfusun yüzdesi)	-	43.8
Toplam İşsizlik	-	21 445
İşsizlik oranı (15 + işgücünün yüzdesi)	-	8.9
Erkek	-	9.0
Kadın	-	8.8
Genç işsizlik oranı (15-24 yaş işgücünün yüzdesi)	-	19.6
Uzun dönemli işsizlik oranı (işgücünün yüzdesi)	-	3.0

Tablo 3.13

AB'de İşgücü
Piyasası Göstergeleri
(27 Ülke) (Bin Kişi)
(%)

Kaynak:

Employment in
Europe 2010, 2010:
165.

Lizbon Stratejisi'nden sonra Haziran 2010'da, Avrupa 2020 Stratejisi kabul edilmiştir. Avrupa 2020 Stratejisi, 21. yüzyıl için Avrupa Sosyal Piyasa Ekonomisinin vizyonunu düzenlemiştir. Strateji, Avrupa Sosyal Devlet Modelini korurken istihdamı, verimliliği ve sosyal bütünleşmeyi en yüksek düzeye çıkaran akıllı, sürdürülebilir ve kapsamlı bir ekonomik büyüme amaçlamıştır. Stratejinin temel hedefleri aşağıdaki gibidir (Europe 2020, 2010):

1. AB'deki 20-64 yaş arasındaki nüfusun istihdam oranını % 69'dan % 75'e çıkarmak,
2. AB'de GSYİH'nin % 3'ünü araştırma ve geliştirme için ayırmak,
3. Toplam enerji tüketiminin % 20'lik kısmını yenilenebilir enerjiden sağlamak ve enerjinin etkin kullanımını % 20 artırmak,
4. Okul terk oranını % 15'ten %10'un altına düşürmek ve 30-34 yaş arasındaki nüfusun üçüncü düzey eğitimini tamamlama oranını da % 31'den en azından % 40'a yükseltmek,
5. Yoksulluk ve sosyal dışlanma riskine maruz kalan kişilerin sayısını en azından 20 milyona düşürmek.

AB'de 1990'lı yılların ortalarından itibaren görece düşük düzeyli olan istikrarlı bir büyüme süreci 2008 yılındaki ekonomik krize kadar sürmüştür. 2009 yılında Birlik % 4.2'lik bir küçülmeye karşı karşıya kalmış ve işgücü piyasalarında birtakım olumsuzluklar ortaya çıkmıştır. AB'de işsizlik oranı, bir önceki yıla göre % 1.9 puanlık bir artışla 2009 yılında % 8.9'a yükselmiştir. Genç işsizliği oranı ise 2009'da 19.6'dır.

DİKKAT

Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiyi Ahmet Selamoğlu ve Kuvvet Lordoğlu'nun Katılım Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye'de İşgücü ve İstihdamın Görünümü (Belediye-İş Yayınları, İstanbul, 2006) kitabından edinebilirsiniz.

GENEL DEĞERLENDİRME

Demografik geçiş döneminde olan Türkiye'de, hızı düşmekle birlikte nüfus artışı devam etmektedir. Bu bağlamda, istihdam artışı nüfus artışı karşısında yetersiz kalmaktadır. Eski Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Ömer Dinçer, daha fazla istihdam olanağına sahip olmak için çalışma hayatını esnekleştirmek gerektiğini belirtmektedir. Bakan Dinçer, Türkiye'nin istihdam yaratma ve işsizliği azaltmak açısından içinde bulunduğu açmazı ve mücadeleyi şu şekilde açıklamaktadır (UMEM, 2011: 19):

"Türkiye'de bugünkü çalışma hayatı şartlarını sabit olarak kabul ettiğimizde ekonomimiz yılda % 1 puan büyürse istihdamımız % yarım artmaktadır. Bu ise aşağı yukarı 100-115 bin civarındaki insana karşılık gelmektedir. Ama çalışma hayatımızı esnekleştirirsek o zaman ekonomik büyüme aynı olsa bile yaklaşık 50 bin kişi daha fazla istihdam yaratma imkânına sahip olacağız. Her yıl ortalama 800 bin genç, işgücüne katılmaktadır. Gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında bizim hem işgücüne katılma oranlarımız hem de istihdam oranlarımız çok düşük. Eğer çalışabilir nüfusun işgücüne katılma oranlarını 1 puan artırmak için çaba sarf etmiş olsaydık aşağı yukarı bu 800 bin kişiye 530 bin kişi daha ekleyecektik. Eğer işgücüne katılan insanların istihdamını 1 puan daha artırmayı hedeflemiş olsaydık ilave 230 bin insanı ekleyecektik. Bugün (2010) istihdam oranlarımız % 44. Bunu 45'e çıkartmayı düşünüyorsanız yaklaşık 230 bin kişi ekleyeceksiniz, artı yeni katılanların da % 44-45'ini bunun üzerine koyacaksınız. Her yıl aşağı yukarı bizim 600 bin kişiye istihdam yaratmamız gerekiyor. O da mevcut yeni dahil olanları, işte 1 puan da istihdamı artırmayı öngördüğümüzden. Bu ise Türkiye'de aşağı yukarı her yıl 5.5-6 oranında büyümeyi öngörüyor. Ancak birikmiş işgücü stokları hesap edildiğinde bu büyüme oranı bile bizim toplum olarak ihtiyaç duyduğumuz istihdamı sağlamaya yetmeyecek. Bu açıdan bakıldığında bizim kapsamlı ve çok sistematik istihdam yaratma programları ortaya koymamız lazım. Daha da önemlisi çalışma hayatının esnekliğini artırmamız gerekiyor ki daha fazla istihdam yaratabilelim. Ekonomiler artık istihdam dostu olmaktan hızla uzaklaşmaktadır. Teknolojik gelişme ve değişmelerin etkisiyle istihdam yaratma kapasiteleri sınırlanmaktadır. Bunu aşabilmenin yegane yollarından biri, çalışma hayatını mümkün olduğu kadar esnekleştirmektir."

2002-2008 yılları arasında Türkiye, ortalama % 6.2 civarında büyürken istihdamdaki artış ortalaması % 1.3 olmuştur. Bu dönemde, her yıl 500-550 bin kişiye istihdam sağlanmış olmasına rağmen daha önce birikmiş işsizler ve işgücü arzına yeni katılan elemanlar nedeniyle işsizlik sorunu çözülememiş ve bu dönemde istihdamsız büyüme gerçekleşmiştir. Küresel krizle birlikte de işsizlik sorunu daha da ağırlaşmış ve 2009 yılında % 14'e ulaşmıştır. 2010'daki % 8.9'luk büyüme ile de işsizlik oranı % 11.9'a düşmüştür. Ancak bu oran, krizden önceki 2002-2008 dönemindeki en düşük işsizlik oranı olan % 10.2'den daha yüksektir.

Görüldüğü üzere Türkiye'de 2000'li yıllarda enflasyon, büyüme gibi makroekonomik göstergelerde olumlu gelişmeler sağlanmasına rağmen istihdam ve işsizlik ile ilgili göstergelerde iyileşme görülmemiştir. İstihdam oranı ile istihdama katılma oranı düşmüş, işsizlik oranı artmıştır. Ülkemizde, işgücü piyasası sorunlarını çö-

zümlemek için Avrupa İstihdam Stratejisi'ni de dikkate alan bir “ulusal istihdam politikasının” oluşturulmasına ihtiyaç vardır. İŞKUR Genel Müdürü Kemal Biçerli, “Nasıl bir istihdam stratejisi?” sorusunun cevabını aşağıdaki gibi vermektedir (Biçerli, 2010b: 38-39):

“Ülkemiz işsizlik ve istihdam anlamında ele alındığı zaman temel sorun alanları olarak öne çıkan hususlar aşağıda yer almaktadır:

- 1. Düşük eğitilmiş işgücü,*
 - 2. Eğitim imkânlarının yetersizliği,*
 - 3. Eğitime erişimdeki sorunlar,*
 - 4. Hayat boyu öğrenim konusunda toplumsal bilinç eksikliği,*
 - 5. Eğitim-istihdam ilişkisinin zayıflığı,*
 - 6. Eğitimde merkeziyetçi yapı,*
 - 7. İstihdam odaklı makro politika eksikliği,*
 - 8. Aktif (istihdam) politikalar(ı)la desteklenmeyen pasif istihdam politika(sı) uygulamaları,*
 - 9. Aktif (istihdam) politikalarının ve kamu istihdam hizmetlerinin zayıflığı.*
- Yapılan sorun tespiti aslında bir diğer taraftan temel iyileştirme alanlarını ifade etmektedir. Bu anlamda bahse konu sorunların çözümüne ilişkin öneriler, bize göre olası bir İstihdam Stratejisi'nin de genel çerçevesini vermektedir.”*

Sonuç olarak Avrupa 2020 stratejisi çerçevesinde Türkiye’de de işgücü piyasasında esneklik ve iş güvencesi arasındaki uyum sağlanmalı, korunmasız grupları daha fazla kapsama alacak şekilde işgücüne katılım düzeyi artırılmalı, yapısal işsizlikle mücadele edilmeli ve işgücü piyasasının ihtiyaçları ile iş kalitesindeki gelişmeleri karşılayacak biçimde işgücünün niteliği artırılmalıdır.

Özet

İşgücü piyasası kavramını tanımlama ve temel özelliklerini sıralamak

İşgücü piyasası, emek talep eden işverenler ile emeğini arz eden işçilerin bütününden oluşmaktadır. Bu piyasada emek arz ve talebi karşılaşmakta ve işgücü piyasası katılım - etkileşim - tarama - alım - sunum şeklindeki birbiriyle ilişkili beş aşamada işlemektedir. İşgücü piyasasının temel özellikleri ise işgücü piyasasının çok sayıda olması, ücret farklılıkları, işçilerin homojen olmaması, istihdam ilişkisinin göreceli bir süreklilik göstermesi, işçinin emeğinin kendisinden ayrılabilmesi, işçilerin pazarlık güçlerinin zayıflığı, emek talebinin türetilmişliği, emek hareketliliğinin tam olmaması ve bilgi eksikliğinin varlığıdır.

İşgücü piyasası katmanlarını açıklamak

İşgücü piyasasında ikili yapı ve katmanlar bulunmaktadır. Katmanlı işgücü piyasası, birincil ve ikincil işgücü piyasalarından oluşmaktadır. Birincil işgücü piyasasında yüksek nitelikli ve ücretli, sürekli işler vardır. Düşük nitelikli ve düşük ücretli olan geçici işlerin ise ikincil işgücü piyasasında olduğu varsayılmaktadır. İçsel ve dışsal işgücü piyasaları ayrımı da işgücü piyasalarındaki ikili yapıyı açıklamaya çalışmaktadır. İki piyasa, birbiriyle ilişkili olup içsel işgücü piyasasına sadece giriş pozisyonundaki alt kademe işlere firma dışından ya da dışsal piyasadan işçi temini yapılmaktadır. Kariyer basamaklarının daha yukarısında yer alan üst kademe pozisyonundaki işler için firma içinde çalışan işçilere yönelik terfi sistemi bulunmaktadır.

Türkiye’de nüfusun temel özelliklerini sıralamak

Türkiye’de 2009 yılında sivil nüfus, 70 milyon 542 bin kişi olup % 26.73’ü 15 yaş altı, % 66.31’i 15-64 yaş arası ve % 6.96’sı 65 yaş ve üzerindeki nüfustan oluşmaktadır. Doğurganlık düzeyinin düşmesine bağlı olarak Türkiye nüfusunun 21. yüzyılın ortalarında yaklaşık olarak 95 milyon düzeyine ulaşması ve bu düzeyde durağanlaşması beklenmektedir. Bu süreçte, 15 yaş ve altındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payı, hızla azalır-

ken 65 yaş ve üzerindeki nüfusun payı artacaktır. Çalışma çağındaki nüfusu oluşturan 15-64 yaş arasındaki nüfusun toplam nüfustaki payının ise 21. yüzyıl ortalarına kadar artması ve 2023 yılında % 68 düzeyinde gerçekleşmesi olasıdır. Bu nedenle önümüzdeki 10 yıl boyunca Türkiye, artan oranda bir istihdam sorunu ile karşı karşıya kalacaktır.

Türkiye’de istihdamın temel özelliklerini açıklamak

2009 yılında işgücünü oluşturan nüfus 24 milyon 748 kişidir. İşgücüne dahil olmayan nüfus ise 26 milyon 938 kişiden oluşmaktadır. İşgücüne dahil olmayan nüfusun 15 yaş ve üstü nüfus içindeki payı, 2009’da % 52’ye yükselmiştir. Bu nüfusun büyük ölçüde kentlerde yoğunlaştığı görülmektedir. İşgücüne dahil olmayanlar içinde 2009 yılında 2 milyon 62 bin kişi iş aramayıp işe başlamaya hazır durumdadır. Bu kesimin işsiz kategorisinde değil işgücüne dahil olmayanlar kategorisinde sınıflandırılması, Türkiye’de işgücü piyasasının içinde bulunduğu sorunları gizlemektedir.

Türkiye’de işgücüne katılma oranı, yıllar itibarıyla düşüş göstermektedir. Nitekim 1990 yılında işgücüne katılma oranı % 56.6 iken 2009’da % 47.9 olarak gerçekleşmiştir. İşgücüne katılma oranının düşmesi, toplumun iktisadi faaliyete katılan kesiminin daralması anlamına gelmektedir. İstihdam oranı da azalmaktadır. 1989 yılında % 53.1 olan istihdam oranı, 2009 yılında % 41.2’ye düşmüştür. Dolayısıyla Türkiye’de yeni istihdam olanakları yeterince yaratılamamaktadır.

Tarım sektöründeki yapısal dönüşümden dolayı bu sektörde istihdam azalmaktadır. Ancak Türkiye’de tarım sektöründeki istihdamın toplam istihdam içindeki payı, 2010’da % 25.2 olup AB üyesi ülkelerle karşılaştırıldığında yüksek olduğu görülmektedir. İstihdamda yaşanan bu sayısal değişim, istihdam edilenlerin işteki durumlarını da farklılaştırmaktadır. 1990-2009 döneminde ücretlilerin payı, % 39’dan % 60’a yükselirken ücretsiz aile işçilerinin payı ise % 30’dan % 13.5’e düşmüştür.

Türkiye’de istihdam edilenlerin eğitim düzeyi de yetersizdir. 2009 yılında istihdam edilenlerin % 70’i lise altı eğitim düzeyinde olup niteliksizdir. Nihayet kayıt dışı sektör, istihdamdaki önemini korumaktadır. 2009 yılında toplam istihdamdaki 21 milyon 277 bin kişinin % 43.8’i kayıt dışı olarak çalışmaktadır.

Türkiye’de işsizliğin temel özelliklerini açıklamak

Türkiye’de işsizlik, 1980’li yıllardan sonra yapısal bir sorun hâline gelmiştir. İşsizlik sorununun temel özellikleri şunlardır:

Ülkemizde işsizlik 2000’li yıllardan itibaren artış eğilimine girmiştir. 2002 yılından itibaren ekonomide sağlanan yüksek büyüme, istihdam artışı sağlayarak işsizliği azaltamamıştır. 2002-2008 döneminde ortalama % 10.5 olan işsizlik oranı, ekonomik krizin etkisiyle 2009’da % 14’e yükselmiş ve 2010’da % 11.9’a inmiştir.

Kentsel kesimdeki işsizlik kırsal kesimden daha yüksektir. Dolayısıyla ülkemizdeki işsizlik, büyük ölçüde kent merkezlidir ve tarım dışı faaliyetlerle ilgilidir.

Kentsel kesimde erkeklere göre kadınlarda işsizlik daha yüksektir.

Ülkemizde eğitim düzeyinin düşüklüğü işsizliğe yol açmaktadır. Okur yazar olmayan ile lise ve altı eğitimli olan işsizlerin oranı, diğer eğitim gruplarına göre oldukça yüksektir. Bu anlamda 2009 yılında her 4 işsizden 3’ü vasıfsızdır.

Ayrıca ülkemizde, eğitim ile istihdam arasındaki ilişki yeterince kurulamadığından eğitimli işsizlerin sayısı da artmıştır. Gerçekten 1988-2009 döneminde lise dengi meslek okulu ve üniversite mezunlarının işsizlik oranı yükselmiştir.

Nihayet belirtilmesi gereken bir diğer husus da gençlerin işsizlik riskine daha fazla maruz kalmalarıdır. Nitekim 2010 yılında Türkiye genelinde işsizlik oranı % 11.9 iken 15-24 yaş grubundaki gençler arasındaki işsizlik oranı % 21.7’dir.

Küresel işgücü piyasasında ortaya çıkan gelişmeler özetlemek

Gelişmiş ülkelerdeki istihdam sorunu, 1970’lerin ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin etkisiyle 2009 ve 2010 yılında gelişmiş ekonomiler ve AB bölgesinde işsizlik artış göstermiştir. Buna karşılık gelişmekte olan bölgelerin çoğunda işsizlikte hafif bir azalma görülmüştür. Küresel istihdamın nüfusa oranı ise düşmekte olup dünyada çoğu ekonomi, çalışma çağındaki nüfustaki artışı karşılamaya yetecek istihdamı yaratamamaktadır. Genç işsiz ve özellikle de ümitsiz genç işsiz sayısı dünyada giderek artmaktadır. Ayrıca küresel düzeyde hemen hemen her üç kişiden biri işgücüne katılma gösterememektedir. Her iki kişiden biri de küresel düzeyde korunmasız istihdam koşullarında çalışmaktadır. Nihayet küresel toplam istihdam içinde yaklaşık olarak her beş kişiden ikisi, aileleriyle birlikte yoksulluk sınırı olan günlük 2 ABD Dolarının altında bir kazançla yaşamını sürdürmektedir.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi işgücü piyasasının işleyişi ile ilgili aşamalardan biri **değildir**?

- a. Katılım
- b. Etkileşim
- c. Tarama
- d. Alım
- e. Çıkış

2. Aşağıdakilerden hangisi içsel işgücü piyasasının özelliklerinden biridir?

- a. İşletmedeki her pozisyon için işçi alınması
- b. Ücret ve çalışma koşullarının yönetsel kurallarla düzenlenmesi
- c. İşçi ve işveren arasında kısa süreli iş ilişkisinin oluşması
- d. Firmada hizmet içi eğitimin yetersiz olması
- e. Ücret artışlarının çalışma süresine ve kıdeme bağlı olmaması

3. Türkiye’de nüfusun yapısı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. Genç bir nüfusa sahiptir.
- b. Doğurganlık azalmaktadır.
- c. Nüfusun dörtte üçü çalışma çağındadır.
- d. Nüfusun % 7’si yaşlıdır.
- e. Çalışma çağındaki nüfusun 21. yüzyılın ortalarına kadar artması beklenmektedir.

4. Türkiye’de işgücüne katılma oranları ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. İşgücüne katılma oranı düşüktür.
- b. İşgücüne katılma oranları yıllar itibariyle gittikçe artan bir seyir göstermektedir.
- c. İşgücüne katılma oranı kırsal kesimde daha yüksektir.
- d. İşgücüne katılma oranı kadınlarda daha düşüktür.
- e. Gençlerin işgücüne katılma oranı düşmektedir.

5. Türkiye’de kayıt dışı istihdam ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. 2009 yılında istihdam edilen her 100 çalışanın 44’ü kayıt dışıdır.
- b. Kayıt dışı istihdam edilenler tarımda, tarım dışı sektörden daha fazladır.
- c. Tarım dışı sektörde istihdam edilenlerin kayıt dışılığı, 2000 yılından itibaren artmaya başlamıştır.
- d. 2009 yılında kayıt dışı çalışanların % 45.8’i kentlerde, % 54.2’si kırsal kesimdedir.
- e. Kayıt dışı istihdam, tarım sektöründe “ücretsiz aile işçisi” ile “kendi hesabına çalışanlarda” daha yaygındır.

6. Aşağıdakilerden hangisi uygulamada tam istihdamın meydana geldiği işsizlik oranıdır?

- a. % 3,5-4,5
- b. % 4-5
- c. % 4,5-5,5
- d. % 5-6
- e. % 5,5-6,5

7. Türkiye’de işsizliğin özellikleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- a. İşsizlik yapısal bir sorundur.
- b. Kentsel alanlarda işsizlik oranı daha yüksektir.
- c. İşsizlik, eğitim düzeyleri itibarıyla okur yazar olmayanlarda diğer eğitim gruplarına göre daha yüksektir.
- d. Genç işsizliği oranı, Türkiye genelindeki işsizlik oranından daha yüksektir.
- e. İşsizlerin iş aradıkları kanalların ilk sırasında eş dost ya da arkadaş/akraba gelmektedir.

8. Aşağıdakilerden hangisi pasif istihdam politikalarının türlerinden biri **değildir**?

- a. İşsizlik sigortası
- b. İşsizlik yardımı
- c. Çalışma paylaşımı
- d. Mesleki eğitim programları
- e. Kısa çalışma ödeneği

9. Aşağıdakilerden hangisi küresel düzeyde işsizlik oranının 2009 yılında en yüksek olduğu bölgedir?

- a. Gelişmiş ekonomiler ve Avrupa Birliği
- b. Orta ve Güney Doğu Avrupa (AB üyesi olmayanlar) ve Bağımsız Devletler Topluluğu
- c. Latin Amerika ve Karayip
- d. Doğu Asya
- e. Ortadoğu

10. Avrupa Birliği’nde işgücünün yapısı ve özellikleri hakkında aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- a. Hizmetler sektörünün istihdamdaki payı artmaktadır.
- b. Genç işsizliği azalmaktadır.
- c. İstihdam oranı azalmaktadır.
- d. Kendi hesabına çalışanlar artmaktadır.
- e. Kısmi süreli istihdam azalmaktadır

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız yanlış ise “İşgücü Piyasasının Tanımı ve İşleyişi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlış ise “Katmanlı İşgücü Piyasaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Nüfus ve İşgücünün Yapısı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de Nüfus ve İşgücünün Yapısı” ve “Türkiye’de İstihdamın Niteliği” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de İstihdamın Niteliği” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de İşsizliğin Niteliği” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de İşsizliğin Niteliği” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız yanlış ise “Türkiye’de İşsizliğin Niteliği” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız yanlış ise “Küresel İstihdam” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlış ise “Küresel İstihdam” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

En etkin işleyen işgücü piyasası, tam rekabet piyasası olup ideal durumu ifade etmektedir. Türkiye’de işgücü piyasası, ideal koşullardan uzaktır. İstihdam olanaklarının sınırlılığı, işsizliğin doğal işsizlik oranından yüksekliği, işgücü hareketliliğinin sınırlılığı, adaletli olmayan bir ücret yapısının varlığı, piyasayı düzenleyici yapıdaki eksiklikler, ücretler ve iş olanakları hakkında işgücü piyasasındaki bilgi akışının tam olmaması ve işgücünün niteliğindeki yetersizlik; ideal işgücü piyasasından uzaklaşıldığını göstermektedir.

Sıra Sizde 2

İşgücü piyasasına giriş ve çıkış akımlarıyla sürekli olarak değişen temel kategoriler; istihdam edilenler, işsizler ve işgücüne dahil olmayanlardır. İşgücü piyasasına giriş yapanlar ya da yeni katılanlar; eğitimlerini tamamlayıp piyasada iş arayanlar, yurt dışından gelip iş arayanlar ya da piyasaya yeni veya yeniden giren ev hanımları olabilir. İsten çıkarma, ayrılma, emeklilik, ölüm ve diğer nedenlerle istihdamdan ayrılma ya da yeni işçi alımları ve işe geri almalar; istihdam düzeyinin azalış ve artışına yol açar. Ümidi kırılmış işgücü de işgücü piyasasının dinamizmini etkiler.

Sıra Sizde 3

Türkiye’nin yaşadığı demografik dönüşüm süreci, nüfusun demografik yapısının gelenekselden moderne doğru değişimi anlamındadır. Ülkemizin 2023 yılına kadar yaşayacağı demografik dönüşüme ilişkin yapılan bazı çıkarsamalar şu şekildedir: Türkiye’nin bugün sahip olduğu doğurganlık hızı azalmaya devam edecektir. Hâlen yılda 1,3 milyon olan doğum sayısı 2015’te 1,1 milyona düşecek ve bu düzeyde sabit kalacaktır. Böylece günümüzde % 27 düzeyinde olan 15 yaşın altındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payı hızla azalarak 2023 yılında % 20-22 düzeyine gerileyecektir. Bu süreç, Türkiye nüfusunun genç nüfus olma özelliğinin hızla ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Çalışma çağındaki nüfusun artışı 2035-2040 yıllarına kadar devam edecektir. Bu süreç, fırsat penceresi olarak nitelendirilmektedir. Buna göre doğurganlığın düşmekte olduğu, yaşlanmanın henüz tam olarak gerçekleşmediği toplumlarda sürekli artan işgücü arzının istihdam politikaları ile desteklendiği durumlarda, demografik yapı ekonomik kalkınma için bir fırsat sunmaktadır. Türkiye, öncelikle 2023 yılına kadarki ilk 10 yıllık dönemde sürekli artan işgücü çağındaki nüfus için üretken istihdam alanları yaratabilir ve genç nüfusu bu alanlarda istihdam edebilirse 1970 ve 1980’li yıllarda Asya Kaplanları’nın gerçekleştirdiği ekonomik mucizeyi başarabilir. Aksi hâlde % 12-13 düzeyinde olan işsizlik hızının işgücü arzının hızla artmasının sonucu olarak yakın bir gelecekte daha da yükseleceği öngörülmektedir. 1990’lı yıllarda 2,2 milyon olan yaşlı nüfusun hacmi ise günümüzde iki kattan daha fazla artarak 4,9 milyona ulaşmıştır. Bu rakam 2023 yılında 8 milyona ulaşacaktır. Bir diğer anlatımla günümüzde % 7 düzeyinde olan yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payı, 2023 yılında % 10’lara doğru çıkacaktır (Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008, 2010).

Sıra Sizde 4

İşsizliğin önlenmesi için ekonomik büyümenin istihdam yaratabilecek biçimde gerçekleştirilmesi gerekir. Türkiye’de 2002 sonrasında sağlanan ekonomik büyümeye rağmen işsizlik azaltılamamıştır. Ülkemizde 1980 sonrası izlenen iktisat politikalarında ihracata dayalı büyüme modeline geçilmiştir. Bu da iç piyasasının öneminin azalmasına yol açmış ve dış piyasada rekabet koşullarına uyum sağlamak için de düşük maliyetlerde üretim yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu dönemde işverenler maliyetleri azaltmak için işgücü verimliliğinin ar-

tırılmasına odaklanmıştır. Ülkemizde 2001 ekonomik krizinden sonra gerçekleşen büyüme, büyük ölçüde verimlilik artışı kaynaklıdır. Ayrıca işletmeler küresel rekabet baskısı nedeniyle sermaye yoğun yüksek teknolojileri kullanmaya ağırlık vermiştir. Teknolojik gelişme de üretimin daha az sayıdaki çalışan ile gerçekleştirilmesini sağladığından, kısa vadede işsizliği artırıcı bir etki yapmıştır. Büyümenin istihdam artışına yol açabilmesi için hem ekonomik yapıda değişikliğe gidilmesi hem de inşaat gibi daha fazla istihdam yaratma kapasitesine sahip sektörlerin büyümenin gerçekleştirilmesinde ağırlık kazanması önem taşımaktadır.

Sıra Sizde 5

Yapısal işsizlik açısından firmaların aradığı niteliklerle eğitim sisteminin kişiye kazandırdığı nitelikler arasındaki uyum düzeyi önemlidir. Uyumsuzluk arttıkça iş arama süreleri de uzamaktadır. Bu anlamda önemli bir gösterge, meslek lisesi mezunları arasındaki işsizliktir. 2009 yılı itibarıyla eğitim durumlarına göre işsizlik oranları incelendiğinde meslek lisesi mezunlarının işsizlik oranı % 11.3 iken düz lise mezunlarının işsizlik oranı % 14.3'tür. Dolayısıyla her iki oranın birbirine yakın olması, Türkiye'de işgücü piyasasında nitelik uyumsuzluğu sorunu olduğunu göstermektedir. Bu sorun, ancak eğitim reformu ile giderilebilir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- ALVAREZ, Olalla López, MENEGHINI, Gianpaolo ve RICHTER, Jochen. (2006). The Lisbon Strategy. Erişim: http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en//FTU_4.1.pdf, 01.03.2011.
- BIÇERLİ, M. Kemal. (2009). *Çalışma Ekonomisi*. 5. Baskı, İstanbul: Beta Basım.
- BIÇERLİ, M. Kemal. (2010a). İŞKUR'un İstihdam Hizmetleri ve Projeleri, Mercek, Yıl. 15, Sa: 60.
- BIÇERLİ, M. Kemal. (2010b). İstihdam Stratejisi, *Türk-İş Dergisi*, Sa: 391.
- DORINGER, P. ve PIORE, M. (1971). *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*. Lexington: Heath.
- EKİN, Nusret. (1995). *Kayıt Dışı Ekonomi*, Enformel İstihdam, İstanbul: İTO Yayınları.
- ERCAN, Fuat ve ÖZAR, Şemsa. (2000). Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye'de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış. *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sa: 86.
- Employment in Europe 2010. (2010). Brussels: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Employment Analysis Unit.
- Europe 2020. (2010). *Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*. Brussels: COM (2010) 2020.
- FINE, Ben. (1998). *Labour Market Theory: A Constructive Reassessment*. London: Routledge.
- FLANAGAN, Robert J., SMITH, Robert S. ve EHRENBURG, Ronald G. (1984). *Labor Economics and Labor Relations*. Glenview: Scott, Foresman and Company.
- GHOSE, Ajit K., MAJID, Nomaan ve ERNST, Christoph. (2010). *Küresel İstihdam Sorunu*. (Çev. Edt.: Ömer Faruk Çolak), Ankara: Efil Yayınevi.
- Global Employment Trends 2011. (2011). *Global Employment Trends 2011: The Challenge of Jobs Recovery*. Geneva: ILO Publication.
- Glosary-Employment. (05.04.2011). Erişim: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:Employment
- GÜNDOĞAN, Naci ve BIÇERLİ, M. Kemal. (2004). *Çalışma Ekonomisi*. Eskişehir: AÜ Yayın No: 1461.
- GÜRSEL, Seyfettin ve LEVENT Haluk. (2002). *Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İşsizlik*. İstanbul: TÜSİAD Yayın No: 2002/12-354.

- GÜRSEL, Seyfettin, LEVENT, H., İLKKARACAN, İ., ULUS, M., TAŞTI, E., SEZER, D., YÖRÜKOĞLU ERATAK, A., EZBERCİ, H. ve ORHAN, K. (2004). *Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik*. İstanbul: TÜSİAD Yayın No: 2004-11/381.
- GÜZEL, Serkan. (2008). *Çalışma Sosyolojisi: Modern İşgücünün Oluşumu*. İstanbul: Literatür.
- İŞKUR İstatistik Yıllığı 2008. (2009). Ankara: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Yayını.
- İŞKUR İstatistik Yıllığı 2009. (2010). Ankara: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Yayın No: 355.
- KUHN, Peter ve SKUTERUD, Mikal. (2000). Job Search Methods: Internet versus Traditional, *Monthly Labor Review*, Vol. 123, No: 10.
- LEVITAN, Sar A., MANGUM, Garth L. ve MARSHALL, Ray. (1972). *Human Resources and Labor Markets*. New York: Harper&Row Publishers.
- Lisbon European Council Presidency Conclusions. (2000). Erişim: http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm, 01.03.2011.
- LORDOĞLU, Kuvvet ve ÖZKAPLAN, Nurcan. (2003). *Çalışma İktisadı*. İstanbul: Der Yayınları.
- MAKOVSKAY, Natasha. (2008). The Internal Labour Market and Development of Human Capital. *Economics and Organization*, Vol. 5, No 2.
- McCONELL, Campbell R., BRUE, Stanley L. ve MACPHERSON, David A. (2003). *Contemporary Labor Economics*. Boston: McGraw-Hill.
- MEHMET, Özay ve KILIÇ, Cem. (2009). *Çalışma Ekonomisi Teorisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- MORGAN, Chester A. (1966). *Labor Economics*. Homewood: The Dorsey Press.
- ÖZGÜLER CANBEY, Verda. (2007). *İş Arama Teorisi, Sosyal Ağlar ve İnternet*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1728.
- İstatistik Göstergeler 1923-2009. (2010). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayın No: 3493.
- PIORE, Michael J. (1973). Fragments of a Sociological Theory of Wages. *American Economic Review*, Vol. 63, Issue 2.
- SLOMAN, John. (2003). *Makro İktisat*. (Çev.: Ahmet Çakmak), İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- RIMA, Ingrid H. (1981). *Labor Markets, Wages, and Employment*. New York: W.W. Norton&Company.
- Türkiye İstatistik Yıllığı 2009. (2010). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayın No: 3436.
- Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması. (2010). *Türkiye’de Doğurganlık, Üreme Sağlığı ve Yaşlılık, 2008 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması İleri Analiz Çalışması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK.
- UMEM. (2011). UMEM Beceri 10 Projesi İle İşsizliğin Ana Damarı Tıkanacak”, *Anahtar*, MPM Yayını, Yıl: 23, Sa: 265.
- ÜLGENER, Sabri F. (1991). *Milli Gelir, İstihdam ve Bütçeye*. 7 Basım, İstanbul: Der Yayınları.
- VARÇIN, Recep. (2004). *İstihdam ve İşgücü Piyasası Politikaları*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- YILDIRIM, Kemal ve DOĞAN, Karaman. (2003). *Makro Ekonomi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- ZAİM, Sabahaddin. (1997). *Çalışma Ekonomisi*. 10. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Endüstri ilişkileri kavramını tanımlayabilecek
- Endüstri ilişkileri sisteminin aktörlerini açıklayabilecek,
- Endüstri ilişkileri sisteminin gelişim basamaklarını açıklayabilecek,
- Türkiye’de sendikal gelişimin özgün yönlerini ve göstergeleri açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Endüstri ilişkileri
- Sendikacılık
- Sendikasız endüstri ilişkileri

İçindekiler

Endüstri İlişkileri ve Sendikacılık

GİRİŞ

Endüstri ilişkileri; diğer disiplinlerden etkilenen, onların bilgi ve araştırmalarından yararlanan disiplinler arası bir bilimdir. Endüstri ilişkileri, disiplinler arası bir nitelik taşımakla beraber sadece bu disiplinlerin birleşmesinden oluşan bir alan da değildir (Tokol, 2001:4; Boivin, 1989: 96). Endüstri ilişkileri daha önceden ortaya çıkmış bilim dallarıyla çakışsa da bunlardan hiçbiri tek başına endüstri ilişkilerinin incelediği konuları kapsamamaktadır. Toplu pazarlık, toplu pazarlığın yönetimi, uyuşmazlıkların çözümü, ücretlerin belirlenmesi, işçi ve işveren sendikaları, devletin çalışma hayatındaki yeri gibi birçok konuyu bir arada inceleyen tek bilim dalı endüstri ilişkileridir. Endüstri ilişkilerinin verilerinden yararlandığı bilim dalları arasında ekonomi, hukuk, tarih, siyaset bilimi, çalışma ekonomisi, sosyal politika, psikoloji, sosyoloji, işletme ve insan kaynakları yönetimi sayılabilir (Kochan, Katz, 1988: 2-3; Uçkan ve Kağnicioğlu, 2004: 8).

Bu ünite öncelikle endüstri ilişkileri kavramı üzerinde durulacak, daha sonra endüstri ilişkileri sisteminin aktörleri ele alınacaktır. Endüstri ilişkilerinin gösterdiği gelişimin aşamaları incelendikten sonra da sendikacılığın gelişimi ve Türkiye'deki sendikal göstergeler değerlendirilecektir.

ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ KAVRAMI

Endüstri ilişkileri kavramını tanımlamak.

Endüstri Devrimi sonrası yaşanan gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan **endüstri ilişkileri** kavramı, ilk kez 1912 yılında ABD'de Kongre'nin çalışma hayatına ilişkin kurduğu bir komisyonun adı olarak kullanılmıştır. İngiltere'de ise ilk kez 1926 yılında Ticaret Bakanlığı'nın bir araştırması kapsamında endüstri ilişkileri kavramı geçmiştir (Yıldırım, 1997: 23). Endüstri ilişkileri, kavram olarak oldukça eski olmakla beraber herkesçe kabul görmüş tek bir tanım ve kavram birliği yapmak güçtür. Genel olarak endüstri ilişkileri; sanayileşmenin bir ürünü olan, işçi ve işveren arasındaki bireysel ilişkilerden örgütlü taraflar arasındaki ilişkilere geçişle beraber ortaya çıkan, devletin az ya da çok müdahale ettiği, merkezinde bölüşüm ve çalışma koşullarının yer aldığı toplu pazarlıklara dayalı olan emek ve sermaye örgütleri arasındaki kurumsallaşmış ilişkiler anlamına gelmektedir (Çetik, Akkaya, 1999: 13; Uçkan ve Kağnicioğlu, 2004: 3).

Endüstri ilişkileri; işçi, işveren ve bunların örgütleri ile devlet arasında yaşanan üç taraflı bir ilişkiler bütünüdür ve çalışma yaşamına dair kuralların konmasında üç taraflı bir güç mücadelesi ve etkileşimdir.

Endüstri ilişkileri, günümüzde ücretlilerle işverenler arasında kurulan ve başat olan çalışma ilişkisini anlatan bir kavramdır. Tanımı gereği, her endüstri ilişkisi bir çalışma ilişkisidir; fakat her çalışma ilişkisi bir endüstri ilişkisi değildir. Endüstri ilişkileri, bu dar anlamli kullanımı yanında bir bilim dalı olarak da iş gücü içerisindeki ücretliler ve işverenler arasında kurulan ilişkiyi konu almaktadır (Makal, 1997: 33). Diğer taraftan, endüstri ilişkileri ve çalışma ilişkileri pratikte birbirinin yerine kullanılmakla beraber, ikisinin kapsamı aynı değildir. Endüstri ilişkileri daha geleneksel bir ifadedir ve imalat sektöründe sendikali olarak çalışan mavi yakalı işçileri kapsamaktadır. Çalışma ilişkileri ise genellikle sendikalaşma oranı düşük olan ve ticaret ile hizmet sektörlerinde çalışan beyaz yakalı işçilerin sayıca artmasıyla daha çok kullanılır hâle gelmiştir (Salamon, 1992: 29). Çalışma ilişkileri endüstri ilişkilerinden daha sonra ortaya çıkan bir kavramdır. Bunun en önemli nedeni endüstri ilişkilerinin Endüstri Devrimi'nin bir sonucu olarak sanayileşme ile birlikte ortaya çıkması; çalışma ilişkilerinin ise üretim, yönetim ve istihdam biçimlerinin dönüştüğü sanayi ötesi toplumların bir kavramı olmasıdır. Günümüzde endüstri ilişkilerinin bütün sektörlerdeki çalışma ilişkilerini hatta bireysel çalışma ilişkilerini de kapsayarak geniş anlamda ele alınması, iki kavramın aynı anlamda ve birbirinin yerine kullanılmasını getirmektedir (Uçkan ve Kağnıcıoğlu, 2004: 23).

SIRA SİZDE

Türkiye'de çalışma yaşamında endüstri ilişkilerinin genelde hangi kapsamda ele alındığını değerlendiriniz.

*John T. Dunlop
(1914-2003)*

Endüstri ilişkileri alanında farklı farklı kuramlaştırma çabaları bulunmaktadır. Bir grup yazar endüstri ilişkileri alanındaki yaklaşımları uyuşma, çatışma, toplumsal eylem, sistem kuramları ve çatışma kuramı ile açıklarken (Farnham & Pimlott, 1991: 1-20) bir başka yazar ise bu alanda rekabet eden 3 temel yaklaşım olduğunu ileri sürmektedir: Sistem yaklaşımı, kurumsal yaklaşım ve endüstriyel sosyoloji yaklaşımı (Makal, 1997: 73).

Endüstri ilişkileri teorisi Amerikalı iktisatçı **John T. Dunlop** tarafından geliştirilmiştir. Dunlop, endüstri ilişkileri sisteminin, toplumun ekonomik sisteminin bir parçası değil; fakat onun ayrı bir alt sistemi olduğunu ileri sürmüş ve kısmen ekonomik ve politik karar verme mekanizmaları ile ilişkili olarak ele almıştır. Dunlop için endüstri ilişkileri sistemi; belirli aktörlerden, çerçevelerden ve endüstri ilişkileri sistemini bütünleştiren ideolojiden ve iş yerindeki aktörlerin yönetilmesi için oluşturulan kurallar bütününden oluşmaktadır. Aktörler; yönetim hiyerarşisini ve temsilcilerini, işçiler ve temsilcilerini ve devlet yetkilileri gibi uzmanlaşmış üçüncü taraf kurumlarını içerir (Dunlop, 1958; Şenkal, 1999: 10).

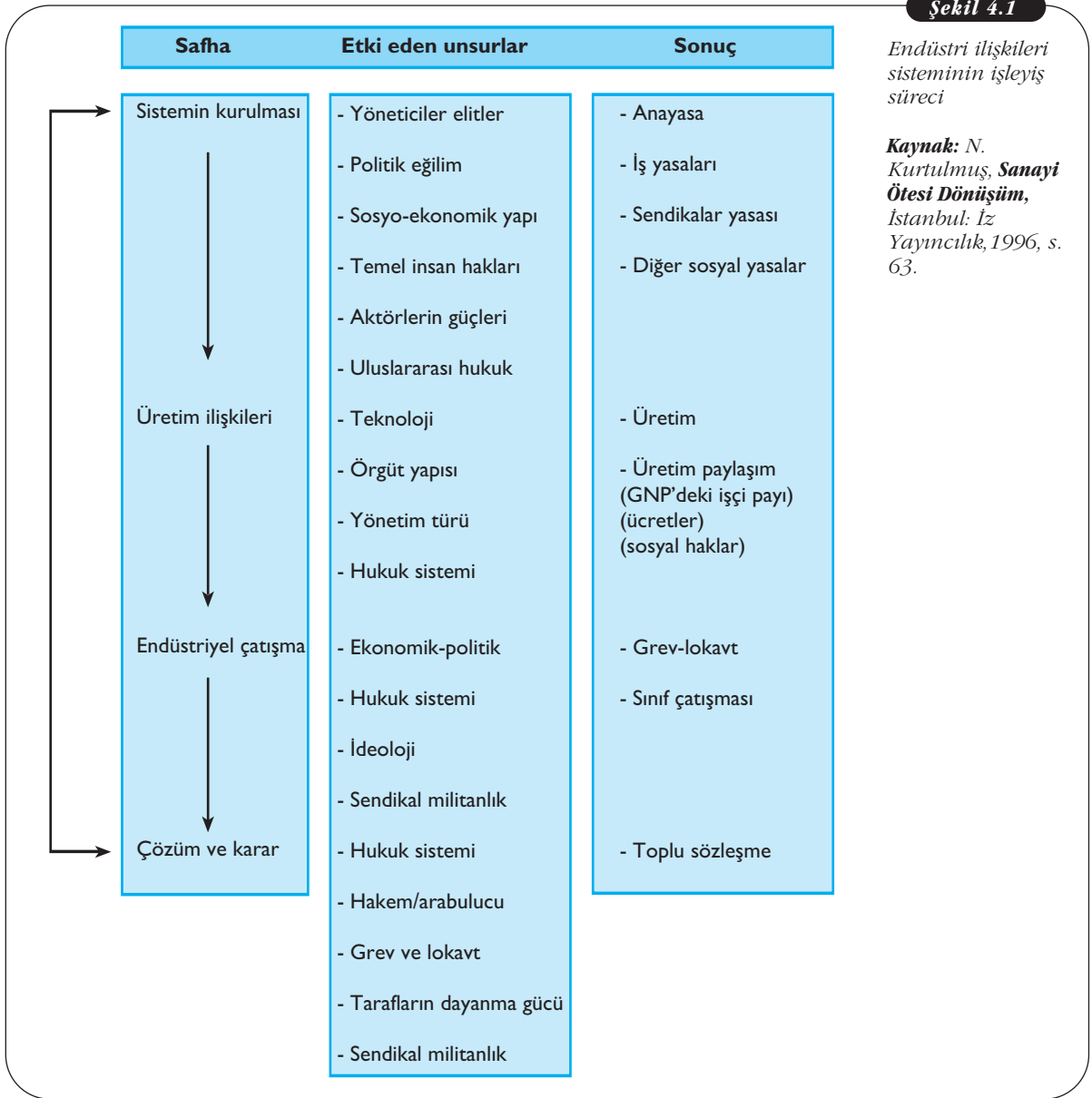
Oxford Okulu da endüstri ilişkileri sistemini bir kurallar sistemi olarak görür. Bu kurallar farklı şekillerde olabilirken yasal ve politik düzenlemelerde, sendika düzenlemelerinde, toplu anlaşmalarda, yönetim kararlarında, gelenek ve uygulamalarda görülür. Endüstri ilişkileri konusunda ilginç bir tanım Sir Arthur Conan Poyle tarafından yapılmıştır. Poyle'ye göre "endüstri ilişkilerini incelemek dedektif olmak gibidir, bilgiye sahip olmadan onu teorileştirmek en büyük hata olur" (Şenkal, 1999: 11).

Makro ölçekte bir ekonomik faaliyetler süreci; üretim girdilerinin bir araya getirilmesi, üretimin gerçekleştirilmesi ve bölüşüm olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Bir sosyo-ekonomik süreç olarak endüstri ilişkileri sistemi de üç aşamayı içeren bir işleyişe sahiptir. Fakat bu süreç içindeki tarafların çelişen çıkarlara sahip olması, bölüşüm aşamasını sorunlu hâle getirmektedir. Bu nedenle, endüstri ilişkilerinin işleyişi sürecinde endüstriyel çatışma, zaman zaman bölüşümü gerçekleştirme yolunda aşılması zorunlu bir safha olarak karşımıza çıkmaktadır. Şekilde endüstri ilişkilerini oluşturan safhalarla her bir safhaya etki eden unsurlar ve bunların sonuçları gösterilmektedir (Kurtulmuş, 1996: 63).

Şekil 4.1

Endüstri ilişkileri sisteminin işleyiş süreci

Kaynak: N. Kurtulmuş, *Sanayi Ötesi Dönüşüm*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, s. 63.

ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİNİN AKTÖRLERİ

Endüstri ilişkileri sisteminin aktörlerini açıklamak.

Endüstri ilişkilerinin üç temel aktörü; işçiler ve örgütleri, işverenler ve örgütleri, devlettir.

Endüstri ilişkileri sisteminin dinamik bir yapıya sahip olması, zamanla bir başkalaşımı da getirmiştir; fakat sistemi meydana getiren aktörler hiçbir zaman değişmemiştir. İşçi, işveren ve devlet'in rollerinde zamanla bir değişim olsa da sistem hep bu üçlüden oluşmuştur. Dunlop'a göre de "endüstri ilişkileri sistemi aile yapısının ve politik yapının dışında işçi, işveren ve yöneticiler arasında belirlenmektedir" (Dunlop, 1986: 154; Şenkal, 1999: 17).

İşçiler ve Örgütleri

Endüstri ilişkileri sisteminin başlıca aktörleri olan işçiler, endüstri ilişkilerinin kolektif ilişkiler temeline dayanması nedeniyle sistemde ağırlıklı olarak sendikalar tarafından temsil edilmektedirler. İşçiler, verimlilik ve iş gücü maliyetleri açısından bir taraftan işverenleri etkilerken istek ve beklentileriyle de sendikaların taleplerini şekillendirerek gelişimine katkıda bulunmaktadır. Sendikalar da örgütledikleri işgücünün temsilcisi olarak gerek toplu pazarlıklar gerekse yasama organı yoluyla işveren ve devletle birlikte çalışma koşullarının belirlenmesinde söz sahibi olmaktadır. Üretim ve yönetim tekniklerinde ve istihdam biçimlerinde meydana gelen değişim yanında teknolojinin gelişimi, işçilerin bireysel olarak endüstri ilişkilerinin bir aktörü olma kapasitesini artırmaktadır. Diğer taraftan yaşanan bu gelişmeler, sendikaların endüstri ilişkileri sisteminde yerine getirdiği rolün önemini azaltmakla beraber ortadan kaldırmamıştır (Uçkan ve Kağnıcıoğlu, 2004: 6).

İşverenler ve Örgütleri

İşveren, genel anlamda işçi çalıştıran ve karşılığında ücret ödemek zorunda olan kişi olarak tanımlanır. Endüstri ilişkileri bağlamında işveren ise çalışma koşullarının oluşmasında işçi sendikalarıyla pazarlık yapan, çalışma hayatına yönelik yasal düzenlemelerin hazırlanmasında devlete baskı yaparak kendi çıkarını gözetken kişidir. Endüstri ilişkileri sisteminde işverenler, işçi sendikaları ve devletle çeşitli kurumsal mekanizmalar içinde hem iş birliği hem de bir mücadele içindedirler (Uçkan ve Kağnıcıoğlu, 2004: 6). Sanayileşmenin ilk dönemlerinden itibaren işverenler, işçilere ve işçi örgütlerine karşı sert bir yaklaşım sergileyerek işçilerin örgütlenmesini engellemek için her yola başvurmuşlardır. İşverenlerin işçilere karşı tavırları, ilk işçi hareketlerinin başladığı 19. yüzyıl başlarında başlamış ve bu tutum günümüze kadar sürmüştür (Şenkal, 1999: 19).

İşveren sendikaları, gerek işlevleri gerekse amaçları bakımından kapitalist ve karma ekonomik sistemler içinde ortaya çıkmış, endüstri toplumlarına özgü kuruluşlardır. İşveren sendikaları veya birliklerinin başlıca amacı; üye işverenlerin çıkarlarını işçi sendikaları, yasama ve yürütme organları önünde korumaktır (Esin, 1974: 40; Şenkal, 1999: 19-20). İşçilere göre daha geç örgütlenen işverenlerin sendikalaşma oranı da işçilere göre düşüktür. Bunun en temel sebebi, işverenlerin endüstri ilişkileri sistemi içinde sendikal örgütlenmeye ihtiyaç duymaksızın mücadele edebilme gücüne sahip olmalarıdır.

Devlet

Devlet, endüstri ilişkileri sisteminde işçi ve işverenin yanında üçüncü bir aktör olarak daha çok denge ve uzlaşma sağlama niteliğiyle yerini almaktadır. Devletin çalışma yaşamındaki en temel rolü, çalışma yaşamına yönelik yasal düzenlemeleri hazırlamaktır. Bu rolünün yanında kamu işletmelerinde devletin kendisi de işveren olarak yer alabilmektedir. Devlet, bir taraftan işveren olarak yaptığı yatırımlarla istihdam olanaklarını artırıcı bir etki yaparken diğer taraftan devletin kamu kesiminde yaptığı toplu sözleşmeler ve bu sözleşmelerle getirilen çalışma koşulları özel sektörde toplu sözleşmeleri etkilemektedir. Devletin çalışma ilişkilerinde yerine getirdiği bir başka rol ise toplu iş uyuşmazlıklarında uzlaştırıcılık rolüdür. Ekonomik ve toplumsal gerekliliklere bağlı olarak devlet çalışma ilişkilerinin tarafları arasında dengeleyici bir rol üstlenerek, iş uyuşmazlıklarının barışçıl yoldan çözümlenmesine katkıda bulunmaktadır (Koray, 2000: 67-68). Fakat devletin ekonomik yaşamdaki rolünün ve etkinliğinin giderek azalmasıyla beraber, endüstri ilişkilerindeki rolü de değişerek denge unsuru olma özelliğini giderek kaybetmektedir (Uçkan ve Kağnıcıoğlu, 2004: 7).

ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİNİN GELİŞME AŞAMALARI

Endüstri ilişkileri sisteminin gelişim basamaklarını açıklamak.

Başlangıcından günümüze kadar endüstri ilişkilerinin gelişim sürecinde ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik faktörler etkili olmuştur. Fakat bu faktörlerin etkisine bağlı olarak endüstri ilişkilerini şekillendiren temel aktör devlettir. Devletin müdahalelerine, bu müdahalelerin boyutlarına ve özelliklerine bağlı olarak endüstri ilişkilerinin aktörlerinin çıkarları belirlenmekte ve endüstri ilişkileri yeniden yapılanmaktadır. Devletin rolüne ve amaçlarına bağlı olarak endüstri ilişkileri sisteminin gelişim süreci dört aşamada incelenecektir.

Devletin rolü ve amaçları doğrultusunda endüstri ilişkilerinin geçirdiği dönemler; kitle üretim dönemi, müdahaleci dönem, liberal dönem ve sendikası endüstri ilişkileri dönemidir.

Kitle Üretim Dönemi

Kitle üretim dönemi, sanayileşmenin ilk dönemlerine karşılık gelen başlangıç dönemini kapsamaktadır. Bu dönem içinde toplu sözleşme ve örgütsel anlamda güçlü ve etkin sendikalar yoktu; İşçi ve işveren arasında günümüzdeki anlamıyla bir akit anlayışı yoktu, çünkü bu dönemde toplu pazarlık gelişmediği gibi işçiler de henüz çok zayıftı. Makinelerin üretimde kullanımının yaygınlaşmasını; uzun çalışma saatleri, düşük ücretler ve işsizlik izlemiştir. Tüm bu gelişmeler, işçi sınıfının işveren karşısında zayıf kalmasına meydan vermiştir. Üstelik Endüstri Devrimi sonrasında hakim olan yeni felsefeye göre hükümet, iktisadi hayattan kaçınarak genel refahın oluşmasına hizmet etmiş olacaktı. Bu liberal düşünce biçimi, endüstri ilişkileri sistemi içinde devletin dışlanmasına neden olmuştur (Şenkal, 1999: 23).

Müdahaleci Dönem

Devletin iktisadi hayata müdahale etmemesi gerektiği fikri 1930'lara kadar geçerli olmuştur. Fakat bireye değer verirken bireyler arası ilişkilere ve eşitsizliklere seyirci kalan liberal devlet anlayışı, endüstrileşmeyle ortaya çıkan sorunları ve sınıfsal ayrımları önlememiş, aksine daha da artırmıştır. Çalışma yaşamındaki sorunlar ve işsiz kalan yığınlar sağlıksız bir toplum yapısına yol açmıştır (Koray, 2000: 51; Uçkan ve Kağnıcıoğlu, 2004: 71). 1930'lu yıllarda sendikalar, çağdaş toplumların ekonomi politikalarını belirleyecek fikirlere kaynaklık etmişlerdir. Çoğu sendika 1929 krizinden sonra ekonomik krizlere karşı kitle üretimini artıracak Keynesyen politikaları, belki Keynesten biraz önce savunmuşlardır. Devletin müdahaleci anlayışıyla paralellik gösteren bu yaklaşım, sendikaların ekonomik politikalarının belirlenmesindeki rollerini de artırmıştır (Delican, 1995: 75; Şenkal, 1999: 24).

Liberal Dönem

Keynesyen ekonomik politikalarla tam istihdamın hedeflendiği, refah devleti politikalarıyla ücretlilere belirli bir ekonomik güvence sağlandığı ve çoğulcu demokrasi uygulamaları içinde sendikaların örgütlenme ve etkinlik alanının genişlediği bu dönem; endüstri ilişkileri açısından "altın çağ" olarak nitelendirilmektedir (Koray, 2000: 65; Koray, 1994: 66; Uçkan ve Kağnıcıoğlu, 2004: 73). Bu dönemde sosyal devlet anlayışı ön plana çıkmıştır. Devlet; eğitim, sağlık, sosyal konut, sosyal güvenlik yardımı gibi toplumun geniş kesimlerinin refahını ilgilendiren kamusal hizmetleri de üstlenmiştir (Güven, 2001: 81; Şenkal, 1999: 24). Başlangıçta yasal düzenlemelere ağırlık veren devlet, zaman içinde enflasyon, işsizlik gibi sorunlar karşısında yeni stratejiler geliştirmek ve bu nedenle endüstri ilişkilerine müdahale etmek gereğini duymuştur (Koray, 1994: 66; Uçkan ve Kağnıcıoğlu, 2004: 73).

Sendikası Endüstri İlişkileri

1970 sonrası küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan en önemli gelişme, neo-liberal akımların güç kazanmaları olurken sendikalar için de yeni oluşumlar ve senaryolar ortaya çıkmıştır. Bu yeni gelişmeler, endüstri ilişkileri sisteminde ortaya çıkacak olan yeni sistemin ne gibi bir yapıya kavuşacağına ilişkindir. Bu senaryolar içinde en önemlisi, sendikaların etkinliğinin giderek azalacağı yönündeki görüşlerdir. İleride sendikalar zayıf da olsa varlıklarını devam ettirememeleri durumunda inisiyatifin tamamen yönetime geçmesiyle sendikası bir endüstri ilişkileri sistemi gelişme ihtimali vardır.

Sendikası endüstri ilişkileri sistemi, özellikle 1970'lerden sonra başlayan post-endüstriyel dönüşüm sonrası gündeme gelmiştir. Hatta ABD'de sendikası sistemin daha erken ortaya çıktığı da söylenebilir. Bu dönemin en önemli özelliği bireyi ön plana çıkaran bir anlayış içinde olmasıdır. Sistem, gözü kapalı talimatlar alan ve bunları uygulayan çalışanlar yerine analiz eden, geliştiren, katılımcı ve sorumluluk alan bireyi istemektedir. Özellikle bu dönemden sonra birçok işletmenin sendikaya karşı cephe alarak sendikayı dışladığı, sendikası bir yapı kazandığı görülmektedir (Anıl, 1985: 396-400; Şenkal, 1999: 25). Örneğin İngiltere'de işgücünün çoğunluğu (6/10'dan fazlası) hâlen sendikaya bağlı değildir. Bazı sektörlerde sendika üyesi olmayan fakat sendika tarafından korunan işçiler (free-rider) varken diğerlerinde ise, daha çok özel hizmet sektöründe, sendika üyeliği çok azdır. Sendikası iş yeri analizleri, ödeme ve şartların belirlenmesi ve işte emeğin yönlendirilmesinin sadece toplu sözleşme aracılığıyla olmadığını gösterir. Sendikası firmalardaki çalışma ilişkilerinin özelliği, onların yüksek düzeyde personelleşmiş yapısıdır (Şenkal, 1999: 41).

Tablo 4.1

Sendikalı ve sendikası firmalar arasındaki farklılıkların karşılaştırılması

Kaynak: Rubery, J. *Flexibility of Labor Costs in Non-Union Firms* (Ed: Tarling R), AP Academic Press, 1987; Şenkal, A. *Sendikası Endüstri İlişkileri (Genel Olarak Dünya'da ve Türkiye'de)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 189.

	Sendikalı		Sendikası	
	Büyük	Küçük	Büyük	Küçük
Ödeme sistemi	Biçimsel (formel) sistem	Endüstri anlaşması	Biçimsel sistem	Enformel
Ödeme farklılıkları	Sürekli ve yoğun ödeme hiyerarşisi, çok azı endüstri asgarisinde	Görece sürekli	Geniş farklılıklar, çoğu endüstri asgarisinde	Süresiz, dar ödeme farklılıkları, minimum oran endüstri asgarisinin genelinde altındadır
Sağlık giderleri ve emeklilik aylığı	Yaygın, takdire bağlı değil	Emekli aylığı yaygın değil, sağlık giderleri sadece anahtar personel için	Yaygın fakat genelde belli özel grupla sınırlandırılmış	Emekli aylığı yaygın değil, sağlık giderleri anahtar personel için
Tatiller	Endüstri standardında veya daha iyi	Endüstri standardında	Endüstri standardı veya daha düşük	Genellikle endüstri standardının altında
İş garantisi	Endüstri veya yerel düzeyde toplu anlaşma	Endüstri anlaşması /yasal tedbirler	Hiçbiri (sadece yasal tedbirler)	Hiçbiri (sadece yasal önlemler)
Anlaşmalar	Formel/enformel ilişkilerle	Endüstri anlaşması/enformel anlaşma	Yönetimce belirlenir	Yönetimce belirlenir
Yetiştirme sistemleri	Formel (devlet programlarıyla ilişkili)	Yetiştirilmiş işçiler alınır	Formel (devlet programlarıyla ilişkili)	Dışta yetiştirilmiş elemanlar alınır veya enformel/firmaya özel yetiştirme programı

SENDİKACILIĞA GENEL BİR BAKIŞ

Sendika kavramı, ilk kez İngiltere’de bir şehir veya bölgede işçilerin genel çıkarlarını korumak için kalfalar arasında kurulup geliştirilen dostluk örgütlerinin ortak eylemlerini anlatmak için kullanılmıştır. İngiltere, ABD, Almanya gibi bazı ülkelerde sendika kavramı, yalnızca işçi örgütlerini ifade ederken, Fransa ve Türkiye gibi bazı ülkelerde hem işçi hem de işveren örgütlerine karşılık gelmektedir. Sendikaların evrensel temelde birtakım ortak özellikleri şöyle sıralanabilir: Sendikalar; a) mücadele örgütleridir, b) meslek örgütleridir, c) sınıf örgütleridir, d) demokratik örgütlerdir, e) kitle örgütleridir, f) çalışma hayatında ve ekonomik ilişkilerde barışı ve istikrarı sağlayan örgütlerdir, g) adil ve hakça bir gelir dağılımını sağlayan örgütlerdir (Uçkan ve Kağnıcıoğlu, 2004: 93, 95-96).

Sendikaların sivil toplum örgütü olmadıklarına dair görüşler ileri sürülse de devlete karşı özerk olmaları, gönüllülük esasına dayalı olarak kurulmaları, üyeleri tarafından kendi çıkarlarını korumak üzere kurulmuş olmaları ve baskı grubu olmaları gibi nitelikleri dikkate alındığında sivil toplum örgütleri olduğu ileri sürülebilir (Yorgun, 2007: 44).

XX. yüzyılın son çeyreğine kadar en etkili sivil örgütler olan sendikalar, işçi hareketinden doğmuş, daha sonra işveren ve memurlar için de vazgeçilmez örgütler hâline gelmiştir; Sendikaların demokrasilerin başlıca örgütleri olması ve kitlesel üretime paralel olarak kitlesel çalışmanın düzenlenmesinde gerekli olması, onların 90’lı yıllara kadar yerini korumalarını sağlamıştır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde önemli fonksiyonları olan, adeta gizli savaş aracı olarak kullanılan sendikalar; zaman zaman rejimlerin koruyucusu olurken bazen de rejimleri değiştiren en önemli sivil güç hâline gelmişlerdir (Yorgun, 2007: 45).

Bütün Batılı ülkeler için genelleme yapmak mümkün değilse de sendikaların özellikle 90’lı yıllardan sonra üye kaybına uğradığı ve sendikalaşma oranları konusunda farklı eğilimlerin de olduğu dikkat çekmeye başlamıştır. Örneğin İngiltere, Fransa, Portekiz, ABD’de sendikalarda üye sayılarında keskin bir düşüş kaydedilirken Avustralya, Almanya, Japonya, Danimarka ve İspanya gibi pek çok gelişmiş ülkede bu oranların kendini koruduğu; diğer taraftan Kanada, Finlandiya, Norveç ve İsveç gibi ülkelerde oranların arttığı görülmüştür (Çelik, 2004: 1).

Sendikaların üye kaybında kısmen küreselleşme kısmen de küreselleşme dışında birtakım gelişmelerin rol oynadığı belirtilmektedir (Tokol, 2000: 141). II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik gelişmeler, üretim yöntemlerindeki değişimler, yeni teknolojiler, devletin rolündeki değişim, işverenlerin yönetim yaklaşımlarındaki farklılıklar, istihdamın sektörel dağılımındaki gelişmeler, standart dışı çalışmanın yaygınlaşması gibi istihdam yapısında meydana gelen değişimler, kadın işgücünün artışı, genç işgücünün artan önemi, işgücünün daha nitelikli olması yolundaki değişimler gibi işgücünün yapısındaki değişimlerin sendikalar üzerinde etkili olduğu söylenebilir (Selamoğlu, 1995: 1; Tokol, 2000: 141). Sendikaların üye sayılarında yaşanan bu düşüş karşısında hizmet çeşitlendirmesi, üyelerine giderek

Resim 4.1

Sendikalar çalışanların sosyal, ekonomik ve siyasal haklarını güvence altına alan kuruluşlardır.

Kaynak:

<http://www.mailce.com/wp-content/uploads/sendika.jpg>
(Tarih:30.3.2011)

1990’lı yıllardan sonra gelişmiş ülkelerin bir kısmında sendikalar üye kaybederken ve sendikalaşma oranı düşerken Kanada, Finlandiya, Norveç ve İsveç gibi ülkelerde sendikalaşma oranları artış göstermiştir.

yeni birtakım hizmetler sunması; kadınlar, gençler, atipik çalışanlar, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler ve hizmet sektörüne yönelmesi önerilmektedir (Tokol, 2000: 141).

INTERNET

1919 yılında kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü ILO insan haklarının, sosyal adaletin ve çalışma haklarının iyileştirilmesi için çalışan bir Birleşmiş Milletler ihtisas kuruluşudur. Türkiye ILO'ya 1932 yılında üye olmuştur. ILO Ankara Ofisi ise 1976 yılında açılmıştır. ILO Ankara Ofisi ILO'yu Türkiye'de temsil etmeyi, Türkiye'de uluslararası çalışma standartlarının uygulanmasını izlemeyi, teknik iş birliği program ve projelerini uygulamayı, Türkiye hakkında veri toplamayı ve toplanan verileri değerlendirmeyi ve Enformasyon Merkezi aracılığıyla kamuoyuna ILO yayın, belge ve dokümanlarını sunmayı, yayın satış programını yürütmeyi hedeflemektedir (<http://www.ilo.org>).

Sendikacılıkla ilgili olarak işveren güdümlü sendikacılığı ifade eden yaklaşım *sarı sendikacılıktır*. İşçi hareketinin simgesel rengi 19. yy.ın ortalarından itibaren “kırmızı” olmuştur. 19. yy. boyunca işçi grevlerinde, mitinglerinde, ayaklanmalarda işçiler çoğunlukla kırmızı gömlekler giyip kırmızı pankart ve bayraklar taşımışlardır. Daha sonraki dönemlerde, 1917 Rus Bolşevik Devrimi'nden sonra kırmızı renk devrimci işçi hareketinin rengi ve simgesi hâline gelmiştir. Tarihçi Pierre Brizan'a göre “sarı sendika” veya “sarı sendikacılık” terimi ilk kez 1899'da Fransa'da kullanılmıştır. 1890'ların başından itibaren Fransa'nın özellikle kuzey bölgelerindeki maden ocaklarında bir grev dalgası baş göstermiştir. Madencilerin grevleri zamanla diğer bölgelere yayılmıştır. Eylül 1899'da Creusot'daki Schneider metalurji işletmelerinde, grevdeki işçilerin sendikalarının işverence tanınması konusunda anlaşmazlık çıkınca Creusot'un grevci işçileri ve işvereni, başbakana müracaat ederek arabuluculuk istemiştir. Bakanlar Kurulu, 7 Ekim 1899'da sendikanın tanınmasına; ancak üyeliğin özgür bırakılmasına, zorlama yapılmamasına karar vermiş ve bu karar taraflarca kabul edildiğinde grev sona ermiştir. Grevin hemen ardından, iş yerinde işçilerin kurdukları sendikanın resmen tanınmasından sonra, Creusot'daki Schneider demir-çelik işletmeleri işvereni kendine yakın ve greve katılmamış işçilere yeni bir sendika kurmuştur. Bu yeni sendika, cephesi sarı boyalı bir salonda toplandığı için, işçiler arasında “sarı sendika” olarak anılmaya başlamıştır. Daha sonra saflarında işveren temsilcilerine de resmen yer veren bir sendikalaşma modeli ortaya çıkmıştır. 1902 yılında “sarı” adını benimsemiş sendikaların ulusal kongresi; Paris'te, kendilerinin verdikleri bilgilere göre, 200 bin üyeyi temsilen toplanmıştır. 1901 yılından itibaren yayımlanan İşçi Birliği ve Sarı adlı bir de yayınları vardı. 20 yy.ın ilk çeyreğinden sonra dünyada işçi ve sendika hareketinin gelişmesinde motor gücün sınıfsal ve sosyalist bir öz kazanmasıyla işçi hareketinin gelişkin olduğu bütün ülkelere “sarı sendika” veya “sarı sendikacılık”, işçi hareketi içinde kötüleyici bir anlam kazanmış ve işveren yanlısı bir anlayışın ifadesi hâline gelmiştir (Brizan, 1977; Weill, 1905).

Türkiye'de sendikacılığı daha iyi anlayabilmek için sendikacılığın tarihsel gelişimine ve bugünkü durumuna biraz daha ayrıntılı bakılmasında fayda vardır. Tarihsel süreçte değinmeden önce bir konuyu hatırlatmakta fayda vardır. Bu ünite konusu itibarıyla endüstriyel kuruluşlarda sendikacılığı ele aldığı için Kamu Sen, KESK ve Memur Sen gibi memur sendikaları kapsam dışında bırakılmıştır.

TÜRKİYE'DE SENDİKACILIK VE SENDİKAL GÖSTERGELER

Türkiye'de sendikal gelişimin özgün yönlerini ve göstergeleri açıklamak.

Türkiye'de Sendikacılığın Kısa Tarihçesi

Türkiye'de işçi sendikacılığının tarihsel gelişimi dört temel dönem içinde incelenebilir. Bunlar; cemiyetler dönemi (1923-1946), kuruluş dönemi (1946-1960), gelişme dönemi (1960-1980) ve değişen koşullarda sendikacılık dönemi (1980'den günümüze kadar)'dır (Mahiroğulları, 2005).

Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılında Anadolu'nun sosyo-ekonomik yapısı henüz güçlü bir işçi-işveren kesiminin ortaya çıkmasına uygun değildi. O dönemde toplumdaki en önemli güçler bürokrasi ve toprak sahibi eşraftı. Diğer yandan İzmir ve İstanbul gibi Batı ekonomileriyle bütünleşmiş liman şehirlerinde küçük bir işçi-işveren çekirdeğinin varlığından bahsedilebilir. Bunun dışında işveren- girişimci kesimini geliştirecek girişimci grubu çok zayıf görünmektedir (Esin, 1974: 102-103). Türkiye'de sendikacılığın cemiyetler dönemi olarak anılan dönemde yani 1923- 1946 yılları arasında ekonomik, siyasal, hukuki ve sosyal koşullar sendikaların gelişmesine uygun bir ortamın oluşumunu engellemiştir. Sanayileşmenin temel hedef olarak belirlendiği Cumhuriyet'in ilk yıllarında dış borçlar sorunu ve eski gümrük rejimi, sanayileşmeyi olumsuz yönde etkilemiştir. 1923 sonrasındaki dönemde işçi örgütlenmelerinin yasal dayanaklarını 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ve örgütlenme hakkını tanıyan 1924 tarihli Anayasa oluşturmuştur. Ta'til-i Eşgal Kanunu, Takrir-i Sükun ve Cemiyetler Kanunu sendikacılığın gelişimini uzun süre olumsuz etkileyen yasal düzenlemeler olmuştur. Bu dönemdeki tek parti rejiminin sendikacılıkla ilgili kısıtlayıcı tasarrufları, rejimin çoğulcu boyut kazandığı çok partili döneme kadar devam etmiştir (Mahiroğulları, 2005: 18, 25, 29).

Türkiye'de sendikacılığın kuruluş dönemi olarak anılan dönemde yani 1946-1960 yılları arasında, ekonomide 1946'da başlayan liberalleşme/dışa açılma politikaları Demokrat Parti'nin 1950'de tek başına iktidara gelmesiyle daha da yoğunlaşmıştır (Mahiroğulları, 2005: 47). 1950'ler, sendika hareketinin gelişimi sürecinde çok önemli yıllar olmuştur. Türkiye'de işçi sınıfının doğuşu, ilk işçi örgütlenmeleri, ilk grevler, direnişler çok daha eski yıllara tarihlense de Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluşu sürecini izleyen 30'lu yılların başlarından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönem, işçilerin ve solun baskı altında tutulduğu bir dönem olmuştur. 1946'da sınıf esasına göre cemiyet kurma yasağının kaldırılmasıyla birlikte çoğunlukla da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) ve Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) tarafından pek çok sendika kurulmuştur. Fakat daha sonra bu gelişim durdurulmuş, TSEKP ve TSP ile birlikte bu partilerin örgütlediği sendikalar aynı yılın sonlarında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı kararıyla kapatılmış, ancak birkaç ay sürebilen sol çizgideki "46 Sendikacılığı" dönemi noktalanmıştır. İzleyen yılda DP'nin iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) desteğinde 47 sendikaları örgütlenmiştir. 40'ların sonlarında ve 50'lerde, özellikle kamuda; demir yolu yapım ve taşımacılığında, bayındırlık işlerinde, Sümerbank'a ait tekstil ve kağıt fabrikalarında, madencilikte, tütünde, devlet tekelinin olduğu enerji, haberleşme, milli savunma işkollarında irili ufaklı sendikalar kurulmuştur. Demokrat Parti'nin (DP) kurulmasının ardından CHP-DP arasında sendika örgütlenme ve sendikaları kendi etki alanları içinde tutabilme kavgası, 1950 genel seçimlerinde DP'nin iktidara gelmesiyle büyümüştür. 47 sendikalarının siyasetle ilişkisi, bu kavga içinde şekillenirken burada ortaya çıkan siyaset değil vesayettir (Çelik, 2010).

Kamuya yönelik hizmetlerde sendikalaşmayı yasaklayan Ta'til-i Eşgal Kanunu, Yeni İş Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1937 tarihine kadar uygulamada kalmıştır (Mahiroğulları, 2005: 29).

1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nda değişiklik yapılarak sınıf esasına göre cemiyetler kurulması üzerindeki yasağın kaldırılmasıyla birlikte "46 Sendikacılığı" olarak bilinen kısa ama sendika hareketi üzerindeki etkileri derin olan bir dönem yaşanmıştır.

DİKKAT

Türkiye’de sendikacılık ile ilgili daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak için Aziz Çelik’in (“Vesayet-ten Siyasete Türkiye’de Sendikacılık (1946-1967)” İstanbul: İletişim Yayınları, 2010) kitabına bakınız.

Türkiye’nin ilk Sendika Kanunu 20 Şubat 1947 tarihli ve 5018 sayılı “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun” adıyla çıkmıştır. Bu Kanun, Türkiye çalışma yaşamında bireysel ilişkilerden toplu ilişkiler düzenine, “sendika yasağı” rejiminden Cemiyetler Kanunu ile başlayan “sendika özgürlüğü” ve “sendika hakkı” rejimine geçişi sağlayan ilk yasal düzenleme olmuştur. Bu Kanun 13 madde ve geçici bir maddeden oluşmuştur. Türk sendikacılığının güçlü merkezî yapıya kavuşması, 1952’de 10 sendikal üst örgütün bir araya gelerek kurduğu Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) ile gerçekleşmiştir. Ülkenin ekonomik yapısının hâlâ tarıma dayanması, sanayileşme hamlesinin belli bir yol kat edememesi ve işçi sayısının nitelik ve nicelik bakımından istenen düzeye ulaşamaması; sendikacılığın kuruluş dönemi olan 1946-1960 döneminde sendikalaşmayı olumsuz etkileyen unsurlar olmuştur. Bu etkenlerin yanında grevli toplu pazarlık hakkının olmayışı, işverenlerin tutumu ve sendikaların mali güçlükleri de sayılabilir (Mahiroğulları, 2005: 58, 82, 95).

Türkiye’de sendikacılığın kişilik kazanma ve gelişme dönemi olarak anılan 1960- 1980 yıllarının ekonomik açıdan en belirgin özelliği, kalkınmada planlı döneme geçilmiş olmasıdır. 1950’lerin ortalarından itibaren DP iktidarının başlattığı “ithal ikameci” politikalar, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) örgütünün kurulmasıyla 1963 sonrası “İthal İkameci Planlı Kalkınma Dönemi” olarak 1980’lerin başlarına kadar devam etmiştir. 1960-1980 yılları arasında 1961 Anayasası’nın getirdiği özgürlük ortamında sağ ve sol ideolojiler gelişme fırsatı bulmuş, 1970’li yılların başından itibaren şiddete dayalı toplumsal olaylarda giderek artışlar yaşanmıştır (Mahiroğulları, 2005: 124, 126).

Türkiye’de Sendikal Gösterge ve Nitelikler

Türkiye’de işçi hareketinin gelişimi, Batı işçi hareketinin gelişimini kronolojik olarak geriden izlemiştir. Türkiye işçi hareketi, doğuş ve gelişme sürecinin her basamağında bir örnek ve sürekli etki kaynağı olarak Batı işçi hareketini bulmuştur (Işıklı, 2003: 49). Türkiye’de sendikal hakların kazanılması için Batılı anlamda bir işçi hareketi yaşanmamış ve sendikalar daha başlangıçta “düzen içi” (Dumanlı, 1997: 59) örgütler olarak doğmuş ve gelişmiştir. Dolayısıyla Türkiye’de sendikacılığın doğuşu anlamında kendine özgü bir örgütlenme modeli ve örgütlenme stratejileri olmamıştır (Mahiroğulları, 2000: 6). Günümüzde sendikaların örgütlenme modeli, iş kolu sendikaları; üst örgütlenme modeli ise konfederasyonlardır. Ancak 1983 yılında çıkarılan 2821 sayılı Sendikalar Kanunu’na kadar geçen dönem içinde iş kolu sendikaları ve konfederasyonlar dışında, iş yeri ve meslek sendikalarından başlayarak birlikler ve federasyonlara doğru genişleyen çeşitli düzeylerde taban ve üst örgütlenme modelleri görülmüştür (Uçkan, 2002: 61).

Sendika üye sayıları ve sendikalaşma oranları; sosyal aktörler, karar verici siyasiler ve bilimsel araştırma yapanlar için çok önemli istatistiklerdir. Bu veriler ışığında sendikalar yönlerini ve politikalarını tespit ederlerken karar organlarında yer alan siyasiler sosyal politikalarını oluştururlar ve bilimsel araştırma yapanlar ise bilimsel faaliyetlerini yürütürler (Çelik, 2006: 12). Sendikalaşma oranı, bir ülkede sendikacılıkla ilgili olarak dikkate alınacak en önemli göstergelerden biridir. Tür-

Türkiye’de Batılı anlamda bir işçi hareketi yaşanmamış ve sonra da sendikacılığın doğuşu anlamında özgün bir örgütlenme modeli ve stratejisi gelişmemiştir.

kiye’de sendikalı işçi sayısı ve sendikalaşma oranları 2821 sayılı Yasa’nın yürürlüğe girmesi ile beraber Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nca yılda iki kez yayınlanan istatistiklerle belirlenmektedir. Bu istatistiki bilgiler, 1980 öncesi döneme göre daha tutarlı görülmekle beraber sendikalı işçi sayısını tam olarak yansıtmamaktadır. Bunun nedenleri arasında istatistiklerin ilk düzenlenişi sırasında birçok sendikanın kendilerine üye olmayanları listelerine alması, kayıtların ciddi bir denetimden geçirilmeden bakanlık kayıtlarına işlenmesi ve işverenlerin yükümlülüklerini yerine getirmemeleri sıralanabilir (Tokol, 1997: 268-269). İzleyen yıllarda işsiz kalanların sendikaya üyeliklerinin devam etmesi, aynı iş kolunda iki ayrı iş yerinde birden fazla sendikaya üye olunması hâlinin tespit edilememesi, üyelikten çekilen işçinin sendika üyeliğinin bir süre daha devam etmesi, emeklilik ve ölüm hâllerinin bildirilmemesi; istatistiklerin gerçeği yansıtmamasının önünde duran engellerdir (Tokol, 1994: 122).

Dönemler	Toplam işçi sayısı	Sendikalı işçi sayısı	Sendikalaşma oranı (%)
Ocak 1984	2 317 016	1 247 744	53,85
Ocak 1985	2 590 978	1 594 577	61,54
Ocak 1986	3 038 619	1 937 120	63,75
Ocak 1987	3 145 652	1 977 066	62,85
Ocak 1988	3 354 718	2 120 667	63,21
Ocak 1989	3 525 956	2 277 898	64,60
Ocak 1990	3 495 087	1 921 441	54,98
Ocak 1991	3 573 426	2 076 679	58,11
Ocak 1992	3 606 170	2 192 792	60,81
Ocak 1993	3 683 426	2 341 979	63,58
Ocak 1994	3 837 910	2 609 969	68,01
Ocak 1995	3 834 193	2 660 624	69,39
Ocak 1996	3 973 306	2 695 627	67,84
Ocak 1997	4 111 200	2 713 839	66,01
Ocak 1998	4 266 097	2 856 330	66,95
Ocak 1999	4 350 016	2 987 975	68,69
Ocak 2000	4 508 529	3 086 302	68,45
Ocak 2001	4 537 544	2 580 927	56,88
Ocak 2002	4 564 164	2 648 847	58,04
Ocak 2003	4 686 618	2 717 326	57,98
Ocak 2004	4 857 792	2 806 927	57,78
Ocak 2005	4 970 784	2 901 943	58,37
Ocak 2006	5 088 515	2 987 431	58,70
Ocak 2007	5 210 046	3 043 732	58,42
Ocak 2008	5 349 828	3 138 120	58,65
Ocak 2009	5 434 433	3 205 662	58,98

Tablo 4.2

*Türkiye’de 1984’ten
Günümüze İşçi
Sayısı ve
Sendikalaşma
Oranları (Çalışma ve
Sosyal Güvenlik
Bakanlığı Çalışma
Hayatı İstatistikleri)*

Kaynak: Çalışma
Hayatı İstatistikleri
2008, T.C. Çalışma
ve Sosyal Güvenlik
Bakanlığı Yayın No:
34 Genel Yayın No:
150 Temmuz 2009,
Ankara, s. 137-138.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Çalışma Hayatı İstatistiklerine göre 1984- 1989 döneminde sendikalaşma oranında genel bir artış eğilimi görülürken 1989 yılında 2821 sayılı Yasa’da, 3449 sayılı Yasa ile yapılan değişiklikten kaynak-

lanan bir düşüş yaşanmıştır. İzleyen 1990- 1995 yılları arasında sendikalaşma oranında bir artış rakamlara yansımıştır. 1997-2000 yılları arasında ise sendikalaşma oranlarında küçük bir artış görülürken 2000 yılını izleyen ilk bir yılda ani bir düşme yaşanmıştır. 2002 ve 2009 yılları arası sendikalaşma oranı, % 57- 59 arasında küçük bir artış eğilimiyle kendini göstermektedir. Güncel bilgiler ışığında bakıldığında Türkiye’de 2009 yılı Ocak ayında toplam 5.434.433 işçiden 3.205.662’si sendika üyesidir ve bu dönem için sendikalaşma oranı % 58,98’dir (Tablo 4.2).

2009 yılı Ocak ayı için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre farklı iş kollarında faaliyet gösteren toplam 92.284 işletmenin 21.611’i kamu, 70.673’ü ise özel sektörde yer almaktadır. 2009 yılı Ocak ayında sendikalı olan toplam 3.205.662 işçinin 2.210.483’ü özel sektörde, 995.179’u ise kamu sektöründe çalışmaktadır. Temmuz 2008 verilerine göre kamu sektöründe sendikalaşma oranı % 192,84, özel sektörde ise % 44,58’dir (ÇSGB, 2009: 161, 167). Türkiye’de kamu sektöründeki sendikalaşma oranı, özel sektördeki sendikalaşma oranından daha yüksektir. Türkiye’de sendikacılığın tarihsel gelişim süreci içinde ilk ve önemli sendikal örgütlenmeler kamu kesiminde görülmüştür. Devletin işveren rolü 1980’li yıllardan itibaren azalmakla birlikte halen kamu kesiminde sendikacılığın öneminin sürdüğü söylenebilir (Çetik ve Akkaya, 1999: 99-100; Uçkan ve Kağnicioğlu, 2004: 235).

Türkiye’de sendikacılığın bir özelliği olarak sendikalı işçilerin cinsiyete göre dağılımı, en güncel veriler ışığında incelendiğinde, toplam sendikalı işçiler arasında kadınların oranının % 15 olduğu görülür. Temmuz 2008 döneminde ise toplam 964.567 kadın işçinin 480.872’si sendikalıdır, bir başka deyimle kadınların sendikalaşma oranı % 49,85’tir (ÇSGB, 2009: 167). 2009 yılı Ocak ayı için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre farklı iş kollarında faaliyet gösteren toplam 3.205.662 sendikalı işçinin 2.722.628’i erkek, 483.034’ü kadındır (ÇSGB, 2009: 162). Türkiye’de Temmuz 2008 döneminde toplam 4.449.856 erkek işçinin 2.698.638’i sendikalıdır, bir başka deyişle erkeklerin sendikalaşma oranı bu dönem için % 60,65’tir (ÇSGB, 2009: 167). Tüm bu veriler ışığında denilebilir ki Türkiye’de kadınların sendikalaşma oranı erkeklerin sendikalaşma oranından daha düşüktür. Türkiye’de çalışan kadınların yaklaşık olarak 3/4’ü ücretsiz aile işçisi olduğu için toplam istihdam içinde sendikalaşabilecek kadın sayısı oldukça azdır. Bunun yanında ücretli çalışan kadınların önemli bir kısmı da enformel sektörde çalışmaktadır. Sendikalaşabilecek kadın işçinin az olması gerçeği yanında işverenlerin uyguladıkları sendikasızlaştırma politikaları, sendikaların kamuoyunda hâkim olan erkek egemen imajları ve bunu değiştirme çabası içine girmemeleri sendikal örgütlenmeden zaten uzak olan kadınları sendikalardan daha da uzaklaştırmaktadır (Çetik ve Akkaya, 1999: 111; Uçkan ve Kağnicioğlu, 2004: 235).

Türkiye’deki işletmelerin ölçeği büyüdükçe sendikalaşma oranı da yükselmektedir. Fakat Türkiye’deki işletmelerin büyük ölçüde küçük ve orta ölçekli olduğu dikkate alınırsa sendikalaşmanın son derece sınırlı sayıda olan iş yerlerinde yoğunlaştığı söylenebilir (Uçkan ve Kağnicioğlu, 2004: 235).

Türkiye’de sendikacılık konusu ele alınırken toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt gibi kavramların da karşılıklarının bilinmesi önemlidir. Toplu iş sözleşmesi; hizmet akdinin yapılması, muhtevası ve sona ermesi ile ilgili hususları düzenlemek üzere işçi sendikası ile işveren sendikası veya sendika üyesi olmayan işveren arasında yapılan sözleşmedir. Bir toplu iş sözleşmesi, aynı iş kolunda bir veya birden çok iş yerini kapsayabilir. Toplu iş sözleşmesi yazılı olarak yapılmadıkça geçerli değildir ve bir yıldan az veya üç yıldan uzun süreli olamaz (ÇSGB, 2009: 33). İşçilerin topluca çalışmaması suretiyle iş yerinde faaliyeti durdurmak veya işin niteliğine göre önemli ölçüde iş aksatmak amacıyla aralarında anlaşarak ya da bir kuruluşun aynı

amaçla topluca çalışmamaları için verdiği karara uyarak işi bırakmalarına grev denir. Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması hâlinde işçilerin iktisadi ve sosyal durumlarıyla çalışma şartlarını korumak ve düzeltmek amacıyla Kanun hükümlerine uygun olarak yapılan greve kanuni grev denir. Kanuni grev için aranan şartlar gerçekleşmeden yapılan greve kanun dışı grev denir. Grev sayısı, toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde anlaşma sağlanamaması üzerine greve giden iş yerlerinin sayısını verir. Grev uygulamasına fiilen katılan işçi sayısı grevle ilgili bir başka göstergedir. Greve katılan işçi sayısının iş günü sayısı ile çarpılmasıyla kaybolan iş günü sayısı elde edilir. Hesaplama ulusal bayram ve genel tatil günleri ile hafta tatili (Kamu iş yerlerinde cumartesi günleri de tatil olarak alınmaktadır.) dışında kalan günler iş günü olarak kabul edilmektedir (ÇSGB, 2009: 59, 61).

Fotoğraf 4.1

Grevler, çalışanların sosyal haklarını iyileştirmek amacıyla işverene karşı yürüttükleri demokratik hak arama yollarından biridir. Kaynak: <http://bianet.org/bianet/toplum/118496> (Tarih: 30.3.2011)

Türkiye’de 60’lı yıllarda grevlerin sayıları incelendiğinde 1964 ve 1967 yıllarında diğer yıllara göre daha fazla grev yaşandığı görülmektedir. Türkiye’de 70’li yıllarda ise 1974, 1975, 1979 ve 1980’de giderek artan bir grev sayısı kaydedilmiştir (Tablo 4.3).

Yıllar	Grev sayısı	Grevde geçen toplam süre	Greve katılan işçi sayısı	Kaybolan iş günü sayısı
1963	8	269	1514	19739
1964	83	2696	6640	238261
1965	46	1730	6593	336836
1966	42	1091	11414	430104
1967	101	4121	9499	350037
1968	54	1714	5289	174905
1969	77	1354	12601	235134
1970	72	1649	21156	220189
1971	78	2131	10916	476116
1972	48	2297	14879	659362
1973	55	1209	12286	671135
1974	110	4104	25546	1109401
1975	116	5601	13708	668797
1976	58	3691	7240	325830
1977	59	3622	15682	1397124
1978	87	4457	9748	426127
1979	126	10529	21011	1147721
1980	220	24474	84832	1303253

Tablo 4.3

Türkiye’de 1963-1980 döneminde gerçekleşen grevler

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri 2008, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayın No: 34 Genel Yayın No: 150 Temmuz 2009, Ankara, s. 69.

İş yerinde faaliyetin tamamen durmasına neden olacak biçimde, işveren veya işveren vekili tarafından kendi teşebbüsü ile veya bir işveren kuruluşunun verdiği karara uyarak işçilerin topluca işten uzaklaştırılmasına lokavt denir. Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması ve işçi sendikası tarafından grev kararı alınması durumunda Kanun hükümlerine uygun olarak yapılan lokavta kanuni lokavt denir. Kanuni lokavt için aranan şartlar gerçekleşmeden yapılan lokavta kanun dışı lokavt denir (ÇSGB, 2009: 59).

12 Eylül 1980'de getirilen yasaklama nedeniyle 1981, 1982 ve 1983 yıllarında grev ve lokavt uygulaması olmamıştır. 80'li yılların ortasından 90'lı yılların başına kadar olan dönemde ise özellikle 1987, 1990 ve 1991 yıllarında grev sayılarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 4.4). Her ne kadar 90'lı yılların ortasından günümüze kadar yaşanan dönemde Türkiye'de gerçekleşen grev sayısında bir azalış görülse de bu grevlerin kaç iş yerini kapsadığı ve grevde kaybolan iş günü sayısını da dikkate almak gerekmektedir. 2007 yılında Türk Telekomünikasyon A.Ş. Genel Müdürlüğünün 768 iş yerinde grev uygulamasına gidilmiş ve toplam 1.152.000 iş günü kaybı olmuştur.

Tablo 4.4

Türkiye'de 1984'ten günümüze kadar gerçekleşen grevler

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri 2008, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayın No: 34 Genel Yayın No: 150 Temmuz 2009, Ankara, s. 70-71.

Yıllar	Grev sayısı	İş yeri sayısı	Greve katılan işçi sayısı	Kaybolan iş günü sayısı
1984	4	4	561	4947
1985	21	21	2410	194296
1986	21	28	7926	234940
1987	307	346	29734	1961940
1988	156	266	30057	1892655
1989	171	325	39435	2911407
1990	458	861	166306	3466550
1991	398	686	164968	3809354
1992	98	1408	62189	1153578
1993	49	178	6908	574741
1994	36	166	4782	242589
1995	120	3369	199867	4838241
1996	38	58	5761	274322
1997	37	57	7045	181913
1998	44	118	11482	282638
1999	34	56	3263	229825
2000	52	233	18705	368475
2001	35	66	9911	286015
2002	27	62	4618	43885
2003	23	30	1535	144772
2004	30	47	3557	93161
2005	34	57	3529	176824
2006	26	44	2061	165666
2007	15	793	25920	1353558
2008	15	38	5040	145725

Yıllar	Sendika sayısı	Üye sayısı	Birlik ve federasyon sayısı	Konfederasyon sayısı
1948	73	52000	1	-
1949	77	72000	2	-
Mayıs 1950	88	76000	3	-
Mayıs 1951	137	110000	8	-
Aralık 1952	248	130000	16	1
Temmuz 1953	275	140000	17	1
Temmuz 1954	323	180000	23	1
Aralık 1955	363	189000	27	1
Aralık 1956	376	209000	26	1
Aralık 1957	385	244000	18	1
Ekim 1958	394	262000	18	1
Ağustos 1959	417	280000	21	1
Eylül 1960	432	282000	27	1

Tablo 4.5

İşçi sendikaları ve üst kuruluşları (1948-1960)

Kaynak: Gülten Kutal, **Türkiye’de İşçi Sendikacılığı 1960-1968**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayın No: 393, İstanbul, 1977, s.20; Banu Uçkan, **Türkiye’de Sendikalararası Rekabet**, Selülöz-İş Sendikası Eğitim Yayınları No: 13, 2002, s. 77.

Yıllar	Sendikası sayısı	Konfederasyon sayısı
1963	565	1
1964	595	2
1965	668	2
1966	704	2
1967	798	3
1968	755	3
1969	797	5
1970	737	6
1971	631	5
1972	642	3
1973	637	3
1974	675	3
1975	781	4
1976	800	6
1977	863	6
1978	912	7
1979	750	7
1980	733	7

Tablo 4.6

İşçi sendikaları ve konfederasyonları (1963-1980)

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri 2008, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayın No: 34 Genel Yayın No: 150 Temmuz 2009, Ankara, s. 113.

TÜRK-İŞ, DİSK ve HAK-İŞ işçi sendikalarının yapı ve faaliyetleri konusunda <http://www.turkis.org.tr>, <http://www.disk.org.tr>, <http://www.hakis.org.tr> adreslerini inceleyebilirsiniz.

İNTERNET

TÜRK-İŞ, DİSK ve HAK-İŞ; işçi sendikalarının üst örgütlenmeleri olan konfederasyonlardır.

Resim 4.2

1952 yılında kurulan Türk-İş, üye sayısı bakımından Türkiye'nin en büyük konfederasyonudur.

Sendikası, Bass Sendikası, Türkiye Çimse-İş Sendikası, Kristal-İş Sendikası, Türk-Metal Sendikası, Dokgemi-İş Sendikası, Türkiye Yol-İş Sendikası, Tes-İş Sendikası, Tezkoop-İş Sendikası, Türk Koop-İş Sendikası, Tümtis Sendikası, Demiryol-İş Sendikası, Türkiye Denizciler Sendikası, Hava-İş Sendikası, Liman-İş Sendikası, Türkiye Haber-İş Sendikası, Sağlık-İş Sendikası, Toleyis Sendikası, Türk Harb-İş Sendikası, Türkiye Gazeteciler Sendikası, Türkiye Belediye-İş Sendikası, Türkсен federasyonu ve Hür-İş sendikalarıdır. TÜRK-İŞ'in üyesi Temmuz 2009 istatistiklerine göre 2.239.341 kişidir (<http://www.turkis.org.tr>).

Resim 4.3

1967 yılında kurulan DİSK, genel olarak sınıf sendikacılığı yapmaktadır.

önleme çalışmalarına rağmen 25 Temmuz'da yapılan cenaze töreni yüz binlerin katıldığı büyük bir antifaşist gösteriye dönüşmüştür. DİSK'e üye sendikalar; Gıda-İş, Basın-İş, Birleşik Metal-İş, Dev Maden-Sen, Dev Sağlık-İş, Devrimci Yapı-İş, Emekli-Sen, Bank-Sen, Cam Keramik-İş, Tümka-İş, Lastik-İş, Limter-İş, Nakliyat-İş, Sine-Sen, Sosyal-İş, Tekstil, Genel-İş sendikalarıdır (<http://www.disk.org.tr>). DİSK'in üye sayısı 422 bindir.

Resim 4.4

Hak İş, 1976 yılında kurulmuştur.

TÜRK-İŞ'in (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu) 1. Genel Kurulu, kuruluşundan kısa bir süre sonra, 6-7 Eylül 1952 günleri İzmir'de toplandı. Genel Kurulda yapılan seçimlerde, genel Başkanlığa İsmail İnönü, genel sekreterliğe Muammer Özerkan ve genel saymanlığa da İsmail Aras seçildi. TÜRK-İŞ'e üye sendikalar; Tarım-İş Sendikası, Orman-İş Sendikası, Türkiye Maden-İş Sendikası, Genel Maden-İş Sendikası, Petrol-İş Sendikası, Tek-Gıda-İş Sendikası, Şeker-İş Sendikası, Teksif Sendikası, Deri-İş Sendikası, Ağaç-İş Sendikası, Selüloz-İş Sendikası, Basın-İş Sendikası, Basisen

DİSK, 13 Şubat 1967'de kurulmuştur. 24 Haziran 1967'de İş Kanunu'nu protesto etmek için Ankara'da Tandoğan Meydanı'nda bir miting düzenlenmiştir. Bu mitingde Çetin Altan, Kemal Türkler, İbrahim Güzelce, Rıza Kuas ve Alpaslan Işıklı birer konuşma yapmıştır. Bu miting, konfederasyonun kuruluşundan sonra gerçekleşen ilk kitlesel eylem olması bakımından tarihî bir önem kazanmıştır. Disk'in kurucusu ve Türkiye Maden-İş Genel Başkanı Kemal Türkler, 22 Temmuz 1980'de evinin önünde katledilmiştir. Sıkıyönetimin tüm

HAK-İŞ, 22 Ekim 1976 tarihinde Ankara'da kurulmuştur. 1977-1980 yılları arasında kurulu bulunan 8 konfederasyonun içerisinde en genci ve yenisi olarak teşkilatlanma çalışmalarını sürdüren HAK-İŞ, henüz mücadelesinin başındayken 12 Eylül engeliyle karşılaşmıştır. Milli Güvenlik Konseyinin 8 no.lu kararıyla faaliyeti durdurulan HAK-İŞ'in yöneticileri, yaptıkları girişim sonucu Şubat 1981'de yeniden faaliyete geçmeyi başarmışlardır. 1984 yılına kadar sendikal faaliyetlerin yasaklı olduğu dönemlerde ise Hak-İş'e bağlı sendikalar, zor şartlara rağmen üye kayıt faaliyetlerini sürdür-

düler. 7 Mayıs 1983 tarihli Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasaları'nın yürürlüğe girmesinden sonra HAK-İŞ Konfederasyonu, sendikalarını hızla yeni yasalara uyarlayarak yeni sendikal döneme hazırlamıştır. HAK-İŞ'in 400 bin üyesi bulunmaktadır (<http://www.hakis.org.tr>).

Günümüzde 2008 yılında konfederasyon üyesi toplam 102 işçi sendikasının 33'ü TÜRK-İŞ'e, 17'si DİSK'e, 8'i de HAK-İŞ'e bağlıdır. 44 işçi sendikası ise bağımsızdır (ÇSGB, 2009: 114).

Yıllar	Sendika sayısı	Konfederasyon sayısı
1981	721	7
1982	676	2
1983	676	2
1984	138	3
1985	99	3
1986	97	3
1987	91	3
1988	80	3
1989	82	3
1990	81	3
1991	98	4
1992	106	3
1993	116	3
1994	118	4
1995	109	4
1996	114	4
1997	110	4
1998	112	4
1999	107	4
2000	106	4
2001	104	4
2002	99	4
2003	93	3
2004	96	3
2005	96	3
2006	94	3
2007	94	3
2008	102	3

Tablo 4.7

İşçi sendikaları ve konfederasyonları (1980 sonrası)

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri 2008, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayın No: 34 Genel Yayın No: 150 Temmuz 2009, Ankara, s. 113-114.

TİSK, Türkiye'de işveren sendikalarının üst örgütlenmesi olan tek konfederasyondur.

Not: Tasfiye bâlindeki sendikalar 1992 yılından itibaren istatistiklerde yer almamıştır.

Türkiye'de 2821 Sayılı Kanuna göre işveren sendikaları, iş kolu esasına göre ve Türkiye çapında faaliyet göstermek üzere kurulmaktadır. Fakat işverenlerin örgütlenmelerinin kolaylaştırılması için kamu sektöründeki işverenler için aynı iş kolunda faaliyette bulunma koşulu aranmamaktadır. Kamu İşletmeleri İşverenler Sendikası (Kamu-İş) ve Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Ka-

Resim 4.5

TİSK, işveren sendikaları konfederasyonu olarak 1962 yılında kurulmuştur.

mu İşverenleri Sendikası (TÜHİS) kamu sektöründe faaliyet göstermekte olan işveren sendikalarıdır. Özel sektörde küçük ölçekli işletmeler kapsamında çalışan işçilerin sendikalaşma eğilimleri düşük olduğu için işverenler de örgütlenme ihtiyacı duymamaktadır. Özel sektörde faaliyet gösteren işveren sendikalarının üyeleri, büyük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), kamu ve özel sektörde faaliyet gösteren 21 sendikadan oluşmaktadır. TİSK, Türkiye'deki işveren sendikalarının üst örgütüdür. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ise işverenlerin ekonomik çıkarlarını temsil eden bir örgüttür. İşverenler bu gibi örgütler yanında 1971'de kurulan Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve 1990'da kurulan Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) gibi derneklere üye olabilmektedirler. Türkiye'de 1960'lı yılların ortasından itibaren sayıca biraz artan işveren sendikaları, 1980'e kadar mevcudunu korumuştur (Tablo 4.8).

İNTERNET

Kamu-iş, Tühis, TİSK, TOBB, TÜSİAD ve MÜSİAD'ın yapı ve faaliyetleri konusunda <http://www.kamu-is.org.tr>, <http://www.tuhis.org.tr>, <http://www.tisk.org.tr>, <http://www.tobb.org.tr>, <http://www.tusiad.org> ve <http://www.musiad.org.tr> adreslerini inceleyebilirsiniz.

Tablo 4.8

İşveren sendikaları ve konfederasyonları (1963-1980)

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri 2008, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayın No: 34 Genel Yayın No: 150 Temmuz 2009, Ankara, s. 113.

Yıllar	Sendika sayısı	Konfederasyon sayısı
1963	78	-
1964	92	1
1965	95	1
1966	104	1
1967	108	1
1968	104	1
1969	110	1
1970	120	1
1971	109	1
1972	98	1
1973	104	1
1974	101	1
1975	107	1
1976	106	1
1977	118	1
1978	116	1
1979	104	1
1980	106	1

Türkiye'de işveren sendikalarının sayısal durumu 80'li yıllar ve sonrasında incelendiğinde özellikle 1983'ten sonra sayıca bir düşüş yaşandığı ve günümüze kadar ki dönemde de yaklaşık 50 kadar işveren sendikasının faaliyet gösterdiği görülmektedir (Tablo 4.9).

Yıllar	Sendika Sayısı	Konfederasyon Sayısı
1981	104	1
1982	102	1
1983	102	1
1984	60	1
1985	48	1
1986	46	1
1987	48	1
1988	49	1
1989	49	1
1990	49	1
1991	52	1
1992	51	1
1993	54	1
1994	54	1
1995	54	1
1996	55	1
1997	53	1
1998	53	1
1999	53	1
2000	52	1
2001	49	1
2002	49	1
2003	50	1
2004	51	1
2005	51	1
2006	52	1
2007	52	1
2008	47	1

Not: Tasfiye hâlindeki sendikalar 1992 yılından itibaren istatistiklerde yer almamıştır.

2008 yılında toplam 47 işveren sendikasının 21'i TİSK'e bağlıdır, 24'ü ise bağımsızdır. 2821 sayılı kanun'un 3. maddesine göre birden fazla iş kolunda faaliyet gösteren TİSK üyesi 2 kamu işveren sendikası (Kamu-iş ve Tühis), sadece toplamlara eklenmiştir (ÇSGB, 2009: 117).

Tablo 4.9

İşveren sendikaları ve konfederasyonları (1980 sonrası)

Kaynak: Çalışma Hayatı İstatistikleri 2008, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayın No: 34 Genel Yayın No: 150 Temmuz 2009, Ankara, s. 113-114.

Özet

Endüstri ilişkileri kavramını tanımlamak

Endüstri ilişkileri; işçi, işveren ve bunların örgütleri ile devlet arasında yaşanan üç taraflı bir ilişkiler bütünüdür ve çalışma yaşamına dair kuralların konmasında üç taraflı bir güç mücadelesi ve etkileşimdir.

Endüstri ilişkileri sisteminin aktörlerini açıklamak

Endüstri ilişkilerinin üç temel aktörü sırasıyla; işçiler ve örgütleri, işverenler ve örgütleri, devlettir.

Endüstri ilişkileri sisteminin gelişim basamaklarını açıklamak

Devletin rolü ve amaçları doğrultusunda endüstri ilişkilerinin geçirdiği dönemler; kitle üretim dönemi, müdahaleci dönem, liberal dönem ve sendikasız endüstri ilişkileridir.

Türkiye’de sendikacılığın özgün yönlerini ve göstergelerini açıklamak

Türkiye’de Batılı anlamda bir işçi hareketi yaşanmamış ve sonra da sendikacılığın doğuşu anlamında özgün bir örgütlenme modeli ve stratejisi gelişmemiştir. Türkiye’de sendikalaşma oranlarına bakıldığında kamu sektörünün özel sektörden, erkeklerin de kadınların sendikalaşma oranlarından daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun yanında Türkiye’de işletmelerin büyüklüğü arttıkça sendikalaşma oranı da artmaktadır. Türkiye’de demokrasi ve sendikacılık bir taban hareketi sonucunda ortaya çıkmadığı ve siyasette sendikaları doğrudan etkilediği için sendikal yapıda bir parçalanmışlık hakimdir.

Kendimizi Sınayalım

1. Endüstri ilişkileri kavramı ilk kez hangi ülkede kullanılmaya başlamıştır?
 - a. Avusturya
 - b. Çek Cumhuriyeti
 - c. Almanya
 - d. Amerika
 - e. Polonya
2. Aşağıdakilerden hangisi endüstri ilişkileri disiplininin yararlandığı disiplinlerden biri **değildir**?
 - a. Sosyal politika
 - b. Biyoloji
 - c. Tarih
 - d. Psikoloji
 - e. Hukuk
3. Aşağıdakilerden hangisi endüstri ilişkilerinin aktörlerinden biri **değildir**?
 - a. İşverenler
 - b. İşveren sendikaları
 - c. Devlet
 - d. İşçi sendikaları
 - e. Birlikler
4. Aşağıdaki ülkelerden hangisinde 90'lı yıllardan sonra sendikalarda üye sayısında bir artış olmuştur?
 - a. İngiltere
 - b. Fransa
 - c. ABD
 - d. Norveç
 - e. Portekiz
5. Aşağıdakilerden hangisi sendikaların üye kaybı yaşaması üzerinde etkili **olmamıştır**?
 - a. Örgütlenme biçimindeki yenilikler
 - b. Kadın iş gücünün artışı
 - c. İş gücünün daha nitelikli olması
 - d. Yeni teknolojiler
 - e. Üretim yöntemlerindeki değişimler
6. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de işçi sendikaları konfederasyonlarından biri **değildir**?
 - a. Hak-iş
 - b. Türk-iş
 - c. MİSK
 - d. DİSK
 - e. TİSK
7. Kanuni grev için aranan şartlar gerçekleşmeden yapılan greve ne ad verilir?
 - a. Enformel grev
 - b. Kanun dışı grev
 - c. Gönüllü grev
 - d. Başkaldırı
 - e. İş yavaşlatma
8. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'deki sendikal yapının özelliklerinden biridir?
 - a. Orta ölçekli işletmelerde sendikalaşma oranı, diğer büyüklükteki işletmelere göre daha yüksektir.
 - b. Özel sektörde sendikalaşma oranı, kamu sektörüne göre daha yüksektir.
 - c. Kadınların sendikalaşma oranı, erkeklere göre daha düşüktür.
 - d. Türkiye, son yıllarda sendikalaşma oranları artan ülkelerden biridir.
 - e. Türkiye'de sendikacılığın kendine özgü örgütlenme stratejileri olmamıştır.
9. Aşağıdakilerden hangisi endüstri ilişkilerinin tarihsel gelişiminde liberal dönemin baskın bir özelliği **değildir**?
 - a. Sosyal devlet anlayışı ön plandadır.
 - b. Bu dönem, sendikal örgütlenme ve etkinlik alanının artması bağlamında sendikaların altın çağıdır.
 - c. Devlet, geniş halk kitlerinin refahını ilgilendiren kamusal hizmetleri üstlenmiştir.
 - d. Bireyi ön plana çıkaran bir anlayış hakimdir.
 - e. Keynesci ekonomik politikalarla tam istihdam hedeflenmiştir.
10. Aşağıdakilerden hangisi sendikaların üye sayısında yaşadıkları düşüş karşısında yönelebilecekleri hedeflerden biri **değildir**?
 - a. Geleneksel yönetim tarzına yönelmeleri
 - b. Kadınlara ve gençlere yönelmesi
 - c. Hizmetlerini çeşitlendirmeleri
 - d. KOBİ'lere yönelmeleri
 - e. Hizmet sektörüne yönelmeleri

Okuma Parçası

Kömür İşçilerinin Kötü Durumu

Ereğli dolaylarında Köseağzı'nda Uzun Mehmet tarafından maden kömürünün bulunmasından sonra gelişen kömür havzası işçiliği (1829) hiç de parlak bir durum göstermemiş, işçiler en ağır ve tehlikeli bir işkolunda ilkel bir yaşam sürmekten bile uzun zaman yoksun kalmıştır. Kömür havzası bir süre Evkafı Şahane adına çalıştırılmış (1848), kısa zaman sonra da İngiliz ve Rum sarrafların egemen olduğu bir şirket, havzayı kira ile 17 yıl sömürmüştür.

İlk sıralar Ereğli dolaylarındaki köylerde yaşayanların zorla çalıştırıldığı kömür ocaklarında dayanılmaz iş koşulları egemendi. Sonunda Madeni Hümayun Nazırı Dilaver Paşa, kömür işçilerinin kötü durumunu düzeltmek istedi (1865). 100 maddelik ve sekiz bölümlük bir tüzük hazırladı. Bunda işçilerin nasıl bulunacağı, ücretlerin nasıl ödeneceği ve işçilerin nasıl çalıştırılacağı bazı kurallara bağlandı. Ama bu kadarcık bir düzeni bile Padişah gerekli bulmadı ve eski sömürge sisteminin devamına karar verdi. Dilaver Paşa tüzüğünü onaylamadı. Bunun üzerine de Kastamonu'ye bağlı 14 kazada yaşayan köylüleri ayda 15 gün ocakta çalıştırmayı amaçlayan bu tüzük "Dilaver Paşa Nizamnamesi" ile tarihe karıştı.

Kömür işçilerini, yabancı sermayedarlar da alabildiğine sömürüyordu. Güneş doğunca işbaşı yapan işçiler günbatımından çok sonra bir bölümünün pencereleri açık, bir bölümünün penceresi bulunmayan barakalara giriyor, iş elbiseleri ile yatıyordu. Buraları "Modern bir çiftçinin hayvanlarını bile barındırmaktan kaçınacağı, penceresi bile bulunmayan taş odalardı" (G. Kessler). Yemeklerini kendileri pişiriyor, sağlıklı hiçbir gıda alamıyordu. Karnı veya başı ağrıyan, sıtmaya tutulan veya nezle olanlar tedavi edilmiyor, randımanı düşürünce aşağılanıyor, ücreti kesiliyor, üstelik dövülüyordu. İşçi gönderme memurları da işçileri ayrı yönden sömürüyordu. Zonguldak'ta kurulan sanayi üzerine gelişen şehir, işçinin birkaç kuruşluk ücretine göz dikenlerin toplanmasına fırsat verdi.

Maden tüzüğünün yayımlanmasından sonra (1869) kömür işçileri lehine bazı hükümler konulduysa da kazada ölen işçilerin aileleri alacakları 400 lira tazminatı vermek istemeyenlerin manevi baskıları ile ezilerek ya birkaç liraya anlaşma yolunu tutuyor, ya da mahkeme kapılarında sürünmemek için hakkından vazgeçiyordu. Kömür işçilerinin yazıp okuma bilmemeleri, onların bu kötü koşullara rağmen sendika kurarak haklarını aramalarına engel oluyordu. Bu bakımdan Zonguldak ve Ereğli'de çalışan işçilerin meslek kuruluşları, uzun zaman çeşitli güçlükler yüzünden kurulamadı. Kurulanlar ise hızla fonksiyonlarını yerine getiremeyecek hâle getirildi.

Kaynak: Kemal Sülker, **Türkiye Sendikacılık Tarihi**. İstanbul: TÜSTAV, 2004, ss. 26-27.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlışsa "Endüstri İlişkileri Kavramı" kısmına bakınız.
2. b	Yanıtınız yanlışsa " Giriş" kısmına bakınız.
3. e	Yanıtınız yanlışsa "Endüstri İlişkileri Sisteminin Aktörleri" kısmına bakınız.
4. d	Yanıtınız yanlışsa "Sendikacılığa Genel Bir Bakış" kısmına bakınız.
5. a	Yanıtınız yanlışsa "Sendikacılığa Genel Bir Bakış" kısmına bakınız.
6. e	Yanıtınız yanlışsa "Türkiye'de Sendikacılık ve Sendikal Göstergeler" kısmına bakınız.
7. b	Yanıtınız yanlışsa "Türkiye'de Sendikacılık ve Sendikal Göstergeler" kısmına bakınız.
8. c	Yanıtınız yanlışsa "Türkiye'de Sendikacılık ve Sendikal Göstergeler" kısmına bakınız.
9. d	Yanıtınız yanlışsa "Endüstri İlişkileri Sisteminin Gelişim Aşamaları" kısmına bakınız.
10. a	Yanıtınız yanlışsa "Sendikacılığa Genel Bir Bakış" kısmına bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Türkiye'de endüstri ilişkilerinin genellikle dar anlamda ele alındığı ve sanayi kesimi dışında kalan çalışma ilişkileri ve sorunlarını kapsamadığı görüşünün kabul edildiği görülmektedir. Fakat Türkiye gibi nüfusunun önemli bir kesiminin tarım sektöründe çalıştığı bir ülkede, bağımlı çalışma olgusunu ve bundan doğan ilişkileri sanayi kesimiyle sınırlandırmak, ücretlilerin büyük bir kısmının endüstri ilişkileri disiplininin kapsamı dışında kalmasına neden olmaktadır (Gülmez, 1991: 7).

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Balcı, Y. (1990) **Genel Olarak Türkiye’de Yeni Teknolojilerin Bankacılık İstihdam Miktarına Etkisi**. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul: İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Boivin, J. (1989) “Industrial Relations: A Field and a Discipline” **Theories and Concepts In Comparative Industrial Relations**. (Ed. J. Barbash, K. Barbash). USA: University of South Carolina, ss.91-107.
- Brizan, P. (1977) **Emeğin ve Emekçilerin Tarihi**. Ankara. (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, Cilt: 2, s. 568 içinde)
- Çalışma Hayatı İstatistikleri 2008 (2009) T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayın No: 34 Genel Yayın No: 150 Ankara.
- Çelik, A. (2004) “Türkiye’de Sendika Üyeliği ve Sendikalaşma İstatistikleri” **İş Güç Dergisi**. Cilt:6, Sayı:2 Sıra:1.
- Çelik, A. (2010) **Vesayetten Siyasete Türkiye’de Sendikacılık (1946-1967)**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, A. ve K. Lordoğlu (2006) “Türkiye’de Resmi Sendikalaşma İstatistiklerinin Sorunları Üzerine” **Çalışma ve Toplum**. 2006/2: 11-29.
- Çetkin, M., Akkaya, Y. (1999) **Türkiye’de Endüstri İlişkileri**. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Delican, M. (1995) **Sanayileşmenin Endüstri İlişkilerine Etkisi**. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul: İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dilts, David A. (2007) **Cases in collective bargaining & industrial relations: a decisional approach**. Boston: Mc Graw-Hill.
- Dumanlı, B. (1997) “Türkiye’de Sendikal Hareketin Gelişim Trendleri” **İktisat Dergisi**. Temmuz 1997.
- Dunlop, J.T. (1958) **Industrial Relations System**. New York.
- Dunlop, J.T. (1986) **A Systems Model Industrial Relations in a New Age**. (by Clark Kerr and Paul D. Stadohar) San Fransisco.
- Duran, H. (2002) **Endüstri Çağının Dinamikleri**. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Ekin, N. (1994) **Endüstri İlişkileri**. İstanbul: Beta Yayın Dağıtım.
- Esin, P. (1974) **Türkiye’de İşveren Sendikacılığı**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 373.
- Farnham, D. & Pimlott, J. (1991) **Understanding Industrial Relations**. London: Cassell Educational Limited.
- Furaker, B. (2005) **Sociological perspectives on labor markets**. New York: Palgrave Mac Millan.
- Gülmez, M. (2001) **Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 öncesi)**. Ankara: TODAİ Yayın No: 236.
- Güven, S. (2001) **Sosyal Politikanın Temelleri**. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Howell, C. (2005) **Trade unions and state: the construction of industrial relations institutions in Britain, 1890-2000**. Princeton: Princeton University Press.
- İşıklı, A. (2003) **Gerçek Örgütlenme Sendikacılık**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kağnıcıoğlu, D. (2001) “İnsan Kaynakları Yönetimi ve Değişen Endüstri İlişkileri” **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt 1, Sayı. 1, s. 13-42.
- Kaufman, Bruce E. (2004) **The global evolution of industrial relations: events, ideas and the IIRA**. Geneva: International Labour Office.
- Kochan, T.A., Katz, H. C. (1988) **Collective Bargaining and Industrial Relations from Theory to Practice**. Second Edition, USA: Irwin.
- Koray, M. (2000) **Sosyal Politika**. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Kurtulmuş, N. (1996) **Sanayi Ötesi Dönüşüm**. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kutal, G. (1977) **Türkiye’de İşçi Sendikacılığı 1960-1968**, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayın No: 393.
- Mahiroğulları, A. (2000) **1980 Sonrası Türk ve Fransız Sendikacılığı**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mahiroğulları, A. (2005) **Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İşçi Sendikacılığı**. İstanbul: Kitabevi.
- Makal, A. (1997) **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 (Türkiye’de Çalışma İlişkileri Tarihi)** Ankara: İmge Kitabevi.
- Makal, A. (1999) **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Makal, A. (2002) **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963**. Ankara: İmge Kitabevi.

- Nichols, T. & N. Suğur (2005) **Global İşletme, Yerel Emek-Türkiye’de İşçiler ve Modern Fabrika**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rubery, J. and Damian Grimshaw (2003) **The organization of employment: an international perspective**. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Salamon, M. (1992) **Industrial relations: theory and practice**. London: Prentice Hall.
- Selamoğlu, A. (1995) **İşçi Sendikacılığının Gücündeki Değişim**. Ankara: Kamu-iş.
- Şenkal, A. (1999) **Sendikasız Endüstri İlişkileri (Genel Olarak Dünya’da ve Türkiye’de)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tokol, A. (1997) **Türk Endüstri İlişkileri Sistemi**. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Tokol, A. (2000) “Küreselleşme ve Endüstri İlişkilerine Etkisi” **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**. (der. Veyisel Bozkurt) İstanbul: Alfa.
- Tokol, A. (2001) **Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler**. Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No: 173.
- Uçkan, B. (2002) **Türkiye’de Sendikalararası Rekabet**. İstanbul: Selüloz-İş Sendikası Eğitim Yayınları No: 13.
- Uçkan, B. ve D. Kağnıcıoğlu (ed.) (2004) **Endüstri İlişkileri**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1573.
- Weill, G. (1905) **Le Mouvement Social en France de 1852 à 1902. (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi)**. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, Cilt: 2, s. 568 içinde)
- Williams, S. and Derek Adam-Smith (2006) **Contemporary employment relations: a critical introduction**. Oxford: Oxford University Press.
- Yıldırım, E. (1997) **Endüstri İlişkileri Teorileri Sosyolojik Bir Değerlendirme**. Sakarya: Değişim Yayınları.
- Yorgun, S. (2007) **Dirilişin Eşiğinde Sendikalar-Yeni Eğilimler Yeni Stratejiler**. Bursa: Ekin Kitabevi.

5

Amaçlarımız

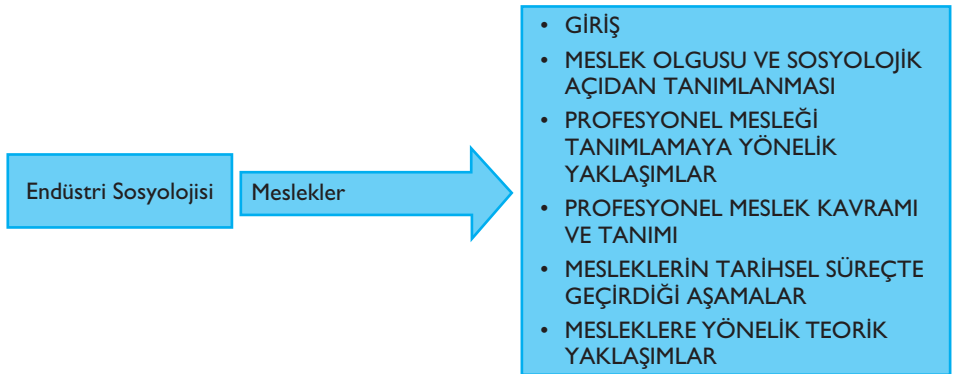
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Meslek olgusunu sosyolojik açıdan değerlendirebilecek,
- Profesyonel meslek kavramını açıklayabilecek ve temel özelliklerini sıralayabilecek,
- Endüstri Devrimi'nin ve bilgi toplumunun meslekler üzerindeki etkilerini tanımlayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Meslek kavramı
- Profesyonel meslekler
- Mesleklerin tarihsel gelişimi
- Meslek teorileri
- Bilgi toplumunda meslekler

İçindekiler

Meslekler

GİRİŞ

Toplumsal işbölümünde önemli bir yeri olan meslekler; üzerinde uzun yıllardır çeşitli tartışmaların yapıldığı, teorilerin geliştirildiği, bireysel ve toplumsal boyutlarda etkilerinin incelendiği ve öne sürüldüğü bir konu olmuştur. Meslek, ilk bakışta bireye ait bir olgu olarak görülmekle birlikte aslında sosyal içeriği geniş olan bir kavramdır. Bu durum, büyük ölçüde meslek sayesinde toplumsal süreçlerin birçoğu ile sahip olunan yakın ilişkiden kaynaklanmaktadır. Gerçekten de bir mesleğe mensup olmak ve onun öngördüğü mesleki rolü üstlenmek, sunduğu statü, prestij, gücünden yararlanmak sayesinde herhangi bir işi yaparak kazanılan kimlikten farklı bir kimliğe bürünmek mümkün olmaktadır. Birey ve meslek grubu boyutunda sahip olunan bu kimlik, toplumsal süreçte önemli sorumluluklar yüklenmeyi ve toplumun temel gelişim dinamiği çerçevesinde önemli bir etkiye sahip olmayı beraberinde getirmektedir.

Toplumun oluşturduğu temel kurumlar içinde en önemlilerinden biri meslektir. Diğer bütün kurumların varlığının bu kurumun sürekli olarak başarı sağlamasına bağlı olduğu söylenebilir. Toplumdaki çeşitli kurumları mali bakımdan besleyen ve destekleyen de bireylerin meslekleridir. Meslek; insanlara yararlı mal ya da hizmet üretmek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, belli bir eğitimle kazanılan sistemli bilgi ve becerilere dayalı, kuralları toplumca belirlenmiş etkinlikler bütünü olarak ifade edilebilir (Kuzgun, 1987). Dolayısıyla mesleğin hem bireyin yaşamında hem de toplumsal yaşamda önemli fonksiyonları vardır. Bireye yaşamını geçindirmek için para kazanma olanağı sunması yanında ona toplumda önemli bir yer edindirmesi, birey için önemliyken topluma da gereksinim duyduğu çeşitli mal ve hizmetlerin sunumu noktasında hizmet vermesi, mesleğin toplum açısından üstlendiği fonksiyonlardır. Bu nedenle meslekler hem birey açısından hem de toplum açısından ele alınması ve değerlendirilmesi gereken olgulardır.

Meslek, ilk bakışta bireye ait bir olgu olarak görülmekle birlikte aslında sosyal içeriği geniş olan bir kavramdır.

Meslek; insanlara yararlı mal ya da hizmet üretmek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, belli bir eğitimle kazanılan, sistemli bilgi ve becerilere dayalı, kuralları toplumca belirlenmiş etkinlikler bütünü olarak ifade edilebilir (Kuzgun, 1987).

MESLEK OLGUSU VE SOSYOLOJİK AÇIDAN TANIMLANMASI

Meslek olgusunu sosyolojik açıdan değerlendirmek

Meslek; Arapça bir kavramdır ve “suluk” kelimesinden üretilmiştir. Köküne bağlı olarak “yol, gidiş, usul, tarz, tertip” gibi anlamlara gelmektedir (Büyük Türk Ansik-

lopedisi, 1990). İngilizce karşılığı ise “profession, vocation, occupation” kavramlarıdır. Türk Tarih Kurumunun Türkçe Sözlük’ünde meslek; “Bir kimsenin kendi hayatını kazanmak, geçimini sağlamak için seçerek kendini verdiği iş ya da düşünce alanıdır.” şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, 1997).

Başka bir tanımlamaya göre ise meslek; bir kimsenin yaşamını sürdürmek, geçimini sağlamak için seçtiği sürekli iş alanıdır ve sadece para kazanma yolu değil bireyin kendini gerçekleştirme yoludur. Bireyler, diğer çeşitli etkinliklerle birlikte, mesleki etkinlikler yolu ile psikolojik gereksinimlerini karşılamaya, kendini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Psikolojik açıdan bireyle ilgili özellikleri bireyin ilgi, yetenek ve başarısını meslek hayatına yansıtması bakımından; sosyo-ekonomik açıdan toplum içerisindeki statüsünü, prestijini, gelirini ve yaşantısını etkilemesi bakımından önemlidir (Özgüven, 1999). Dolayısıyla mesleği açıklamada en ayırt edici nokta sanki para kazanmak, salt bir gelir elde etmiş gibi görünse de amaç sadece para kazanmak değildir. Kişinin ilgi ve yeteneklerinin doğrultusunda seçmiş olduğu bir mesleği yapıyor olması; onun dünyadan zevk almasına, kişisel tatmin elde etmesi, ne işe yarar olma duygusu yaşamasına, başarı duygusunu hissetmesine, gizil güçlerini kullanmasına yarar sağlamaktadır (Atalay, 2008).

Ekonomik anlamda ele alındığında meslek; insanoğlunun varlığını sürdürmek için gerekli olan araçları elde ettiği, ekonomik bir malı üretmek amacıyla harcadığı güçtür. Dolayısıyla ekonomik açıdan meslek, bir kişinin hayatını kazanmak ve geçimini sağlamak için sürekli olarak üzerinde çalıştığı iş veya fikir alanı olarak tanımlanırken sosyolojik anlamda “Belirli faaliyet alanları etrafında yoğunlaşmış ve biçimlenmiş insani ilişkiler bütünüdür.” (Ertekin,2006). Sosyolojik anlamda meslek her şeyden önce sosyal bir davranıştır. Bir meslek sahibi olmak, sosyolojik olarak da çeşitli sonuçlar doğurur. Bu, birçok prestiji beraberinde getirebileceği gibi üyelerine pek çok ayrıcalık; sosyal, ekonomik, yasal ve politik üstünlükler sağlar. Bu yüzden yeni ortaya çıkan iş grupları, bir meslek olarak tanınmak için önemli çaba sarf ederler (Arslan,2001).

Meslek, temelde kişinin hayatını sürdürmek ve geçimini sağlamak amacıyla sosyal değeri olan belli fonksiyonları yerine getirmesini ifade eder. Ayrıca meslek; toplumda kişinin temel rollerinin başında gelir ve kişinin saygınlığı, şahsiyeti, geliri, becerisi vb. birçok özelliği ile bireyin kişiliği ve sosyal hayatı ile yaşam tarzına da kaynaklık eder.

Bu noktada iş ile meslek kavramlarını da birbirinden ayırmak gerekir. İş; meslek kavramı ile ilişkisi açısından değerlendirildiğinde çok basit anlamı ile kişinin herhangi bir zamanda, bir meslek içinde olmasını ifade etmektedir (Hall, 1994). Genel olarak iş ile meslek arasındaki ilişkide meslek, iş faaliyetinin belirleyicisi olmaktadır.

Fakat her iş, bir meslek niteliğine de sahip değildir. Örneğin Erkan’ın (2004) modern endüstri toplumundaki piyasa için temel olan faaliyetler açısından öne sürdüğü iş, meslek ve diplomalı meslek (profesyonelleşme) ayrımı dikkat çekicidir. Bu üç kavramda iki boyutun temel olduğunu belirten Erkan ilk boyut olan fonksiyonel boyutta, mesleki bilgi ve ikinci boyut olan toplumsal boyutta ise sosyal yönelimlerin yani mesleki sosyalleşmenin gerekli olduğunu belirtmektedir. Bir kişinin gerçekleştirdiği faaliyet, iş niteliğinden diplomalı meslek yani profesyonel meslek niteliğine doğru kaydıkcı hem bilgi hem de sosyal yönelimler açısından birikimin arttığı görülmektedir. Örneğin iş, daha düşük düzeyde sistematik bilgi ve sosyal yönelim gerektirirken meslek daha çok, profesyonel meslek ise daha da çok yüksek düzeyde bilgi ve sosyal yönelim gerektirir (Erkan,2004).

Ekonomik açıdan meslek, bir kişinin hayatını kazanmak ve geçimini sağlamak için sürekli olarak üzerinde çalıştığı iş veya fikir alanı olarak tanımlanırken sosyolojik anlamda “belirli faaliyet alanları etrafında yoğunlaşmış ve biçimlenmiş insani ilişkiler bütünüdür.” (Ertekin,2006).

Meslek; toplumda kişinin temel rollerinin başında gelir ve kişinin saygınlığı, şahsiyeti, geliri, becerisi vb. birçok özelliği ile bireyin kişiliği ve sosyal hayatı ile yaşam tarzına da kaynaklık eder.

İş ile meslek arasındaki ilişkiyi açıklarken mesleki rol kavramına da yönelindiği ve bu kapsamda mesleki rol kavramının, benzer unvana sahip bütün işlerin ortak özelliklerine odaklandığı ifade edilmektedir. Mesleği tanımlamanın bir yolunun, belirli teknik ve sosyal faaliyetlerle meşgul olan insan topluluğuna işaret etmek olduğu ve bu açıdan mesleğin belirli işler topluluğu anlamına geldiği belirtilmektedir (Rothman,1987). Benzer şekilde işin, bireyin adeta onunla bilindiği bir unvan ve toplumda bu unvandan edindiği rol sayesinde kendisinin ana mesleği olarak algılandığı sosyal ve ekonomik sistem içindeki istihdamı (Shimmin,1996) olarak tanımlanmasında da meslek ile iş arasındaki ilişki, yine rol kavramı ile açıklanmaktadır.

Burada iş ile meslek arasındaki farklılık ile ilgili olarak meslek kavramının da niteliğini daha ön plana çıkaran bir saptama yapmak mümkündür. Buna göre işin bir meslek olarak algılanması ile bireyin, işin yarattığı psikolojik etkiler yanında daha kapsamlı ve ayrıca toplumun sosyal ve ekonomik sistemi ile daha yakından ilişkili olan mesleğin sosyolojik etkilerini de hissetmeye başladığı söylenebilir. Dolayısıyla meslek, kişinin kimliğinin en önemli kaynağı olup onun sosyal çevresinden saygı görmesine, başkaları ile ilişki kurmasına, toplumda bir yer edinmesine ve işe yaradığı duygusunu yaşamasına olanak veren bir etkinlik alanıdır (Kuzgun,2000).

Meslek, toplumdaki sanayileşme sonucu ortaya çıkan işbölümü ve uzmanlaşma düzeyiyle de ilişkilidir. İşbölümünün gelişmiş olduğu toplumlarda meslek sayısı ve çeşitliliği de fazla görülmektedir. Bu bağlamda meslek; bireylerin toplumsal işbölümü çerçevesinde yerine getirdikleri, üretime katkı niteliği taşıyan her türlü etkinlik olarak da değerlendirilmektedir (Demir/Acar, 2002).

Meslek olgusunun biri teknik, diğeri de sosyal olmak üzere iki boyutundan sözedilebilir. Teknik boyut, sanayileşmeye bağlı uzmanlaşma gerektiren bilgiyi kapsar. Bu noktada her mesleğin bir altyapıya ihtiyaç duyduğu ortaya çıkmaktadır. Meslek, bir bakıma formel ve informal eğitimle kazanılan edimlerin bir bütünüdür. Mesleğin sosyal boyutu ise toplum içinde kabul görme düzeyi ve diğer mesleklerle olan fonksiyonel ilişkidir. Tüm meslekler toplumdaki değerleri oranında farklı prestij derecelerine sahiptirler (Uzun,2000).

Meslekte süreklilik esastır, insanın geçici olarak yaptığı işlere meslek olarak bakılamaz. Meslek, insanın hayatını idame ettirebilmesi ve geçinebilmesi için de önemlidir. Ancak geçim derdi sebebiyle yapılan her iş meslek olarak nitelendirilemez. Geçici olarak yapılan işler de meslek olarak kabul edilemez. Örneğin hırsızlık, soygunculuk, eşkiyalık meslek olarak değerlendirilemez. Meslek sahibi olmak, insana bağımsızlığını kazandırır; kişi, meslek sahibi olarak toplumda bir yer edinir. Böylece sosyalleşmenin bir bölümü tamamlanmış olur. Birey, meslek sahibi biri olarak mensup olduğu kültürün değerler sisteminde kendine ayrılan yeri alır (Dayı,2007).

Meslek, insanın hayatı boyunca duyacağı ruhsal tatmin ve tatminsizlik, mutluluk ve mutsuzluk ile kendini gerçekleştirme duygularında rol oynayan en büyük etkenlerden biridir ve meslek, kişinin dünya görüşünü de etkiler. Mesleği sebebiyle kişi, kendi kültürüyle insanlık kültürü arasındaki bağlantıyı keşfeder ve bu durum bireyin kendini insanlığın bir üyesi olarak kabul etmesini sağlar. Böylece birey, kendini insanlık âleminin bir ögesi olarak görür. Bu durum, bireyin karşısına uymak zorunda olduğu bir kurallar sistemi çıkarır. Birey bu kurallara aykırı davranıldığında, toplumun emir ve yasaklarıyla karşılaşır. Dolayısıyla bireyin toplumla ilişkisinin şekillenmesinde meslek önemli bir rol üstlenmektedir.

İşbölümünün gelişmiş olduğu toplumlarda meslek sayısı ve çeşitliliği de fazla görülmektedir.

Meslek, insanın hayatı boyunca duyacağı ruhsal tatmin ve tatminsizlik, mutluluk ve mutsuzluk ile kendini gerçekleştirme duygularında rol oynayan en büyük etkenlerden biridir ve meslek, kişinin dünya görüşünü de etkiler. Mesleği sebebiyle kişi, kendi kültürüyle insanlık kültürü arasındaki bağlantıyı keşfeder ve bu durum, bireyin kendini insanlığın bir üyesi olarak kabul etmesini sağlar.

Meslekler sosyolojisi alanında, hem düz meslekleri (occupation) hem de profesyonel nitelik taşıyan meslekleri (profession) betimleyen ayrı ayrı kavramlar ve yaklaşımlar kullanıldığı görülmektedir.

Mesleklerin diğer bir özelliği de meslek faaliyetlerinin kısa veya uzun, planlı veya plansız bir eğitim sonucu öğrenilen faaliyetler olmasıdır. Bu özelliği ile meslek, kişinin gündelik otomatik faaliyetlerinden ayrılır. En basit düzeyde yapılan mesleki faaliyetler için bile en alt düzeyde bir eğitim gerekir. Bunun yanında özel uğraşlar da eğitimle kazanılan becerilerle sürdürülür. Bu anlamda meslek ile hobiler benzerdir. Ancak hobiler için gereken beceriler genellikle gayriresmî ortamlarda geliştirilir. Meslek becerileri ise daha resmî, daha planlı olarak düzenlenmiş eğitim ortamlarında kazanılır (Kuzgun,2000).

Meslek olgusuna ilişkin bazı açıklamalar getiren ve meslekleri açıklamaya çalışan “meslekler sosyolojisi” ve “meslekler psikolojisi” olmak üzere iki temel çalışma alanı bulunmaktadır. Bu iki alanın meslek olgusuna yaklaşım biçimleri birbirinden oldukça farklıdır. Yaklaşım biçimlerinin farklılığı yanında kendi içlerinde kullandıkları dil ve kavramlaştırmalarda da önemli ayrımlar olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin meslekler sosyolojisi alanında, hem düz meslekleri (occupation) hem de profesyonel nitelik taşıyan meslekleri (profession) betimleyen ayrı ayrı kavramlar ve yaklaşımlar kullanıldığı görülmektedir. Buna karşılık meslekler psikolojisi literatüründe, mesleklerin niteliği ile ilgili böyle bir ayrıma başvurulmadığı, mesleklerin sadece “düz meslekler” ya da “temel bir uğraş alanı” anlamına gelen (örneğin vocation kavramı gibi) kavramlarla incelendiği görülmektedir.

İş kavramı ile ilgili açıklamalar yapılırken meslek kavramının tanımına ve içeriğine başvurulmakla birlikte sosyoloji literatüründe, mesleğin ve özellikle de profesyonel mesleğin bu kadar basit ve açık bir şekilde tanımlanamayacağı ve hatta meslekler konusunda yıllardan beri süren çalışmalara rağmen bugün bile üzerinde uzlaşmaya varılmış bir meslek tanımına rastlanmadığı, sıkça dile getirilmektedir. Tanımlama zorluğu, hemen hemen bütün sosyal olgular için geçerli olmakla birlikte doğasından gelen bazı özellikler nedeniyle bu zorluk, profesyonel meslek kavramı açısından daha da belirgindir.

PROFESYONEL MESLEĞİ TANIMLAMAYA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Nitelik Yaklaşımı

Profesyonel mesleklerin sosyolojik açıdan ele alınmaya başladığı tarih olan 1930’lu yıllardan 1960’lara kadar olan süreçte tanımlamaya yönelik yaklaşımlardan bir kısmı “nitelik yaklaşımı” olarak adlandırılır ve yapıya odaklanan bir bakış açısı sunar. Profesyonel mesleklerle ilişkin belirli niteliklerin bir listesini oluşturmaya yönelik bu yaklaşımın altında yatan temel düşünce, genel bir uzlaşma ile belirlenmiş birtakım kriterler geliştirmek ve bu kriterleri profesyonel mesleği daha açık ve anlaşılır bir şekilde tanımlamada kullanmaktır (Dingwall,1976). Bu yaklaşım şu varsayımlara dayanır:

1. Profesyonel meslekler, kendilerine özgü bazı özelliklere sahiptirler.
2. Profesyonel meslekler, toplumdaki işbölümünde pozitif ve önemli bir rol oynar.

Literatürde profesyonel mesleğin sahip olması gereken niteliklere ilişkin birçok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlerin hem ortak hem de birbirlerinden farklı noktalarının olduğu rahatlıkla söylenebilir. Fakat profesyonel mesleği tanımlarken bu nitelikleri sadece isimleriyle bilmek yeterli değildir, niteliklerin içerikleri de ayrıntılarıyla ele alınmalıdır. Bu nedenle burada profesyonel mesleği karakterize ettiği düşünülen altı niteliğin içeriği hakkında bilgi verilecektir:

- **Genel, Sistematik Bilgi:** Profesyonel olan ve olmayan meslekler arasındaki en önemli ayırım, tutarlı bir sistem oluşturan bilgi birikiminden kaynaklanarak ve onunla desteklenerek profesyonel mesleği karakterize eden yetenektir. Sözü edilen bu bilgi birikimi, uzun bir eğitim süreci ve diğer kurulu meslekler ile ilişki sayesinde kazanılır. Profesyoneller kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili meslek dışındaki insanların sahip olamayacağı bilgiye sahiptirler (Greenwood,1957; Ritzer,1972).
- **Müşteriler Üzerinde Otorite:** Müşteriler üzerinde otorite, profesyonelleşme derecesi açısından meslekleri farklılaştıran ikinci faktördür. Bu niteliğin açık bir şekilde tanımlanmış müşteri ya da müvekkilin varlığı ve onlar üzerinde otorite olmak üzere gerçekte iki boyutu vardır. Profesyonel olmayan mesleklerdeki diğer bütün insanların müşterileri varken profesyonellerin müvekkilleri vardır. Burada müşteri ile müvekkil arasındaki fark, müşterinin kendi ihtiyaçları ve bunları tatmin etmeye yönelik hizmetlerin yeterliliği konusunda yargılama ve değerlendirme becerisinin olması, buna karşılık müvekkilin böyle bir becerisinin olmamasıdır. Uzmanlık alanında hiç kimseyle rekabet içinde olmayan bir otoriteye sahip olduğundan profesyonellerin müşterileri değil müvekkilleri vardır. Profesyonel meslek sahibinin elinde bulundurduğu bu otoritenin mutlak olmadığı; ama buna karşılık mesleğin profesyonellik derecesi arttıkça bu otoritenin de derecesinin artacağı söylenebilir (Ritzer,1972).
- **Kendi Çıkarlarından Çok Toplumun Çıkarlarına Yönelme:** Genellikle profesyonelliğe yaklaşmış mesleklerde meslek topluluğunun çıkarının hakim olduğu, buna karşılık profesyonel olmayan mesleklerin ise daha çok kendi çıkarları ile hareket ettikleri kabul edilmektedir. Bu birbirine zıt düşüncelerin biraz da farklı ödül sistemlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Profesyoneller, diğerlerine yardım etmedeki başarılarını yansıtan sembolik ödüllere önem verirlerken profesyonel olmayanlar, birincil olarak ekonomik ödüllere yönelirler (Ritzer,1972).
- **Dışsal Kontrol Yerine Öz Kontrol Mekanizması:** Profesyonel mesleklerin bir başka karakteristiği, bir profesyoneli ancak diğer profesyonelin eğitebilmesi ya da yargılayabilmesidir. Dolayısıyla toplum, bir mesleki grup içindeki bireylerin davranışlarını kontrol etme yetkisini profesyonellere vermiştir. Bu, Hughes'un terimiyle topluluğun verdiği bir "lisans"dır ve profesyonel, hakimiyetini genişleterek kontrol alanını arttırmak isteyebilir (Hughes,1958). Dolayısıyla profesyonelin geniş bir alanı vardır ve bu alanda mesleğe yeni girecekleri seçmeleri, onları formel ve informal olarak eğitmeleri, etik kurallar geliştirmeleri ve profesyonel dernekler aracılığıyla bireysel profesyonelleri yargılamaları mümkün olmaktadır (Ritzer,1972).
- **Mesleğin Profesyonel Olduğunun Toplum ve Yasalar Tarafından Onaylanması:** Aslında buraya kadar sözü edilen dört faktör, mesleğin toplum tarafından profesyonel olarak kabul edilmesi ile işlerlik kazanır. Toplum tarafından onaylanmanın mı yoksa sözü edilen bu dört faktörün mü önce geldiğini düşünmek ilginç sonuçlar doğurabilir. Fakat bu konudaki genel yargı, mesleğin profesyonel olduğunun onaylanması gerçekleştiğinde profesyonel mesleğe ilişkin diğer niteliklerin kendiliğinden geleceği yönündedir (Ritzer,1972; Caplow,1954; Wilensky,1964). Profesyonel mesleğin aradığı onay, Greenwood tarafından şu şekilde açıklanmıştır: "Her profesyonel meslek, belirli bir alandaki otoritesini birtakım güç ve ayrıcalıklar elde ede-

Profesyonel olan ve olmayan meslekler arasındaki en önemli ayırım, tutarlı bir sistem oluşturan bilgi birikiminden kaynaklanarak ve onunla desteklenerek profesyonel mesleği karakterize eden yetenektir.

Profesyonelin geniş bir alanı vardır ve bu alanda mesleğe yeni girecekleri seçmeleri, onları formel ve informal olarak eğitmeleri, etik kurallar geliştirmeleri ve profesyonel dernekler aracılığıyla bireysel profesyonelleri yargılamaları mümkün olmaktadır.

rek onaylaması için toplumu ikna etmeye çalışır. Toplumun bu güç ve ayrıcalıklara yönelik onayı formel ya da informal olabilir.” (Greenwood,1957).

- **Ayrıt Edici Bir Kültür:** Sözü edilen bütün bu niteliklere sahip olan profesyonel meslek, farklı bir mesleki kültür geliştirir. Bu nitelikler, onun diğer mesleki gruplardan farklı alt kültürünü oluşturur. Greenwood bu kültürün profesyonel meslek içindeki hem formel hem de informal gruplarda geliştiğini ve farklı değerler, normlar ve sembollerden meydana geldiğini belirtmektedir (Greenwood,1957). Profesyonel kültür düşüncesi, profesyonel meslekleri bir topluluk olarak gören Goode tarafından daha da geliştirilmiştir. Ona göre profesyonel mesleğin üyeleri, birbirlerine bir mesleki topluluk kimliği ile bağlıdırlar. Bu topluluğun kendine özgü normları, rol tanımları, kullandığı bir dili, üyeleri üzerinde etkisi ve kültürünü gelecek nesillere aktararak kendini yeniden üretme gücü vardır (Goode,1957).

Nitelik yaklaşımı bir yandan genelleştirilebilir bazı özellikler belirlemeye çalışırken bir yandan da profesyonellerin toplumsal yaşamda edindikleri rol ve üstlendikleri fonksiyonlar üzerinde durarak onların diğer meslek gruplarından farklılaşmalarını ileri sürmüştür. Tanımlama problemini çözmeye yönelik bazı temel adımları göstermekle birlikte bu yaklaşımın profesyonel meslekleri ele alış biçimi, çeşitli yönlerden yoğun eleştirilere de maruz kalmıştır. Nitelik yaklaşımına getirilen eleştirilerin sonuçta birleştikleri nokta, profesyonel meslekleri tanımlama yolunda atılması gereken adımın, onların profesyonel bir meslek hâline geldikleri sosyal ve tarihsel koşulları ile aşamaları incelemek olduğudur. Diğer bir deyişle içinde bulunduğu toplumun politik ve ekonomik ortamına, sosyal yapısına ve kültürel normlarına sıkı sıkıya bağlı olan profesyonel mesleklerin böyle dinamik bir yapıda ele alınması gerekliliği nitelik yaklaşımına getirilen eleştirilerle vurgulanmıştır. Profesyonel meslekleri tanımlama problemini çözme konusunda önerilen diğer bir yaklaşım olan süreç yaklaşımı da görüşlerini bu zemin üzerinde hareket ederek oluşturmıştır.

Süreç Yaklaşımı

Süreç yaklaşımı, bir mesleğin profesyonel statüye ulaşmak için geçirdiği tarihsel aşamalara ve profesyonel bir mesleği karakterize eden içsel süreçlere odaklanan bir yaklaşımdır.

Süreç yaklaşımı, bir mesleğin profesyonel statüye ulaşmak için geçirdiği tarihsel aşamalara ve profesyonel bir mesleği karakterize eden içsel süreçlere odaklanan bir yaklaşımdır (Ritzer,1977). Süreç yaklaşımı, daha çok Amerikan profesyonel mesleklerinin evrimini analiz eden “çok aşamalı zamansal analiz” olarak da adlandırılmış (Neal,Morgan,2000); Caplow ile Wilensky’nin çalışmaları bu yaklaşıma örnek gösterilmiştir. Süreç yaklaşımı altında profesyonel meslekler, kolaylıkla tanımlanabilen ya da belirlenebilen varlıklar olarak değil herhangi bir beyaz yakalı mesleğin, 19. yüzyılın ortalarında, varlıkları resmen tanınmış profesyonel mesleklerin öncülük ettiği profesyonelleşme biçimlerinden birini benimsemeye çalışarak ulaşmayı amaç edinebileceği bir statü olarak görülürler.

Profesyonel meslekleri tanımlamaya yönelik süreç yaklaşımı ile ilgili ileri sürülen çeşitli yaklaşımları dikkate alarak bir senteze ulaşmayı amaçlayan Ritzer, profesyonel meslek olma yolunda şu süreçlerden geçildiğini belirtmiştir (Ritzer,1972):

- Mesleğin tam zamanlı hâle gelmesi,
- İsim değişimi ile mesleğin özel olarak seçilmiş bazı kişilere ait bir nüfuz alanına sahip olması,
- Ulusal bir dernek kurulması
- Eğitim alanının açılması,
- Etik kurallarının belirlenmesi,
- Popüler ve yasal bir destek kazanmak için politik girişimlerde bulunulması.

Ritzer, sürece ilişkin olarak öngördüğü bu sıralamanın mutlak bir sıralama olmadığını, duruma göre değişebileceğini de belirtmiştir. Genel olarak bakıldığında profesyonel mesleği tanımlamaya yönelik bu iki yaklaşımın birbiriyle tamamen uyumsuz olmadığı, bir profesyonel mesleği hem profesyonelliğe giden bir süreçte yer aldığını kabul edip hem de onun bu süreçteki yerini belirleyen nitelikleri ile ilgilenmenin mümkün olabildiği düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla aslında profesyonel meslekleri tanımlamaya yönelik yaklaşımları birbirini bertaraf eden değil birbirilerini tamamlayan yaklaşımlar olarak görmek gerekir. Diğer bir deyişle bir mesleğin profesyonel bir meslek olma yolunda ilerlemesinin, belirli niteliklerin kazanıldığı bir süreç olduğu ifade edilebilir.

Meslekler, belirli niteliklerin kazanıldığı bir süreçten geçerek profesyonel mesleğe dönüşmektedir.

DİKKAT

PROFESYONEL MESLEK KAVRAMI VE TANIMI

Profesyonel meslek kavramını açıklayabilmek ve temel özelliklerini sıralamak.

Whitehead (1935); profesyonel mesleğin kökenlerinin Plato, Aristo ve Stoacı öğretinin egemen olduğu Eski Yunan'daki akademilerde ya da İskenderiye'deki büyük kütüphanede gerçekleştirilen araştırmalarda bulunabileceğine inanır. Bunun tersine Carr-Saunders ve Wilson (1964) ise profesyonel mesleğin başlangıcını antik dünyada bulma konusunda başarısızlığa düşmüşler ve Yunan hukukçularını birer uzmandan çok davacı ya da davalıların sadece arkadaşları olarak görmüşlerdir. Bu ilk düşünceler arasında farklılıklar olsa da literatürde profesyonel mesleğin Orta Çağdan itibaren varlığını sürdürdüğü konusunda bir uzlaşma bulunmaktadır.

Orta Çağda baskın bir nitelik taşıyan din kurumu, yaşamın bütün alanlarında olduğu gibi meslekler alanında da kendini göstermiştir. Bu nedenle profesyonel meslek kavramının en eski anlamının dinî bir nitelik taşıdığını ve inancın bildirilmesini ifade ettiğini söylemek mümkündür. Hatta büyük “profesör”ün dinî inancı şüphe götürmez olan bir kişi olduğu belirtilmektedir (Brown,1992). Oxford sözlüğü de profesyonel sözcüğünün türediği “profes” sözcüğünün ilk anlamının dinsel bir kökten geldiğini ve “dinsel bir düzen adına yemin etmeyi” dile getirdiğini bildirmektedir (Hughes,1936). İlk zamanlarda dinî bir düzene katılan bir kişinin bunu kamuoyuna ya da halka duyurması anlamını taşıyan bu kavram, daha sonraları görkemli bir dinî tören şeklinde halka yemin ettiren bir iş ya da meslek anlamına da gelmeye başlamıştır. Orta Çağda aynı zamanda bilgin, hukukçu ve doktor olan papazların mesleği profesyonel olarak kabul ediliyordu (Parsons,1942). Dinî bir nitelik taşımaya içeren bu kullanımda sözcük, kişinin kendini iyi bazı sonuçlara adanmasına yönelik dinî ve ahlaki motiflere işaret ederek olumlu açıdan değerlendirilmektedir (Freidson,1986).

1675 yılından itibaren sözcük dinsel anlamını yitirmiş ve “yeteri kadar nitelikli olduğunu ifade etme” anlamına gelmeye başlamıştır. “Profession” sözcüğü yani günümüzdeki profesyonel meslek kavramı da “yeteri kadar nitelikli olduğunu ortaya koyacak şekilde davranma ya da bu gerçeği bilme” anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla profesyonel bir meslek (profession), bu mesleğe girmek isteyen bir kişinin işi iyi bildiğini ve gerekli niteliklere sahip olduğunu ifade etme anlamını ta-

Literatürde, profesyonel mesleğin Orta Çağdan itibaren varlığını sürdürdüğü konusunda bir uzlaşma bulunmaktadır.

Platon (M.Ö. 422 - M.Ö. 347)
“Bilgisiz yaşamaktansa dünyaya hiç gelmemek daha iyidir. Çünkü bütün kötülüklerin kökeninde bilgisizlik yatar.”

Kaynak:
<http://smegilmezer.blogspot.com/2010/10/platon-ozlu-sozler.html> (29.03.2011)

Aristo (M.Ö. 384 M.Ö. 322)
“Poetika” adlı eseriyle çağdaş politikanın, “Ruh Üzerine” adlı denemesiyle ise bugünkü psikolojinin temellerini atmış; Batı düşünce tarihini büyük ölçüde etkilemiş, birçok kuramın babası, filozof, bilgi adamı.

Kaynak:<http://www.atanijumusul.com/?p=1559>
(29.3.20119)

Orta Çağ boyunca din, temel düşünce biçimlerini belirledi. Orta Çağ'ın belirli bir dini yoktur; önemli olan özelliği, dinsel olmasıdır.

Kaynak:
http://paleoberkay.atspace.com/turkce/sanayi.html
(28.03.2011)

şımaya başlamıştır (Hughes,1963). Bu dönemde ortaya çıkan ve yeni meslekler olan doktorluk, hukukçuluk kendilerini ayakta tutacak unsur olan otoritelerini en eski meslek olan ve o zamana kadar tıp ve hukuk alanında da otoriteyi ellerinde bulunduran papazlardan almaya başlamışlardır (Brown,1992).

“Profession” ve “professional” gibi sözcükler, dinî nitelik taşımayan yeni gruplar tarafından iyi oluşturulmuş otorite kendi amaçları için kullanıldıkça sözcüğün anlamı değişmiş ve genişlemiştir (Brown,1992). Gerçekten de 16. yüzyılda sözcüğün sadece belirli meslekleri değil bireylerin onunla özdeşleştiği ve yaşamını sürdürdüğü bütün meslekleri içerecek şekilde genişleyen bir kullanımının da geliştiği belirtilmektedir. Buna göre daha 16. yüzyılda profesyonel meslek kavramının ya sadece sınırlı sayıdaki belirli meslekleri ya da bunun tam karşısı olarak bütün meslekleri kapsayan bir kullanımı olduğu ve dolayısıyla profesyonel meslek kavramının ilk kullanılmaya başlandığı zamanlardan beri belirsiz ve karmaşık bir içeriğe sahip olduğu anlaşılmaktadır (Freidson,1986).

DİKKAT

Profesyonel mesleklerin temeli “bilgi”ye dayanmaktadır.

Profesyonel meslek tanımlarının birçok ortak noktaya sahip olmaları, gözden kaçmayacak kadar açık olmakla birlikte hemen hemen her tanımda dolaylı ya da dolaysız şekilde sözü edilen özel bir bilgi çeşidine sahip olma ya da bunu kullanma durumudur. Diğer bir deyişle profesyonel meslek olgusunun merkezinde “bilgi”nin bulunduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Richard Hall da (1975) benzer şekilde profesyonel mesleklerin bir bilgi bütünü etrafında örgütlendiklerini belirtmiştir. Profesyonel mesleğe ilişkin çoğu tanım; profesyonel mesleklerin sahip oldukları nitelikleri, toplumdaki fonksiyonlarını ve toplumda dinamik bir süreç dahilinde yer aldıklarını dikkate alarak geliştirilmiştir. Buna yönelik olarak geniş kapsamlı bir tanım şu şekilde verilebilir (Seçer, 2008):

“Profesyonel meslek; toplumun herhangi bir kategorisinin talep ettiği, çoğu insan için ulaşılması, anlaşılması ve kullanılması güç olan belirli bir bilgi çeşidini, yüksek düzeyde bir eğitim almak ve hayat boyu öğrenim bilincini kazanmak koşuluyla üretmek ve bunu uygulamak konusunda ayrıcalıklı bir yer edindiği piyasada belirli bir kontrol düzeyine sahip olan, öznel ve nesnel açılardan geçerliliği kanıtlanmış ve bilgisi sayesinde elde ettiği bir mesleki statüsü yanında yüksek düzeydeki maddi ödülleri de bulunan, ona bir baskı grubu niteliğini ve topluluk, üyelik ve kurum kimliği gibi duyguları kazandıran örgütlenme süreçlerini tamamlamış, kişisel boyutta da bağlılık, sorumluluk ve meslektaşlık bilinci gibi bazı hisleri içinde barındıran ve bütün bu özelliklerinden dolayı diğer iş ve mesleklerden farklılığını ortaya koyan, kendine özgü bir yaşam tarzı olan meslektir.”

SIRA SİZDE

Bir meslek seçerek bu mesleğin nasıl profesyonel bir meslek hâline geldiğini açıklamaya çalışınız.

Profesyonel mesleğe ilişkin bu tanımda, daha önceki tanımlamaların bazılarında da öne çıkan ortak unsurlar bulunmaktadır. Bunlar;

1. Anlaşılması ve kullanılması güç; fakat talep edilen bir bilgi,
2. Yüksek eğitim düzeyi ve hayat boyu öğrenim bilinci,
3. Piyasada ayrıcalıklı bir yer ve kontrol olanağı,
4. Bilgiye dayalı mesleki statü ve maddi ödüller,

5. Örgütlenme sayesinde kazanılmış topluluk, üyelik ve kurum kimliği duygusu,
6. Bağlılık, sorumluluk ve meslektaşlık bilinci

olarak sıralanabilir (Seçer,2008). Bu tanımlamada sözü edilen unsurları iki boyutta değerlendirmek mümkündür. Buna göre bilgi, yüksek eğitim düzeyi, piyasada ayrıcalıklı yer ve mesleki statü ve ödüller olarak sıralanan ilk dört unsur profesyonel mesleğin sahip olduğu ya da gerektirdiği özellikler iken kimlik duygusu ile bağlılık ve meslektaşlık bilinci olarak belirtilen son iki unsur ise profesyonel meslek mensubu bireyin sahip olduklarına işaret etmektedir.

Profesyonel bir meslek, hem mesleğin kendisine hem de mensubu olan bireye ilişkin çeşitli özellikler taşımaktadır.

DİKKAT

MESLEKLERİN TARİHSEL SÜREÇTE GEÇİRDİĞİ AŞAMALAR

Meslekler, özel tarihsel ve kültürel sınırlar içinde ortaya çıktıklarından, meslek olgusunu, onu etkileyen bu tarihsel ve kültürel süreçlerden ayrı olarak incelemek eksik bir bakış açısıdır. Bu nedenle mesleklerin tarihsel gelişimleri, mesleklerle ilgili çoğu analizin başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Endüstri Devrimi Öncesi

Antik Yunan'da hukuk ve tıp alanında özel bir eğitim olmadığı bilinmektedir. Hakimlik yapan kişiler, genelde davalı ya davacının arkadaşları arasından seçilip dava konusunu kendi görüşlerine göre yorumlamaları istenirdi. Benzer şekilde doktorluk yapanlar da bazı tecrübeli kişilerin öğrencileri olarak yetişirlerdi. Roma İmparatorluğu dönemlerinde ise hukuk alanında durumun değişmediğini, buna karşılık doktorluğun zenginlerin ailelerine hizmet eden köle fonksiyonunu üstlendikleri görülmektedir. Muhasebeci, mimar ve mühendislik yapanlar ise devlette istihdam edilmekteydiler (Carr-Saunders/Wilson,1962). Dolayısıyla Antik çağdaki meslek yapısına bakıldığında özel bir eğitim veren kurumlar olmadığını, mesleklerin uygulayıcılarının ayrı birer sosyal grup görünümünü kazanmadığını ve mesleki örgütlerin de bulunmadığını söylemek mümkündür.

Birçok profesyonel mesleğin antik çağlarda kökenleri olmakla birlikte modern tarihleri, Orta Çağın son dönemlerinde kilise ve lonca örgütlerinin egemen olması ile başlar. 12 ve 13. yüzyıllarda Avrupa'da yayılan akım, meslek yapısının lonca ve üniversite gibi kurumlarda belirginleşmesidir. Üniversiteler bugünkü anlamda eğitim veren kurumlar olmamakla birlikte günümüzde profesyonel olarak sınıflandırdığımız iş çeşitlerine yönelik ders veren okullardı (Carr-Saunders/Wilson,1962). Bu dönemde yüksek statülü kabul edilen meslekler; teoloji, hukuk ve tıp ile sınırlıydı. Papazlık, Avrupa'da Orta Çağın ilk ve en önde gelen mesleği idi. Kilise, ülkenin refahında ve bütün entelektüel faaliyetlerde dolayısıyla üniversite üzerinde de önemli bir güce sahipti. Hukuk mesleği, 12.yüzyılın ikinci yarısında sürekli mahkemenin kurulması ile ortaya çıktı. Daha önceleri kilisenin egemenliğindeki üniversiteler nedeniyle kiliseye bağlı olan tıp mesleği ise bu sürece ait mesleklerin en sonuncusu olarak 15.yüzyılda örgütlenmeye başladı (Brint,1994). Dolayısıyla antik çağ ile Orta Çağ arasındaki mesleki yapı farklılığını, mesleki bilgilerin edinildiği eğitimlerin bulunması ve meslek üyelerinin de ayrı bir sınıf oluşturması ile açıklamak mümkündür. Böylelikle profesyonelliğin eğitim kurumlarının yükselişi ile belirginleştiği ve kilise ile hemen hemen aynı oranda etkiye sahip olduğu söylenebilir (Carr-Saunders/Wilson,1962).

Birçok profesyonel mesleğin antik çağlarda kökenleri olmakla birlikte, modern tarihleri, Orta Çağın son dönemlerinde kilise ve lonca örgütlerinin egemen olması ile başlar.

Şekil 5.1

Kavram olarak lonca; sanat sahiplerinin ve esnafın kendi aralarında kurdukları düzeni, birliği ve özel işleri için toplandıkları yeri ifade etmektedir. Lonca teşkilatı, mesleğe giriş ve ilerleme açısından esnaf zaviyeleri ölçüsünde ağır koşullar koymadığı gibi din ve tarikat esaslarına da tabi olmamıştır. Merasimsiz olarak ve hangi dinden olursa olsun bütün esnafın toplanabileceği ve serbestçe müzakere yapabileceği bu tür yerlere lonca dendiği için bu esnaf örgütüne de lonca teşkilatı adı verilmiştir.

Kaynak: <http://www.turkopedi.com/tag/lonca-kelimesinin-osmanli-esnaf-teskilatiyla-ilgili-olarak-ne-zaman-kullanilmaya-baslandi> (28.03.2011)

Osmanlı'da Yeniçeri Askerleri

Kaynak: <http://www.egetarih.net/index.php/2010/11/08/iste-o-yeniceri-kiyafetleri/> (28.03.2011)

17. yüzyılın başlangıcında sözü edilen bu prestijli meslek gruplarına iki yeni meslek daha eklendi. Bunlardan biri hizmet meslekleri (örneğin askerler), diğeri ise bilimsel buluşlarla ortaya çıkan bilim adamları ve hümanist bilginlerdi. Bu yeni mesleklerin kendilerinden önceki mesleklerden farklılaştığı nokta, yeni mesleklerin doğaları gereği, uygulamacıları ile müşterileri arasında yüksek düzeyde bir güven gerekmemesi idi. Bu iki yeni meslek grubunun belirginleşmesinin nedenleri arasında, Rönesans'ın etkisiyle bilimsel ve dünyevi öğrenimin yükselişi, kilisenin eğitimdeki rolünün azalması ve geleneksel feodal kurumların etkilerinin zayıflaması gibi nedenler gösterilmektedir (Brint,1994).

Orta Çağ'da profesyonel meslek olarak nitelenen meslekleri lonca teşkilatının ustalarından ayıran en önemli gösterge, profesyonel meslekler ile o dönemin üniversite benzeri kurumları arasındaki karşılıklı ilişkidir. Üniversiteler, fakülteler şeklinde örgütlenmişlerdi. Profesyonel ve akademik kurum fonksiyonuna da sahip olan bu fakülteler, profesyonel faaliyetlerde bulunabilme hakkını da kontrol altına alarak bir anlamda profesyonel monopoller yaratılmasının yolunu açmıştır. Üniversiteler ile profesyonel meslekler arasındaki bu bağlantı, doğrudan profesyonel meslek ile Avrupa üniversitelerinin bilgi sistemleri arasında yakın karşılıklı ilişkinin kurulması ile sonuçlanmıştır. Profesyonel meslek ile onun kullandığı bilgi arasında bu şekilde kurulan ilişki, hem profesyonel meslekleri ticaret ve zanaatten ayırmış hem de profesyonelleri devlet ve üniversitelerde eğitim gören diğer profesyonellerle daha yakınlaştırmıştır (Stichweh,1997).

Marshalla göre Endüstri Devrimi öncesi toplum yapısındaki mesleklerin genel özellikleri, profesyonellerin o dönemdeki soyluların "iyi yaşam" tarzları ile bağdaşan bir yaşam sürdürmeleridir. Bu süreçteki profesyonelliğin düşünce tarzı; profesyonelin işverenden, müşteriden, ekonomik baskıdan ve hatta işin kendisinden bile bağımsız olmasını vurgular. Profesyonel, ücret alabilmek için çalışmaz; kendisine çalışması için ücret verilir (Marshall,1939). Gerçekten de Endüstri Devrimi öncesi dönemde profesyonel meslekler, yaşamın potansiyel sosyal sorunları ve uyumsuzluklarını içeren alanları ellerinde bulundurmalarına rağmen ekonomi ve sosyal sisteme katkıları marjinal kalmıştır (Elliott,1972).

Profesyonel meslekler, işin örgütlenmesi ya da topluma hizmet için göreceli olarak daha az önemli oldukları; ama buna rağmen sosyal tabakalaşma sisteminde yüksek bir mevkide bulundukları için bu dönemde “statü profesyonelliği” düşüncesi hakimdi. Statü profesyonel meslekleri, toplumdaki bir sorun alanı ile ilgili sorumluluğa sahiptiler; fakat bu sorumlulukları iyi tanımlanmamıştı, topluluğun tamamına yaygın değildi ve bilgi ile uzmanlıkla desteklenmemişti (Elliott,1972).

Endüstri Devrimi’nin Getirdikleri

Endüstri Devrimi’nin ve bilgi toplumunun meslekler üzerindeki etkilerini tanımlamak

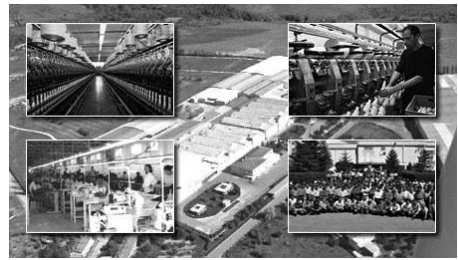
Profesyonel mesleklerin statü kategorisi olarak sergiledikleri görünüm, 19. yüzyılın sonlarından itibaren dramatik bir biçimde değişmiştir. Bu değişim, statü profesyonelliğinden mesleki profesyonelliğe geçiş ile karakterize olmuştur (Brint,1994). Bilgi ile görev uzmanlığına dayanan profesyonelliğin, işbölümü ve bilgi uzmanlığında oynadığı role odaklanan mesleki profesyonelliğin gelişimi, endüstriyel gelişme ve kentsel büyüme gibi temel sosyal değişimlerle aynı dönemde gerçekleşmiştir (Elliott,1972). Klasik meslek modelinin, 19. yüzyılda İngiltere ve Amerika’da hem endüstrileşme ve kentleşme ile yaratılan piyasa olanaklarına hem de profesyonel dürüstlüğü ilişkin toplumsal güvenin düşmesine tepki olarak ortaya çıkan profesyonel reform hareketlerinden kaynaklandığı belirtilmektedir (Larson,1980).

Modern toplumda, artık çok az insan için yaşamı çalışmadan sürdürebilmek söz konusu olduğundan genel sosyal pozisyonun anahtar göstergesi olarak meslek, yeni bir önem kazanmıştır. Aynı zamanda toplumda sosyal bir kategori olan meslek, bu önemini emek gücünün mübadele ekonomisinde önemli bir mal hâline gelmesi ile elde etmiştir. Mesleklerin sosyal yapıda edindiği yerdeki bu temel değişim, profesyonel meslekler üzerinde de önemli bir etki yaratmış ve profesyonelliği modern sosyal örgütlenmelerin temel belirleyici niteliği hâline getirmiştir (Elliott,1972).

Endüstri Devrimi ile birlikte statünün yeni tanımlayıcı işareti, giderek sosyal açıdan önemli hizmetlerin sağlanmasında kullanılan entelektüel becerilere dayanmaya başlamıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinde profesyonel tabaka günümüzde de geçerli olan uzmanlaşmış bilgi gerektiren görevler matrisi, yüksek düzeyde resmî eğitim gerekliliği, yeterli performansa sahip olunup olunmadığına ilişkin çeşitli testler, mesleki yapının profesyonel dernekler aracılığıyla düzenlenmesi ve devletin izin verme fonksiyonunun olması gibi bazı niteliklerle tanımlanmaya başlamıştır. Bu dönemde profesyonel meslekler, kamunun refahı için çok gerekli olan karmaşık görevleri yerine getiren gruplar olarak görülüyordu ve bu nedenle “Alıcı dikkatli olsun!” düsturu ile kolayca düzenlenemeyecekleri düşünülüyordu (Brint,1994). Diğer yandan Stichweh, Avrupa toplumlarının Orta Çağın sonlarından itibaren kurumsal yapıları, toplumsal sisteme yenilik getirmede kullandıklarına işaret eder. Her biri bir fonksiyonel alanda uzmanlaşmış örgütlenmeler olan bu kurumlar arasında sayılan profesyonel mesleklerin, erken dönem modern Avrupa’dan fonksiyonel olarak farklılaşan modern topluma geçişi sağlayan bir mekanizma olduğunu belirtir (Stichweh,1997).

Profesyonel mesleklerin statü kategorisi olarak sergiledikleri görünüm, 19. yüzyılın sonlarından itibaren dramatik bir biçimde değişmiştir. Bu değişim, statü profesyonelliğinden mesleki profesyonelliğe geçiş ile karakterize olmuştur.

Modern toplumda, artık çok az insan için yaşamı çalışmadan sürdürebilmek söz konusu olduğundan genel sosyal pozisyonun anahtar göstergesi olarak meslek, yeni bir önem kazanmıştır.

Endüstri Devrimi yeni meslekler ortaya çıkarmıştır.

Kaynak: <http://t3.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcSoKYNoR93YfRfqMwwUZiYGVabuAOf0pl-rINkzMfxWlcKxfOPQ6A> (29.03.2011)

Bu düşüncelerin etkisiyle belirginleşen profesyonel derneklerin, 19. yüzyılda üç önemli aşama geçirdikleri görülür. Bu üç aşamanın endüstriyel gelişmedeki aşamalarla da ilişki içinde olduğu belirtilmektedir. 19. yüzyılın ilk yarısında iş hayatı ve ulaşımın henüz yerel özellikler taşımasından dolayı profesyonel dernekler de yerel olarak kurulmuşlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise profesyonel derneklerin daha ulusal boyutta örgütlenmeleri söz konusudur. Ulusal boyutta kurulan dernekler, nüfusun hâlâ hareketli olması ve yeni endüstri şartlarında iş rollerinin henüz iyi şekilde belirlenememesi nedeniyle genelde devletin üst kademelerindeki bir kişi tarafından kuruluyordu ve seçkin bir eğilime sahiptiler. Endüstriyel sistemin 1890'lar ile İkinci Dünya Savaşı arasında geldiği üçüncü aşama; temel endüstrilerde ulusal ekonomik bütünleşmenin iyi bir şekilde sağlandığı, kentleşmenin doruk noktasına ulaştığı ve nitelikli işgücünün örgütlenmeye karar verdiği bir aşamadır. Aynı yıllar profesyonelleşme için yeniden örgütlenme dalgasının geldiği yıllar olmuştur. Bu dönemde profesyonel dernekler, daha kapsamlı bir üyelik sistemi ve farklı coğrafik bölgelerde daha iyi bütünleşmiş bir yapı arayışına girmişlerdir. Mesleki hedefleri uygulamaya daha elverişliydi ve devlet yönetiminde lobi faaliyetinde bulunmak üzere baskı grubu oluşturuyorlardı. 20.yüzyılda ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesi ile birlikte profesyonel derneklerde çeşitlenmiştir (Gilb,1996).

Dolayısıyla, kapitalist ekonominin genişlemesine paralel olarak, dinamik bir profesyonelleşme dönemine de girilmiştir. Yeni örgütsel yapılar ve teknolojik gelişmeler yeni mesleklere ihtiyacı doğurmuştur. Hem devlet hem de üniversite, geçerliliği kanıtlanmış uzmanlığın birçok meslekte avantajlı olduğuna inandırıldığı için, profesyonel statüye ulaşma yolları büyük ölçüde herkese açık hâle getirilerek profesyonel statüyü talep etmek, birçok meslek için daha kolaylaşmıştır. Dolayısıyla yeni mesleki profesyonellik, büyük ölçüde Endüstri Devrimi'nin bir ürünü olmakla birlikte aynı zamanda eğitilmiş uzmanlık ve profesyonel etiğin önemine inanmış devlet ve uzmanlaşmış yüksek eğitim için artan istek sürecinde buna destek veren üniversitenin etkisiyle profesyonelleşmeyi amaçlayan beyaz yakalı mesleklerin de bilinçli davranışlarının bir ürünüdür (Brint,1994).

Yeni mesleki profesyonellik, büyük ölçüde endüstri devriminin bir ürünü olmakla birlikte aynı zamanda eğitilmiş uzmanlık ve profesyonel etiğin önemine inanmış devlet ve uzmanlaşmış yüksek eğitim için artan istek sürecinde buna destek veren üniversitenin etkisiyle profesyonelleşmeyi amaçlayan beyaz yakalı mesleklerin de bilinçli davranışlarının bir ürünüdür.

SIRA SİZDE

2

Bir örnek olarak doktorluk mesleğinin Endüstri Devrimi öncesinde ve sonrasındaki yapısını karşılaştırmaya çalışınız.

DİKKAT

Endüstri Devrimi'nden sonra mesleklerin profesyonelleşme eğilimleri artmış ve birçok meslek grubu profesyonelleşme çabalarını başlatmıştır.

Bilgi Toplumu'nun Yarattığı Dönüşümler

Son yüz yıl içinde yaşanan en önemli sosyal değişim; önce çiftçinin, ardından endüstri işçisinin önemini yitirerek egemenliği hizmet sınıfına bırakmış olmalarıdır. Üretim ve işin karakterindeki bu değişim, "endüstri sonrası" toplumun en çarpıcı yönünü oluşturur. Endüstri sonrası toplum; dinamikliğini bilgiden alan, öncü insanı, toplumun talep ettiği becerilerle yetiştirilmiş uzmanlar ve profesyoneller, ana üretim sektörü de hizmetler olan bir toplumdur. Bu toplum, yaşam standardının göstergesi olarak mal miktarıyla tanımlanan sanayi toplumunun aksine, hizmetlerle ve sağlık, eğitim, dinlenme ve sanat faaliyetlerinin bir göstergesi olarak yaşamın kalitesiyle tanımlanır. Bilgi toplumu, daha önce görülmemiş bir hızla "bilginin toplanması, işlenmesi ve dağıtılmasıyla ilgili faaliyetlerin arttığı" bir toplumdur (Dura/Atik,2002). Bilgi toplumlarında bütün yeniliklerin kaynağında araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin bulunması ve hem toplam üretim hem de istihdam açısından

Bilgi toplumu, daha önce görülmemiş bir hızla "bilginin toplanması, işlenmesi ve dağıtılmasıyla ilgili faaliyetlerin arttığı" bir toplumdur (Dura/Atik,2002).

ekonominin esas ağırlığını bilginin oluşturması, günümüz toplumlarını yönlendiren temel gücün, bilgi ve onun değişen rolü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bilgi toplumu teorisyenlerinden biri olan Daniel Bell'e (1973) göre bilgi toplumundaki en belirgin değişim mal üretiminden hizmet üretimine geçiş olmakla birlikte teknik ve profesyonel mesleklerdeki artış da bu değişimler arasında en şaşırtıcı olanıdır. Gerçekten de her açıdan endüstrileşme sürecini tamamlamış modern endüstri toplumlarının meslek yapısı, genellikle mavi yakalı sektörlerdeki daralma ve buna karşılık beyaz yakalı, teknik ve profesyonel mesleklerdeki artış ile nitelenmektedir. Bunlar arasında profesyonel meslekler, en hızlı büyüyen meslek kategorileridir. Freidson (1971), profesyonel mesleklerin bilgi toplumunda baskın bir karaktere sahip olacağını, iddialı bir şekilde, "endüstri sonrası toplumun aynı zamanda profesyonelleşmiş bir toplum modeli oluşturduğunu" belirterek dile getirmiştir. Harold Perkin (1996) ise Freidson ile benzer şekilde modern dünyanın profesyonel uzmanların dünyası olduğunu, post-endüstriyel toplumun çeşitli şekillerde kıt uzmanlık kaynağını kontrol eden profesyonellerin egemen olduğu bir toplum modeli oluşturduğunu ileri sürerek içinde yaşadığımız süreci "profesyonel toplumun yükselişi" olarak adlandırmaktadır.

Freidson (1994), daha yakın tarihlerdeki bir değerlendirmesinde ise literatürde profesyonel mesleklerin çağımızdaki durumu ile ilgili üç konuda uzlaşma olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki, profesyonel mesleklerin modern toplumun etkin ve insanlığa yakışan bir şekilde fonksiyon göstermesinde özel bir öneme sahip olan farklı bir meslek çeşidi olduklarıdır. İkinci olarak 20. yüzyıl boyunca hem sayıları hem arz ettikleri önem açısından büyümüşlerdir. Son olarak da yine hem sayıları hem de önemleri 21. yüzyılda da artmaya devam edecektir. Profesyonel meslek ve profesyonellerin sayılarındaki bu hızlı artış, yeni bilgi ve sosyal ihtiyaçların artışı ile birlikte yeni mesleklerin ortaya çıkması ve günümüz toplumlarındaki iş gücünün büyük bir bölümünün daha fazla profesyonelleşme doğrultusunda hareket etmesi ile açıklanmaktadır (Toren,1975).

Derber (1983), toplumsal tabakalaşma sisteminde profesyonel tabakaların artışına ilişkin olarak hem post-endüstriyel toplum teorisyenlerinin hem de Marksist ya da "yeni çalışan sınıf" teorisyenlerinin farklı görüşlere sahip olmakla birlikte bir yandan 20. yüzyılda profesyonellerin sayısında bir patlama yaşandığı, diğer yandan da profesyoneller arasındaki büyümenin bağımsız profesyonellerde değil ücretli profesyonellerde daha belirgin olduğu noktasında hemfikir olduklarını belirtmektedir. Profesyonel meslek literatüründe, son yıllarda hem profesyonel sayısındaki artış hem de bu profesyonellerin çoğunlukla bir işverene bağlı olarak ücretli çalışmaya başlaması nedeniyle, birbirinden farklı koşullara işaret eden profesyonelleşme ve proleterleşme tezlerinin de ortaya atıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bilgi toplumu sürecinde, profesyonel mesleklerin günümüzdeki ve gelecekteki durumu ile ilgili farklı görüşlerin de gündeme geldiğini belirtmek gerekir.

Günümüzde profesyoneller; oldukça karmaşık ve anlaşılması güç bir doğası olan teknik bilgi beceriye sahip, eğitim almamış bir kişinin baş edemeyeceği kişisel ve teknik sorunları çözmek için ihtiyaç duyulan kişiler olarak anlaşılmaktadır. Bilgi toplumu öncesi dönemlerle karşılaştırıldığında profesyonellerin günümüzdeki en önemli özelliklerinden biri de sahip oldukları bilgi ve becerilerin toplumda sadece bazı elitlere değil toplumun bütün kesimlerine hitap eden nitelikte olmasıdır. Temel bir teknik uzman olarak kabul gören son statülerinde profesyoneller, 20. yüzyılda yeni bazı şeyleri de simgelerler. Toplumun yapısı o den-

Bilgi toplumunda hizmet sektörü giderek genişlemektedir.

Kaynak:
http://www.echo-muenster.de/node/22350
(28.03.2011)

Günümüzde profesyoneller; oldukça karmaşık ve anlaşılması güç bir doğası olan teknik bilgi beceriye sahip, eğitim almamış bir kişinin baş edemeyeceği kişisel ve teknik sorunları çözmek için ihtiyaç duyulan kişiler olarak anlaşılmaktadır.

li değişmiştir ki ortaya çıkan ihtiyaçlarını karşılamak için yeni profesyonel rollere ihtiyaç vardır. Profesyonellerin endüstri, devlet ve hizmetler sektörlerinde sahip olduğu rolde önemli bir genişleme göze çarpmaktadır (Freidson,1971).

DİKKAT

Profesyonel meslekleri icra eden kişiler “profesyonel” olarak nitelendirilmektedir.

Bilgi toplumunda çeşitli meslekler

Kaynak:

<http://www.meslekrehberi.org/meslek-resimleri/>
(28.03.2011)

Günümüzde profesyonel meslekler; doğum, yaşamı sürdürme, fiziksel ve duygusal sağlık, uyumsuzluk çözümü ve hukuk temelli sosyal düzen, finans ve kredi enformasyonu, eğitim ve sosyalleşme, fiziksel yapılar ve çevre, askerlik, barışın sağlanması ve güvenlik, eğlenme ve boş zaman, din gibi oldukça geniş bir alanda hizmet vermektedirler (Evetts, 2003).

Perkin'in "profesyonel toplum" olarak adlandırdığı günümüz toplum yapısında ön plana çıkan birkaç önemli özellik bulunmaktadır. Örneğin Perkin'e göre gelişmiş ülkelerin modern toplumları, liyakata göre seçilen ve eğitilmiş uzmanlaşmış mesleklerin kariyer hiyerarşilerinden oluşur. Profesyonel toplum, eğitim sayesinde yaratılan ve nitelikli olmayanların dışlanması; yani kapanma stratejileri ile sürdürülen beşeri sermayeye dayanır. Endüstri öncesi ve endüstri toplumlarının toprağa ve endüstriye dayalı zenginlikleri güçlerini, işletmelerinin profesyonellerinin yönetimi altında kullanmaya çalışırlar. Profesyonel toplum, profesyonellerin egemen olduğu toplum yapısından daha fazlasını ifade eder. Profesyoneller, endüstri öncesi ve endüstri toplumlarının toprak sahipleri ya da kapitalistleri gibi sınıflarının yerine geçen yeni kural koyucu sınıflar değildirler. Profesyonellik nosyonu toplumun tamamına iki şekilde nüfuz eder. İlk olarak profesyonel hiyerarşiler, toplumun sosyal piramidinde daha aşağılara kadar uzanır ve profesyonel olma amacında olmayan meslekleri de etki altına alır. Diğer bir deyişle profesyonelliğin sunduğu, garantili ve artan gelir ile diğer güvenceler birçok meslek için cazip ve ulaşılmak istenen ideallerdir. Diğer yandan beşeri sermayeyi vurgulayan, üstün yetenekli ve farklılaşmış işgücünün liyakata dayalı seçim süreci de profesyonelliğin topluma nüfuz etmesinde rol oynayan ideallerdir. Son olarak profesyonel toplum sınıflı bir toplum değildir. Farklı bir prensip çerçevesinde örgütlenmiştir. Bu yeni toplumun dayandığı temel şey, yatay sınıf yapısı değil dikey kariyer hiyerarşileridir (Perkin,1987).

Evetts de profesyonel meslekleri; günümüz risk toplumlarındaki modern yaşamın belirsizliklerini konu edinen iş ile başa çıkmaya yönelik yapısal, mesleki ve kurumsal düzenlemeler olarak ifade eder. Profesyoneller uzman bilginin kullanımını sayesinde müşterilerinin belirsizliklerle baş etmelerini sağlarlar. Günümüzde profesyonel meslekler; doğum, yaşamı sürdürme, fiziksel ve duygusal sağlık, uyumsuzluk çözümü ve hukuk temelli sosyal düzen, finans ve kredi enformasyonu, eğitim ve sosyalleşme, fiziksel yapılar ve çevre, askerlik, barışın sağlanması ve güvenlik, eğlenme ve boş zaman, din gibi oldukça geniş bir alanda hizmet vermektedirler (Evetts, 2003). Sözü edilen bu uzman bilgi sayesinde profesyonellerin kendileri de günümüzdeki belirsizlikler ile baş edebilmektedirler.

MESLEKLERE YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR

Mesleklerin ve profesyonel mesleklerin doğasını açıklamaya yönelik birçok teorik yaklaşım ileri sürülmüş olmakla birlikte bu yaklaşımlar arasında en etkili olanların fonksiyonalist, çatışmacı ve kurumsal yaklaşımlar olduğu belirtilebilir.

Meslekler sosyolojisi alanında 1960'ların sonlarına kadar olan dönem, fonksiyonalist teorilerin geliştirildiği ve baskın olduğu bir dönem olmuştur. Fonksiyonalist modele göre profesyonel meslekler, toplumun değer ve hedeflerini yansıtan duragan kurumlardır. Bu nedenle toplumun mesleki ve sosyal yapısı açısından çok önemli görülürler. Toplumun ihtiyaç duyduğu belirli görevleri yerine getirme fonksiyonunu üstlenen birimler olarak vurgulanırlar (Montagna,1977). Profesyonel meslek sahipleri, ellerindeki uzman bilgileri sayesinde müşterileri üzerinde önem-

li bir güce sahiptirler ve müşteriler de profesyonellerin, bu bilgiyi onların avantajına olacak şekilde kullanacakları düşüncesiyle kendilerini onlara teslim ederler. Bu nedenle fonksiyonalist teoriler, profesyonel meslekleri toplumla mutabakat içinde olan kurumlar olarak görürler. Profesyonel meslekler, topluma; sömürüye başvurmama, eğitim ve diğer vasıflar konusunda belirli bir standardı sürdürme ve diğer bazı garantileri verme karşılığında makul düzeyde bir statü ve maddi ödüle hak kazanan özel birer meslek kategorileridir (Crompton,1990). Toplum ile profesyonel meslek sahibi arasında bir çeşit alışveriş olarak nitelendirilen bu ilişkide toplum, özel bir çeşit bilgi geliştirdiği için profesyonele kendi alanıyla ilgili konularda özerkliğe sahip olma hakkını tanır (Begun,1986). Müşterinin profesyonele güvenmesini, profesyonelin de hem müşterisine hem de meslektaşına saygı göstermesini de içeren bu ilişki “uzmanlık asimetrisi” olarak da adlandırılmaktadır (Abbott,1988). Fonksiyonalist modelin temel savı, profesyonel mesleklerin toplumsal işbölümünde pozitif ve önemli bir rol oynadıklarıdır. Dolayısıyla toplumda edindikleri yer ve arz ettikleri önem, fonksiyonalistlerin profesyonel meslekleri tanımlamada en önemli çıkış noktalarını oluşturmıştır.

1960’lardan itibaren profesyonel mesleklere farklı bir bakış açısı sunan bir yaklaşım olan çatışmacı yaklaşım gündeme gelmiştir. Savaş karşıtı bir anlayışın ve mevcut otoriteye artan güvensizliğin etkisiyle birçok bilim adamı, fonksiyonalistlerin görüşlerini reddederek dikkatleri profesyonel meslek sahiplerinin kendilerine çekmişlerdir. Profesyonel statüye ve onun sunduğu para, statü ve etki gibi ödüllere ulaşmaya çalışan mesleklerin gözlemlenmesi sayesinde profesyonel meslekler konusundaki ilgi, onların hizmetlerinden yararlananlardan profesyonel meslek sahiplerinin kendilerine ve onların güçlerinin politik açıklamalarına kaymıştır (Scott,2008). Diğer bir deyişle profesyonel gücün açıklanması, çatışmacı yaklaşımın temel hareket noktası olmuştur. Profesyonel güç yaklaşımında, profesyonelin hem kendi mesleki sınırları içinde hem de toplumsal alandaki gücü dikkate alınmaktadır. Çatışmacı teori, profesyonel gücü daha çok profesyonel bireyin hem meslek içindeki hem de meslek dışındaki faaliyetleri çerçevesinde değerlendirmektedir (Seçer,2008). Diğer yandan, bu teorik yaklaşım çerçevesinde, profesyonel mesleklerin yükselişine eşlik eden sosyal hareket benzeri mücadeleler ile devletin bunları denetlemedeki farklılaşan rolü de tarihsel ve karşılaştırmalı bir bakış açısı ile ele alınmıştır.

Profesyonel mesleklere yönelik teorik yaklaşımlardaki değişim, analiz düzeyinde de kendini göstermiştir. Fonksiyonalistler daha çok tek bir mesleki grubun tarihi ve fonksiyonlarına odaklanmışken çatışmacı yaklaşımlar birçok mesleğin profesyonel meslek olma yolunda ilerlerken yaşadıkları tecrübeleri karşılaştırmalı olarak ve devletin rolünü de dikkate alarak inceleme yolunu seçmişlerdir (Scott,2008).

Profesyonel mesleklere kurumsal bir bakış açısı ile yaklaşan yaklaşımlar ise profesyonel meslekleri diğer bütün sosyal kategorilerden daha fazla düzeyde kurumsal bir birim olduklarını ileri sürmektedirler. Buna göre profesyonel meslek sahibi profesyoneller de kurumların en etkin ve çağdaş zanaatkarlarıdır. Profesyonel otoritenin çeşitli belirsizliklerle başa çıkabilmek için bir çerçeve sağlayan kültürel-bilişsel, normatif ve düzenleyici öğeleri yaratma ve uygulama kapasitesine dayandığı görüşü kurumsal bakış açısının temelini oluşturmaktadır. Makro düzeydeki kurumlar olarak profesyonel meslekler; farklı norm, uygulama, ideoloji ve örgütsel biçimlerle ayırt edilebilir özellik taşıyan bilgi, uzmanlık, iş ve işgücü piyasalarını temsil etmektedirler. Günümüzün temel kurumsal birimleri olan profesyonel meslekler, kültürel-bilişsel, normatif ya da düzenleyici kurumsal öğelerden herhangi birine ya da hepsine birden vurgu yapmaktadırlar (Scott,2008).

Fonksiyonalist modelin temel savı, profesyonel mesleklerin toplumsal iş bölümünde pozitif ve önemli bir rol oynadıklarıdır.

Çatışmacı teori, profesyonel gücü daha çok profesyonel bireyin hem meslek içindeki hem de meslek dışındaki faaliyetleri çerçevesinde değerlendirmektedir (Seçer,2008).

Makro düzeydeki kurumlar olarak profesyonel meslekler; farklı norm, uygulama, ideoloji ve örgütsel biçimlerle ayırt edilebilir özellik taşıyan bilgi, uzmanlık, iş ve işgücü piyasalarını temsil etmektedirler.

Mesleklere yönelik teorik yaklaşımlar genel olarak değerlendirildiğinde her bir teorik yaklaşımın aslında meslek olgusunu bir yönüyle açıkladığı görülmektedir. Gerçekten de fonksiyonalistlerin bakış açısı ile bakıldığında meslekler, toplumda önemli ve olumlu birçok fonksiyon üstlenmiş durumdadır. Diğer yandan çatışmacı teorisinin öngörülleri çerçevesinde de bakıldığında mesleklerin ve meslek üyelerinin göz ardı edilemez bir gücü temsil ettikleri de bir gerçektir. Bunun yanında mesleklerin ve profesyonel mesleklerin toplumsal koşullar içinde yapılanmasında devletin de önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. Devletler, toplumsal ihtiyaçlar ve talepler doğrultusunda kimi mesleki grupların oluşturulması ve güçlendirilmesi yönünde politikalar izleyebilmektedirler. Son olarak profesyonel meslekleri toplumun başlıca kurumlarından biri olarak değerlendiren kurumsal teorisinin de mesleklerin normatif ve ideolojik yapılar olarak kendilerine özgü koşullarına işaret etmesi önemli bir bakış açısıdır.

Özet

Meslek olgusunu sosyolojik açıdan değerlendirmek

Sosyolojik anlamda meslek, “belirli faaliyet alanları etrafında yoğunlaşmış ve biçimlenmiş insani ilişkiler bütünüdür. Sosyolojik anlamda meslek, her şeyden önce sosyal bir davranıştır. Bir meslek sahibi olmak, sosyolojik olarak da çeşitli sonuçlar doğurur. Bu, birçok prestiji beraberinde getirebileceği gibi üyelerine pek çok ayrıcalık; sosyal, ekonomik, yasal ve politik üstünlükler sağlar. Bu yüzden yeni ortaya çıkan iş grupları, bir meslek olarak tanınmak için önemli çaba sarfederler. Meslek, temelde kişinin hayatını sürdürmek ve geçimini sağlamak amacıyla sosyal değeri olan belli fonksiyonları yerine getirmeyi ifade eder. Ayrıca meslek; toplumda kişinin temel rollerinin başında gelir ve kişinin saygınlığı, şahsiyeti, geliri, becerisi vb. birçok özelliği ile bireyin kişiliği ve sosyal hayatı ile yaşam tarzına da kaynaklık eder.

Profesyonel meslek kavramını açıklamak ve temel özelliklerini sıralamak

Profesyonel meslek tanımlarının birçok ortak noktaya sahip olmaları gözden kaçmayacak kadar açık olmakla birlikte hemen hemen her tanımda dolaylı ya da dolaysız şekilde sözü edilen özel bir bilgi çeşidine sahip olma ya da bunu kullanma durumudur. Diğer bir deyişle profesyonel meslek olgusunun merkezinde “bilgi”nin bulunduğu rahatlıkla söylenebilir. Profesyonel mesleğe ilişkin çoğu tanım, profesyonel mesleklerin sahip oldukları nitelikleri, toplumdaki fonksiyonlarını ve toplumda dinamik bir süreç dahiinde yer aldıklarını dikkate alarak geliştirilmiştir. Profesyonel meslek, toplumun herhangi bir kategorisinin talep ettiği, çoğu insan için ulaşılmaz, anlaşılması ve kullanılması güç olan belirli bir bilgi çeşidini, yüksek düzeyde bir eğitim almak ve hayat boyu öğrenim bilincini kazanmak koşuluyla üretmek ve bunu uygulamak konusunda, ayrıcalıklı bir yer edindiği piyasada belirli bir kontrol düzeyine sahip olan, öznel ve nesnel açılardan geçerliliği kanıtlanmış ve bilgisi sayesinde elde ettiği bir mesleki statüsü yanında yüksek düzeydeki maddi ödülleri de bulunan, ona bir

baskı grubu niteliğini ve topluluk, üyelik ve kurum kimliği gibi duyguları kazandıran örgütlenme süreçlerini tamamlamış, kişisel boyutta da bağlılık, sorumluluk ve meslektaşlık bilinci gibi bazı hisleri içinde barındıran ve bütün bu özelliklerinden dolayı diğer iş ve mesleklerden farklılığını ortaya koyan kendine özgü bir yaşam tarzı olan meslektir.

Endüstri Devrimi'nin ve bilgi toplumunun meslekler üzerindeki etkilerini tanımlamak

Profesyonel mesleklerin, statü kategorisi olarak sergiledikleri görünüm, 19. yüzyılın sonlarından itibaren dramatik bir biçimde değişmiştir. Bu değişim, statü profesyonelliğinden mesleki profesyonelliğe geçiş ile karakterize olmuştur. Modern toplumda, artık çok az insan için yaşamı çalışmadan sürdürebilmek söz konusu olduğundan genel sosyal pozisyonun anahtar göstergesi olarak meslek, yeni bir önem kazanmıştır. Aynı zamanda toplumda sosyal bir kategori olan meslek, bu önemini emek gücünün mübadele ekonomisinde önemli bir mal hâline gelmesi ile elde etmiştir. Mesleklerin sosyal yapıda edindiği yerdeki bu temel değişim, profesyonel meslekler üzerinde de önemli bir etki yaratmış ve profesyonelliği modern sosyal örgütlenmelerin temel belirleyici niteliği hâline getirmiştir. Endüstri Devrimi ile birlikte statünün yeni tanımlayıcı işareti, giderek sosyal açıdan önemli hizmetlerin sağlanmasında kullanılan entelektüel becerilere dayanmaya başlamıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Sosyolojik açıdan meslek nedir?
 - a. Belirli faaliyet alanları etrafında yoğunlaşmış ve biçimlenmiş insani ilişkiler bütünü
 - b. Bir kişinin hayatını kazanmak ve geçimini sağlamak için sürekli çalıştığı iş
 - c. Esnek teknolojinin yaygınlaşması
 - d. Bilginin toplanması, işlenmesi ve dağıtılması ile ilgili faaliyetler
 - e. Yeni ortaya çıkan iş grupları
2. Meslek ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
 - a. Meslekte süreklilik esastır.
 - b. Meslek formel ve informal eğitimle kazanılan edimler bütünüdür.
 - c. Bireyin toplumla ilişkisinin şekillenmesinde rol oynar.
 - d. Meslek, insanın bağımsızlığını kaybetmesine neden olur.
 - e. Meslek, insanın hayatını sürdürebilmesi için önemlidir.
3. Aşağıdakilerden hangisi profesyonel mesleği karakterize ettiği düşünülen niteliklerden biridir?
 - a. Beyaz yakalı sektördeki daralma
 - b. Yüksek gelir elde etmek
 - c. Dışsal kontrol yerine özkontrol mekanizması
 - d. Geçici olarak yapılan işler
 - e. Esnek çalışma saatleri
4. Aşağıdakilerden hangisi bir mesleğin profesyonelleşme aşamalarından biri **değildir**?
 - a. Ulusal bir dernek kurulması
 - b. Etik kurallarının belirlenmesi
 - c. Dinî bir nitelik taşıması
 - d. Eğitim alanının açılması
 - e. Mesleğin tam zamanlı hale gelmesi
5. Günümüz toplumunu “profesyonel toplum” olarak nitelendiren kimdir?
 - a. H. Perkin
 - b. K. Marx
 - c. S. Freud
 - d. E. Durkheim
 - e. M. Weber
6. Profesyonel mesleklere kurumsal bakışın ileri sürdüğü düşünce aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Profesyoneller statü sahibidir.
 - b. Müşteri profesyonele güvenir.
 - c. Düz meslekler ile aralarında fark yoktur.
 - d. Profesyonel meslekler sadece geçinmek için yapılır.
 - e. Profesyonel meslekler diğer bütün sosyal kategorilerden daha fazla düzeyde kurumsal bir birimdir.
7. Profesyonel meslekler ile ilgili statü profesyonelliği düşüncesi hangi dönemde mesleki profesyonelliğe dönüşmeye başlamıştır?
 - a. Antik Çağ
 - b. Orta Çağ
 - c. Keşifler dönemi
 - d. Endüstri Devrimi
 - e. Bilgi toplumu
8. Aşağıdakilerden hangisi meslekleri inceleyen **temel** bir çalışma alanıdır?
 - a. Çalışma ekonomisi
 - b. Muhasebe
 - c. Meslekler sosyolojisi
 - d. Mesleki eğitim
 - e. Mesleki gelişim
9. İş ve meslek ayrımı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
 - a. Meslek, iş faaliyetinin belirleyicisidir.
 - b. İş, mesleğin belirleyicisidir.
 - c. Her iş, bir meslek niteliğine sahiptir.
 - d. İş ve meslek aynı niteliğe sahip kavramlardır.
 - e. Profesyonel meslek, kişinin saygınlığını etkilemektedir.
10. Profesyoneller uzman bilginin kullanımı sayesinde aşağıdakilerden hangisini sağlamaktadırlar?
 - a. Müşterilerinin belirsizliklerle baş etmelerini
 - b. Profesyonel mesleklerin saygınlığı arttırmayı
 - c. Ulusal bir dernek kurulmasını
 - d. Yeni iş grupları ortaya çıkmasını
 - e. Toplumsal sınıfların ortadan kalkmasını

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız yanlış ise “Meslek Olgusu ve Sosyolojik Açıdan Tanımlanması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlış ise “Meslek Olgusu ve Sosyolojik Açıdan Tanımlanması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Nitelik Yaklaşımı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız yanlış ise “Süreç Yaklaşımı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlış ise “Bilgi Toplumunun Yarattığı Dönüşümler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e Yanıtınız yanlış ise “Mesleklere Yönelik Teorik Yaklaşımlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise “Endüstri Devrimi’nin Getirdikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise “Meslek Olgusu ve Sosyolojik Açıdan Tanımlanması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlış ise “Meslek Olgusu ve Sosyolojik Açıdan Tanımlanması” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlış ise “Bilgi Toplumunun Yarattığı Dönüşümler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Örneğin doktorluğu (hekimliği) ele alalım. İnsanları iyileştirmenin tarihi insanlık tarihi, kadar eski olsa da doktorluğun profesyonel bir meslek hâline gelmesi nispeten daha geç gerçekleşmiştir. Bir meslek olarak doktorluk, uzun yıllar süren toplumsal ve politik mücadelelerle kendi alanını belirlemiş, meslek üyesi olmak için gerekli eğitimi standartlaştırmış ve kendi bilgi alanının sınırlarını çizmiştir. Örneğin ebelik veya hemşirelik gibi meslek üyelerinin çeşitli araç gereçleri kullanmaları veya bazı tıbbi müdahalelerde bulunmaları; bu toplumsal mücadele sürecinde engellenmiş, böylece talep edilen bilgiyi kullanma ve müdahalede bulunma, sadece doktorluk mesleği mensuplarına tanınan bir hak olmuştur. Bu ayrıcalıklı konum sayesinde piyasada doktorlar ayrıcalıklı bir yere sahip olmuş ve meslek örgütleri sayesinde çeşitli ekonomik ve toplumsal kazanımlar elde etmişlerdir.

Sıra Sizde 2

Endüstri Devrimi öncesinde doktorlar; doktorların ücretlerini karşılayabilecek olan nispeten zengin ve az sayıdaki insana genellikle bu insanların kendi evlerinde hizmet sunan, doktorun hizmetini değerlendirme gücünün hastada olduğu bir yapı içinde hizmet sunmaktaydılar. Ancak Endüstri Devrimi sonrasında hastanelerin doğuşu ve tıbbın giderek daha yoğun bir şekilde kurumsallaşması sonucunda doktorların hizmetlerine yönelik değerlendirmeler, hastalar tarafından değil kurumlar tarafından yapılmaya başlanmış; dolayısıyla doktorlar, patronaj ilişkisinden kurtulmuş ve örgütsel olarak da güçlenmişlerdir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Abbott, Andrew (1988). **The System of Professions- An Essay on the Division of Expert Labor**. Chicago: The University of Chicago Press.
- Arslan, Mahmut (2001). **İş ve Meslek Ahlakı**. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Atalay, Dilek (2008). **İlgilerin Meslek, Ders Seçimi ve Ortaöğretim Kurumuna Etkileri**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, İstanbul.
- Begun, James W. (1986). "Economic ve Sociological Approaches to Professionalism". **Work and Occupations**. Vol.3 No: 1, February.
- Bekleviş, Fatmagül (2007). **Öğrencilerin Mesleki İlgi Alanları Ve Ailenin Meslek Seçimine Etkisi** (Bolu İli Özel Dershanelerde Üniversiteye Hazırlık Kursu Gören Öğrenciler Üzerinde Bir Araştırma). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Bell, Daniel (1973). **The Coming of the Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting**. New York: Basic Books.
- Brint, Steven (1994). **In an Age of Experts, The Changing Role of Professionals in Politics and Public Life**. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Brown, Joanne (1992). **Definition of a Profession: The Authority of Metaphor in the History of Intelligence Testing 1890-1930**. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Büyük Türk Ansiklopedisi**. (1990). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Caplow, Theodore (1954). **The Sociology of Work**. University of Minnesota.
- Wilensky, Harold. (1964); "Professionalization of Everyone". **American Journal of Sociology**. Vol.70, No. 2., s.139-140.
- Carr-Saunders, A. M. ve P. A.Wilson (1964). **Professions**. Londra: Frank Cass & Co. Ltd., İkinci Basım.
- Carr-Saunders, A. M. ve P. A.Wilson (1962). "The Emergence of Professions" içinde Nosow, Sigmund ve William H. Form (ed.). **Man, Work and Society - A Reader in the Sociology of Occupations**. New York: Basic Books.
- Crompton, Rosemary (1990). "Professions in the Current Context", **Work, Employment and Society**. Special Issue, May.
- Dayı, Yavuz Selim (2007). Meslekler Sosyolojisi Açısından Doktorluk Mesleği ve Doktorlar, Elazığ Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ.
- Demir, Ömer ve Mustafa Acar (2002). **Sosyal Bilimler Sözlüğü**. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Derber, Charles (1983). "Managing Professionals Ideological Proletarianization and Post-Industrial Labor". **Theory and Society**. Vol.12, No.3.
- Dingwall, Robert (1976). "Accomplishing Professions". **Sociological Review**. Vol. 24, No.2.
- Dura, Cihan ve Hayriye Atik (2002). **Bilgi Toplumu, Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Elliot, Philip (1972). **The Sociology of the Professions**. Herder and Herder.
- Erkan, Hüsnü (2004). **Ekonomi Sosyolojisi**. İzmir: Fakülteler Kitapevi. Yenilenmiş 5. Baskı.
- Evetts, Julia (2003). "The Sociological Analysis of Professionalism Occupational Change in Modern World". **International Sociology**. Vol.18, No: 2, June.
- Friedson, Eliot (1971). "Editorial forward". **American Behavioral Scientist**. Vol.14 (March-April).
- Friedson, Eliot (1986). **Professional Powers**. Chicago: University of Chicago Press.
- Friedson,Eliot (1994). **Professionalism Reborn Theory**. Chicago: University of Chicago Press.
- Gilb, Corinne Lathrop (1996). **Hidden Hierarcies: The Professions and Government**. Harper and Row, New York.
- Goode, William (1957). "Community within Community: The Professions". **American Sociological Review**. Vol.20.
- Greenwood, Ernest (1957). "Attributes of a Profession". **Social Work**, Vol.2, July.
- Hall, Richard H. (1994). **Sociology of Work**. California: Pine Forge Press.
- Hall, Richard H. (1975).**Occupations and Social Structure**. New Jersey: Prentice Hall.
- Hughes, Everett C.(1958). "License and Mandate" içinde: Everett C. Hughes. **Men and Their Work**. Glencoe: The Free Press.
- Hughes, Everett C. (1963). "Professions". **Daedalus**, Fall.

- Kuzgun, Yıldız (2000). **Meslek Danışmanlığı, Kuramlar, Uygulamalar**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Larson, Magali Sarfatti (1980). "Proletarianization and Educated Labor". **Theory and Society**. Vol.9, No:1.
- Marshall, T. H. (1939). "The Recent History of Professionalism in Relation to Social Structure and Social Policy". **The Canadian Journal of Economics and Political Science**. Vol.5, No:3.
- Montagna, Paul D. (1977). **Occupations and Society - Toward a Sociology of the Labor Markets**. John Wiley & Sons.
- Neal, Mark ve John Morgan (2000). "The Professionalization of Everyone? A Comparative Study of the Development of the Professions in the United Kingdom and Germany". **European Sociological Review**. Vol.16, No.1.
- Parsons, Talcott (1942). "Professions". içinde: Edwin R.A. Seligman (Ed.). **Encyclopedia of the Social Sciences**. New York: Macmillian.
- Perkin, Harold (1987). **The Rise of Professional Society**. London: Routledge.
- Perkin, Harold (1996). **The Third Revolution Professional Elites in Modern World**. London: Routledge.
- Ritzer, George (1972). **Man and His Work - Conflict and Change**. Meredith Corporation.
- Ritzer, George (1977). **Working - Conflict and Change**. New Jersey: Prentice Hall.
- Rothman, Robert A. (1987). **Working - Sociological Perspectives**. New Jersey: Prentice Hall.
- Scott, W. Richard (2008). "Lords of Dance: Professionals as Institutional Agents". **Organizational Studies**. Vol.29.
- Seçer, Şebnem (2008). **Mesleki Yaşam Modelinin Oluşturulması ve Mesleki Analizlerde Kullanımı**. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını.
- Shimmin, Sylvia (1966). "Concepts of Work". **Occupational Psychology**. Vol. 40.
- Stichweh, Rudolf (1997). "Professions in Modern Society". **International Review of Sociology**. Vol. 7, No:1.
- Toren, Nina (1975). "Deprofessionalization and Its Sources - A Preliminary Analysis". **Sociology of Work and Occupations**. Vol.2, No:4.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük. (1997)**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları No:603.
- Uzun, Hasan (2000). **Meslekler Sosyolojisi Açısından Avukatlar ve Avukatlık Mesleği** Elazığ Barosu Avukatları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ.
- Whitehead, Alfred North (1935). **Adventure of Ideas**. New York: Macmillian.

6

Amaçlarımız

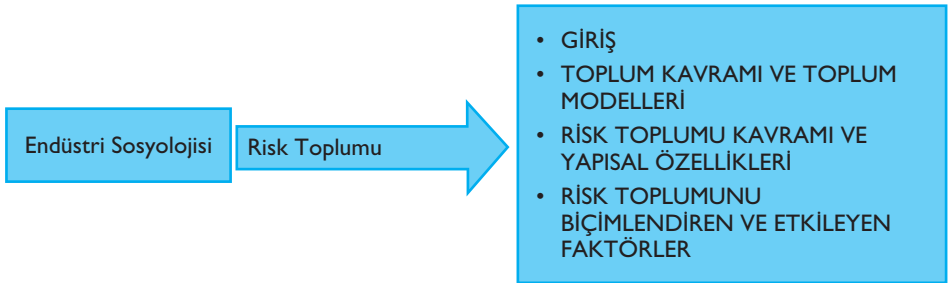
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Toplum kavramını ve niteliklerini açıklayabilecek,
- Uygarlığın gelişimi boyunca hangi toplum modellerinin ortaya çıktığını ve bu modellerin hangi özellikler içerdiğini değerlendirebilecek,
- Risk toplumu kavramının nasıl bir toplumsal yapı bağlamında doğduğunu açıklayabilecek,
- Risk toplumunun hangi yapısal özellikler gösterdiğini kavrayabilecek,
- Risk toplumunun yapısının hangi faktörlerle biçimlendiğini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Toplum
- Risk
- Endüstri toplumu
- Risk toplumu
- Modernizm
- Postmodernizm
- Küreselleşme

İçindekiler

Risk Toplumu

GİRİŞ

Modern toplumlarda bireyler, geleneksel toplumlara göre çok daha gelişmiş bir toplumsal yapıda yaşamaktadırlar. Kentlerde modern toplumsal kurumlar aracılığıyla sunulan olanaklar, bunun bir göstergesidir. Ancak modernliğin olumlu yanları kadar olumsuz yanları da bulunmaktadır. İçinde yaşanan dünyanın giderek daha güvensiz ve tehlikeli duruma gelmesi, günümüz toplumlarını etkilemekte ve adeta bir risk toplumu hâline dönüştürmektedir. Bu bağlamda yeni toplumu karakterize eden temel kavram, risktir.

Endüstrileşmenin ürünü olarak görülebilen çeşitli riskler, küreselleşme sürecinde etkisini artırmıştır. Gerçekten küreselleşen dünyada her an, herhangi bir yerde ekonomik, politik ya da toplumsal nitelikli bir olay gerçekleşebilmekte ve tüm toplumları etkileyebilmektedir. Ne var ki bunlara karşı alınan önlemler etkisini büyük ölçüde kaybetmektedir. Bu noktada risk toplumunun beraberinde getirdiği risklerin önlenmesi için toplumsal açıdan yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu ünite, toplumsal sistemlerin gelişiminde yeni bir yapıyı ifade eden risk toplumu kavramı açıklanacaktır. Kavramı ilk ileri süren Alman sosyolog Ulrich Beck'in çalışmaları, bu ünite,deki açıklamaların temelini oluşturacaktır. Risk toplumu yapısını incelemeye geçmeden toplum kavramının niteliğini ve risk toplumunun oluşumundan önce meydana gelmiş, onunla iç içe geçmiş endüstri toplumu ve endüstri sonrası toplum modellerini değerlendirmek faydalı olacaktır.

TOPLUM KAVRAMI VE TOPLUM MODELLERİ

Toplum kavramını ve niteliklerini açıklamak.

Toplum, bir arada yaşayan insanlardan oluşmaktadır. Bir insan topluluğunun, toplum olarak nitelendirilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu çerçevede genel olarak toplum; varlığını uzun zaman sürdüren, kendine özgü düzen, değer ve kuralları olan, aralarında etkileşim bulunan ve belli bir yaşam biçimini paylaşan insanlar topluluğudur. Toplum, dinamik özelliğinden dolayı değişmektedir. Nitekim insanlık tarihi incelendiğinde sürekli bir değişim ve gelişiminin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla her dönem için geçerli olabilecek tek bir toplum modeli söz konusu değildir. Günümüz bilgi toplumunun oluşumuna kadar

toplumlar pek çok aşamalardan geçmiştir. Bu bağlamda toplum kavramının incelenmesi ve ardından toplum modelleri üzerinde durulması yerinde olacaktır.

Toplum Tanımı ve Niteliği

Toplum kavramı, soyut ve belirsiz bir bütünü ifade etmemekte; aksine somut bir nitelik taşımaktadır. Bunun nedeni, toplumun insan-doğa ve insan-insan etkileşimi doğrultusunda oluşan ve biçimlenen nesnel bir gerçek olmasıdır. İnsanın bütün değerleri, bu etkileşim sürecinde gerçeklik ve anlam kazanmaktadır. Bu çerçevede toplum, sadece kendini oluşturan insanlar toplamı da değildir. Toplum, aynı zamanda insanlar arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin biçimlendirdiği yapıyla var olabilmektedir (Albrow, 1999: 3). Dolayısıyla toplum, birbirinden farklı kurumlar ve kültürler oluşturan insanlar arasındaki ilişkiler bütünüdür (Günşen İçli, 2003: 501).

Toplum, sosyal ve işlevsel olarak farklılaşmış bireyler arasında eş güdümlü eylemlerin yer aldığı bir örgüt şekli olarak da tanımlanabilmektedir (Gökçe, 2007: 1). Öte yandan toplum, belirli bir toprak parçasında ikamet eden ve aralarında ortak bir yaşam biçimini (kültürü) paylaşan bireylerin oluşturduğu en büyük grup niteliğindedir. Toplumu oluşturan bireyler, birlikte yaşamakta ve bir araya gelerek grupları meydana getirmektedirler. Toplumda yer alan bütün temel gruplar birbirleriyle karşılıklı bağımlılık içindedir ve bireyler söz konusu gruplara toplumsal rollerini oynayarak katılmaktadırlar (Henslin, 2003b: 156).

Toplum, ortak bir kültürü paylaşan ve karşılıklı olarak birbiriyle bağlantılı temel grupların bir ağı olarak da betimlenebilmektedir (Fichter, 1994: 73-74). Bireyler, toplumda ortak yaşam biçimi paylaşarak düzenli olarak bir etkileşim içine girmektedirler (Thompson ve Hickey, 2002: 115; Perry ve Perry, 2006: 85). Buna göre toplum ya da grup içindeki bireylerin birbirleriyle ilişkileri çerçevesinde etki ve tepkileri toplumsal etkileşim sürecini oluşturmaktadır. Toplumsal etkileşim sayesinde bireyler, içinde yaşadıkları toplumsal gerçekliği yaratmaktadırlar (Akan, 2003: 83).

En genel ifadesiyle insan-insan etkileşiminin örgütlenmiş düzeni olan topluma ilişkin olarak sosyologların geliştirdikleri varsayımlar ve bakış açıları farklılık göstermektedir (Ritzer, 2008: 242). Örneğin sosyolojide, biyoloji okulunun kurucularından Herbert Spencer toplumu, bir organizma hâlinde birbirleriyle ilişkili parçaların oluşturduğu bir sistem olarak kabul etmektedir (Zanden, 1993: 9-10). Spencer'a göre insan vücudu nasıl birbiriyle ilişkili birtakım organlardan oluşuyorsa, toplum da birbiriyle bağlantılı öğelerden meydana gelmektedir (Tischler, 2002: 12). Talcott Parsons ise toplumu kendisini oluşturan öğeler ile bu öğeler arasındaki ilişkileri içeren bir bütün olarak değerlendirmektedir. Parsons'a göre toplum, uzun vadeli var olmanın temel işlevsel gereklerini kendi kaynaklarından alan bir toplumsal sistemdir (Parsons, 1951: 19). Parsons'ın öncülük ettiği yapısal-işlevselcilik yaklaşımı da bir sistem olarak tanımladığı toplumun görece istikrarlı, birbirine bağlı parçalardan/alt sistemlerden oluştuğu ve her parçanın/alt sistemin farklı işlevleri yerine getirerek toplumun bütün olarak sürekliliğine katkıda bulunduğu görüşünü esas almaktadır. Bu bağlamda "toplumda uyum, düzen ve istikrar" ulaşılmaması gereken temel amaçtır (Swingewood, 1998:272-273; Erdoğan, 2008: 124).

Toplumu bireylerin toplumsal etkileşimlerinin tarihsel bir ürünü olarak ele alan ve gelişmesini belirli toplumsal yasalarca yönetilen doğal tarihsel süreçler biçiminde niteleyen görüşler de sosyolojide önemli bir yere sahiptir. Karl Marx'ın öncülüğünü yaptığı bu anlayışa göre toplum; gelişmesi temelde ekonomik ilişkilerin gelişmesine dayanan, belirli yasalarca yönetilen doğal-tarihsel bir süreçtir (Macionis, 2003: 89).

Herbert Spencer, toplumu bir organizma hâlinde birbirleriyle ilişkili parçaların oluşturduğu bir sistem olarak kabul etmektedir. Talcott Parsons ise toplumu, kendisini oluşturan öğeler ile bu öğeler arasındaki ilişkileri içeren bir bütün olarak değerlendirmektedir. Öte yandan Karl Marx, toplumun temelde ekonomik ilişkilerin gelişmesine dayanan belirli yasalarca yönetilen doğal-tarihsel bir süreç olduğu görüşündedir.

Toplumun temel niteliklerinin başında, görelî de olsa bir sürekliliğe sahip olması gelmektedir. Bu niteliği uyarınca bireylerin toplum olarak bir arada bulunmaları, geçici ve düzensiz insan yığınları biçiminde değildir. Toplum ömrü, insan ömründen uzundur. Bireyler zamanla yaşamlarını kaybederken toplumlar, onu oluşturan bireyler ölse de varlıklarını sürdürürler (Özkalp, 2001: 15). Bu anlamda toplum; insan yaşamından daha uzun yaşayan, kendi kendini devam ettiren, kendini korumak, varlığını sürdürmek ve belli menfaatlerini gerçekleştirmek üzere iş birliği yapan bireylerden oluşan, belli bir fiziksel mekânı kaplayan ve görelî sürekliliğe sahip, belirli ölçüde kurumsallaşmış ilişkiler bütünüdür (İçli, 2002: 32).

Toplumun bir diğer niteliği de “uyum” dur. Kendi içinde bir denge ve uyum oluşturmamayan toplum kalıcı olamamaktadır. Toplum, büyük ölçüde yığınlardan oluşsa da bu yığınları bir arada tutan bağlar (temel çıkarlar, ortak amaçlar, dil, tarih ya da kültür birliği) vardır. Bütün bu faktörler, toplumda denge ve uyumu sağlayıcı önemli niteliklerdir (Doğan, 1996: 76-77).

Toplum kavramına ilişkin olarak burada ele alınan tanımlar, günümüz toplumlarını nitelendirmede yetersiz kalmakta ve toplum kavramı daha geniş bir bağlamda kullanılmaktadır. Dolayısıyla risk toplumu kavramını değerlendirmeye geçmeden önce tarihsel çizgideki toplum modellerine ve yapılanmalarına bakmakta fayda vardır.

Toplum kavramını tanımlayınız.

Toplum Modelleri

Uygarlığın gelişimi boyunca hangi toplum modellerinin ortaya çıktığını ve bu modellerin hangi özellikler içerdiğini değerlendirmek.

Toplum, insanın gelişmesinin ileri aşamasında ortaya çıkan bir biçim ya da ilişkiler sistemi olup insan ve toplum, tarih içinde sürekli bir değişimden geçmektedir. Bir diğer anlatımla tarih boyunca toplumların çok farklı şekiller aldıkları görülmektedir. Bu nedenle her çağ için ve her yerde geçerli olabilecek tek bir insan ve tek bir toplumdan söz etmek mümkün değildir (Perry ve Perry, 2006: 86). Bu gerçekten hareketle toplum modellerine ilişkin çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Tönnies’in “topluluk” ve “toplum” gruplandırması, Durkheim’in “mekanik dayanışma” ve “organik dayanışma” ayrımı, Maier’in “statü” ve “sözleşme”si, Spencer’in “savaşçı toplum” ve “barışçı toplum” ile Redfield’in “folk toplumu” ve “kent toplumu” ikileştirilmesi; toplum yapılarının sınıflandırılmasına örnek oluşturmaktadır. Ancak bu tür sınıflandırmalar, var olan ya da daha eski dönemlerde var olmuş toplum modellerinin hepsini kapsamakta yetersiz kalmaktadır (Bottomore, 2000: 124).

Yaklaşık 10.000 yıl öncesine kadar tüm toplumlar, avcı ve toplayıcı toplum özelliği taşımıştır. Daha sonra sosyologların Tarım Devrimi olarak adlandırdıkları en büyük teknolojik devrim gerçekleşmiştir (Thompson ve Hickey, 2002: 114). 18. yüzyılın sonlarında ise ikinci büyük devrim niteliğindeki Endüstri Devrimi meydana gelmiştir. Endüstri Devrimi, toplumsal yapıda köklü değişimler meydana getirmiştir. Günümüzde de çok sayıda sosyolog, bilgisayarlar ve diğer teknolojik gelişmeler sayesinde enformasyon devriminin üçüncü devrim olarak yaşadığına vurgu yapmaktadır (Ferrante, 1992: 8).

Avcı ve toplayıcı toplum; insanların yaşamlarını avcılık, yiyecek toplama ve ilkel teknolojiyle balık tutma yoluyla sağladıkları en eski toplum modelidir. Bu toplumda yaşam; avcılık, balıkçılık ve doğada bulunan yenilebilir bitkilerin toplanmasıyla sürdürülür (Henslin, 2004: 308). Beslenmek için avlanma, doğadaki tehlike-

lere karşı korunmak için basit araç gereç yapımı; çoğunlukla gözlem ve denemeyanılma yoluyla gerçekleşir. Az sayıda göçebe insandan meydana gelen bu toplumun belirgin özelliği; emeğin sınırlı bölünmesi ya da uzmanlaşması, karmaşık olmayan teknoloji ve güçlü akrabalık bağları biçimindedir (Perry ve Perry, 2006: 87). Bu toplumun üyeleri arasında sahip olunan maddi varlıkların sayısı ve çeşidi bakımından çok az fark bulunur. Dolayısıyla zengin ile yoksul ayrımı söz konusu değildir. Erkekler avcılık yaparken kadınlar yabancı tahılları toplayıp pişirmekte, çocuk yetiştirmektedir. Erkekler ve kadınlar arasındaki bu iş bölümü son derece önemlidir (Giddens, 2008: 70). Avcı ve toplayıcı toplumlarda sadece birkaç resmî lider vardır. Şaman ya da ruhani lider, yüksek saygınlığa sahiptir (Macionis ve Plummer, 2002: 67). Söz konusu toplumlar, bugün Orta Amerika'da ve Filipinler'de olduğu kadar Brezilya'nın yağmur ormanlarında da varlıklarını devam ettirmektedirler (Perry ve Perry, 2006: 87).

Avcı ve toplayıcı toplumlar, zamanla iki kola ayrılmıştır. Bunlardan ilki, göçebe toplumlardır. Teknolojik açıdan biraz daha gelişmiş olan bu toplumlarda yaşayanlar, sürekli hareket hâlinindedir. Kimi avcı ve toplayıcı gruplar ise yaşamlarını devam ettirebilmek için evcilleştirilmiş hayvanları yetiştirmeye ve belli toprak parçalarını ekmeğe başlamışlardır. Bahçıvan toplumlar olarak adlandırılan bu toplumlar, sınırlı bir teknoloji ile toprağı ekerek ve işleyerek varlıklarını sürdürmüşlerdir (Thompson ve Hickey, 2002: 116). Söz konusu toplumlarda artı değer elde edilmesi; bir yandan yaşam standartlarının yükselmesine, nüfusun artmasına, bazı kimselerin yönetim, askerlik ve din gibi alanlarda uzmanlaşmasını sağlamıştır. Öte yandan, toplumda tabakalaşmaya, toplumsal sınıfların oluşmasına, çatışma ve mücadeleye neden olmuştur.

Avcı-toplayıcı toplumların Tarım Devrimi ile geçirdikleri evrimle beliren tarım toplumları; insanların tarımsal faaliyetle yaşamlarını sürdürdükleri, tarım yapan toplumlardır (Giddens, 2008: 72). Milattan önce 3.000 yılları civarında sabanın keşfiyle oluştuğu ileri sürülen adı geçen toplum modeli; sabanla ürün biçmeye (tarımsal ürün yetiştirmeye), çekiş gücünden faydalanan hayvanlara ve yoğun tarımsal yöntemlere dayanır. Tarım toplumları, avcı-toplayıcı toplumlardakinin aksine önemli derecede uzmanlaşma ve toplumsal eşitsizlikler sergiler (Macionis ve Plummer, 2002: 70). Günümüzde tarım toplumu olmak, ekonomik ve toplumsal anlamda gelişmemişliğin ifadesidir.

Tarım toplumunun gelişmesiyle yeni toplum modelleri belirmiştir. Bu doğrultuda günümüz toplumlarının birçoğu endüstrileşmiş, endüstrileşmekte olan ya da endüstri sonrası toplum niteliğindedir. Bu bağlamda bir toplum yapılanması olarak endüstri toplumu, modern toplum ya da gelişmiş toplum olarak da adlandırılmaktadır. Endüstri toplumunun temel özellikleri, gelenekçi toplumun karştı görünümüdür. Endüstri toplumu; kentleşme, makineleşme ve otomasyon ya da insan emeğinin yerini makinelerin alması, karmaşık bürokrasi, ikincil toplumsal ilişkiler ve toplumsal değişme olgularıyla tanımlanabilmektedir (Finnegan, 2002: 142). Endüstri toplumu, makineleşmeye dayalı mal, hizmet ve enformasyon üretim ve dağıtımında ileri teknoloji kullanan toplumdur (Thompson ve Hickey, 2002: 118). Geleneksel toplumdaki akrabalığın yerini bu toplumda uzmanlaşmış ekonomik, politik, dinî ve eğitsel örgütlenmeler almıştır (Aron, 1975: 91-92). Ayrıca yeni toplumsal sınıflar oluşmuş, kentleşme meydana gelmiş, sermaye birikimi artmış, endüstriyel üretim ağırlık kazanmış ve teknolojik ilerlemeler yaşanmıştır. Nüfusun fazla, kentleşmenin ileri derecede olduğu endüstri toplumunda toplumsal hareketlilik de fazladır (Perry ve Perry, 2006: 88). Kuşkusuz belirtilen özelliklerin kazanılmasında Endüstri Devrimi'nin etkisi büyüktür. Nitekim Endüstri Devrimi, ekonomik faaliyetlerin hızla artmasına yol açarak geleneksel toplumun tüm alanlarında değişime neden olmuştur. Tarıma dayalı geleneksel toplumlarda üretim, evlerde

Endüstri toplumu; modernleşme, kentleşme, makineleşme, karmaşık bürokrasi, ikincil toplumsal ilişkiler ve endüstriyel üretim gibi olgularla tanımlanabilmektedir.

ve el tezgahlarında yapılırken endüstrileşmeyle birlikte fabrikalarda yapılmaya başlanmıştır. Tarıma dayalı çalışma yaşamı, yerini endüstriyel işletmelere bırakmıştır. Kitle üretiminin yapıldığı fabrikalarda çalışmak için vasıflı ya da yarı vasıflı işçiler ile vasıfsız işçiler kırsal kesimlerden kentlere göç etmiştir. Böylelikle geleneksel toplumun köylüleri, endüstri işçisi konumuna geçmiştir (Erkan, 1997: 4).

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Japonya gibi endüstrileşmiş ülkelerin toplumsal yapılarında, bir diğer anlatımla endüstri toplumlarında, 1960'lı yıllardan itibaren önemli değişimler meydana gelmiştir. Endüstri toplumundan yeni bir toplum yapısına geçiş oldukça karmaşık olmuştur. Bu nedenle endüstri toplumundan farklı özellikler ortaya koyan yeni toplum modelini tanımlamak için “endüstri sonrası toplum”, “post-endüstriyel toplum”, “enformasyon toplumu”, “bilgi toplumu”, “modernlik sonrası toplum”, “kapitalizm sonrası toplum”, “hizmetler toplumu”, “sanal toplum”, “kişisel hizmet toplumu”, “şebeke toplum” ve “üçüncü dalga toplumu” gibi çok çeşitli kavramlar kullanılmaktadır.

Alvin Toffler, toprağa dayalı tarıma geçişin ardından Endüstri Devrimi ve son olarak da bilgi ile insanlığın çağ atladığını belirtmektedir. Toffler; birinci dalga olarak tarım toplumunu, ikinci dalga olarak endüstri toplumunu ve üçüncü dalga olarak da bilgi toplumunu ifade etmektedir. Toffler'a göre üçüncü dalganın ortaya çıkışı, birinci ve ikinci dalganın şekil değiştirmesiyle gerçekleşmiştir (Toffler, 1981: 43).

Bilgi toplumu kavramını çağrıştıran “endüstri sonrası toplum” kavramı ise ilk olarak sosyolog Daniel Bell tarafından ileri sürülmüştür. Bell, endüstri sonrası toplum kavramını beş boyut açısından açıklamaktadır. Bunlardan ilki, ekonomidir ve mal üretiminden hizmet sektörüne doğru bir değişimin yaşanmasını ifade etmektedir. İkinci boyut, çalışma alanıyla ilgilidir ve Bell; çalışma yaşamında giderek bilim, mühendislik, sağlık ve tıp, eğitim ve benzeri mesleklerde yer alanların yaygınlaşacağına vurgu yapmaktadır. Üçüncü boyut ise toplum için gerekli yeniliklerin sağlanmasında ve politik kararların alınmasında kuramsal bilginin merkezî rol almasıdır. Dördüncü boyut teknolojik gelişmeyi, beşinci ve son boyut da entelektüel teknolojinin yaratılmasını içermektedir. Bu doğrultuda Bell, endüstri sonrası toplumu; dinamizmini bilgiden alan, temel sektörün hizmet sektörü olduğu, uzman bireylerden oluşan bir toplum modeli biçiminde tanımlamaktadır (Bell, 1973: 13-18).

Endüstri toplumu sonrasında oluşan yeni toplum modelini betimlemek için kullanılan bir diğer kavram olan “enformasyon toplumu”, Yoneji Masuda tarafından ortaya atılmıştır. Bu yeni kavram, enformasyon etrafında büyüyüp gelişen ve büyük ölçekli maddi tüketim yerine beşeri sermayenin artan yaratıcılığını ortaya çıkaran bir toplumu ifade etmektedir (Masuda, 1990: 161). Benzer bir kavram olan “bilgi toplumu” kavramını ise ilk kez 1962 yılında “Amerika Birleşik Devletleri'nde Bilgi Üretimi ve Dağıtımı” adlı çalışmasıyla ABD'li ekonomist Fritz Machlup kullanmış ve bilgi toplumunda beşli endüstri gruplandırması yapmıştır (Machlup, 1962: 44). Peter Drucker, yeni toplumsal yapıyı açıklamada bilgi toplumu kavramını tercih etmiştir. Bilgi toplumunda bilgi en önemli üretim faktörü hâlini almakta ve üretimde katma değer, bilgi ile yaratılmaktadır (Drucker, 1993: 16).

Belirtilen kavramların yanı sıra ilk kez Alman sosyolog Ulrich Beck'in kullandığı “risk toplumu” kavramı ise bilgi toplumunun evriminde bilgi, insan, zaman ve mekân değerlerinin şekillendirdiği dünyada sıklıkla kullanılan bir diğer kavramdır (Mythen ve Walklate, 2006: 1). Bu bağlamda modern endüstri toplumundaki değişimin bir yönü bilgi toplumu, öteki yönü risk toplumu olmaktadır. Risk toplumu; mo-

Daniel Bell endüstri sonrası toplumu; dinamizmini bilgiden alan, temel sektörün hizmet sektörü olduğu, uzman bireylerden oluşan bir toplum modeli biçiminde tanımlamaktadır.

Bilgi toplumunda bilgi en önemli üretim faktörü hâlini almakta ve üretimde katma değer, bilgi ile yaratılmaktadır. Bu toplumda risk olgusu, çeşitli iş olanakları ve büyük sektörlerin oluşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda sigortacılar, şirket yönetim danışmanları, politik danışmanlar ve sosyologlar; “risk analizi” ve “risk yönetimi” gibi başlıklar altında öneri ve stratejiler geliştirmektedirler.

Ulrich Beck, 1944 yılında doğdu. 1966 yılından itibaren Münih Üniversitesinde sosyoloji, felsefe, psikoloji, siyaset bilimi dersleri aldı. 1972 yılında Felsefe Doktoru olarak Münih Üniversitesinde sosyolog olarak çalıştı. Münster (1979-1981) ve Bamberg (1981-1992) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Beck 1992 yılından beri Münih Üniversitesinde Sosyoloji Profesörü ve Sosyoloji Enstitüsü Müdürü olarak görev almaktadır. Pek çok uluslararası ödüle ve derecelere sahiptir. Beck'in çalışmaları arasında en dikkat çeken Risk Toplumu teorisidir. Bu teorisini ilk kez 1986 yılında yayımladığı *Risk Toplumu: Yeni Bir Modernliğe Doğru* (*Risikogesellschaft - Auf dem Weg in eine andere Moderne*) kitabında belirtilmiştir. Beck aynı zamanda modernizm, ekolojik sorunlar, bireyselleşme ve küreselleşme konularında çalışmalar yapmaktadır.

dern endüstri toplumunun bir sonucu, karar ve eylemlerinin etkilerinin öngörülemez bir nitelik kazandığı evresi olarak ifade edilebilmektedir (Ertürk ve Kahvecioğlu, 2002: 919). Buna göre günümüzde; kutuplaşma ve bölünme, küresel piyasa, kronik değişim ve esasen risk kavramlarıyla tanımlanan bir toplumda yaşamaktadır.

Risk toplumunu anlamaya dönük olması bağlamında, bu noktada bilgi toplumuna özet niteliğinde tekrar bakmak gerekirse şunlar vurgulanabilir: Bilgi toplumunda, bilginin ve bilgiye dayalı teknolojilerin toplumsal yaşamdaki artan önemi göze çarpmakta; yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla bilginin zaman ve mekân sınırı tanımadan artan dolaşımı, toplumsal değişimin temel dinamik gücünü oluşturmaktadır. Yeni teknolojiler ve iletişimdeki gelişmeler, bilgiyi en önemli stratejik öge durumuna getirmektedir. Endüstri toplumunda maddi ürünler, fabrikalarda üretilirken bilgi toplumunda bilgi, veri bankaları ve bilgi ağlarına bağlı olarak daha hızlı ve kontrolü zor bir akım içinde üretilmektedir. Bilgi toplumunda beyaz yakalı meslekler yanında bilgi merkezli meslekler hızla gelişmekte, mal üretiminden hizmetlere yöneliş yaşanmaktadır (May, 2000: 401; Henslin, 2004: 308). Bu bağlamda endüstrinin istihdamdaki payı daralmakta, hizmet sektörü ise giderek genişlemektedir. Bilgi sektörü de dördüncü bir sektör olarak sektörler arasındaki yerini almaktadır (Castells ve Himanen, 2002: 19). Çok işlevlilik, yaratıcılık, yüksek vasıf, yaşam boyu aynı iş yerine bağlı kalmama gibi temel özelliklere sahip bilgi işçilerinin işgücü içerisinde oranı artmaktadır. Bunların yanı sıra bilgi toplumunda birey önem kazanmakta bireysellik ve gönüllü topluluklar ön plana çıkmaktadır.

Bilgi toplumunun bu genel karakteristiği bir yana aynı yapı ve süreç içinde yaşamın risklerle bezenmiş bir hâl alması da söz konusudur. Küresel terör eylemleri, güvensizlik, belirsizlik, gelecek şokları ve çevre sorunları gibi birçok faktöre bağlı olarak bilgi toplumunu açıklamada risk kavramından sıklıkla faydalanılması kaçınılmaz duruma gelmiştir. Bu noktada da risk toplumu kavramını ve yapısını değerlendirmek gerekmektedir.

SIRA SİZDE

2

Uygarlığın gelişim süreci içinde, tarih boyunca hangi toplum modelleri ortaya çıkmıştır? Bu modellerin genel özelliklerini belirtiniz.

RİSK TOPLUMU KAVRAMI VE YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Risk toplumu kavramının nasıl bir toplumsal yapı bağlamında doğduğunu açıklamak.

Yukarıda yapılan açıklamalarda ortaya koyulduğu gibi uygarlığın gelişim sürecinde toplumların tanımlanmasına ilişkin pek çok kavram kullanılmıştır. Tarım toplumu, endüstri toplumu, post-modern toplum ve bilgi toplumu gibi kavramlar; toplumların yapısal özelliklerinin betimlenmesinde geliştirilmiş sosyolojik kavramlardır. Bunlar, tarihsel bir değerlendirme bağlamında ele alınabildiği gibi karşılaştırmalı sosyolojik değerlendirmeler açısından da işlevseldirler. Risk toplumu kavramı da bu bakımdan özellikle 1990'larla birlikte oluşan toplumsal yapının açıklanmasında kullanılan bir kavramdır.

Toplumsal yaşamın giderek riskli ve riskle örülmüş bir hâl almaya başladığının bir ifadesi olarak "risk toplumu" kavramı, Beck'in 1986 yılında yayımladığı *Risk Toplumu: Yeni Bir Modernliğe Doğru* adlı kitabıyla sosyoloji, hatta siyaset bilimi terminolojisindeki yerini almıştır. Beck, risk toplumu kavramını tarihsel bir geçiş dönemi olarak gördüğü günümüz toplumlarının çözümlemesinde ve bu toplumsal koşulları özetleyen bir tanım olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda risk toplumunun oluşumunun, endüstriyel modernliğin eskime sürecinin diğer yüzü olarak meydana geldiği görülmektedir (Beck, 1999: 33).

Risk toplumu, endüstri toplumunun günümüze kadar izlediği yolda yaratılan tehditlerin ağır bastığı bir modernlik evresine işaret etmektedir. Bu kavram, modern toplumun yenilenme dinamiğinin yaratmış olduğu toplumsal, ekolojik ve bireysel risklerin giderek endüstri toplumunun güvenlik ve denetim kurumlarının etkisi altından çıktığını belirtmektedir (Beck, 1999: 36). Bir diğer anlatımla modern toplum, risk toplumu hâline dönüşmektedir ve artan şekilde risklerin tartışılması, önlenmesi ve yönetilmesi ile ilgilidir (Beck, 2006: 332).

Risk toplumuna ilişkin bu giriş niteliğindeki açıklamanın ardından, risk toplumu yapılanmasına daha yakından bakabilmek için risk kavramını ele almak faydalı olacaktır.

Risk Kavramı

“Risk” sözcüğünün İngilizceye 17. yüzyılda girdiği düşünülmektedir. Anthony Giddens’a göre, bir olasılıkla, tehlikeye girmek ya da kayalıklara doğru gitmek anlamındaki bir denizcilik teriminden gelmektedir (Giddens, 1998: 36). Aynı zamanda, risk sözcüğünün ilk kez İtalyancada “risco” ya da “risicare” olarak kullanıldığı da ileri sürülmektedir. Eski İtalyancada bu sözcük, “cesaret etmek” anlamında kullanılmıştır (Bernstein, 2008: 26). Türkçede ise risk; riziko şeklinde karşılık bulmakta ve riziko, zarara uğrama tehlikesi olarak tanımlanmaktadır (TDK, 1988: 1227).

Niklas Luhmann ise risk teriminin bir neolojizm olduğunu ve geleneksel toplumdan modern topluma geçişte kullanıldığını belirtmektedir. Terim, Orta Çağda risicum biçiminde ve deniz ticaretinde zarar ve kayıplar sonucunda ortaya çıkan hukuksal sorunlarla ilgili olarak oldukça özel bir içerikte kullanılmıştır (Luhmann, 1996: 3).

Risk; tehlike, zarar ve güvenlik gibi kavramlarla ilişkili ve tartışmalı niteliğe sahip bir kavramdır (Parton, 1996: 101). Genellikle tehlike kavramıyla karıştırılmaktadır. Bu bağlamda bir tehlikenin ya da riskin kaynakları kavramı, bir kazanın potansiyel kaynağını ya da nedenini belirtmek amacıyla kullanılmaktadır (Ringdahl, 1993: 1). Bununla birlikte tehlike, bireyin yaralanma ya da ölümüne, mal ya da eşyanın zarar görmesine veya kaybına kasıtsız olarak neden olabilen bir potansiyel durumdur (Raouf ve Dhillon, 1994: 8). Bu doğrultuda risk, karşılaşılan koşullar altında zarar potansiyelinin ulaşabileceği olasılıktır (Brehmer, 1987: 26-27).

Tüm bu yaklaşımlarda risk tanımlamalarının ortak özelliği, riskin olumsuz sonuçlar doğurmasında kesişmektedir. Hangi yaklaşımı savunduğuna bakılmaksızın pek çok teorisyen, riskli kararların istenmeyen sonuçlar doğurabilecek olasılıklar içerdiğini kabul etmektedir (Williams ve Narendran, 1999: 103). Aynı şekilde riskin gelecekte olabilecek istenmeyen durum ve olaylarla ilgili olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda risk, gelecekte istenmeyen olabilecekler hakkında bazı belirsizliklere işaret etmektedir (Elms, 1998: 43).

Risk karşısında bireyler harekete geçmekte ve kararlar almaktadırlar. Risk almak, bireyler açısından pek çok beklenmeyen sonuçlar getirebilmektedir (Özbek, 2008: 86). Günlük yaşamda her alanda bireylerin karşısına çıkabilen riskin genelde olumsuz bir anlamda kullanılması, onu kaçınılması gereken bir durum olarak göstermektedir (O’Sullivan, 2002: 270). Oysa bu durum, her zaman geçerli değildir. Bazı durumlarda risk, kazanmak için her şeyi kaybetmeyi göze almaktır. Bir diğer anlatımla risk almak, kimi durumlarda başarının temel ilkesi biçiminde de algılanabilmektedir. Özellikle girişimciler, sporcular ve birtakım gündelik uğraşlara sahip olan bireyler açısından örneğin avcılar ve dağcılar için- risk; başarıya götüren anahtar olarak görünmektedir.

Anthony Giddens, Londra’da doğdu; Londra Ulaşım’da çalışan bir katibin oğlu, orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak büyüdü. Lisans derecesini Hull Üniversitesinden 1959’da aldı, daha sonra Londra Ekonomi Okulundan yüksek lisans derecesini aldı, bunu 1974’te Cambridge Üniversitesinden aldığı doktora derecesi takip etti. 1961’de Leicester Üniversitesinde çalışmaya başladı. İngiliz sosyolojisinin gelişim yerlerinden biri olan Leicester’da, Norbert Elias’la tanıştı ve kendi kuramsal pozisyonunu oluşturmaya başladı. 1969’da, Toplumsal ve Siyasal Bilimler Komitesi’nin oluşumuna yardım edeceği Cambridge Üniversitesinde bir pozisyona atandı.

Giddens, yapılandırma kuramı ve modern toplumlar üzerindeki bütünsel görüşleriyle tanınır. Sosyoloji alanındaki en önemli modern bilimcilerden biridir. 29 dilde yayımlanan 34'ten fazla kitabıyla, yılda birden fazla kitap yayımlamış bir yazardır. John Maynard Keynes'ten sonra İngiltere'nin en tanınan sosyal bilimcisidir.

Risk tanımlamalarının ortak özelliği, riskin olumsuz sonuçlar doğurmasında kesişmektedir. Hangi yaklaşımı savunduğuna bakılmaksızın pek çok teorisyen, riskli kararların istenmeyen sonuçlar doğurabilecek olasılıklar içerdiğini kabul etmektedir.

Modern toplum, doğa ve gelenek kaynaklı dışsal riskleri belirli ölçüde kontrol altına almıştır. Ancak çevresel sorunlar, nükleer tehlike ve silahlanma gibi imal edilmiş riskler bir anda büyük felaketler meydana getirebilmektedir. Risk toplumunu diğer toplum modellerinden ayıran en belirleyici özellik budur.

İlk kullanıldığı zamanlarda belirsizlik, tehlike ve kayıp kavramlarının bir boyutu gibi ele alınmışsa da günümüzde kaderden çok bir seçeneğe vurgu yapmak için kullanılmakta olan risk kavramı (Bernstein, 2008: 26), klasik-bilimsel yaklaşımda olasılığın bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Risk, bu yaklaşıma göre, “istenmeyen şeylerin olabilme olasılığı” biçiminde anlaşılmaktadır (Wagenaar, 1992: 258). Teknik-bilimsel yaklaşıma göre ise risk, ölçümlenebilir bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımın savunucularından Sim B. Sitkin ve Amy L. Pablo, risk kavramının karar alma süreçlerinin bir analizi olduğunu vurgulamakta ve olası sonuçlar tahmin edilerek en iyi kararın seçilebileceğini belirtmektedirler. Bu şekilde risk analizi yapmanın mümkün olduğunu ifade ederek teknik olarak riskin en aza indirilebileceğini savunmaktadırlar (Sitkin ve Pablo, 1992: 10). Bununla birlikte Douglas ve Wildavsky (1982), Fox (1999), Lupton (1999) ve Beck (1992) gibi bazı yazarlar; risk kavramına yönelik teknik bir yaklaşımın uygun olmadığı konusunda birleşmektedirler. Adı geçen yazarlar, risk teorilerine yönelik eleştirilerinde, riskin kabul edilebilirliğinin her zaman politik bir konu ve sosyo-kültürel süreçlerin bir ürünü olduğunu ileri sürmektedirler. Bu yazarlara göre risk ve güvenlik yarılımları, bilinenin temelinde olduğu kadar söz konusu sosyo-kültüre ait değerlerin ne olduğuna göre de değişmektedir (Douglas ve Wildavsky, 1982: 80). Beck ise önceki çağlara göre risklerin rastlantılara bağlı olmadığını, günümüzde gelişen teknoloji ve modernleşme süreci doğrultusunda geleceğe yönelik ve insanlığın geleceğini etkileyecek tehlikeleri içerdiğini belirtmektedir (Beck, 1992: 33).

Risk olgusu, insanlık var olmaya başladığı dönemden beri vardır. Bir diğer anlatımla çağlardan beri insanlar, kendilerini tehdit eden risklerle karşılaşmışlardır. Ancak geleneksel kültürlerde risk kavramından söz etmek mümkün değildir. Bunun nedeni, bu tür toplumlarda böyle bir şeye ihtiyaç olmamasıdır. Dolayısıyla kavram, ancak geleceğe yönelmiş bir toplumda geniş bir kabul görmektedir. Bu anlamda risk, modern endüstri uygarlığının temel karakteristik özelliği olarak geçmişten kopmak için fiili uğraş veren bir toplumu varsaymaktadır (Giddens, 2000: 37). Nitekim modern endüstri toplumunda özgürleşen bireyler, bir bedel olarak daha fazla risk ve belirsizlikle karşı karşıya kalmaktadırlar (Bozkurt, 2000: 93).

İçinde bulunulan çağda risk; bireyleri, toplumları ve çevreyi tehdit eden ve çeşitli zararlara neden olabilecek durumları belirtmektedir. Modern toplumda, doğadan ve gelenekten gelen dışsal tehlikeler belli ölçülerde kontrol altına alınmıştır. Ancak bireylerin bilgilerinin dünya üzerindeki etkisiyle kendi imal ettikleri riskler, çevresel sorunlar, silahlanma, nükleer tehlikeler ve değişken finans piyasaları bir anda büyük felaketlere yol açma olasılığını taşımaktadır. Risk toplumu olarak adlandırılan toplumsal yapıyı geçmiş dönemlerden ayıran en önemli fark, bu özelliklerle belirginleşmektedir (Karakurt, 2003). Bu bağlamda tek bir bölgeyle sınırlanamayan, hesaplanamayan ve telafi edilemeyen günümüz risklerinin temel özellikleri şu şekildedir: Bu riskler; “yenidir -iklim değişikliği gibi- ve uzamsaldır”, “nükleer atıklar örneğinde olduğu gibi etkileri geçici olmayıp uzun sürelidir” ve “finansal kriz gibi karmaşık sorunlara yol açmaktadırlar” (Beck, 2006: 334).

Bütün bu tanımsal çerçeveyi içeren risk kavramının önemi; risklerin çeşitlenmesi, yoğunlaşması, yaygınlaşması ve toplumsal yaşamın pek çok boyutunda davranışları şekillendirmesiyle birlikte artmaktadır. Bu bağlamda toplumsal yaşam, risklerle örülmekte ve bireyler “risk-yoğun” davranışlar sergilemektedirler (Yalçınkaya, 2004: 3). Toplum içinde bireyler risk altında davranmak durumunda kalırken kimi zaman riskten beslenerek rasyonel olmakta, kimi zaman da duygusal faktörlerle güvenlik ihtiyacını daha öncelikli tutup riskten kaçınmaya ya da risk ortamın-

da bile olsa ekonomik, politik ya da toplumsal faaliyetlerini güvenli biçimde sürdürmeye çalışmaktadırlar. İngiltere’de yapılmış bir araştırma, bu noktada çok öğretici ve düşündürücü bir örnektir: İngilizler yemek yeme alışkanlıkları ile ilgili olarak yapılan bu çalışmada; Nisan 1947’de % 80 oranında “İstedığimi rahatlıkla yiyebilirim.”, % 20 oranında ise “Yediklerime dikkat ederim.” biçiminde görüş bildirmişlerdir. Aynı soru Nisan 1996’da yöneltildiğinde ise % 58 oranında “İstedığimi rahatlıkla yiyebilirim.”, % 42 oranında ise “Dikkat ederim.” sonucu çıkmıştır (Furedi, 2001: 33). Yediklerine dikkat eden birey sayısının iki katına çıkması, bireylerin günlük yaşamındaki ciddi bir değişimi yansıtmaktadır. Risk olgusu, bireylerin yaşamında giderek daha çok algılanır duruma gelmektedir. Bir diğer anlatımla risk toplumunda riske bakış açısı değişmektedir. Toplumun risk faktörleriyle ilgili kaygıları farklı boyutlar kazanmakta, risk algılamaları farklılaşmaktadır.

Bir başka araştırma da risk konusunun yaşamın ana ögeleri arasındaki yerini vurgulamaktadır. 1967 ve 1991 yılları arasında İngiltere, İskandinavya ve ABD’de çıkan tıp dergileriyle ilgili bu çalışma, “risk” teriminin kullanımında ciddi bir artış olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu dönemin ilk beş yılında yayımlanmış “risk” konulu makalelerin sayısı 1000 iken son beş yıl içinde bu sayı 80 binin üzerine çıkmıştır (Furedi, 2001: 32). Bu doğrultuda riskle ilgili olarak yapılan araştırmaların çoğunlukla risk analizi, risk algısı ve risk yönetimi konularında olduğu görülmektedir (Luhmann, 1996: 4).

Risk kavramını irdeleyiniz.

SIRA SİZDE

3

Sonuç olarak riskin insan yaşamında artan etkisi ve önemi risk toplumunu sosyolojik araştırma ve tartışmalarda sık ele alınan bir yapı ve kavram durumuna getirmiştir. Bunda, risk toplumu kavramını ileri süren sosyolog Beck’in katkıları göze çarpmaktadır.

DİKKAT

Risk Toplunun Yapısal Özellikleri

Risk toplumunun hangi yapısal özellikler gösterdiğini kavramak.

Beck, risk toplumunun yapısının açıklanmasında bazı kavramları öne çıkarmakta ve bu kavramlar temelinde toplumsal yapının değişimini içerecek şekilde risk toplumunu tanımlamaktadır.

Beck, toplumsal evrimi açıklarken “ya, ya da” toplumu ile “ve” toplumu ayrımına değinmekte ve risk toplumunun bu “ve” felsefesiyle bağını kurmaktadır. 19. yüzyıla “ya, ya da” felsefesinin bir dikotomi olarak egemen olduğunu vurgularken bu felsefenin uzmanlaşma, ayrılma, teklik ve yaşamın hesaplanabilirliği çabalarına dikkat çektiğini belirtmektedir. Beck’e göre 20. yüzyılda ise “ve” felsefesi egemendir. Yan yana olma, çokluk, belirsizlik, bulanıklık, ilintili yapıların sorgulanması, üçüncü yolu içirme deneyleri, sentez, çift değerlilik gibi ifade biçimleri de bu “ve” felsefesinin özelliğini anlatmaktadır. “Ve”nin bulanıklığı çerçevesinde dünyanın düzensizliği, kaotik yapılar ve işleyişler, iddialı bir birlik oluşturmaya dair umut, kendini oluşturan ögeleri bir araya getirme konusundaki belirsizlik çaresizliği, sınırlar ve sınırsızlık, sınırların ne olduğuna ilişkin yanılsama ve bunun doğurduğu korku; hep bu dünya görüşünün temel konularını oluşturmaktadır (Beck, 1999: 9). Beck, bu felsefi ayırmadan hareketle modernleşmenin değişen yapısının riskleri çeşitlendirici, yoğunlaştırıcı ve yaygınlaştırıcı özelliğinden söz etmektedir.

Ulrich Beck’e göre risk toplumunda “ve” felsefesi egemendir. “Ve”nin getirdiği yan yana olma, çokluk, belirsizlik çerçevesinde dünyanın düzensizliği, kaotik yapılar ve işleyişler, belirsizlik çaresizliği, sınırlar ve sınırsızlık, sınırların ne olduğuna ilişkin yanılsama ve bunun doğurduğu korku; risk toplumunun temel konularını oluşturmaktadır.

Beck ve Giddens'a göre modernizm, 17. yüzyıldan beri süregelen bilim ve teknoloji eksenli olarak ilerlemeciliğin kültürünü oluşturmuş ve 1960'larla birlikte değişen çehresiyle başka bir yapıya dönüşmüştür. Bu yeni yapı, post-modernizm ya da neo-modernizm gibi kavramlarla da anılmakta olup bilim ve teknolojinin yarattığı hızlı, esnek ve yayılcı değişim; bu yeni yapının özünü meydana getirmektedir. Bu sosyologlara göre aslında modernizm ortadan kaybolmuş değildir. Ancak modernizm böyle bir değişimle insanlar için başkalaşmış ve riskler yaratır hâle gelmiştir. Bir diğer anlatımla modernizmin doğuşu, insanlar için ilerleme anlamına gelmekteyken bu kez modernizm insanlar için riskler yaratmaktadır (Beck, 1999: 34-35; Giddens, 1998: 14-19).

Beck, modernleşmenin risk yaratıcı yapısından söz etmekte ve küreselleşme bağlamında artık risklerin yerelle sınırlandırılmaksızın ulus üstü bir özelliğe büründüğünü belirtmektedir (Beck, 1989: 88). Beck, modernleşmenin yarattığı risklerin aynı zamanda *sınıflar üstü* olduğunu ve modernleşmenin sonuçları itibarıyla "refahı artan sınıfların riskten uzak olduğu" önermesinin kabul edilemezliğini ileri sürmektedir (Beck, 1989: 92-95).

Beck'in 19 ve 20. yüzyılların felsefi ayrımına gitmesi bağlamında endüstri toplumu ile risk toplumu arasındaki farklılık da ortaya çıkmaktadır. Beck'e göre endüstri toplumu, bir diğer anlatımla burjuva toplum düzeni, özellikle de sosyal devlet, insani yaşam bağlarını amaçsal-rasyonel olarak denetlenebilir, üretebilir, üzerinde tasarrufta bulunulabilir, bireysel ve hukuki anlamda sorumlu tutulabilir kılmakla yükümlüdür. Buna karşıt olarak risk toplumunda denetlenemezlik, öngörülemezlik, belirsizlik, çok anlamlılık, kısacası kendi kendine yabancı olma hâline geri dönmektedir. Her tehdit ve riskten; yerel, sınıfsal, ulusal ve politik boyutta herkes etkilenmektedir (Beck, 1999: 49-50).

Beck'in risk toplumu kavramlaştırmasına göre Endüstri Devrimi ile gerçekleşen "modern toplum", günümüze doğru olan evriminde kendine özgü süreçler ve organlar geliştirmiş; parlamenter demokrasi ile kendi yönetim-denetim biçimini oluşturmuştur. Ne var ki bu sistemde bilim ve teknoloji kurumları ve süreçleri demokratik denetim dışında kalmıştır. Piyasa eğilimlerine ve güç yapılanmalarına göre yönlendirilen bilim ve teknoloji, sağladığı kolaylıklar ve ilerlemeler yanında yaşamsal olumsuzluklar ve belirsizlikler taşıyan sonuçlar doğurmuştur. Öyle ki bugünün toplumunda sadece sınıf ve aile yapılanmalarının çözülmesine değil insanın yaşam çevresinin ve doğanın da tüketilmesine yol açan işleyişler yaratılmış bulunmaktadır. Bireyler; yaşam koşulları, çalışma ortamları, görüştükleri bireyler, seçtikleri eşler, beslenme, eğitim ve bilgilenme konularında yaptıkları seçimlerde kendilerini giderek daralmakta olan risk çemberleri ile sarılmış bulmaktadırlar. Bu bütünsel yok oluşa yönelen gidişin durdurulması ancak yeni bir toplumsal rasyonele geçiş ve kaçınılmaz bir "ikinci aydınlanma devrimi" ile olacaktır. Beck'e göre bu durum, bilim ve teknolojinin demokratik denetim altına alınması yoluyla sağlanacaktır. Risklerin azaltılmasına yönelik önlemler; "yeşil devrim", "sürdürülebilir çevre" denetimine ilişkin düzenlemeler, gıda endüstrisine ilişkin yeni denetim yöntemleri, doğal sistemleri koruma amaçlı uluslararası sözleşmeler ve benzeri örneklerle bugünden kendini göstermektedir (Balamir, 2010). Bunda, endüstrileşme sonucunda oluşan ekolojik risklerin gelişen teknolojiyle artmasının etkisi büyüktür. Bu bağlamda risk toplumunun çok farklı risk ortamlarını içermesine karşın teknolojik gelişmeler ve aşırı tüketim karşısında özellikle ekolojik risk üzerinde odaklanılmaktadır. Ancak Giddens'ın da vurguladığı gibi imal edilmiş risk, sadece doğayla (ya da doğa olduğu düşünülen şeyle) ilgili

değildir; yaşamın diğer alanlarına da girmiştir ve önceden olduğundan nitelik olarak farklıdır (Giddens, 2008: 1006).

Risk toplumunun yapısal özelliklerini açıklayınız.

SIRA SİZDE

4

DİKKAT

Sonuç olarak endüstri toplumunun kurumları denetleyemedikleri tehlikelerin yaratıcıları ve meşrulaştırıcıları haline gelmiştir. Bu geçiş, mülkiyet ve iktidar ilişkileri sabit kalarak gerçekleşmektedir. Endüstri toplumu, kendini bir risk toplumu olarak görmektedir. Bir yandan toplum hâlâ eski endüstri toplumunun kalıpları içinde karar verip eylemde bulunmakta; öte yandan çıkarların örgütlenmesi, hukuk sistemi ile politika, risk toplumunun dinamiklerinden türeyen tartışmalar ve çatışmalarla kaplanmaktadır (Beck, 1999: 34).

RİSK TOPLUMUNU ETKİLEYEN VE BİÇİMLENDİREN FAKTÖRLER

Risk toplumunun yapısının hangi faktörlerle biçimlendiğini açıklayabilecek.

Risk toplumunun özelliğini ortaya koyan açıklamaların ardından, risk toplumu yapılanmasını daha iyi kavrayabilmek için, onu biçimlendiren ve etkileyen faktörlere bakılabilir.

Risk toplumu üzerinde etkin rol oynayan bazı faktörler söz konusudur. Bu faktörler, bir yandan risk toplumunun biçimlenmesinde rol oynarken öte yandan toplumsal yapıyı etkilemektedir. Bunlardan başlıcaları; küreselleşme, devletin rolündeki değişim, postmodern durum, bilgi teknolojileri ve ekolojik sorunlardır.

Küreselleşme

Küreselleşme son dönemin en gözde konularından birini oluşturmakta, akademik ve politik çevrelerde çeşitli boyutlarıyla tartışılmaktadır. Kimi yazarlar, küreselleşmeyi çok daha önceden başlayan bir sürecin devamı olarak algılarken kimi yazarlar geçmiştekinden farklı, özellikle son çeyrek yüzyılda bilgi teknolojileriyle öne çıkan bir süreç olduğunu belirtmektedirler (Zencirkıran, 2001).

İdeolojik, kültürel ve ekonomik gelişmelerin yanı sıra *dördüncü endüstri devrimi* ya da Sklair'in *elektronik devrimi* söylemi (Sklair, 2005: 56) bağlamındaki bilimsel-teknolojik gelişmeler, küreselleşmeyi tanımlayıcı konumdadır. Küreselleşme dönemi, bilimsel-teknolojik gelişmelerin ışığı altında kimi yazarlara göre *bilgi çağı* (Manuel Castells), kimilerine göre *endüstri sonrası çağ* (Daniel Bell, Bertrand Russell), kimilerine göre de üçüncü dalga (Alvin Toffler) kavramıyla açıklanabilmektedir.

Küreselleşmeye ilişkin pek çok tanım bulunmaktadır. Bir tanıma göre küreselleşme; ülkeler arasında mal, hizmet, uluslararası sermaye akımları ve teknolojik gelişimin hızlı bir şekilde artmasını, serbestleşmesini ve bunlar sonucu ortaya çıkan ekonomik gelişmeyi ifade etmektedir (IMF, 1997: 25). Bir diğer tanıma göre ise küreselleşme; dünyadaki birçok ekonomik, politik, finansal, ulusal, çevresel, toplumsal, kültürel ve uluslararası teknolojik bağlantıları piyasalar ve bireyler yoluyla sağlayan, kıtalar arası ulaşım ve iletişim mesafelerini azaltan bir ağıdır (Voets ve Biggiero, 2000: 73-74). Sosyologlar açısından ise küreselleşme, bireylerin bütün dünyada birbirleriyle kurdukları toplumsal ilişkiler ve birbirlerine bağımlılıklarının artmasına işaret eden süreçler anlamındadır (Rodrik, 1997: 30).

Küreselleşme, post-modernlik paradigmasının tanımlanması olarak da nitelenilmektedir. Martin Albrow, küresel çağda küreselleşmenin modernitenin yerini almasını içerdiğini ve bunun bireyler ile grupların toplumsal organizasyonunun ve eylemlerinin temelinde baştan başa bir değişim anlamına geldiğini ifade etmektedir. Albrow'a göre küreselleşme; insan yaşamını esasen çevre, ekonomi ve ekonominin diğer alanlara yansımaları itibarıyla etkilemektedir. Albrow, bu durumu bir toplumsal dönüşümün toplam etkisi olarak görmek ve bu dönüşümün post-modern ekseninde ulus devleti tehdit ettiği sonucuna ulaşmaktadır (Albrow, 1996: 4-5).

Genel bir tanımlama olması açısından Manfred Steger'in küreselleşme tanımı, bu noktada önemlidir. Steger'e göre küreselleşme; dünya ölçeğindeki sosyal nitelikte karşılıklı bağımlılıkları ve mübadeleleri meydana getiren, çoğaltan, yaygınlaştıran ve yoğunlaştıran toplumsal süreçlerin çok boyutlu kümesidir (Steger, 2003: 13). Steger'in bu tanımı; küreselleşmeye ilişkin ekonomik, politik ve kültürel tüm süreçler açısından katkı verici bir tanımdır. Sadece belli bir toplumsal disipline özgü değil bütün toplumsal süreçlerdeki gelişmelere yöneliktir. Bu bakımdan söz konusu tanım, risk toplumu değerlendirmede işlevseldir.

Bu doğrultuda küreselleşme, Beck'in "ve" felsefesi bağlamında küresel çapta meydana gelen bağlantılılık temelinde ortaya çıkan bir süreçtir. Bireyler, topluluklar, işletmeler ve devletler arasında dünya çapında beliren ve bütünleşme eğilimi yaratan bağlantılar; bu toplumsal öğelerin bir arada bulunması ve/veya birbirlerini herhangi bir bağla etkileme durumları ortaya çıkarmaktadır. Buradaki ilişkiler olumlu yönde olabildiği gibi risk yaratacak nitelik de taşıyabilmektedir. Yereli aşan küresel bağlantılılık, risk toplumu yapılanmasının nedenlerinden biri olmaktadır. Nitekim, küreselleşme sürecinin sonuçlarından başlıcaları, belirsizlik ve güvensizliktir. Küreselleşen dünyada her an herhangi bir yerde politik, ekonomik ya da toplumsal bir olay meydana gelebilmekte ve ülkeleri etkisi altına alarak krize sürükleyebilmektedir.

Beck'in vurguladığı gibi küreselleşme bağlamında riskler, toplumsal yapıda "bumerang etkisi" meydana getirerek yayılmaktadır. Buna göre riskin olumsuz sonuçları er ya da geç riski üretenleri ya da bundan faydalananları vuracak ve zengin/güçlü ya da yoksul/güçsüz ayrımı yapmayacaktır (Beck, 1992: 23 ve 37). Küreselleşmenin risk toplumu yaratma bağlamındaki etkisi, küresel bağlantılılık yoluyla olmasının yanı sıra yarattığı sosyo-ekonomik sorunlar bağlamında da söz konusudur. Küreselleşme; eşitsizlik, işsizlik, ümitsizlik ve dışlanma gibi toplumsal sorunlar bakımından önemli kaygılar yaratan, toplumsal adaletsizliği artıran ve toplumsal dayanışmanın zayıflamasına neden olan bir süreçtir. Bu süreçte, endüstri toplumunun en temel sorunları olan işsizlik ve savaşın yerini yeni toplumda gelecek şoku ve kişisel dokunulmazlığın ihlali alacaktır (Demirbilek, 2005: 129-131). Nitekim günümüzde küreselleşme ve neo-liberal politikalar; ekonomik büyüme, işletme kârları, yatırımlar, verimlilik, işsizlik, toplumsal eşitsizlik, adaletsizlik, yoksulluk ve aile çöküntüleriyle açıklanabilmektedir (Navarro, 1998: 73).

Küreselleşme bağlamında ortaya çıkan belirsizlik ve güvensizlik, sadece toplumda gelir düzeyi düşük gruplar arasında değil orta sınıflar arasında da giderek yaygınlaşmaktadır. Dolayısıyla gelir düzeyleri yüksek olanlar için de kişisel ekonomik risk, belirgin biçimde artmaktadır. Bunun yanı sıra geleneksel endüstrilerde çok sayıda işletme, gelecekte varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği konusunda kuşku içinde bulunmakta (Bozkurt, 2000: 101) ve ayrıca küreselleşen piyasalarda varlıklarını sürdürmek zorunda kalmaktadır.

Endüstrileşmenin ürünü olarak görülebilen çeşitli riskler, küreselleşme sürecinde etkisini artırmıştır. Nitekim küreselleşen dünyada her an herhangi bir yerde ekonomik, politik ya da toplumsal nitelikli bir olay gerçekleşebilmekte ve tüm toplumları etkileyebilmektedir.

Öte yandan küreselleşmeyle bağlantılı olarak endüstri kazalarıyla ilgili istatistiklere bakıldığında bu kazaların çoğunlukla zaman ve mekân açısından sınırları olan olaylar olduğu göze çarpmaktadır. Oysa Çernobil'deki radyoaktif patlama, ekolojik tehdit ve deli dana hastalığı örneklerinde olduğu gibi, endüstri üretiminin uzun süreli, gizil sonuçlarıyla karşı karşıya bulunmaktadır. Beck'e göre bu sonuçlar, üretimin yapıldığı yerlerde ortaya çıkmadıkları gibi kozmopolit nitelik kazanmakta ve günümüzde her yerde mevcut durumda bulunmaktadır. Risk toplumu kavramı da gerçekte bu duruma işaret etmektedir (Beck, 2006: 341).

Beck, küreselleşmenin etkisini göz önünde bulundurarak risk toplumu için "dünya risk toplumu" kavramını ileri sürmektedir. Beck'e göre dünya risk toplumunda "yabancı" denen nesne, gelenek dışına atılmakta, kendimiz ile yabancı olan arasındaki sınırlar bulanıklaşmaktadır. Ne var ki bu durum, çatışmaları ortadan kaldırmamakla birlikte çatışmaları keskinleştirip sapkın bir hâl almalarına da neden olmaktadır. Bu noktada "ve"ye ait çatışmalar ortaya çıkmaktadır. İnsanlık "ve"ye ait bir çağda yaşamaktadır, bu da çift değerlilik çağında yaşıyoruz anlamına gelmektedir (Beck, 1999: 21-26). Dünya risk toplumu yaklaşımı, küresel felaketlerle sarsılan modern toplumların yeni tür risklerle karşılaştıklarına vurgu yapmaktadır. Bu anlamda küresel risk algısı, üç ana özellikle karakterize edilmektedir. Bunlar; risklerin tek bir coğrafik bölge ya da alanla sınırlanamaması, hesaplanamaması ve telafi edilememesi biçimindedir (Beck, 2006: 333-334).

Beck'e göre günümüzde bireyler; feodal toplumların, dinsel aşırılığın verdiği güvencelerden koparılıp endüstri toplumu dünyasına taşınmamakta; endüstri toplumundan koparılıp dünya risk toplumuna sürüklenmektedirler. Bireylerden birbirinden çok farklı, birbiriyle çelişen küresel ve kişisel risklere katlanmaları beklenmektedir. Önceleri köy topluluğu içinde ait olunan toplumsal sınıfa ya da topluluğa dayanarak üstesinden gelinen tehditler ve yaşam belirsizlikleri; giderek bireyler tarafından tekil olarak algılanmak, yorumlanmak ve işlenmek durumunda kalmaktadır. Bireylerin bu riskli özgürlüklere katlanması istenmektedir (Beck, 1999: 37).

Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiyi Manuel Castells'in Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Binyılın Sonu, (Çev.: Ebru Kılıç), 3. Cilt, (Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007) kitabından edinebilirsiniz.

K İ T A P

Özet olarak küreselleşme süreci, bugün gerçekleşen en önemli toplumsal değişimler arasındadır. Artan ekonomik ve kültürel karşılıklı bağımlılığa karşın küresel düzen, eşitsizliklerle doludur ve farklı olduğu kadar ortak kaygılara da sahip olan devletlerin oluşturduğu yamalı bir bohça gibidir. Yakın bir gelecekte devletlerin birbirleriyle çatışan çıkarlarının üstesinden gelecek politik yakınlaşma için de bir işaret gözükmemektedir. Dünya toplumunun en kaygılandırıcı özelliklerinden biri, artan küreselleşmenin ne bir politik bütünleşme ne de uluslararası güç ve servet eşitsizliklerinin azaltılmasıyla paralel gitmesidir.

Devletin Rolündeki Değişim

Küreselleşmenin dışında risk toplumu üzerinde belirleyici etkisi olan bir diğer faktör, devlet anlayışındaki ve devletin rolündeki değişimdir. Bu faktör, küreselleşme sürecinde şekillenmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

William Robinson, ulus-devlet kurumunun Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçişle birlikte ortaya çıktığını belirtmektedir. Robinson'a göre piyasaların ve

üretim yapılarının birleşmesi ve güçlenmesiyle oluşan ulusal ekonomiler, bireylerin kimliklerini belli bir coğrafi temelde tanımlamalarının zemini olmuştur. Bu kimlik tanımının, yaşamın ekonomik eş güdümü ile birleşmesiyle ulus-devletin örgütlenmesi pekişmiştir. Bu çerçevede ulus-devlet ve ulus-devletler arası sistem; kapitalizmin üretim, sınıflar, politik güç ve coğrafi temel arasındaki karmaşık ilişkiler üzerinde meydana gelmesinin özel bir biçimi olan tarihsel bir kurum olarak ortaya çıkmıştır (Robinson, 2004: 90). Günümüzde, risk toplumunu etkileyen eğilimlerden biri de devlet anlayışındaki ve rolündeki değişimdir. Bu değişim eğilimi, ulus-devlet yapılanmasının zayıflaması ve sosyal devlet anlayışının çözülmesi kapsamında ortaya çıkmaktadır.

Ulus-devletin yapısındaki zayıflık, özellikle küreselleşme sürecinde ortaya çıkmış bir durumdur. 21. yüzyılda küresel ekonomi, telekomünikasyon ve enformasyon işleme gücündeki önemli yükselişi kullanarak genişlemektedir. Küresel ekonomi, kendi aralarında ağlar oluşturmuş bir dizi çok taraflı kurum tarafından yönetilmek durumundadır. Bu kurumların başlıcaları, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasıdır. Bu gelişmeler karşısında ulus-devletlerin varlıklarının süreceği ve fakat egemenliklerinin azalacağı belirtilmektedir (Castells, 2007: 509-511).

Manuel Castells, küreselleşme sürecinde ulus-devletin araçsal yetkinliğinin çeşitli nedenlerle zemin kaybettiğini öne sürmektedir. Ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesi, medya ve elektronik iletişiminin küreselleşmesi, suçun küreselleşmesi, toplumsal tepkilerin küreselleşmesi, sınır-ötesi terör şeklinde ayaklanmanın küreselleşmesi gibi gelişmeler; ulus-devletlerin elini zayıflatan nedenler arasında sayılabilmektedir (Castells, 2004: 304).

Zygmunt Bauman ise ulus-devleti üç temel direk üzerinde inşa olmuş, tarihte eşi benzeri olmayan bir kurum olarak görmektedir. Bu temel direkler; *ekonomi yönetimi*, *politik yetke* ve *kültürel egemenlik* biçimindedir. Bauman; küreselleşme sürecinde ulus-devlet kurumundan geriye kalanın, ekonomi yönetimi ve kültürel egemenlik tarafından desteklenmeyen sadece politik yetke olduğunu ileri sürmektedir. Bauman'a göre ulus-devletin zayıflamasında küreselleşme sürecinin iki zıt yöndeki eğilimi etkindir. Bu eğilimlerden biri, *ekonomik bütünleşme*; diğeri de *kültürel kabileleşme*dir. Küresel ekonomik bütünleşme, ulus-devletin ekonomi yönetimini; kültürel kabileleşme de ulus-devletin kültürel egemenliğini bozmuştur (Bauman, 2002: 61).

Ulus-devletin zayıflaması ile ilgili olarak post-modernizme gönderme yapan görüşler de yol göstericidir. Kimlik tanımlamasında ulusa ya da ulus-devlete dayalı önermelerin gereksiz görüldüğü küresel çağda, küresellik kazanan bireylerin ve işletmelerin egemenliği önem kazanmaktadır (Albrow, 1996: 80-82). Bu bağlamda bireyler ve işletmeler, gerek köken ulus-devletin gerekse hedef ulus-devletin politikalarından bağımsız olarak küresel düzlemde hareket edebilmektedirler. Bu post-modern görünümü Michael Hardt ve Antonio Negri, *tanımlanamayan biçimli imparatorluk* olarak değerlendirmekte; küresel kapitalizmin coğrafi, ekonomik ve politik bağlamların ötesinde toplumsal ve kültürel yaşama, hatta bireylerin psikik ve biyolojik yanlarına kadar işleyebilen doğasına dikkat çekmektedirler. Bu açıdan ulus-devletin etkin bir politik ya da toplumsal karar birimi olup olmaması bir yana küreselleşme sürecinin belirgin, tanımlanabilir bir karar biriminin olmadığını ileri sürmektedirler (Hardt ve Negri, 2000: 194-195 ve 208-211). Bu eğilimler itibarıyla 21. yüzyılın başında küreselleşmenin çizdiği politik görünümün, modern ulus-devlet sistemi ile küresel yönetimin post-modern biçimleri arasında bir geçiş aşamasında bulunduğu söylenebilmektedir (Steger, 2003: 64).

Küreselleşmenin ulus-devletin bağımsız karar verebilme yapısını zayıflattığını pek çok yazar dile getirmekte, gündelik yaşamda da bu zayıflamanın örneklerine sıkça tanık olunmaktadır. Bu zayıflama; ulus-devletlerin ekonomik, toplumsal, eğitsel ve benzer pek çok alanda kamusal politika geliştirebilmelerinin zorluğu anlamındadır. Bu durum, ulus-devlet kurumunun tarihin derinliklerinde kalan nostaljik bir kuruma dönüştüğü anlamına mı gelmektedir? Robinson bu noktada *ulus ötesi devlet* kavramlaştırmasında bulunmaktadır. Robinson'a göre ulus-ötesi devlet, birbirleriyle ilişkili aşağıda yer alan üç ana önermeyi içermektedir (Robinson, 2004: 88):

- Küreselleşmenin ekonomik boyutundaki gelişmeler, ulus ötesi sınıfın ve küresel yönetici sınıf için kolektif yetke olarak ulus ötesi devletin oluşumunu desteklemektedir,
- Ulus-devlet, ne önceliğini korumakta ne de ortadan kaybolmaktadır; fakat ulus ötesi devletin yapısında içerilmekte ve dönüştürülmektedir,
- Yükselen ulus ötesi devlet, küresel sermaye ve küresel emek arasında yeni sınıf ilişkilerini kurumsallaştırmaktadır.

Bu önermeler çerçevesinde ulus ötesi devlet, küresel burjuvazi ve onun yeni bir küresel kapitalist blok inşa etme girişiminin üzerinde yükselmektedir. *Ulus ötesi kapitalist sınıf* ulus ötesi devletin ikiz aygıtları olarak işlevsel açıdan dönüştürülmüş bir ulus-devlet ve kendilerinin politik gücünü kurumsallaştıracak *ulus üstü* ekonomik ve politik kurumlar yaratmaktadır. Bu bağlamda, ulus-devlet ve ulus üstü kurumlar, devletin ulus ötesileşmesinin iki boyutu olarak biçimlenmektedirler. Bu yapı içinde, küreselleşme sürecinde ulus-devlet kurumu ortadan kalkmamakta; ulus ötesi devletin bir bileşeni olarak işlevsel dönüşüm geçirmektedir (Robinson, 2004: 100).

Ulus-devletin buradaki işlevsel dönüşümü, koruyucu ve toplum bütününe kapsayan kamusal politikalar geliştirmekten uzaklaşan ve liberal çözümleri benimseyerek post-modernliği güçlendiren bir devlet yapısının ortaya çıkması yönündedir. Bu noktada, sosyal devletin yerini piyasa güçlerinin ve süreçlerinin alması olgusu ortaya çıkmaktadır. Sosyal devlet, yaşamın risklerine karşı toplumsal dokuyu ve bireyleri korumak adına işlevler üstlenmiş bir devlet aygıtı yapılanmasıdır. Devlet anlayışındaki değişimin ışığında sosyal devletin zayıflaması, toplum içinde bireylerin davranışlarında riskin daha yoğun bir şekilde etkili olmasında ve dolayısıyla risk toplumunun oluşumunda belirleyicidir. Bu süreçte ulus-devletin ulus üstü kurumlar tarafından zayıflatılması da toplumsal risklerin giderilmesi konusunda aksamalara yol açabilmektedir. Ulus üstü kurumların ulus-devlete önceliklendirdiği ve ulus ötesi kapitalist sınıfın çıkarlarına yakın olgular, risklerin giderilmesi eylemlerinin piyasa süreçleri içinde oluşmasına neden olmaktadır.

Devlet anlayışındaki değişimin ışığında sosyal devletin zayıflaması, toplum içinde bireylerin davranışlarında riskin daha yoğun bir şekilde etkili olmasında ve dolayısıyla risk toplumunun oluşumunda belirleyicidir.

Post-Modern Durum

Küreselleşme ve devletin rolündeki değişim, risk toplumu üzerinde belirleyiciliğe sahipken bu faktörlerle de bağlantılı olarak post-modernlik durumu risk toplumunun bir başka belirleyicisidir. Risk toplumunun açıklanmasında bir faktör olarak görülen post-modernlik, kültür tartışmalarının ana kavramı niteliğindedir. Kültürel alandaki modernlik ya da post-modernlik durumları, içerdikleri yapılarıyla toplumsal bütünü biçimlenmesinde bir altyapı niteliği göstermektedirler.

Roland Robertson'a göre modern dünya sisteminin temelde ekonomik süreçler tarafından yönlendirildiği doğru olmakla birlikte kültür ikincil bir olgu olarak görülmemeli, kültürün yol göstericiliği olmadan dünyanın ekonomikleştirilmesinin

zor olduğu kabul edilmelidir (Robertson, 1999: 110-111). Krishan Kumar'a göre de post-modern çağ, kültürün artık sosyo-ekonomik sistemin yansıması olarak düşünülemeyeceği bir çağdır. Bizzat kültür; toplumsal, ekonomik, politik, hatta psikolojik gerçekliğin birincil belirleyicisi hâline gelmiştir. Marksistlerin geleneksel olarak "üstyapı" dedikleri bilgi ve kültür, "temel" hâline gelmediyse de toplumun özüne yerleşmiş görünmektedir (Kumar, 1999: 139-140).

Kültürün altyapı olma niteliği bağlamında da geleneksel - modern - post-modern biçimindeki kültürel evrimin oluşumunu incelemek gerekmektedir. Daha çok Batı toplumlarına özgü olarak doğan modernlikle birlikte toplumların özgün değer ve anlayışlarıyla oluşturdukları kültür, geleneksel olarak nitelendirilmiştir. Batı'daki kültürel gelişmeler doğrultusunda geleneksel olanın da modernleşmesi süreci yaşanmaktadır.

Sosyal bilim yazınında, başlangıcı 1300'lü yıllara uzanan Rönesans dönüşümünün biçimlendirdiği düşünce ve yaşam biçiminin egemen olduğu zaman dilimi, modern dönem olarak ifade edilmektedir. Modernizm ise modern dönemde ortaya çıkan ve özellikle de 19. yüzyılda Batı dünyasına egemen hâle gelen dünya görüşünü belirtmektedir (Harvey, 2003: 37). Bu bakımdan modernizm, modern dönemlerdeki hem bir yaşam biçimi (modernlik) hem de kültürel bir gelişmeyi (modernite) yansıtmaktadır (Yıldırım, 2010: 705).

Modernizmin kökleri Antik Çağ felsefesine kadar uzanmaktadır. Bunun nedeni, modernizmin en başta eleştirel düşünceyle anılmasıdır (Jones, 2002: 223). Modernizm; akılcı, ilerlemeci, olgucu bir bakış açısı taşımakta ve bu yönüyle Aydınlanma felsefesi ile eklemlenmektedir (Yıldırım, 2010: 705). Bu anlamda modernizm, 18. yüzyılda "aydınlanma" ile başlayan Akıl Çağında gündeme gelmiş; rasyonalizm, mantık, bilimsel/evrensel doğrular, bilimsellik, sistematik düşünme, pozitivizm gibi temel olguları ve kavramları doğurmuştur (Kale, 2002: 29). Modernizmin bu düşünsel temeliyle birlikte piyasa, işletme, endüstriyel üretim, hukuk devleti, ulus-devlet, ulus-devletler arası sistem, bireysellik, özel mülkiyet ve ideoloji gibi kurumlar da meydana gelmiştir (Williams, 1996: 62).

Jean-François Lyotard'a göre modern; estetik, nostaljik olmakla birlikte yüceliğin estetiğidir. Bu kurumsal yapıların çizdiği kültürel yörünge günümüze kadar süregelmiştir. Ancak 1960'larla birlikte modernizmin çehresinin değişmesi, kültürel sistemin betimlenmesinde yeni kavramları gündeme getirmiştir (Lyotard, 1989: 72). Post-modernizm, bu kavramların başında gelmektedir.

Post-modernizm kavramı, genelde *dönemsel* ve *epistemolojik* olarak iki farklı biçimde ele alınmaktadır. İlk anlamıyla post-modernizm, tarihsel olarak modernizmden sonraki dönemi ifade etmektedir. Bu dönem Bell, Jameson ve Harvey gibi çeşitli yazarlar tarafından post-endüstriyel, post-kapitalist, post-fordist gibi çok sayıda farklı kavramla anılmakta ve genel özelliği olarak karmaşa, düzensizlik ve esneklikten söz edilmektedir (Kumar, 1999: 132).

"Post-modernizm" kavramı, ilk kez 1954 yılında tarihçi Arnold Toynbee tarafından kullanılan, ancak Toynbee'nin öne sürdüğü şekliyle dünya tarihinin 19. yüzyılın son çeyreğinde başlayan değişimi için kullanılmaktan çok 1960'lı yılların kültürel hareketlerine ilişkin tartışmalar için önem kazanmış bir kavramdır. Bu dönemin kültürünü açıklamak üzere ise ilk kez Lyotard tarafından kullanılmıştır (Kumar, 1999: 132). Bir diğer anlatımla bir epistemoloji olarak post-modernizm en yalın biçimi ile "akılın ölümü" olarak ifade edilebilir ve bu anlamıyla ilk defa Lyotard tarafından kullanılmıştır. Lyotard açısından post-modernizm; modernin içerisinde sunulamayanı, sunulmamanın kendisinde ileri götüren olacaktır (Lyotard, 1990: 97).

Aklın ölümü ve toplum ya da topluluk bütünü yerine birey parçalılığı bağlamında post-modernizm; ideolojilerin insanlara kazandırdığı tek doğru etrafında birleşme idealini gevşeterek herkesin bulunduğu ya da baktığı yere göre değişen, rastgele inanışlarla biçimlenen bir kültürdür. Farklı konulara, farklı zamanlarda, farklı gözlerle bakmak; post-modernizmin doğasını betimlemektedir (Sargent, 2003: 12).

Fredric Jameson ise post-modernizmi geç *kapitalizmin* kültürel mantığı olarak tanımlamaktadır. Bu bakımdan kültürün kendi başına bir tüketim nesnesi durumuna gelerek kapitalizmin işleyişinin bir eki değil tam özü olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca post-modern kültürün dünya çapında Amerikan askerî ve ekonomik baskınlığının içsel açıklaması olduğunu belirtmektedir (Jameson, 1991: 3-5). Benzer şekilde Bell de post-modernizmin kitlesel tüketim çağında kapitalizm kültürünün bir parçası olduğunu dile getirmekte (Kumar, 1999: 139) ve post-modern toplum yerine post-endüstriyel (endüstri-sonrası) toplum kavramını tercih etmektedir.

Yapılan açıklamaların ışığında post-modernizm; modernizmin aksine kaotik ve belirsizlikler ile yüklü bir dünya inşa etmek için çaba gösteren, kesinliklerden kuşku duyan ve hiçbir garanti vaat etmeyen bir yaklaşımdır (Parrillo, 2002: 42-43). Post-modernizm; modernliğin temel parametreleri olan pozitif bilim, endüstrileşme, ulus-devlet, uzmanlaşma ve bürokrasiyi sorgulamakta; bilginin genel, nesnel, evrensel ve mutlak içeriklerini reddetmektedir (Yıldırım, 2007: 69). Modernizme özgü ilke ve değerler, post-modernizmde önemini kaybetmekte ya da yok olmaktadır. Belirsizliğe, farklılığa, çoğulculuğa ve yerelliğe ayrıcalık tanınmaktadır. Bu bağlamda toplumsallık yerine bireycilik, bütünsellik yerine parçalılık-çoğulculuk, belirlilik yerine belirsizlik, sistem-düzen yerine sistemsizlik-dağınıklık, tanımlılık yerine tanımsızlık, rasyonellik yerine irrasyonellik, aydınlanma (entelektüellik) yerine aymazlık (karşı-entelektüalizm) gibi ikâmeler ya da değişimler söz konusu olmaktadır. Post-modernizmin bu yapısı, bireylerin belirlediği küçük çaplı sözde düzenlerin anarşizmi bağlamında esnek, süreksiz, uçta (marjinal) değerleri yaratmakta; bunları önemli göstermektedir. Bu süreçte bireyler, kültürel kimlik tanımlamalarını özellikle tüketim üzerinden yapmaktadırlar.

Post-modernliğin risk toplumunun oluşumu üzerindeki belirleyiciliği, ulus-devletin de zayıflamasıyla piyasa süreçleri içinde bireylerin kimlik belirsizlikleri ve özellikle tüketim süreçlerinde nesneleşmeleri bağlamında ortaya çıkmaktadır. Sosyal dayanışma ve toplumsal birlik anlayışının ve mekanizmalarının çözülmesi, bireyleri toplumsal dayanaktan yoksun bırakmaktadır. Böylelikle bireylerde ortaya çıkan yalnızlaşma, ötekileşme, yabancılaşma ve yoksunlaşma gibi sosyal riskler meydana gelmektedir. Bu riskler, insanların kapitalist yaşam biçimi içinde oluşmuş post-modern durum bağlamında söz konusu olmaktadır.

Post modernizm; yereli yerelleşmeyi önemseyen, imaj, parçalılık, farklılık, çeşitlilik, belirsizlik, simülasyon ve “Ne olsa gider” ya da “Her şey uyar” temelinde şekillenir.

Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiyi Alain Touraine’in Modernliğin Eleştirisi, (Çev.: Hülya Tufan), (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995) kitabından edinebilirsiniz.

K İ T A P

Bilgi Teknolojileri

Kapitalist yaşam biçiminin başka bir boyutu olan bilgi teknolojileri, post-modernliğin de etkisiyle bireyler ve toplumlar üzerinde yeni riskler yaratmakta ve risk toplumunun oluşumunda bir faktör niteliği kazanmaktadır.

Modern toplumun itici gücü olan bilimsel-teknolojik gelişmeler, devrim olarak algılanmıştır. Bu gelişmeler, tarihte eş benzeri olmayan niceliksel ve niteliksel gelişmeleri tetiklemiştir. Devrimler birikimli bir şekilde sürmüştür. 1765'te buhar ma-

kinesinin icadı birinci endüstri devrimini yaratmış; ardından 1800'lerin sonlarına doğru demir yolu ve telgrafın icadıyla ikinci endüstri devrimi, 1920'lerde benzin motorlarının icadıyla üçüncü endüstri devrimi ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bilgisayar eksenli teknolojik gelişmelerle de dördüncü endüstri devrimi ortaya çıkmıştır (Ülken, 1989: 14).

Bilgi toplumunda teknolojik alandaki paradigma değişimini ucuz enerji girdilerini temel alan bir teknolojiden, mikroelektronik ve telekomünikasyon teknolojilerindeki gelişmelerden kaynaklanan, ucuz enformasyon girdilerini temel alan bir teknolojiye geçiş olarak görmek mümkündür (Castells, 2000: 29). Bilgi çağı fütürologlarının geleceğe ilişkin en yaygın temalarından biri, teknolojik devrimin bir diğer anlatımla, teknolojik paradigma değişiminin ekonomik, sosyal ve politik alanlarda köklü değişimler yapacağıdır (Fukuyama, 1998: 35).

Castells, bilgi teknolojileri devriminin ışığında yeni ekonominin, toplumun ve kültürün karmaşıklığını açıklamaya çalışmakta; ancak teknolojiyi, toplumu biçimlendirmede tek faktör olarak görmeyi yanlışlığını ileri sürmektedir. Öte yandan bilimsel keşif ve teknolojik yeniliklerin altında da bireysel, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel nedenlerin olduğunu belirtmektedir. Bu temelde Castells, bilgi teknolojilerini; mikroelektronik, donanım ve yazılım olarak bilgisayarlar, iletişim ve yayıncılık, optik-elektronik ve genetik mühendislik alanlarında birbirine yaklaşan teknolojiler kümesi olarak belirtmektedir (Castells, 2000: 5 ve 29).

Toplumsal sistemin karmaşıklığını açıklamaya destek olan bu teknolojilerin yeni medya yönelimleri, yeni kent oluşumları, yeni toplumsal ağlar gibi pek çok yeniliklere destek olduğunu belirten Castells; küreselleşme bağlamına ışık tutacak yönde *yeni ekonomi* olgusuna ağırlık vermektedir. Castells, yeni ekonominin 20. yüzyılın son çeyreğinde dünya ölçeğinde yükseldiğini dile getirmekte ve üç özellik taşıdığını ileri sürmektedir. Castells'e göre yeni ekonomi; ekonomik karar birimlerinin verimlilik ve rekabetçiliklerinin, bilginin üretimi, işlenmesi ve uygulanması yeterliliğine bağlı olması nedeniyle *bilgi-temelli*; üretim, tüketim ve dolaşımın dünya çapında örgütlenmesi nedeniyle *küresel* ve verimlilik ile rekabetçiliğin işletmeler arasındaki küresel karşılıklı eylemler ağı içinde yaratılması nedeniyle de *ağ temelli* olma özellikleri göstermektedir (Castells, 2000: 77-78).

Bu yapı içinde bilgi teknolojileri ya da elektronik devriminin çıktuları, kapitalist sistemde sermaye mallarının yapısını değiştirmektedir. Nitekim el komutuyla ve niteliği yüksek emekle çalışma ekseninden elektronik komutla ve niteliği yüksek emekle çalışma eksenine geçilmektedir. Robinson, elektronik temelli bu teknolojiler ile endüstriyel üretim arasındaki bağdan hareketle post-fordist kavramı altında esnek birikim modellerinin yaratıldığını belirtmektedir. Bu esnek yapıların dayanak noktalarından olan "üçüncü dalga" teknolojileri genel olarak şöyle sıralanabilmektedir: İletişimde bilgisayarlaşma, internetin yükselişi, dev kasalarda taşımacılık, taşımacılık türleri arasında bağlantı, dondurarak saklama, robotlaştırma, bilgisayar destekli tasarım (CAD) ve bilgisayar destekli imalat (CAM) (Robinson, 2004: 17).

Verilerin kaydedilmesi, saklanması, belli bir işlemde geçirilerek yeni bilgiler üretilmesi, üretilen bilgilerin saklanması ve aktarılması gibi işlemlerin etkin bir biçimde yapılmasını mümkün kılan teknoloji olarak tanımlanan bilgi teknolojilerinde son yıllarda büyük gelişmeler yaşanmaktadır. Bilgi teknolojilerinin kullanıldığı en geniş alan iletişim alanıdır. Bu teknolojilerin iletişim alanında kullanılması, bilginin hızla ve etkin biçimde iletilmesine olanak yaratmıştır (Macdonis, 2003: 57). Bu anlamda elektronik iletişim ağları, bireylerin yaşamlarının omurgasını oluşturmakta ve bilgi teknolojileri; bireylerin yaşamında iletişim alanının yanı sıra

ra bilgisayarlar, mikroelektronik, multimedya ve biyo-teknoloji şeklinde yer almaktadır (Kaleler ve Sen, 2002: 743).

Bilgi teknolojileri; iş gücünün beceri ve niteliklerinde, işin yeniden örgütlenmesinde, ürün teknolojisi ve pazarlanmasında, iletişimde, eğitim ve sağlık gibi birçok alanda önemli değişimlerin oluşumuna yol açarak endüstri sonrası toplum aşamasına geçiş sürecini hazırlayan ana faktör niteliği taşımaktadır. Bilgiyi işleyen bilgisayarların keşfi ile bilgiyi depolayabilen, işleyen ve bunlardan yeni bilgiler üreten “*bilişim teknolojileri*” insanlığın hizmetine sunulmuş ve bu sayede insanlığın çeşitli sorunlarına çözümler bulunmuştur. Nitekim mikroelektronik teknoloji, sağladığı kolaylıklar nedeniyle son yıllarda toplumsal yaşamın her alanına yoğun olarak girmiştir. Bilgisayar destekli eğitim-öğretim, bilgisayarlı dizgi, bilgisayarlı tasarım özellikle tıp alanında bilgisayarlı tomografi ile teşhis ve tedavi amaçlı teknoloji günlük yaşamın bir parçası durumuna gelmiştir. Bununla birlikte teknoloji, risk kaynağı da olabilmekte ve çeşitli toplumsal sorunlar oluşturabilmektedir (Henslin, 2003a: 476).

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler; bir yandan toplumsal açıdan birleşmeyi cesaretlendirmekte, öte yandan daha bireyci ve üyelerinin evinde çalıştığı, toplumsallaştığı ve zaman harcadığı bir toplumu da teşvik etmektedir (Thompson ve Hickey, 2002: 114). Bir diğer anlatımla yeni bir toplumsal yapının oluşumuna neden olmanın yanı sıra yeni toplumsal riskler de ortaya çıkarmaktadır. Gerçekten bilim ve teknoloji alanlarındaki gelişmeler, bireylerin yaşamlarını kolaylaştırmış; birçok hastalığın nedeninin keşfedilmesini sağlayarak insan ömrünün uzamasına olanak vermiş olmasına karşın yaşamın her alanında görülen risk öğeleri artmıştır. Dolayısıyla teknolojik gelişmeler, bir noktadan sonra insanlığı ve doğayı tehdit etmeye başlamıştır.

Benzer durum, çalışma yaşamı bakımından da söz konusudur. Bilgisayar ile uzun süreli ya da yoğun çalışma, insan üzerinde çeşitli sağlık sorunlarına yol açabilmektedir (Palmer vd., 2001: 392). Ortaya çıkan sağlık sorunlarının başlıcaları, iskelet ve kas sistemi rahatsızlıkları (karpal tünel sendromu gibi), göz rahatsızlıkları (göz yanması, kanaması gibi) ve diğer rahatsızlıklar (cilt, kalp, ülser, varis gibi) biçimindedir. Ayrıca stres ve asosyalite gibi ruhsal ve toplumsal nitelikli sorunlar da ortaya çıkabilmektedir (Ulusam vd., 2001: 26-28).

Risk toplumunun biçimlenmesinde etkili olan faktörler arasında bilgi teknolojilerinin yanı sıra bilginin kendisiyle ilgili olarak da çeşitli risklerden söz edilebilmektedir.

DİKKAT

Her toplumda, gerek günlük yaşam gerekse çalışma yaşamı bakımından bilginin taşıdığı önem açıktır. Ancak bilginin önemi, endüstri sonrası toplumun yeni paradigması olmasında yatmaktadır (Bell, 1973: 2). Yeni toplum modelinde, toplumsal yapıyı ve yaşam biçimini etkileyen en önemli faktörlerin başında bilgi ve iletişim teknolojileri gelmektedir. Söz konusu teknolojilerin gelişmesi ile ‘bilgi çağına girilmiştir (Barutçugil, 2000). Bu çağda, bilginin yaygınlık kazanmasında en etkili araç kuşkusuz İnternettir. Ancak İnternet, bilgiyi kirlüten bir özelliğe de sahiptir. Bunun nedeni; her isteyen istediği bilgiyi, hiçbir denetimden geçirilmeden milyonları bulan kullanıcılara sunabilmesidir. Sunulan bilgilerin bilimsel nitelik taşıyıp taşımadığı ya da yasal olup olmadığı belirsizdir (Bozkurt, 2005: 37). Öte yandan uydu yayını ya da kablolu yayın hizmeti veren şirketlerin birbirinin akıllı kart teknolojilerini kopyalamaya çalışmaları, hukuki zemini tam olarak oturtulamamış “siber alem”in kontrol altına alınması gibi bilgi ve iletişim tek-

Gen teknolojileri, nükleer fizik, uzay araştırmaları vb. alanlar; günlük yaşamdan bilimsel bilgiye yeni olanaklar sunmasının yanı sıra yüksek riskler taşımaktadır.

nolojileri ile ilgili sorunlardan dolayı bilgi güvenliği önem arz etmektedir (Kumaş ve Birgören, 2010: 34). Bir diğer anlatımla teknolojik gelişmeler sonucu bilgi üretme, üretilmiş bilgiyi saklama ve yönetme, içinde bulunulan çağın en önemli konularındandır. Bu bağlamda bilgi güvenliğinin çeşitli risk parametreleriyle karşı karşıya bulunması nedeniyle bilgi ve bilgi kullanımı, risk toplumunun biçimlenmesinde etkili bir faktör hâline gelmektedir.

Bilgiye ilişkin risklerin meydana gelmesi sürecinde beliren kavramlardan biri de bilişim suçudur. *Bilişim suçu*, bilişim alanındaki gelişmelere paralel olarak artış gösteren ve teknolojinin yardımıyla genellikle sanal bir ortamda birey ya da kurumlara maddi ve/veya manevi zarar verecek davranışlarda bulunmaktır. Bu açıdan bilişim suçu, bilişim sistemine yönelik ya da bilişim sisteminin kullanıldığı suçtur. Bilişim sistemleri üzerinde bilginin yasal olmayan bir şekilde edinilmesi, bir anlamda bilgi ya da bilgisayar korsanlığı gibi gelişmeler, riskin “insan” boyutu bakımından önemi vurgulanmaktadır (Avşar ve Öngören, 2010: 46).

Bilgiye ilişkin olarak örgütsel düzeyde riskler de meydana gelmektedir. Özellikle bilgi dolaşımı ve paylaşımı, örgütler açısından önemlidir. Bu paylaşım sadece örgüt içindeki bireyler arasında değil aynı zamanda örgütler arasında da yapılmaktadır. Örgüt içi ve dışıyla yapılan bilgi paylaşımı, çeşitli sorumluluklara ve etik değerlere özen gösterilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, doğabilecek haksız bilgi kullanımının önüne geçebilmek için bilgi paylaşımı, kullanımı ve satışı gibi konularda gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bilginin ulusal ve uluslararası düzlemlerde paylaşılabilmesi için özellikle üretim ve saklama konularında çeşitli yasal kurallara da uyulması önem kazanmaktadır (Özer, Yücel ve Seyrek, 2003).

Öte yandan gıda ürünleriyle ilgili teknolojik gelişmelerin yarattığı riskler de risk toplumunun diğer bir sorunudur. Gıda maddelerinin saklanması ve uzun ömürlü olması amacıyla bu maddelerin yapımında kimyasal madde kullanılması, insanların beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasında kuşkusuz önemli olanaklar yaratmaktadır. Ancak gelişen teknolojiyle kimyasal katkı maddelerindeki çeşitlilik ile ileri teknik ve yöntemler, zaman içinde insanlarda kanser başta olmak üzere çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bir yanda bilim ve teknolojiye beklenen ilerleme, öte yanda ise riskler yaşamın paradoksları arasında yer almaktadır. Bu noktadaki doğal-yapay karşıtlığı, tarım ürünlerindeki genetik gelişmeler bağlamında da ortaya çıkmaktadır.

Genleri değiştirilmiş besinler (GDO), bir risk faktörü olup yaratacakları sonuçları şimdiden hesaplamak olanaksızdır (Er, 2009: 161-162). Genetik bilimindeki ve gen teknolojilerindeki gelişme, değişik tarım ürünlerinin yaratılmasında (küp şeklinde karpuzların üretilmesi örneğinde) ve mevcut türlerdeki ürünlerin nicelik ve niteliklerinde (şeker kamışı yerine mısırdan toz şeker üretilmesi örneğinde), gündelik yaşama ekonomik büyüme ve sosyal psikoloji bakımından olanaklar ve renkler katabilmektedir. Ne var ki bu gibi gelişmeler, doğal tarım ürünlerinin genetik yapılarının değiştirilmesiyle meydana gelmektedir. Bu durum; doğallığı bozulmuş, yapay ürünler anlamındadır ve insan biyolojisi açısından riskler yaratmaktadır. Öte yandan ekonomik olarak doğal ürünlerin fiyatlarının yüksek, yapay olanların fiyatlarının da düşük olması eğilimi; sosyo-ekonomik açıdan eşitsizlik ve bunun getirdiği toplumsal kesimler arası sağlık dengesizliklerine neden olmaktadır. Dolayısıyla biyolojik riskler, toplumsal risklerle iç içe geçmiş durumda görünmektedir.

Ekolojik Sorunlar

İnsanların yaşam biçiminde içerilmiş doğallığın bozulması bağlamında ortaya çıkan riskler dikkate alındığında yeni bir bilgi alanı olarak ekolojik sistemle bağlantılı bir araştırma alanı oluşturulmaktadır.

Avcı ve toplayıcı toplumlarda kullanılan bilgi “ekolojik bilgi” olup doğrudan yaşam deneyimlerinden elde edilen nesnel kaynaklara dayanmıştır. Endüstrileşme süreci, teknolojik gelişme ve kentleşme süreçleriyle birlikte insanları kırsal yaşamdan ve topraktan uzaklaştırmıştır. Bu gelişmeler, ekolojik bilgiden kopmaya da neden olmuştur. Bu doğrultuda doğadan uzaklaşma, yabancılaşma ve ekolojik yıkım gibi olumsuz toplumsal sonuçlar meydana gelmiştir. Endüstri toplumlarında toplumun refah talebi ve tüketim eğilimleri, endüstriyel üretimin aşırı ölçülerde artmasına yol açmış; aşırı üretim artışı ise doğal kaynakların sınırsızca kullanımını gerektirmiştir (Adak, 2010: 373). Gerçekten enerji kaynakları aşırı derecede tüketilmekte, okyanuslar kirletilmekte ve çevre kirliliği sonucu birçok bitki ve hayvan türü, yerleri doldurulamayacak şekilde yok olmaktadır. Bir diğer önemli tehdit de nükleer kirliliktir.

Şekil 6.1

*Japonya’da
11.03.2011
tarihinde yaşanan
8.9 şiddetindeki
depremin ardından
Fukushima Nükleer
Santralinde
meydana gelen
patlama ve nükleer
sızıntı.*

Kaynak: <http://www.google.com.tr/images?hl=tr&source=hp&biw=1020&bih=535&q=fukushima+n%C3%BCkleeer+patlamas%C4%B1&btnG=G%C3%B6rsellerde+Ara&gbv=2&aq=f&aql=&oq=,04.04.2011>

Endüstri toplumlarında doğayı dikkate almayan insan merkezli paradigmlar egemen olmasına karşın çevreyle ilgili sorunların giderek artması, yeni ekolojik paradigma ve risk toplumu gibi çevreye ilişkin alternatif sosyolojik kavram ve yaklaşımları ortaya çıkarmıştır (Rodman, 1980: 63).

Modernleşme teorisine ve Batı toplumunun insanı üstün gören dünya görüşüne alternatif olarak William R. Catton ve Riley E. Dunlap “Yeni Ekolojik Paradigma”yı ortaya koymuşlardır. Bu yaklaşıma göre endüstriyel toplumun çevre sorunları, söz konusu toplumun egemen toplumsal paradigması ile yakından ilgilidir

(Catton ve Dunlap, 1980: 16). Nitekim Yeni Ekolojik Paradigma; modern toplumların refahının, karmaşık toplumsal yapılar, gelişmiş teknolojiler ve ekosistemin sağlıklı bir ilişki içinde olması ile bağlantılı olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu paradigma, toplumların ekolojik temele bağımlı olduklarını ve doğal kaynakların aşırı derecede kullanılmasından ve kirlilik yaratılmasından dolayı ekolojiye çok ciddi zararlar verme gerçeğine sosyologları duyarlı hâle getirmeyi amaçlamaktadır (Konak, 2010: 275). Bu doğrultuda çevre sosyolojisi, yeni bir sosyoloji dalı olarak ortaya çıkmış (Henslin, 2003a: 686-687) ve örneğin iklim değişikliği ile etkileri gibi konuları ilgi alanına almıştır (Dunlap, 2010: 22-23).

Öte yandan çevre sorunlarının neden olduğu küresel risk ve belirsizlikler üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar olsa da, Beck tarafından ortaya atılan “risk toplumu” kavramı, var olan bu sorunları daha bütünsel bir biçimde algılama ve günümüz toplumlarının önemli bir özelliğine dikkat çekme bakımından önemlidir. Beck, çevresel krizlerin arttığı günümüz toplumlarını, önceden belirtildiği gibi, “risk toplumları” olarak adlandırmıştır.

Beck ve Giddens tarafından geliştirilen ve post-modern toplumun eleştirisi olarak da kabul edilen “risk toplumu kuramı”, servet ve risk dağılımı mantığına dayanmaktadır. Endüstri toplumu, malların üretimi ve dağıtımı ile ilgilidir. Risk toplumu ise sadece teknolojik süreçlerin uygulamalarından kaynaklanan fiziksel riskleri değil teknolojilerin doğa, toplum ve kişilik alanlarında kullanılmasıyla ilgili sorunları, yeni teknolojilerin yarattığı politik ve ekonomik yönetim risklerine açık toplumsal örgütlenmeleri de içermektedir. Bu bağlamda risk toplumu, çevre konusunda teknik riskler ve zararların azaltılmasının politik yeniden örgütlenmeyle ve teknik bilginin demokratikleşmesiyle mümkün olduğunu vurgulayan bir kavramdır (Öztunalı Kayır, 2005: 171).

İleri modern toplumlarda refahın toplumsal üretimi, sistematik olarak risklerin toplumsal üretimine eşlik etmektedir. Bundan dolayı üretim ve tekno-bilimselliğin tanımından kaynaklanan çatışma ve sorunlarla örtüşen kıtlık, toplumda dağıtım ilişkini çatışma ve sorunlar, riskler üretmektedir (Beck, 1992: 19). Beck’in dönüşümsel modernleşme kavramı, “endüstri toplumu”ndan “risk toplumu”na dönüşüm ile yakından ilgilidir. Basit modernleşme -bilim ve teknolojik gelişmelerin yardımı ile kapitalist rasyonalizasyon ve endüstrileşme- devam ettikçe endüstrileşmiş toplumun temelleri daha fazla eriyecek, tükenecek, değişecek ve tehdit edilecektir (Beck, 1994: 176). Risk toplumu; toplumsal çatışma, çevre kirlenmesi ve diğer toplumsal ve çevresel risklerin dağıtılması etrafında yoğunlaşmıştır ve bu risklerden hiç kimse kaçamamaktadır. Dolayısıyla herkes tehdit altındadır. Beck’in dönüşümsel modernleşme kavramı bu görüşe dayanmaktadır. Modernleşme sadece var olan nesli tehdit etmekle kalmayan, aynı zamanda gelecek nesillerin var olmasını da tehdit eden bir dizi çevresel riske yol açmıştır. Bu risklerin halk tarafından tanınması, dönüşümsel modernleşme ve en sonunda risk toplumunun çökerticilerinden biridir (Beck, 1992: 76-80).

Günümüzde doğal çevrenin işletmeler için önemi, sürdürülebilir kalkınma kavram ve anlayışının ortaya çıkması ile artmıştır. Bu kavram, ilk kez Birleşmiş Milletler’in görev vermesiyle başlatılan “Ortak Geleceğimiz” adlı bir raporda ortaya atılmıştır (Giddens, 2008: 994). Çevreye duyarlı işletmecilik ve yeşil işletmecilik gibi farklı ifadelerle dile getirilen işletmelerin çevreciliği; ekolojik çevreyi karar alma süreçlerinde önemli bir öge olarak dikkate alan, faaliyetlerinde çevreye verilen zararı en aza indirmeyi ya da tamamen ortadan kaldırmayı amaç edinen, bu çerçevede ürünlerinin tasarımı ve paketlenmesini, üretim süreçlerini değiştiren, ekolojik

Ulrich Beck'e göre risk toplumu, sigorta edilemeyen toplumdur. Çünkü, nükleer ve gen teknolojileri gibi teknolojilerinin yarattığı ve yaratabileceği felaketler, hesaplanabilecek boyutları çoktan aşmıştır. Çernobil benzeri büyük ölçekli felaketlerin etkilerinin ne zaman sona ereceği, parayla nasıl telafi edilebileceği ölçülememektedir. Felaketlerin çapı ve etkisi, ulus-devletleri aştığından geleneksel risk yönetimi olanaksızdır.

çevrenin korunması felsefesini işletme kültürüne yerleştirmek için çabalayan, toplumsal sorumluluk kapsamında topluma karşı görevlerini yerine getiren işletmelerin benimsediği bir anlayıştır (Nemli, 2000). Bu bağlamda işletmeler; “doğayla uyum içinde olma”, “doğal kaynakların sınırsız olmadığına farkına varma” ve “kirlilik ile atıkların yönetilmesi ve minimize edilmesi” konularına daha fazla önem vermektedirler (Shrivasta, 1995: 131). Buna örnek olarak Best Buy mağazalarının elektronik ürünlerin geri dönüştürülmesi üzerine yapmış olduğu geri dönüşüm programı verilebilir. Bu program; tüketicileri eski bilgisayarları, ekranları, televizyonları, video kayıt cihazları ile diğer elektronik ürünleri teslim etmeleri için teşvik etmektedir (Best Buy, Erişim: 18.01.2011). Bu sayede bir yandan çevreyi tehlikeli atıklardan arındırmak, öte yandan da yeni teknolojik ürünlerine sahip olmak ya da ürünlerinin niteliklerini yükseltmek isteyen tüketiciler için fırsat yaratmak mümkün olmaktadır. Benzer şekilde Arçelik ve çalışanları “sürdürülebilir gelişim” yaklaşımı doğrultusunda çevreyi gelecek nesillere aktarılacak bir emanet olarak gördükleri bir çalışma süreci geliştirmektedir (Baksan Karsak, 2009: 60).

Risk toplumunun hangi faktörler tarafından etkilendiğini tartışınız.

SIRA SİZDE

5

Özet

Toplum kavramını ve niteliklerini açıklamak

Toplum, sosyal ve işlevsel olarak farklılaşmış bireyler arasında eş güdümlü eylemlerin yer aldığı bir örgüt şeklidir. Bir başka açıdan toplum, belirli bir toprak parçasında ikâmet eden ve aralarında ortak bir yaşam biçimini (kültürü) paylaşan bireylerin oluşturduğu en büyük gruptur. Toplum; insan yaşamından çok daha uzun bir zaman diliminde var olan, süreklilik gösteren, bireylerin belirli ölçüde kurumsallaşmış ilişkilerinin bütününden oluşmaktadır. Kendi içinde bir denge ve uyum oluşturamayan bir toplum kalıcı olamamaktadır. Toplum, büyük ölçüde insan yığınlarından oluşsa da bu yığınları bir arada tutan bağlar vardır ki bunlar, temel çıkarlar, ortak amaçlar, dil, tarih ya da kültür birliği gibi kurumlardır. Toplum kavramı sosyolojik bağlamda; Herbert Spencer, Talcott Parsons, Karl Marx, T.B. Bottomore, P. Sorokin gibi sosyologlar tarafından incelenmiştir.

Uygarlığın gelişimi boyunca hangi toplum modellerinin ortaya çıktığını ve bu modellerin hangi özellikler içerdiğini değerlendirmek

İnsanlığın kaydettiği bilimsel ve teknolojik devrimler, uygarlığın gelişiminin baş faktörü olarak toplum modellerinin aldığı biçimde de etkili olmuştur. Bu bağlamda göçebe yaşamın avcı-toplayıcı toplumları, tarım devrimiyle tarım toplumuna dönüşmüş; tarihsel süreç boyunca endüstri devrimiyle endüstri toplumu ve enformasyon ve elektronik devrimiyle de bilgi toplumu ya da endüstri sonrası toplum meydana gelmiştir. Avcı ve toplayıcı toplum; insanların yaşamlarını avcılık, yiyecek toplama ve ilkel teknolojiyle balık tutma yoluyla sağladıkları en eski toplum modelidir. Avcı-toplayıcı toplumların tarım devrimiyle geçirdikleri evrimle beliren tarım toplumları; insanların tarımsal faaliyetle yaşamlarını sürdürdükleri, tarım yapan toplumlardır. Endüstri toplumu; kentleşme, makineleşme ve otomasyon ya da insan emeğinin yerini makinelerin alması, karmaşık bürokrasi, ikincil sosyal ilişkiler ve sosyal değişim olgularıyla tanımlanabilmektedir. Endüstri sonrası toplum ise dinamizmini bilgiden alan, temel sektörün hizmet sektörü olduğu, uzman bi-

reylerden oluşan bir toplum modelidir. Endüstri sonrası toplum ayrıca bilgi toplumu, enformasyon toplumu gibi adlarla da anılmaktadır. Son olarak risk toplumu; modern endüstri toplumunun bir sonucu ve karar, eylemlerinin etkilerinin öngörülemez bir nitelik kazandığı evresi olarak ifade edilebilmektedir.

Risk toplumu kavramının nasıl bir toplumsal yapı bağlamında doğduğunu açıklamak

Risk toplumunun öncü teorisyenlerinden Ulrich Beck ve Anthony Giddens'a göre modernizm; 17. yüzyıldan beri süregelen bilim ve teknoloji eksenli olarak ilerlemeciliğin kültürünü oluşturmuş ve 1960'larla birlikte değişen çehresiyle başka bir yapıya dönüşmüştür. Bu yeni yapı, post-modernizm ya da neo-modernizm gibi kavramlarla da anılmakta olup bilim ve teknolojinin yarattığı hızlı, esnek ve yayılcı değişim; bu yeni yapının özünü meydana getirmektedir. Adı geçen sosyologlara göre aslında modernizm ortadan kaybolmuş değildir. Ancak modernizm, böyle bir değişimle insanlar için başkalaşmış ve riskler yaratır hâle gelmiştir. Bir diğer anlatımla, modernizmin doğuşu, insanlar için ilerleme anlamına gelmekteyken bu kez modernizm, insanlar için riskler yaratmaktadır. Bu genel karakteristikle oluşan toplumsal yapı, risk toplumu olarak kavramlaştırılmaktadır.

Risk toplumunun hangi yapısal özellikler gösterdiğini kavramak

Risk toplumunun yapısı ilk olarak "ve" felsefesi bağlamında değerlendirilmektedir. 19. yüzyılda, uzmanlaşma, ayrılma, teklik ve yaşamın hesaplanabilirliği çabalarına dikkat çeken "ya, ya da" felsefesinin yerine 20. yüzyılda yan yana olma, çokluk, belirsizlik, bulanıklık, ilintili yapıların sorgulanması, üçüncü yolu içerme deneyleri, sentez, çift değerlilik gibi özellikleriyle "ve" felsefesi gelmiştir. "Ve"nin bulanıklığı çerçevesinde dünyanın düzensizliği, kaotik yapılar ve işleyişler, belirsizlik çaresizliği, sınırlar ve sınırsızlık, sınırların ne olduğuna ilişkin yanılsama ve bunun doğurduğu korku gibi bağlamlarda risk toplumu oluşmaktadır.

Risk toplumunun bir başka yapısal özelliği olarak küreselleşme bağlamında riskler, yerelle sınırlandırılmaksızın ulus üstü bir özelliğe bürünmektedir. Ayrıca riskler, zamanla sınıflar üstü nitelik kazanmaktadır.

Üçüncü bir özellik olarak endüstri devrimi ile gerçekleşen modern toplumda, 20. yüzyılda bilim ve teknoloji kurumları ve süreçleri, demokratik denetim dışında kalmıştır. Piyasa eğilimlerine ve güç yapılanmalarına göre yönelen bilim ve teknoloji, sağladığı kolaylıklar ve ilerlemeler yanında yaşamsal olumsuzluklar ve belirsizlikler taşıyan sonuçlar doğurmuş; böylelikle risk toplumu bilim ve teknolojinin denetlenemezliği ve öngörülemezliği bağlamında belirmiştir.

Risk toplumunun yapısının hangi faktörlerle biçimlendiğini açıklamak

Küreselleşme: Dünya ölçeğindeki sosyal karşılıklı bağımlılıkları ve mübadeleleri meydana getiren, çoğaltan, yaygınlaştıran ve yoğunlaştıran toplumsal süreçlerin çok boyutlu kümesi anlamına gelen küreselleşme; “ve” felsefesini güçlendiren bir faktör olarak risk toplumu üzerinde belirleyici bir süreçtir. Bu bağlamda kendimiz ile yabancı olan arasındaki sosyal eşitsizlikler ve çatışmalar, “dünya risk toplumu” oluşumunda etkili olmaktadır.

Devletin rolündeki değişim: Ulus-devletin yapısının neo-liberal perspektifte bozulmasıyla birlikte ulus ötesi devlet anlayışının yerleşmesi sürecinde devlet aygıtı, bağımsızlığını yitirmektedir. Bu noktada sosyal devletin zayıflaması ve piyasa güçlerinin egemenliği, toplumsal yapı içinde bireyler üzerinde riskin yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

Post-modernlik: Modernliğin kurumlarının getirdiği akılcılık, ilerlemecilik, bilimsellik, düzenlilik, bireyden ve topluluktan çok toplumun önemliliği gibi nitelikler; post-modernlikle birlikte bozulmaktadır. Bireysellik, sistemsizlik, akılcılık karşılığı, tanımsızlık, belirsizlik gibi nitelikler meydana gelmekte ve bunlar temelinde risk yaratan bir toplumsal yapı oluşmaktadır.

Yeni teknolojiler: Modernliğin kurumlarından olan bilim ve teknoloji, insanlık için sağladığı ilerlemeciliğin yanı sıra riskler yaratır hâle gelmektedir. Gerek bilimsel bilgi ve teknolojilerin yaratılması gerekse bunların kullanılması sürecinde ortaya çıkan hastalıklar, ekolojik kirlilik ve eşitsizlikler, risk toplumunun genel karakteristiği içinde önemli olmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi toplum olgusunun niteliklerinden biri **değildir**?

- Toplum, birbirine bağlı ve farklı işlevlere sahip alt sistemlerden oluşmaktadır.
- Toplum, sosyal ve işlevsel olarak farklılaşmış bireyler arasında eş güdümlü eylemlerin yer aldığı bir örgüt şeklindedir.
- Toplumu oluşturan bireyler arasında çıkarlar, ortak amaçlar, dil, tarih ya da kültür bakımından farklılıklar bulunmaktadır.
- Toplum, belirli bir toprak parçasında ikamet eden ve aralarında ortak bir yaşam biçimini (kültürü) paylaşan bireylerin oluşturduğu en büyük gruptur.
- Toplum, gelişmesi temelde ekonomik ilişkilerin gelişmesine dayanan belirli yasalarca yönetilen doğal-tarihsel bir süreçtir.

2. Aşağıdakilerden hangisi uygarlığın evrimi boyunca ortaya çıkmış toplum modellerinden biri **değildir**?

- Köylü toplumu
- Tarım toplumu
- Endüstri toplumu
- Bilgi toplumu
- Risk toplumu

3. Aşağıdakilerden hangisi sosyolojide toplum kavramı üzerine çalışan sosyologlardan biri **değildir**?

- Herbert Spencer
- Talcott Parsons
- Karl Marx
- Adam Smith
- Emile Durkheim

4. Tarih boyunca görülen toplum modelleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Avcı-toplayıcı toplumlarda, sosyal eşitlik ve iyi işleyen bir iş bölümü söz konusudur.
- Avcı-toplayıcı toplumların göçebelikten yerleşik yaşama geçmesi tarım devrimiyle gerçekleşmiştir.
- Tarım toplumundaki sosyal eşitsizlikler, emek ve sermaye arasındaki dengesiz ilişkilerden kaynaklanmaktadır.
- Endüstri toplumunda kentleşme, sermaye birikimi, fabrika üretimi gibi gelişmeler görülmektedir.
- Enformasyon ve elektronik devrimi, endüstri toplumunun bilgi toplumuna dönüşmesinde etkilidir.

5. Modernizmin aşağıdaki toplum modellerinden hangisiyle ilişkilendirilmesi olanaklı **değildir**?

- Risk toplumu
- Bilgi toplumu
- Tarım toplumu
- Endüstri toplumu
- Endüstri sonrası toplum

6. Aşağıdakilerden hangisi bilgi toplumu olgusu üzerinde çalışan sosyologlardan biri **değildir**?

- Daniel Bell
- Talcott Parsons
- Fritz Machlup
- Alvin Toffler
- Peter Drucker

7. Risk kavramıyla ilgili olarak aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Risk tanımlamalarının ortak özelliği, riskin olumsuz sonuçlar doğurmasında keskinleşmektedir.
- Risk, karşılaşılan koşullar altında zarar potansiyelinin ulaşabileceği olasılıktır.
- Teknik bilimsel yaklaşıma göre risk ölçülebilir, risk analizi yapılarak risk en düşük düzeye indirilebilmektedir.
- Risk oluşumunda politik ya da sosyo-kültürel süreçlerin herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.
- Modern endüstri toplumunda özgürleşen bireyler, bir bedel olarak daha fazla risk ve belirsizlikle karşı karşıya kalmaktadırlar.

8. Risk toplumuyla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Risk toplumunda risklerin yaygınlaşması bağlamında ulus üstü ve sınıflar üstü bir yapı ortaya çıkmaktadır.
- Risk toplumu; “ya, ya da” felsefesinin bulanıklık, belirsizlik, çokluk, sentez gibi özellikleri üzerinde oluşmaktadır.
- Risk toplumu, modernizmin kurumlarından olan bilim teknolojinin denetlenemezliğinden etkilenebilir.
- Ulrich Beck ve Anthony Giddens, risk toplumunun önde gelen teorisyenleridir.
- Risk toplumunda teknolojik gelişmeler ve aşırı tüketim nedeniyle ortaya çıkan ekolojik risk, imal edilmiş risklerin en belirgin olanıdır.

9. “Ve” felsefesi bağlamında “dünya risk toplumu”nun oluşumuna hangi faktör yol açmaktadır?

- Modernizm
- Post-modernizm
- İmal edilmiş riskler
- Küreselleşme
- Bilimsel ve teknolojik gelişmeler

10. Aşağıdakilerden hangisi risk toplumunun oluşumu üzerinde etkili **değildir**?

- Aşırı tüketim
- Sosyal devletin zayıflaması
- Denetlenemeyen bilimsel ve teknolojik gelişmeler
- Küreselleşme
- Ulus devletin güçlenmesi

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

- c Yanıtınız yanlış ise “Toplum Tanımı ve Niteliği” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- a Yanıtınız yanlış ise “Toplum Modelleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- d Yanıtınız yanlış ise “Toplum Tanımı ve Niteliği” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- c Yanıtınız yanlış ise “Toplum Modelleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- c Yanıtınız yanlış ise “Toplum Modelleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- b Yanıtınız yanlış ise “Toplum Modelleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- d Yanıtınız yanlış ise “Risk Kavramı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- b Yanıtınız yanlış ise “Risk Toplumu’nun Yapısal Özellikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- d Yanıtınız yanlış ise “Risk Toplumu’nun Biçimlendiren ve Etkileyen Faktörler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- e Yanıtınız yanlış ise “Risk Toplumu’nun Biçimlendiren ve Etkileyen Faktörler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Toplum, sosyal ve işlevsel olarak farklılaşmış bireyler arasında eş güdümlü eylemlerin yer aldığı bir örgüt şeklidir. Bir başka açıdan toplum, belli bir toprak parçasında ikaamet eden ve aralarında ortak bir yaşam biçimini (kültürü) paylaşan bireylerin oluşturduğu en büyük gruptur. Toplum; insan yaşamından çok daha uzun bir zaman diliminde var olan, süreklilik gösteren, bireylerin belirli ölçüde kavramsallaşmış ilişkilerinin bütününden oluşmaktadır.

Sıra Sizde 2

Avcı-toplayıcı toplum, tarım toplumu, endüstri toplumu, endüstri sonrası toplum (bilgi toplumu) ve risk toplumu. Avcı ve toplayıcı toplum; insanların yaşamlarını avcılık, yiyecek toplama ve ilkel teknolojiyle balık tutma yoluyla sağladıkları en eski toplum modelidir. Avcı-toplayıcı toplumların tarım devrimiyle geçirdikleri evrimle beliren tarım toplumları insanların tarımsal faaliyetle yaşamlarını sürdürdükleri, tarım yapan toplumlardır. Endüstri toplumu; modernleşme, kentleşme, makineleşme gibi olgularla tanımlanabilmektedir. Endüstri sonrası toplum ise dinamizmini bilgiden alan, temel sektörün hizmet sektörü olduğu, uzman bireylerden oluşan bir toplum modeli biçiminde tanımlanmaktadır. Endüstri sonrası toplum; ayrıca bilgi toplumu, enformasyon toplumu gibi adlarla da anılmaktadır. Son olarak risk toplumu; modern endüstri toplumunun bir sonucu, karar ve eylemlerinin etkilerinin öngörülemez bir nitelik kazandığı evresi olarak ifade edilebilmektedir.

Sıra Sizde 3

Risk, genel olarak, karşılaşılan koşullar altında zarar potansiyelinin ulaşabileceği olasılık şeklinde tanımlanabilmektedir. Bu bakımdan riski, “istenmeyen şeylerin olabilmeye olasılığı” olarak tanımlamak da olanaklıdır.

Sıra Sizde 4

Risk toplumu, temelde “ve” felsefesi bağlamında değerlendirilmektedir. “Ve” felsefesi; dünyanın düzensizliği, kaotik yapılar ve işleyişler, belirsizlik çaresizliği, yanlış ve korku gibi bağlamlarda risk toplumunu karakterize etmektedir. Risk toplumu, risklerin ulus üstü ve sınıflar üstü nitelik kazanmasıyla yapılmaktadır. Modernizmin kurumlarından olan bilim ve teknolojiye denetlenemezlik ve öngörülemezlik, risk toplumunun yapısı üzerinde belirleyicidir.

Sıra Sizde 5

Risk toplumu; küreselleşme, devletin rolündeki değişim, post-modern durum, bilgi teknolojileri ve ekolojik

sorunlar tarafından etkilenmektedir. Küreselleşme, küresel toplumsal ilişkilerin gelişmesi bağlamında “ve” felsefesini güçlendiren bir faktör olarak risk toplumu üzerinde belirleyici bir süreçtir. Devletin rolündeki değişimin, ulus-devleti ve sosyal devleti zayıflatan yapısı nedeniyle risk toplumu üzerinde etkisi vardır. Post-modernlik; bireyciliği kutsaması, aşırı tüketime yol açması gibi olgular bakımından risk toplumuyla bağlantılıdır. Yeni teknolojiler ise denetlenemezlik ve öngörülemezlik açılarından risklere neden olmaktadır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- ADAK, Nurşen. (2010). **Geçmişten Bugüne Çevreye Sosyolojik Yaklaşım**. *Ege Akademik Bakış*, 10(1).
- AKAN, Vildan. (2003). Birey ve Toplum. İçinde: Sezal, İhsan (Edt.), **Sosyolojiye Giriş**, İkinci Basım, Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.
- ALBROW, Martin. (1996). **The Global Age: State and Society Beyond Modernity**, Cambridge: Polity Press.
- ALBROW, Martin. (1999). **Sociology: The Basics**, First Published, London: Routledge.
- ARON, Raymond. (1975). **Sanayi Toplumu**. (Çev.: Ağah Oktay Güner), 2.Basım, İstanbul: Boğaziçi Basım ve Yayınevi.
- AVŞAR, Zakir ve ÖNGÖREN, Gürsel. (2010). **Bilişim Hukuku**, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayını, Yayın No:270.
- BAKSAN KARSAK, Banu. (2009). Sürdürülebilirlik İletişiminde Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Rolü ve Küresel Ekonomik Kriz. İçinde: Çınarlı, İnci (Edt.), **Belirsizlik Toplumunun Krizi**, İstanbul: Beta Yayın No: 2226.
- BALAMİR, Murat. (02.02.2010). **Küresel Gelişmeler, Neoliberal Politikalar, Risk Toplumu ve Planlama Alanı**, Erişim: <http://www.mindap.org/w/?p=4358ve-page=2>.
- BARUTÇUĞİL, İsmet. (02.02.2011). **Bilgi Yönetimi**, Active Bankacılık ve Finans Dergisi, Erişim: http://www.makalem.com/Search/ArticleDetails.asp?nARTICLE_id=367.
- BAUMAN, Zygmunt. (2002). **Modernite, Post-Modernite ve Etik**. *Doğu-Batı Dergisi*, Sa:19.
- BECK, Ulrich. (1989). **On the Way to the Industrial Risk Society?**. *Thesis Eleven*, 23.
- BECK, Ulrich. (1992). **Risk Society: Towards a New Modernity**. London: Sage.
- BECK, Ulrich. (1994). **Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization**. İçinde: Beck, Ulrich (Edt.), **Reflexive Modernization**, Cambridge: Polity Press.
- BECK, Ulrich. (1999). **Siyasallığın İcadı**. (Çev.: Nihat Ünler), İstanbul: İletişim Yayınları.
- BECK, Ulrich. (2006). **Living in the World Risk Society**. *Economy and Society*, 35(3).
- BELL, Daniel. (1973). **The Coming of Post-Industrial Society**. New York: Basic Books.
- BERNSTEIN, Peter L. (2008). **Tanrılara Karşı: Riskin Olağanüstü Tarihi**. (Çev.: Canan Feyyat), İstanbul: Scala Yayıncılık.
- BEST BUY Elektronik Firması. (18.01.2011). **Best Buy Announces Electronics Recycling Program**, Erişim: <http://www.mindfully.org/Industry/Best-Buy-Electronics-Recycling.htm>.
- BOTTOMORE, T. B. (2000). **Toplumbilim**. (Çev.: Ünsal Oskay), İstanbul: Der Yayınları.
- BOZKURT, Veysel. (2000). Küreselleşmenin Toplumsal Sonuçları. İçinde: Bozkurt, Veysel (Der.), **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- BOZKURT, Veysel. (2005). **Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm**. İstanbul: Alfa Akademi Ltd. Şti.
- BREHMER, Berndt. (1987). **The Psychology of Risk**. İçinde: Singleton, W.T. ve Hovden, Jan (Edt.), **Risk and Decisions**, Chichester: John Wiley&Sons.
- CASTELLS, Manuel ve HIMANEN, Pekka. (2002). **The Information Society and The Welfare State: The Finnish Model**. New York: Oxford University Press.
- CASTELLS, Manuel. (2000). **The Rise of the Network Society**. Oxford: Blackwell Publishers.
- CASTELLS, Manuel. (2004). **The Power of Identity**, Oxford: Blackwell Publishers.
- CASTELLS, Manuel. (2007). **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür - Binyılın Sonu -**. (Çev.: Ebru Kılıç), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CATTON, William R. ve Dunlap, Riley E. (1980). **A New Ecological Paradigm for Post-Exuberant Sociology**. *The American Behavioral Scientist*, 24(1), September-October 1980.
- DEMİRBİLEK, Sevdâ. (2005). **Sosyal Güvenlik Sosyolojisi**. İzmir: Legal Yayıncılık.
- DOĞAN, İsmail. (1996). **Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar**. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- DOUGLAS, Mary ve WILDAVSKY, Aaron. (1982). **Risk and Culture: An Essay on the Selection of Technical and Environmental Dangers**. Los Angeles: University of California Press.

- DRUCKER, Peter F. (1993). **Kapitalist Ötesi Toplum**. (Çev.: Belkis Çorakçı), İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- DUNLAP, Riley E. (2010). **Climate Change and Rural Sociology: Broadening the Research Agenda**. *Rural Sociology*, 75(1).
- ELMS, D.G. (1998). Risk Management-General Issues., İçinde: Elms, D.G., **Owning The Future: Integrated Risk Management Principles and Practice**, New Zeland: Centre for Advanced Engineering.
- ER, Sezen Burcu. (2009). Küresel Risk Unsuru Olarak GDO'lar ve GDO'lu Ürünlerin Medyada Temsili. İçinde: Çınarlı, İnci (Edt.), **Belirsizlik Toplumu-nun Krizi**, İstanbul: Beta Yayınları, Yayın No: 2226.
- ERDOĞAN, Türkan. (2008). **Toplumsal Sistemin Düzen Sağlayıcı Unsuru Olarak Cinsiyet Rolü Farklılaşması**. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sa:3, Aralık 2008.
- ERKAN, Hüsnü. (1997). **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**. 3.Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ERTÜRK, Hasan ve KAHVECİOĞLU, Yasemin. (2002). Bilgi Toplumu Risk Toplumuna Dönüşümünde Tüketimin Yeri. İçinde: İbrahim Güran Yumuşak ve Mustafa Anıl Dönmez (Edt.), **I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Tebliğleri**, İzmit, 10-11 Mayıs 2002.
- FERRANTE, Joan. (1992). **Sociology: A Global Perspective**. California: Wadsworth Inc.
- FICHTER, Joseph. (1994). **Sosyoloji Nedir?**. (Çev.: Nilgün Çelebi), Ankara: Atilla Kitabevi.
- FINNEGAN, Tony. (2002). **The Nature of the Sociological Enterprise and the Strains of Modernity**. İçinde: Marsh, Ian (Edt.), *Theory and Practice in Sociology*, London: Pearson, Prentice Hall.
- FOX, Nick J. (1999). Postmodern Reflections on 'Risk', 'Hazards' and Life Choices. İçinde: Lupton, Deborah (Edt.), **Risk and Sociocultural Theory: New Directions and Perspectives**, Cambridge: Cambridge University Press.
- FUKUYAMA, Francis. (1998). **Güven, Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması**. (Çev.: Ahmet Buğdaycı), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- FUREDI, Frank. (2001). **Korku Kültürü**. (Çev.: Barış Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GIDDENS, Anthony. (1998). **Modernliğin Sonuçları**. (Çev.: Ersin Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- GIDDENS, Anthony. (2000). **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**. İstanbul: Alfa/Aktüel Kitabevleri.
- GIDDENS, Anthony. (2008). **Sosyoloji**. (Yay. Haz.: Cemal Güzel), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- GÖKÇE, Birsan. (2007). **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**. Ankara: Savaş Yayınları.
- GÜNŞEN İÇLİ, Tülin. (2003). Toplumdan Kopuş: Suç ve Şiddet. İçinde: Sezal, İhsan (Edt.), **Sosyolojiye Giriş**, 2.Basım, Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.
- HARDT, Michael ve NEGRI, Antonio. (2000). **Empire**. Massachusetts, Harvard University Press.
- HARVEY, David. (2003). **Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri**. (Çev.: Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları.
- HENSLIN, James M. (2003a). **Social Problems**. Sixth Edition, New Jersey: Prentice Hall.
- HENSLIN, James M. (2003b). **Sociology: A Down to Earth Approach**. Sixth Edition, Boston: Allyn and Bacon.
- HENSLIN, James M. (2004). **Essentials of Sociology**. Fifth Edition, New York: Pearson.
- INTERNATIONAL MONETARY FUND (IMF). (12.10.2007). *World Economic Outlook 1997*, Erişim: <http://www.imf.org/external/pubs/FT/Weo/WE-O1097/WECON97.htm>.
- İÇLİ, Gönül. (2002). **Sosyolojiye Giriş**. Ankara: Anı Yayıncılık.
- JAMESON, Fredric. (1991). **Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism**. North Carolina: Duke University Press.
- JONES, Dawn. (2002). Contemporary Theorising-Postmodernism. İçinde: Marsh, Ian, (Edt.), **Theory and Practice in Sociology**, London: Pearson, Prentice Hall.
- KALE, Nesrin. (2002). Modernizmden Post-modernist Söylemlere Doğru. *Doğu-Batı Dergisi*, Yıl:5, Sa:19.
- KALELER, Nilay ve SEN, Ahmet. (2002). Bilgi Toplumunda Yönetim ve Organizasyon. İçinde: Yumuşak, İbrahim Güran ve Dönmez, Mustafa Anıl, (Der.), **I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Tebliğleri**, 10-11 Mayıs 2002, Hereke-İzmit.
- KARAKURT, Elif. (2003). Risk Toplumunda Birey. *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 5(2).
- KONAK, Nahide. (2010). Çevre Sosyolojisi: Kavramsal ve Teorik Gelişmeler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24.
- KUMAR, Krishan. (1999). **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**. (Çev.: Mehmet Küçük), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- KUMAŞ, Erhan ve BİRGÖREN, Burak. (2010). E-Devlet Kapısı Projesi Bilgi Güvenliği ve Risk Yönetimi: Türkiye Uygulaması. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 3(2).
- LUHMANN, Niklas. (1996). Modern Society Shocked by Its Risks. Social Sciences Research Centre, Occasional Paper 17, The University of Hong Kong, Department of Sociology, First Published, Erişim: <http://hub.hku.hk/bitstream/10722/42552/1/17.pdf>, 18.01.2011.
- LUPTON, Deborah. (1999). Introduction to Risk and Sociocultural Theory. İçinde: Lupton, Deborah (Edt.), **Risk and Sociocultural Theory: New Directions and Perspectives**, Cambridge: Cambridge University Press.
- LYOTARD, Jean-François. (1989). **Post-Modern Condition: A Report on Knowledge**. (Fransızca'dan Çev.: Geoff Bennington ve Brian Massumi), *Theory and History of Literature*, 10, Minnesota: University of Minnesota Press.
- LYOTARD, Jean-François. (1990). **PostModern Durum, Postmodernizm**. (Çev.: Ahmet Çiğdem), Ara Yayıncılık:48, Felsefe Dizisi: 14, İstanbul.
- MACHLUP, Fritz. (1962). **The Production and Distribution of Knowledge in the United States**. New Jersey: Princeton University Press.
- MACIONIS, John J. ve PLUMMER, Ken. (2002). **Sociology: A Global Introduction**. Second Edition, New York: Prentice Hall Inc.
- MACIONIS, John J. (2003). **Sociology**. Ninth Edition, New Jersey: Prentice Hall.
- MASUDA, Yoneji. (1990). **Managing in the Information Society**. Oxford: Basil Blackwell.
- MAY, Christopher. (2000). **Information Society, Task Mobility and the End of Work**. *Futures*, 32.
- MYTHEN, Gabe ve WALKLATE, Sandra. (2006). Introduction: Thinking Beyond the Risk Society. İçinde: Mythen, Gabe ve Walklate, Sandra (Edt.), **Beyond the Risk Society**, New York: Open University Press.
- NAVARRO, Vicente. (1998). Department of Health Policy and Management. *International Journal Health Services: Planning, Administration, Evaluation*, 28(4).
- NEMLİ, Esra. (20.02.2011). Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışı. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:23-24, Erişim: <http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/dergi/sayi23-24/17.htm>.
- O'SULLIVAN, Terence. (2002). Managing Risk and Decision Making. İçinde: Adams, Robert, Dominelli, Lena ve Payne, Malcolm (Edt.), **Critical Practice in Social Work**, New York: Palgrave.
- ÖZBEK, Mehmet Ferhat. (2008). Güven, Belirsizlik ve Risk Alma Davranışı İlişkisi: Teorik Yaklaşım. *Akademik Bakış*, Sa:15.
- ÖZER, Gökhan, YÜCEL, Rahmi ve SEYREK, İbrahim H. (2003). Yeni Ekonomide Bilgi Dönüşümleri ve Bilgi Şirketlerinin Artan Önemi. *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, Erişim: http://www.makalem.com/Search/ArticleDetails.asp?nARTICLE_id=2252, 10.02.2011.
- ÖZKALP, Enver. (2001). **Sosyolojiye Giriş**. 11.Basım, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ÖZTUNALI KAYIR, Gülser. (2005). Sosyoloji'den Ekososyoloji'ye Doğru Değişen Kuramsal Temeller. *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 9.
- PALMER, K.T., COOPER, C., BONE, K.Walter, SYDDALL H. ve COGGON, D.. (2001). **Use of Keyboards and Symptoms in the Neck and Arm: Evidence from a National Survey**. *Society of Occupational Medicine*, 51(6).
- PARRILLO, Vincent N. (2002). **Contemporary Social Problems**. Fifth Edition, Boston: Allyn and Bacon.
- PARSONS, Talcott. (1951). **The Social System**. Illinois: Free Press Glencoe.
- PARTON, Nigel. (1996). Social Work, Risk and the Blaming System. İçinde: Parton, Nigel, (Edt.), **Social Theory, Social Change and Social Work**, New York: Routledge.
- PERRY, John A. ve PERRY, Erna. (2006). **Contemporary Society: An Introduction to Social Science**. Eleventh Edition, Boston: Pearson Education Inc.
- RAOUF, Abdul ve DHILLON, B.S. (1994). **Safety Assessment: A Quantitative Approach**. Boca Raton: Lewis Publishers.
- RINGDAHL, Lars Harms. (1993). **Safety Analysis: Principles and Practice in Occupational Safety**. London: Elsevier Science Publishers Ltd.
- RITZER, George. (2008). **Sociological Theory**. New York: McGraw-Hill.
- ROBERTSON, Roland. (1999). **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**. Çeviren: Ümit Hüsrev YOLSAL, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ROBINSON, William, I. (2004). **A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World**. Maryland: The Johns Hopkins University Press.
- RODMAN, John. (1980). **Paradigm Change in Political Science An Ecological Perspective**. *The American Behavioral Scientist*, 24(1).

- RODRIK, Dani. (1997). Has Globalization Gone Too Far?. *California Management Review*, 39(3).
- SARGENT, Lyman T. (2003). **Contemporary Political Ideologies: A Comparative Analysis**. Ontario-Canada: Thomson-Wadsworth.
- SHRIVASTA, Paul. (1995). Ecocentric Management For a Risk Society. *Academy of Management Review*, 20(1).
- SITKIN, Sim B. ve PABLO, Amy L. (1992). Reconceptualising the Determinants of Risk Behaviour. *Academy of Management Review*, 17(1).
- SKLAIR, Leslie. (2005). Generic Globalization, Capitalist Globalization and Beyond: A Framework for Critical Globalization Studies. İçinde: Appelbaum, Richard P. ve Robinson, William I. (Edt.), **Critical Globalization Studies**, New York: Routledge.
- STEGER, Manfred B. (2003). **Globalization**. New York: Oxford University Press.
- SWINGWOOD, Alan. (1998). **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**. (Çev.: Osman Akınhay), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- THOMPSON, William E. ve HICKEY, Joseph V. (2002). **Society in Focus**. Fourth Edition, Boston: Allyn and Bacon.
- TISCHLER, Henry L. (2002). **Introduction to Sociology**. Seventh Edition, London: Wadsworth, Thomson Learning.
- TOFFLER, Alvin. (1981). **Üçüncü Dalga**. (Çev.: Ali Seden), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- TÜRK DİL KURUMU (TDK). (1988). **Türkçe Sözlük**. Cilt:2, Ankara: TDK Yayınları.
- ULUSAM, Serap, DULGERO, Deniz Lu ve KURT, Mustafa. (2001). Bilgisayar Kullananlarda Birikimli Travma Bozuklukları. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Sa:6.
- ÜLKEN, Yüksel. (1989). **20.Yüzyılda Dünya Ekonomisi**. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- VOETS, Henk J.L. ve BIGGIERO, Lucio, (2000). Globalization and Self-organization: The Consequences of Decentralization for Industrial Organization. *International Review of Sociology*, 10(1).
- WAGENAAR, Willem Albert. (1992). Risk Taking and Accident Causation. İçinde: Yates, J. Frank (Edt.), **Risk-Taking Behaviour**, Chichester: John Wiley & Sons.
- WILLIAMS, Fiona. (1996). Postmodernism, Feminism and the Question of Difference. İçinde: Parton, Nigel, (Edt.), Social Theory, **Social Change and Social Work**, New York: Routledge.
- WILLIAMS, Steve ve NARENDHAN, Sunitha. (1999). Determinants of Managerial Risk: Exploring Personality and Cultural Influences. *The Journal of Social Psychology*, 139(1).
- YALÇINKAYA, Timuçin. (2004). Risk ve Belirsizlik Algılamasının İktisadi Davranışlara Yansımaları. *Muğla Üniversitesi İİBF Tartışma Tebliğleri*, No:2004/05.
- YILDIRIM, Ergün. (2007). **Bilginin Sosyolojisi**. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- YILDIRIM, Murat. (2010). Modernizm, Post-Modernizm ve Kamu Yönetimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1).
- ZANDEN, James W. Vander. (1993). **Sociology: The Core**, Third Edition. Singapore: McGraw-Hill, Inc.
- ZENCİRKİRAN, Memet. (2001). Küreselleşme: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 3(1).

7

Amaçlarımız

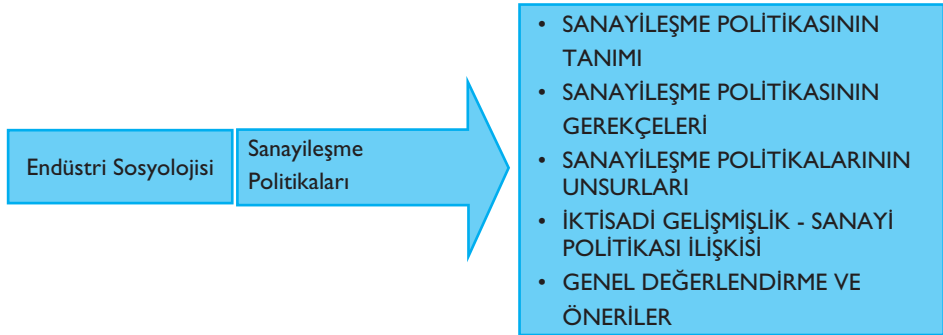
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Sanayileşme politikasının kavramsal çerçevesini değerlendirebilecek,
- Sanayileşme politikasının gerekliliğini tartışabilecek,
- Sanayileşme politikasının dinamiklerini analiz edebilecek,
- Ulusal ve bölgesel rekabeti belirleyen faktörleri öğrenebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Sanayileşme politikaları
- Yatırım politikaları
- Teknoloji politikaları
- Rekabet politikaları
- Bölgesel gelişme politikaları

İçindekiler

Sanayileşme Politikaları

GİRİŞ

Gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun bütün ekonomilerin temel amacı refah düzeyini maksimize etmektir. Modern teknolojik gelişmelerin ve yüksek katma değerli ürünlerin desteklenmesi, araştırma geliştirme, eğitim ve sağlık alanında nitel ve nicel iyileştirmeler, finansal yapının güçlendirilmesi, mali disiplinin sağlanması, fiyat istikrarının sağlanması, gelişmiş ulaşım ve altyapı hizmetleri, bölgesel koşullara özgün üretim çeşitliliğinin artırılması ve doğrudan yabancı yatırımlar için cazip koşulların geliştirilmesi gibi adımlar; iktisadi büyüme performansını pozitif yönde etkileyerek kişi başına düşen geliri artıracaktır. İktisadi büyüme performansını artıracak bütün bu adımlar, hükümetlerin aktif politikalar ile iktisadi hayata müdahale etmesi anlamına gelmektedir. Burada sıralanan bütün bu adımlar kapsamlı bir sanayileşme politikası ile gerçekleştirilebilir.

Sanayileşme politikasına ilişkin açıklamalar, beş başlık altında ele alınacaktır. Birinci başlık altında sanayileşme politikasına ilişkin tanımlamalar verilecektir. İkinci başlık altında neden sanayileşme politikasına ihtiyaç duyulduğu; diğer bir ifade ile sanayileşme politikasının gerekçeleri, üçüncü başlık altında sanayileşme politikasının temel unsurları açıklanacaktır. Dördüncü başlık altında iktisadi gelişmişlik düzeyi ile sanayi politikası ilişkisi ele alınacaktır. Beşinci bölümde ise genel değerlendirmelere ve önerilere yer verilecektir.

SANAYİLEŞME POLİTİKASININ TANIMI

Sanayileşme politikasının kavramsal çerçevesini değerlendirmek.

Sanayileşme politikaları deyince iktisat politikalarının temel araçları olan para ve maliye politikası araçları akla gelebilir. Ancak sanayileşme politikaları daha kapsamlı bir perspektifle değerlendirilmesi gereken politikalardır. Bu noktayı vurgulayan Türel (2007:1), Lindbeck'e atfen, sanayi politikasını şu şekilde tanımlamıştır: “Sanayi politikaları, para ve maliye politikası dışındaki araçlarla kaynak tahsisini veya üretim ve kaynak tahsisinin genel mekanizmalarını değiştirmek için tasarlanan politika eylemleridir.” Görüldüğü gibi bu tanımda para ve maliye politikasının sanayileşme politikalarının bir parçası olmayacağı sonucu ortaya çıksa da bu politikaların destekleyici araçlar olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Neden? Çün-

Literatürde sanayi politikalarının rolü konusunda görüş birliği mevcut olmadığından tek bir tanımdan söz etmek mümkün değildir.

kü para ve maliye politikası kararları üretici ve tüketici kararlarını, doğrudan ya da dolaylı kanallar ile etkilemektedir. Örneğin tüketicilerin üstleneceği vergi oranları artırıldığında mal ve hizmet talebi gerileyecektir. Talep düşüşü, yatırımcıların üretim kararlarını yeniden gözden geçirmesine ve üretim hacminin daralmasına yol açacaktır. Benzer şekilde merkez bankası kısa vadeli faiz oranlarını artırdığında piyasaya daraltıcı para politikası sinyalleri göndermektedir. Dolayısıyla piyasa faiz oranları artacak ve kredi maliyetleri artacaktır. Sonuçta yatırım kararları ertelenecek ve üretim hacmi daralacaktır.

Sanayileşme politikasına ilişkin başka tanımlama girişimleri de vardır. Tanımlar arasında benzer noktalar olduğu gibi farklı noktalar da dikkat çekmektedir. Sanayi politikasının neden bir tek tanımı yoktur? Çünkü sanayi politikalarının rolü konusunda tam bir görüş birliği mevcut değildir (Tilman, 2011:10). Sanayileşme politikalarına ilişkin tanımlardan bazıları şunlardır (Tilman, 2011:10-12; Aiginger, 2007:319 -20; Pack ve Saggi, 2006:2):

- Herhangi bir kamusal önlem ya da önlemler demeti ile yapısal değişimin desteklenmesi ya da önlenmesi, sanayileşme politikası olarak tanımlanabilir. Bu tanımda sanayi politikalarının kimi zaman mevcut sanayi korumak ya da yapısal krizlerin etkilerini hafifletmek amacıyla kullanılabilmesi vurgulanmıştır. Tanımda yapısal değişimin gerekli olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Sanayi politikaları daha verimli ve daha dinamik faaliyetlerin ortaya çıkmasını sağlayacak yapısal değişim süreçlerini desteklemek amacıyla da kullanılabilir. Sanayi politikaları, tarım sektöründe modern gelişmelerin ya da yüksek katma değerli bilgi ve iletişim teknolojilerinin yanı sıra turizm gibi sektörlerin önünü açacak hedeflere sahip olabilir.
- Sanayi politikaları, yeni sanayilerin gelişimini de içerecek şekilde, ekonominin sektörel bileşimini değiştirecek ve sürekli ve yenilebilir rekabetsel avantajlar sağlayacak politika uygulamaları olarak da tanımlanabilir. Geniş bir perspektif ile gerçekleştirilen tanımlamada sanayi politikasının kapsamının çok geniş olabileceğine dikkat çekilmektedir. Geniş kapsamlı sanayileşme politikasına göre bilim ve sanayi organizasyonlarının tesis edilmesi, özel sektör kuruluşları ile ilişkileri geliştirecektir. Bu organizasyonlar özel sektör kuruluşlarının üretim kapasitelerini ve rekabet güçlerini artıracak işbirliklerini destekleyeceklerdir. Firmalar arasında ortaklık sürecini kolaylaştıracak düzenlemeler, özellikle küçük firmalar açısından önemlidir. Küçük firmalar arasındaki ortaklıklar ya da küçük firmaların büyük firmalar ile iş birliği imkânlarının gelişmesi, ölçek ekonomisi avantajlarından yararlanmayı sağlayacaktır. Örneğin küçük bir firmanın tek başına yeni bir teknolojiyi geliştirmesi ya da satın alması çok maliyetli hatta imkânsız olabilir. Ancak firmalar arasındaki güç birliği, teknoloji transferinin maliyetini düşürecektir. İş birliği, sadece özel sektör kuruluşları arasındaki bir süreci ifade etmemektedir. Kamu sektörü - özel sektör iletişiminin geliştirilmesi de politika uygulamalarının etkililiği açısından önem arz etmektedir.
- Hükümet tarafından uzun dönemli iktisadi büyüme performansı açısından önemli kabul edilen sektörlerle kaynak akışının teşvik edilmesi, sanayi politikası kavramı ile ifade edilir. Uzun dönemli iktisadi büyüme performansı, iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği hususunu vurgulamaktadır.
- Sanayi politikası, ekonominin büyüme ve rekabet performansını iyileştirecek her türlü eylemdir. Bu eylemler kamu tarafından yapılabileceği gibi özel sektör girişimleri de desteklenebilir.

- Ekonominin tamamının ve özellikle bazı sektörlerin rekabet gücünü ve verimliliğini artırmaya yönelik kamusal politikaların tamamı, sanayi politikasıdır. Sektör seçiminde yüksek katma değer ve gelişme potansiyeli gibi kriterler esas alınmaktadır.
- Sanayi politikaları sanayi, ekonominin ayrı bir parçası olarak etkileyen kamusal müdahalelerin bütün türlerini içeren politikalardır. Sanayi sektöründe üretimi ve rekabetçiliği artıracak spesifik politikalar uygulamak gerekmektedir.
- Sanayi politikaları, sanayiye ilişkin kaynak tahsisini etkileyen ve bu çerçevede makroekonomik politikaların yanı sıra mikroekonomik politikaları da içeren politikalardır.
- İktisadi büyüme performansı açısından görece olarak daha fazla pozitif katkı sağlayacak sektörlerin öne çıkması için üretim yapısını değiştirecek selektif müdahaleler ya da hükümet politikaları, sanayi politikaları kavramı ile ifade edilebilir.

Bütün tanımlarda ortak nokta, kamusal müdahalenin gerekliliği vurgusudur. Çünkü sanayileşme politikasının doğası gereği, kamusal düzenlemeler, destek ve teşvik politikaları gibi doğrudan müdahale yöntemleri zorunlu olmaktadır.

SANAYİLEŞME POLİTİKASININ GEREKÇELERİ

Sanayileşme politikasının gerekliliğini tartışmak.

Sanayileşme politikasına ilişkin tanımlarda dikkat çeken hususlardan biri, devlet müdahalesi vurgusudur. Sanayileşme politikası, devletin ekonomiye müdahalesi ve yönlendirmesi gerekliliğinden doğmuştur. Devlet iktisadi hayata neden müdahale etmelidir? Diğer bir ifade ile sanayi politikasına neden gereksinim duyulmaktadır? Devletin sanayi politikası ile iktisadi hayata müdahalesi piyasa başarısızlıklarından kaynaklanmaktadır. Piyasa başarısızlıklarının nedenleri aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir (Lin ve Chang, 2009:2-4):

- Bilgi dışsallıkları
- Koordinasyon başarısızlıkları

Şimdi sanayi politikasının gerekçelerini (piyasa başarısızlıklarının nedenlerini) açıklamaya çalışalım (Lin ve Chang, 2009:2-4):

Bilgi Dışsallıkları

Piyasa başarısızlıklarının birinci temel nedeni, bilgi dışsallıklarıdır. Ekonomik hayatta zaman zaman yenilikler ortaya çıkmaktadır. Bu yenilikler risk içermektedir. Söz konusu yenilikler, başarılı sonuçlar sağlayabileceği gibi başarısız sonuçlara da yol açabilir. Yenilik geliştirmenin sonuçlarının net olmaması, girişimcilerin şevkini kırarak üretim düzeyinin piyasa talebinin gerisinde kalmasına yol açabilir. Bir yenilik geliştirip başarısız olan bir firmanın bu deneyimi başka firmaların aynı yönde bir eğilim sergilememesi için önemli avantajdır. Örneğin A firması bir yenilik geliştirmeye çalışıp başarısız olduğunda, aynı alana girmek isteyen B firması ilk firmanın bu deneyimine bakarak bu kararından vazgeçebilir. A firmasının yaşadığı deneyim, B firmasının aynı alana girme kararını belirleyen temel bir bilgi kaynağı olmaktadır. Gayet açıktır ki yenilikçi firmalar risk alıp batarken diğer firmaların avantajlı duruma gelmesi yenilikçilik güdülerini zayıflatacaktır. Yenilikçi girişimcilerin üstlenecekleri riskleri minimize etmek ve bu alandaki girişimleri teşvik etmek, devlet desteği ile mümkün olacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir bir sanayileşme ve teknolojik gelişme süreci eş anlı topyekün bir değişimi zorunlu kılmaktadır. Eğitimde nitel ve nicel iyileşmeler, güçlü finansal sistem, adil, şeffaf ve etkili bir şekilde işleyen yargı sistemi ve sağlam bir altyapı önem arz eden hususlardır.

Koordinasyon Başarısızlıkları (Sorunları)

Piyasa başarısızlıklarının ikinci nedeni, koordinasyon başarısızlıklarıdır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, teknoloji ve sanayileşme düzeylerinin yanı sıra beşeri sermaye güçleri, altyapı ve kurumsal gelişmişlik düzeyleri açısından da sürekli olarak gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaktadırlar. Bu ülkeler arasındaki gelişmişlik makasının daraltılması, diğer bir ifade ile gelişmekte olan ülkelerin sanayi ve teknoloji açısından gelişme süreçlerinin ilerlemesi için çok sayıda değişikliğe ihtiyaç vardır. Teknolojik gelişmeler açısından mesafe kat etmek; sermaye artışı, üretim ölçeği artışı, piyasa payı genişlemesi gibi zorunluluklar içermektedir. Bu alanlardaki değişimler, çok kolay olmayıp ancak uzun dönemde gerçekleşebilir.

Esnek ve istikrarlı bir sanayileşme ve teknolojik gelişme süreci; eğitim alanında, finansal sistemde, yargı sisteminde ve altyapıda eş anlı bir iyileşmeyi zorunlu kılmaktadır. Gayet açıktır ki firmaların tek başına bütün bu değişiklikleri gerçekleştirebilmeleri ve belki daha da önemlisi kendi aralarında bir koordinasyon sağlamaları imkânsızdır. Bütün bu alanlarda gerçekleştirilecek reformları devlet başlatabilir ve koordine edebilir.

SIRA SİZDE

Hausmann ve Rodrik'in (2006:6-7) çalışmasında yer alan "Bir yatırım harcamasının karlılığı, başka bir yatırım harcamasına bağlıdır." ifadesini bir örnek ile açıklamaya çalışınız.

Yukarıdaki gerekçelerden dolayı sanayileşme politikasının gerekliliği sonucu ortaya çıkmaktadır. Sanayileşme politikası uygulamaları büyük bir titizlikle yürütülmeli ve birçok alanda devlet müdahalesinin nihai hedefi, piyasa kurallarını tesis etmek ve özel sektörün önünü açmak olmalıdır. Firma ya da sektör düzeyinde yapılacak destekler objektif kriterlere göre şeffaf bir şekilde gerçekleştirilmediğinde ciddi sıkıntılar ortaya çıkabilir.

Sanayileşme politikaları, yozlaşma ve rant kollama sorunlarına yol açabilir. Siyasal iktidarların özel sektöre destek sağlama politikaları objektif ve şeffaf bir şekilde yürütülmediğinde rekabet ortamı zedelenecek ve haksız bir kaynak transferi süreci ortaya çıkacaktır. Devlet desteklerinden daha fazla pay kapma mücadelesine giren özel sektör birimleri, ürettikleri mal ve hizmetlere ilişkin piyasa paylarını artırma ve maliyetlerini minimize etme çabasına girişmezler (Rodrik, 2008:8).

SANAYİLEŞME POLİTİKASININ TEMEL UNSURLARI

Sanayileşme politikasının dinamiklerini analiz etmek.

Sanayileşme politikasının temel unsurları aşağıdaki gibidir (Türel 2007:1):

- Yatırım ve Teşvik Politikası
- Teknoloji Politikası
- Rekabet Politikası
- Bölgesel Gelişme Politikası

Şimdi bu başlıkları açıklamaya çalışalım:

Yatırım ve Teşvik Politikası

Teşvik kavramı, bir ekonominin kalkınma stratejisinin, sosyo-ekonomik yapı esas alınarak kamu tarafından nakdi veya gayrinakdi destekler paketi ile destek-

Vergi teşvikleri, yatırımcıları teşvik etmek amacıyla başvurulabilecek yöntemlerden biridir.

lenmesidir. Yatırım teşviklerinin çok sayıda gerekçesi mevcuttur. Bölgeler arası gelişmişlik farklılığını azaltmak, sermayenin tabana yayılmasını sağlamak, işsizlik sorunu ile mücadele etmek ve istihdam imkânlarını artırmak, yüksek katma değer sağlayan teknolojilerin transferini sağlamak ve ülkenin rekabet gücünü artırmak gibi çok sayıda gerekçeye dayalı olarak teşvik politikalarına başvurulmaktadır (ATO, 2000:7).

Yatırımları teşvik etmek amacıyla kullanılan en temel araçların başında vergi teşvikleri gelmektedir. Vergi teşviklerinin hedefleri aşağıdaki gibidir (UNCTAD, 2000: 12 - 13):

- Bölgesel gelişme hedefi
- Sektörel yatırım hedefi
- Performans artırma hedefi
- Teknoloji transferi hedefi

Şimdi bu hedefleri ayrı ayrı ele alalım (UNCTAD, 2000: 12 - 13):

Bölgesel Gelişme Hedefi

Birçok ülkede belirli bir alanın ya da bölgenin gelişmesine katkı yapmak amacıyla çok sayıda teşvik uygulamasına gidilmektedir. Bölgesel gelişme hedefi; kırsal kalkınma, sanayi merkezlerinin tesisi ve çevre tahribatlarının azaltılması gibi politikaları içermektedir. Bölgesel gelişme konusu ayrı bir başlık altında ele alınacağından şimdilik bu açıklamalarla yetinilebilir.

Sektörel Yatırım Hedefi

Vergi teşvikleri, sanayi sektörünün ya da iktisadi gelişme açısından hayati role sahip faaliyetlerin desteklenmesi için kullanılabilir. Söz konusu faaliyetlerden bazıları; madencilik ve sanayi bölgelerinin tesisi, ihracat hacminin artırılması; sinema, bilgi ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesidir. Ülkelerin coğrafik özellikleri nedeniyle turizm faaliyetlerinin desteklenmesi yoluna da gidilebilir. Bacasız sanayi olarak ifade edilen turizm sektörü, birçok ülkede vergi teşvikleri ile desteklenmektedir. Çünkü turizm sektöründen elde edilen döviz gelirleri, önemli bir gelir kaynağıdır. Ayrıca turist sayısının arttığı dönemlerde turizm bölgelerindeki istihdam artışını da göz ardı etmemek gerekir.

Performans Artırma Hedefi

Vergi teşviklerinin sektörel ya da bölgesel kalkınma amacı ile kullanılması bu uygulama sonucunda ortaya çıkan performans artışı ile gerçekleşir. Teşviklerin beceri gelişimi, eğitimi ve ulusal katma değer artışı için kullanılması; bölgesel ve sektörel düzeyde performans artışı sağlayacaktır.

Teknoloji Transferi Hedefi

Teşvik politikalarının en önemli amacı, gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferi gerçekleştirecek yatırım harcamalarını cazip hâle getirmektir. Birçok ülkede vergi politikaları, teknolojik gelişmeleri özendirecek şekilde dizayn edilmiştir. Örneğin, Singapur ve Malezya'da araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yanı sıra teknoloji projelerinin desteklenmesi için özel teşvikler geliştirilmiştir. Söz konusu özel teşviklerden bazıları şunlardır: Teknolojik gelişmelere dönük fonların vergiden muaf tutulması, araştırma geliştirme ve insan kaynaklarının iyileştirilmesine ilişkin harcamalara vergi indirimleri uygulanması, teknolojik gelişmeye katkı yapacak harcamalara vergi indirimi ve belirli bir zaman dilimi için gelir vergi muafiyetinin

sağlanması, makine-teçhizat ve ham maddelerin gümrük vergileri ve satış vergilerinden muaf tutulması.

Teknoloji ithalatı, gelişmekte olan ülkelerin sık başvurduğu politika uygulamalarından biridir. Bu ülkelerde teknoloji ithalatının kolaylaştırılması için başvuru teşvik uygulamalarından bazıları şunlardır: Patent haklarının transfer maliyeti ile ithalat harç bedellerinin indirimi, araştırma geliştirme projelerine vergisel ayrıcalıkların tanınması. Teknoloji transferi açısından araştırma geliştirme firmaları arasındaki iş birliği ve ortaklık sürecini kolaylaştıracak yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi önemli diğer bir adımdır.

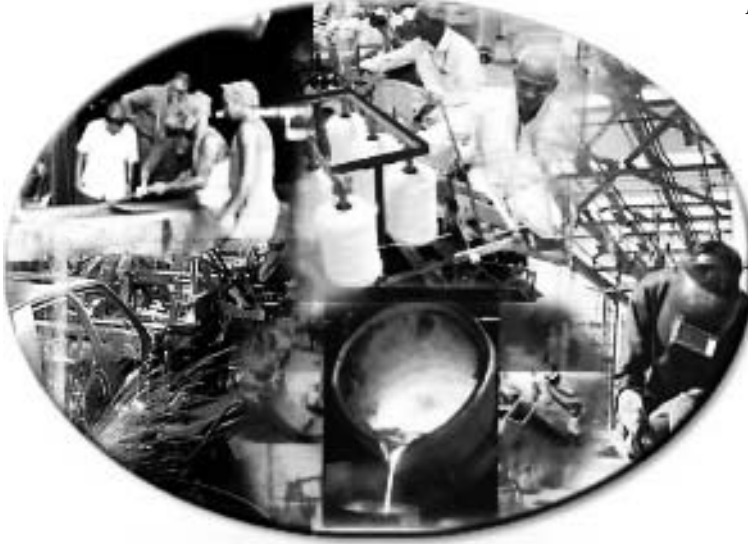
Türkiye’de sanayileşme politikasının önemli bir aracı, her zaman yatırım teşvikleri olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren başvuru teşvik uygulaması, 1968 yılında gerçekleştirilen merkezî yapılanmayla birlikte yerini teşvik belgesi sistemine bırakmıştır. 1980 yılına kadar sürdürülen uygulamalarda, bu dönemde uygulanan *ithalat ikameci sanayileşme* stratejisine uygun bir tutum sergilenmiştir. Bu çerçevede iç talebin karşılanması, diğer bir ifade ile iç piyasaya dönük üretimin desteklenmesi amacıyla yatırım indirimi, gümrük muafiyeti ve ihracat kredisi gibi araçlara başvurulmuştur. 1968 yılında gerçekleştirilen diğer bir önemli adımda, “kalkınmada öncelikli yöre” uygulaması ile bölgesel eşitsizliklerin bertaraf edilmesine çalışılmıştır. Teşvik politikaları sadece iç talebin karşılanması hedefi ile sınırlı değildir. 1970’li yıllarda ara mallar ve yatırım malları üreten sektörlerin teşvik edilmesi amaçlanmıştır. Bu yıllarda dikkat çeken husus, teşvik politikaları ile karşılaştırıldığında görece olarak kamu girişimciliğinin daha etkili bir işlev üstlenmesidir (Şenses ve Taymaz, 2003:3).

1980 yılında teşvik politikalarında değişiklikler gözlenmiştir. 1980 sonrası dönemde, yatırım teşviklerinin dağılımı açısından imalat sanayi yerine ulaştırma ve turizm gibi sektörlerin yanı sıra bu dönemde uygulanmaya başlanan “ihracata dönük sanayileşme stratejisi”nin doğal sonucu olarak ihracata yönelik firma ve sektörler öncelik verildiği söylenebilir. 1980’lerin sonlarından itibaren teşvik uygulamalarında üç temel önemli değişiklik gerçekleştirilmiştir. İlk olarak parasal teşvikler yerine yatırım indirimi, gümrük muafiyeti ve KDV ertelenmesi gibi vergi teşviklerine yoğun bir şekilde başvurulduğu gözlenmiştir. İkincisi, genel destek (hem parasal hem de vergisel teşviklerin GSMH’ye oranı) seviyesinde düşüş eğilimi gerçekleşmiştir. Üçüncüsü, herhangi bir sektörel öncelik söz konusu olmadan, diğer bir ifade ile sektör ayrımı gözetilmeden yatay teşvik uygulamasına başlanmıştır (Şenses ve Taymaz, 2003:4).

Yatırım teşvikleri, yabancı yatırımları cezp etmek için de kullanılabilir. Gelişmekte olan ülkeler, yatırım harcamaları açısından yetersizliklerini yabancı sermaye girişlerini teşvik ederek gidermeye çalışmaktadırlar. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere yatırım amacıyla gelen çok uluslu şirketlerin de bu ülkelere yaptığı katkılar aşağıdaki noktalarda toplanabilir (Blomström ve Kokko 2003:10):

- Çok uluslu şirketler, gittikleri ülkelerdeki üretim darboğazlarının azalmasına katkı sağlar.
- Bu firmalarda çalışanlar, ulusal firmalara geçtiklerinde üretim bilgi ve becerilerinin yanı sıra teknoloji kullanma becerilerini transfer ederler.
- Yabancı firmalar, geldikleri ülkelerdeki tekeli eğilimlerin kırılmasına ve rekabet ortamının ortaya çıkmasına katkı yaparlar.
- Stok, kalite kontrol ve standardizasyon tekniklerinin yanı sıra etkin bir şekilde işleyen dağıtım kanallarının gelişme süreci hızlanır.
- Ulusal firmalar, çok uluslu şirketlerin ulusal ve uluslararası piyasalarda kullandıkları etkili yönetim ve pazarlama tekniklerine uyum sağlamaya çalışırlar.

Resim 7.1

Kaynak:www.idealblogger.com/?p=196

Teknoloji Politikası

Teknoloji kavramı, farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Söz konusu tanımlardan bazıları aşağıdadır (Yücel:1997:7):

- Teknoloji; bilimin, pratik hayatın gereksinimlerinin karşılanmasına ya da insanın çevresini denetleme, biçimlendirme, yönlendirme ve değiştirme çabalarına yönelik uygulamalarıdır.
- Teknoloji, tarihsel süreç içerisinde geliştirilen bilgi birikiminin üretim sürecine aktarılmasıdır.

Bilgi birikimi, dinamik bir süreci ifade etmektedir. Üretim sürecinde kullanılan bilgi birikiminin sürekli yenilenmesi, geliştirilmesi; katma değer artışı açısından temel bir zorunluluktur. Dolayısıyla uygulanacak teknoloji politikaları iyi tasarlanmalıdır. Teknolojik gelişmenin önemini kavramış ülkelerde uygulanan teknoloji politikalarında öne çıkan özellik Ar - Ge faaliyetlerine verilen ağırlıktır. Ar - Ge faaliyetleri ile yeni bilgiler üretilmektedir. Bu faaliyetler neticesinde yeni bir ürün geliştirilebileceği gibi üretim maliyetlerini düşürecek teknikler de geliştirilebilir. Her iki sonuç da rekabet gücünü artıran gelişmelerdir (Yücel:1997:13, 20).

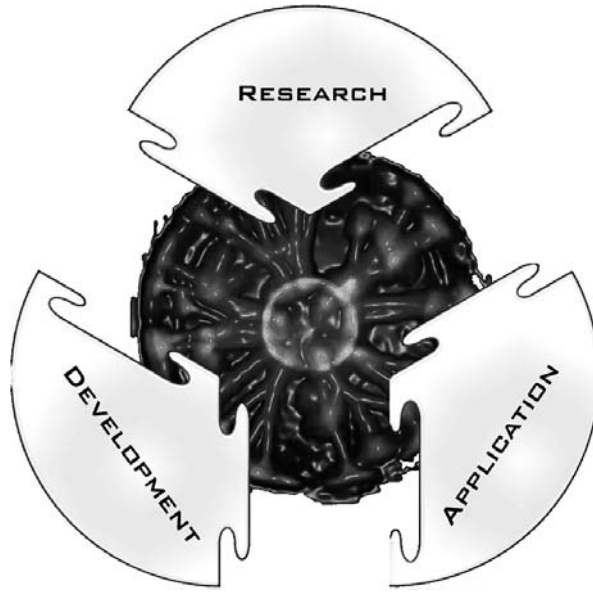
Bilgi çağında ülkeler, Ar - Ge faaliyetlerine bilgi üretmek amacıyla başvurmaktadırlar. Bu dönemde yeni ürünler üretilebileceği gibi hazır bilgilere ulaşma ya da ulaşılan bilgilerin nasıl kullanılacağına öğretilmesi de söz konusu olmaktadır. Ar - Ge faaliyetlerine yeterli ölçüde kaynak aktarmayan ülkeler, bilgi üretme konusunda geri kalmaktadırlar. Ar - Ge harcaması sınıflamasında %1'in (Ar - Ge harcaması /GSMH) altında kalan ülkeler; bilgi ve teknoloji üretemeyen, bilgi toplumu olarak kabul edilmeyen ülkelerdir (Yücel:1997: 27-28).

Yeni teknolojilerin geliştirilmesi, Ar -Ge faaliyetlerine kaynak ayırmak ve bu alanda teşvik uygulamalarına gitmek ile mümkün olmaktadır. Bilgi ve teknoloji üretiminin önemini kavramış ülkeler, Ar- Ge faaliyetlerini desteklemekte ve yüksek katma değerli ürünler üretmektedirler. Sanayiler, Ar-Ge yoğunluklarına göre yüksek teknoloji, orta teknoloji ve düşük teknoloji şeklinde üç başlık altında toplanmaktadır. Yüksek teknoloji grubunda ilaç, bilgi işlem ve hesap makineleri, elektrik

makineleri, haberleşme cihazları, uçak ve mesleki cihazlar; orta teknoloji grubunda ana kimya, temizlik malzemeleri, boya, vernik, lastik ürünleri, demir çelik dışı metal, makine, uçak hariç ulaşım araçları vb., düşük teknoloji grubunda ise, gıda, tekstil, giyim, orman ürünleri, kâğıt ürünleri, petrol rafinerileri, petrol ve kömür türevleri, çimento-kil, demir çelik, metal eşya vb. yer almaktadır. Burada bir hususa daha dikkat çekmek gerekmektedir. Teknoloji (diğer bir ifade ile Ar-Ge) yoğunluğu esas alınarak yapılan sınıflandırmada, emek veya sermaye yoğunluğu belirleyici değildir. Örneğin tekstil ve giyim sektörü gibi emek-yoğun ve çimento, demir çelik gibi sermaye-yoğun sanayiler “düşük-teknoloji” grubuna dahil edilmiştir (Taymaz ve Suiçmez, 2005).

Resim 7.2

Kaynak: www.balticnet-plasma-tec.org/en/wer_sind_wir/l...

Ekonomide hangi teknoloji grubunun ağırlıklı olacağı konusunda piyasa koşullarını egemen kılmak doğru bir tercih midir? Gelişmiş ülke deneyimleri izlendiğinde etkin bir teknoloji politikası yürüttükleri açıktır. Bu ülkeler teknolojik yenilik faaliyetlerinin piyasa koşullarına terk edilmesinin doğru bir tercih olmadığını erken algılamışlardır. Teknolojik yenilik faaliyetlerine devlet müdahalesi neden gereklidir ya da teknolojik yenilik faaliyetlerinde piyasa aksamasının nedenleri nelerdir? Teknolojik yenilik faaliyetlerinde piyasa aksamasının dört temel nedeni vardır (Taymaz, 2001:6-9):

- i. Teknolojik yenilik ve bilginin kamusal mal niteliğinin önemli olması,
- ii. Teknolojik yeniliklere ilişkin faaliyetlerin başarısının belirsizliği,
- iii. Arrow ikilemi,
- iv. Dışsallıklar.

Şimdi bu nedenlere ilişkin açıklamalara geçelim (Taymaz, 2001:6-9):

i. Teknolojik yenilik ve bilginin kamusal mal niteliğinin önemli olması: Teknolojik yenilik ve bilginin dışlanabilirlik ve rekabetçilik özelliklerinin güçlü olmaması nedeniyle kamusal mal niteliği öne çıkmaktadır. Bu tür mallar bir kez kullanıldığında tükenmeleri ya da yok olmaları söz konusu değildir. Teknolojik yenilik ve bilgi, pozitif dışsallık yayma özelliğine sahiptir. Bir kez üretilen teknolojik yenilik, başkaları tarafından kullanılabilir ve geliştirilebilir.

Teknolojik yenilik üretimi yüksek maliyetler gerektiren faaliyetlerdir. Çok büyük ve pahalı yatırımların zorunlu olması ve bu yatırımların başka amaçlar için kullanılamaması nedeniyle teknolojik yenilik, üretim maliyetleri batık maliyetler kavramı ile nitelendirilmektedir. İlk üretim maliyetleri çok yüksek olmasına karşın yeniden üretim süreci çok düşük maliyetler ile gerçekleştirilmektedir. Örneğin bir bilgisayar yazılım programının ilk maliyeti yüksek olmasına karşın bu ürünün çoğaltma maliyetleri oldukça düşüktür. Çok yüksek maliyetlere katlanılarak gerçekleştirilen teknolojik yenilikler, fikri mülkiyet hakları ile koruma altına alınmaktadır. Yeni teknolojiler geliştirip piyasaya yeni ürünler sunan firmalar çok yüksek kârlar elde etmektedir. Teknolojik ürünlerin birim üretim (çoğaltma) maliyetlerinin düşük olmasına karşın fiyatlarının yüksek olması, bu ürünü geliştiren firmaların aşırı kârlar elde etmesine imkân sağlamaktadır. Dolayısıyla teknolojik ürünler geliştiren firmalar, tekel gücü elde etmektedir. Tekel gücü ve yüksek fiyatlar nedeniyle yüksek kârlılık oranları, yeni ürünlerin geliştirilmesi için gerekli olabilir. Ancak yeni firmaların sektöre girmesi ya da mevcut firmaların yeni ürünler geliştirmesi oldukça güç olacaktır. Bu noktada devletin rolü, teknolojik gelişmeleri engelleyen tekelci eğilimleri kırmaktır.

ii. Teknolojik yeniliklere ilişkin faaliyetlerin başarısının belirsizliği: Teknolojik yenilik geliştirme yatırımları çok yüksek maliyetli olmasına karşın ortaya çıkacak ürünün ne ölçüde başarılı olacağı belirsizdir. Birden fazla benzer ürün piyasaya çıkarıldığında ürünlerden biri ya da birkaçı maliyetleri karşılayabilecek bir talep ile karşılaşmayabilir. Yeni ürüne ilişkin talep belirsizliği, teknolojik yeniliklere yönelik girişimleri aksatabilir. Teknolojik yeniliklerin piyasada tutunup tutunamayacağına ilişkin belirsizlik, bu tür faaliyetlerin finansmanında sorunlara yol açmaktadır. Teknolojik yenilik faaliyetlerine ilişkin belirsizlik nedeniyle bu alandaki yatırımlar riskli olacak ve dolayısıyla finansmanı maliyetli olacaktır. Teknolojik yenilik faaliyetlerinin risk ve getirisini ölçmek kolay olmadığından finansal kuruluşlardan uygun koşullarda kredi bulmak güçtür. Finansman sorunlarının aşılması için devletin teşvik politikası uygulamasına gitmesi gerekmektedir.

iii. Arrow ikilemi: Teknolojik yenilik ve bilgi piyasalarında şeffaflık (tam bilgi) söz konusu değildir. Çünkü piyasadaki herkesin aynı bilgiye sahip olması durumunda karşılıklı bir bilgi alışverişi gerçekleşmeyecektir. Şeffaflık olmaması nedeniyle, müşteriler, piyasaya sunulacak teknolojik yenilik ve bilginin içeriğini öğrenemeyecek ve sağlayacağı faydayı tam olarak değerlendiremeyeceklerdir. Diğer bir ifade ile teknolojik yenilik ve bilginin tam olarak bilinmesi hâlinde satın alınması, bilinmemesi hâlinde ise değerinin ölçülmesi söz konusu değildir. Bu durum; teknolojik yenilikler için yeterli bir talebin oluşmaması, bu tür yeniliklere ilişkin piyasaların sıkı olması ve nihayet piyasa mekanizmasının etkin çalışmaması sonucunu doğuracaktır.

iv. Dışsallıklar: Teknolojik yenilikler, pozitif ya da negatif dışsallıklar ortaya çıkarabilir. Bir firmanın teknolojik yenilik faaliyeti (teknolojik yenilik geliştirme, yeni bir teknoloji transferi ya da yeni teknoloji kullanımı hususunda uzman çalışanların diğer firmalara gitmesi sonucu) başka firmalar üzerinde olumlu sonuçlar (pozitif dışsallıklar) doğurabilir. Teknolojik yenilik faaliyetini ilk defa gerçekleştiren firma, ciddi maliyetlere katlanırken bu faaliyetten yararlanan firmalar herhangi bir bedel ödememektedirler. Teknolojik yeniliklerin üretim hacmi üzerindeki olumlu etkileri nedeniyle girişimci (teknolojik yenilik faaliyetlerini ilk gerçekleştiren) firmaların devlet tarafından desteklenmesi gerekmektedir.

Teknolojik yenilik faaliyetleri, negatif dışsallıklar da ortaya çıkarabilir. Yeni teknoloji transfer eden üretim birimlerinin çevreye zarar vermesi hâlinde tedbir almaları konusunda, ilgili kamu kurumları tarafından denetlenmesi gerekmektedir.

Teknolojik yenilik ve gelişim açısından nitelikli işgücü büyük önem arz etmektedir. Modern teknolojiyi kullanma ve geliştirme bilgi ve becerisine sahip işgücünü artıracak politikaların uygulanması önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kaynakların yetersizliği, nitelikli işgücünün yetişmesi açısından ciddi bir kısıt olarak değerlendirilse de bu ülkelerin kaynak dağılımını eğitim ve Ar-Ge harcamaları lehine yeniden dağıtmaları, uzun vadeli kalkınma politikalarının önemli ayaklarından biri olmalıdır.

Gelişmekte olan ülkelerin nitelikli işgücü açığının kapatılması açısından “tersine beyin göçü” başvurulabilecek politika seçeneklerinden biridir. Güney Kore, Çin ve Hindistan gibi bazı ülkeler bu yönde politikalar uygulayarak başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Örneğin ABD’de eğitim görmüş Hintliler, kendi ülkelerine gelerek telekomünikasyon alanında kapasite artışına katkı sağlamışlardır. Beyin göçü sayesinde bu ülkede 400.000 kişilik bir sektör ortaya çıkarılmıştır (Tanyıldız, Arslanhan ve Kurtsal 2011:3).

Hindistan’da tersine beyin göçünü özendiren bazı politika tedbirleri aşağıdaki noktalarda toplanabilir (Tanyıldız, Arslanhan ve Kurtsal, 2011:4):

- Öncelikli alanların belirlenerek yabancı ülkelerdeki Hintlilerin ülkeye lider pozisyonunda dönmelerinin sağlanması ve doğal olarak Ar-Ge politikalarının yönlendirilmesinde etkinliklerinin artırılması hedeflenmiştir.
- Bilim ve teknoloji alanında modern yöntemler geliştirilmiştir. Bu çerçevede performans endeksli kazanç, hisse senedi opsiyonları ve performans yönetimi gibi yaratıcı insan kaynakları yönetiminin geliştirilmesi yoluna gidilmiştir.
- Başka ülkelerde bilim ve teknoloji sektörlerinde istihdam edilen genç Hintliler için Hindistan’da profesyonel eğitim imkânlarının geliştirilmesi ve genç beyinlerin yeni teknolojilerin kuruluş aşamasında aktif rol almaları sağlanarak gelecek dönemlerdeki katkılarının sürekliliğinin sağlanmasına çalışılmıştır.

Hindistan, Güney Kore ve Çin gibi bazı gelişmekte olan ülkeler; nitelikli işgücü açığı sorunlarını gidermek amacıyla “tersine beyin göçü” politikasına başvurmuş ve başarılı sonuçlar elde etmişlerdir.

Resim 7.3

Kaynak:

www.topnews.in/law/tamil-nadu-bave-auto-secto...

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin teknolojik açıdan gelişmişlik düzeylerini artırmak üzere başvurdukları tedbirlerden biri de teknoloji transferidir. Teknoloji transferinin çeşitli kanalları vardır. Söz konusu kanallar şunlardır (Hoekman vd., 2004:3):

- Mal ve hizmet ticareti
- Doğrudan yabancı yatırımlar
- Teknoloji lisansları aracılığıyla doğrudan bilgi ticareti

Şimdi söz konusu kanalları açıklayalım (Hoekman vd., 2004:3, 7-20):

Mal ve Hizmet Ticareti: Gelişmekte olan ülkeler için liberal dış ticaret politikaları (dış ticarete açıklık), teknolojiyi cezp etmek için çok önemlidir. Fakat liberal politikalar yeterli değildir. Bunun yanında yabancı teknolojiyi absorbe kapasitesi ve adaptasyon yeteneği önemlidir. Bu da ancak beşeri sermayeye ve Ar-Ge yoğun endüstrilere yapılan yatırıma bağlıdır. Beşeri sermaye yatırımlarının yanı sıra Ar-Ge yoğun endüstrilere yapılan yatırımların artması, teknoloji transferinden kaynaklanan maliyetlerin düşürülmesine katkı sağlar. Modern teknolojileri kullanma ve geliştirme becerisine sahip olmayan ülkelerin dışa bağımlılığı sürekli olacağı gibi transfer edilen teknolojilerin üretim sürecine kanalize edilmesi de güç olacaktır. Teknoloji adaptasyonu ile ilgili engeller, kişi başına gelirin uluslararası farklılaşmasının en önemli nedeni olarak ifade edilmektedir. Dış ticarete açıklığın artması, bu engelleri azaltarak büyümeyi artırabilmektedir. Yeni teknolojinin adaptasyonu; riskli, maliyetli ve getirisi belirsizdir. Gelişmekte olan ülkelerdeki üreticiler, yeni teknolojiyi ilk önce ürünlerinin küçük bir parçasına adapte edip eğer kazançlı ise adaptasyon sürecini diğer alanlara da yaymaktadırlar. Yerel Ar-Ge programlarına, özel laboratuvarlara ve kamu araştırma laboratuvarlarına, üniversitelere, teknik beceriye ve beşeri sermayeye sahip ülkeler; uluslararası teknolojiyi adapte etmede daha istekli ve başarılı olmaktadır. Bu etkenlerin hepsi maliyeti de azaltmaktadır.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Uluslararası şirketler, yatırım yaptıkları ülkelerdeki kuruluşlarına teknoloji transfer etmektedirler. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımların teknoloji transferi için uygun ortam sağlamada etkili bir kanal olduğu söylenebilir. Fakat doğrudan yabancı yatırımlar ile her zaman teknoloji transferi gerçekleşmemektedir. Ev sahibi ülkede uygulanan doğrudan yabancı yatırımları kısıtlayıcı politikalar, teknoloji transferini azaltabilmektedir.

Kısıtlayıcı ticaret politikaları doğrudan yabancı yatırım kısıtlamalarını da beraberinde getirmiştir. Örneğin Japonya, Kore ve Tayvan; çeşitli zamanlarda doğrudan yabancı yatırımları kısıtlamışlardır. Fakat son zamanlarda doğrudan yabancı yatırım politikaları daha liberal olmaya başlamıştır. Bu politikalar ortak girişimden, çok uluslu yan kuruluşlara kadar geniş bir yelpazede değişebilmektedir. Mesela Çin, doğrudan yabancı yatırımlar yerine ortak girişimi daha fazla teşvik etmektedir.

Kısıtlayıcı politikalar, yerel firmaları çok uluslu kuruluşlardan koruma veya yerel firmalara teknoloji transferini maksimize etme isteğini ortaya koymaktadır. Fakat araştırmalar, çok uluslu şirketlerin kendi kuruluşlarına teknolojileri, lisanslama ve ortaklıktan daha fazla transfer ettiklerini göstermektedir. Çok uluslu şirketleri teknolojilerini kiralamaya zorlamak, ev sahibi ülkenin aldığı teknolojinin kalitesini düşürmekte; hatta yatırımdan tamamen vazgeçmelerine yol açmaktadır.

Teknoloji Lisansları Aracılığıyla Doğrudan Bilgi Ticareti: Lisanslama; üretim veya dağıtım hakkının ve bunun arkasındaki teknolojik bilginin satın alınmasını veya kiralanmasını içermektedir. Lisanslama kararları ile doğrudan yabancı yatırım kararları aynı etkenler tarafından belirlenmektedir. Piyasa hacmi, beklenen büyüme, beşeri sermaye stoku, coğrafi yakınlık ve lisanslama kirasının geri öde-

nebilme gücü; karar almada önemli etkenlerdir. Diğer bir etken ise lisans alan firmanın tescilli teknolojinin ev sahibi ülke ekonomisine sızdırılmaması konusunda güvenilirliğidir.

Rekabet Politikası

Ulusal ve bölgesel rekabeti belirleyen faktörleri öğrenmek.

Sanayileşme politikalarının temel bileşenlerinden biri de rekabet politikalarıdır.

Rekabetin üç temel özelliği bulunmaktadır (Wren, 2001:848):

- Rekabet, göreceli (izafi) bir kavramdır. Rekabetten söz edilirken iktisadi birimlerin performanslarının karşılaştırılması hususu üzerinde durulmaktadır.
- Rekabet; firma, sektör ya da ulusal ekonomi düzeyinde kullanılabilir. Firmalar arasında, sektörler arasında ya da ülkeler arasında rekabet karşılaştırmasından söz edilebilir.
- Rekabet kavramı, ülke düzeyinde ele alındığında bireysel refah ya da ticaret performansı ile ilintilendirilerek kullanılabilir. Örneğin, gelişmekte olan ülkeler arasında kişi başına düşen gelir ve ihracat/GSYİH göstergeleri esas alınarak karşılaştırma yapılabilir. Dış ticaretin önemi, küreselleşme süreci ile birlikte önem kazanmıştır. Yeni dönemde uluslararası piyasalarda daha fazla pay kapmak isteyen ekonomiler, mikromarkalaşma ve yüksek katma değerli üreten sektörleri desteklemektedirler.

Ulusal rekabet politikasının temel belirleyicileri dört başlık altında toplanabilir (Tilman, 2011:11):

- Değişim politikaları
- Makroekonomik yapı ve politikalar
- Ara ya da destekleyici politikalar
- Mikropolitikalar

Şimdi her bir bileşeni ayrı ayrı açıklamaya çalışalım (Tilman, 2011:, 11-12):

Değişim politikaları: Sanayi politikalarının en önemli bileşeni, değişim politikalarıdır. Sanayileşme politikasının şekillenmesinde politika yapıcılarının ve toplumun zihniyet yapısı son derece önemlidir. Politika uygulamalarının teknik altyapısını oluşturmada önce, ilk olarak, gelişme temelli kültürel değerlerin geniş toplumsal kesimler tarafından benimsenmesi gerekmektedir. İkincisi, sanayi gelişiminin gerekliliği ve dünya piyasalarına rekabetçi bir entegrasyonun gerekliliği konusunda asgari bir uzlaşının sağlanması zorunludur. Üçüncü olarak da sosyal aktörlerin rekabet vizyonu ve stratejilerinin yanı sıra politika uygulamalarının formülasyonu sürecine katılma inisiyatifinin varlığı önemlidir.

Makroekonomik yapı ve politikalar: Rekabet politikalarını makroekonomik yapı ve makroekonomik politikalardan ayrı düşünmemek gerekmektedir. İstikrarlı ve öngörülebilir makroekonomik yapı ve güvenilir makroekonomik politikaların yanı sıra gerçekçi bir kur politikası ve ulusal sanayi teşvik edecek genel bir dış ticaret politikası izlemek gerekmektedir. Sadece kurlara müdahale ederek ya da korumacı dış ticaret politikaları ile ulusal rekabet gücü artırılmaz.

Döviz kurları, makroekonomik istikrarı doğrudan etkiler. Döviz kuru politikaları, sabit döviz kuru ve esnek döviz kuru olmak üzere iki başlık altında toplanabilir. Sabit kur politikası, piyasa ekonomisi mantığına uymayan bir kur politikasıdır. Öte yandan hiçbir ülkede tam bir esnek kur politikasından söz etmek müm-

Sanayileşme politikasının şekillenmesinde zihniyet yapısı en önemli değişkendir. Politika uygulamalarının teknik altyapısını oluşturmada önce, ilk olarak, gelişme temelli kültürel değerlerin geniş toplumsal kesimler tarafından benimsenmesi yönünde adımlar atmak gerekmektedir.

kün değildir. İdeal bir kur politikası; döviz kurlarının piyasa koşullarına bırakılması, ancak dalgalanma eğilimlerinin ortaya çıktığı dönemlerde merkez bankasının müdahale etmesidir.

Maliye politikası ve para politikası, temel makroekonomik politikalardır. Her iki politika arasında eş güdümün sağlanması, makroekonomik istikrarı doğrudan etkiler. Son yıllarda çoğu ülkede para politikasının temel hedefinin fiyat istikrarı olması yönünde genel bir eğilim vardır. Fiyat istikrarı, enflasyonun düşük düzeylerde seyretmesi ve uzun vadeli yatırım kararlarını olumsuz yönde etkilememesi durumunda gerçekleşir. Para politikasının fiyat istikrarı hedefine odaklanması durumunda uzun vadeli yatırım kararları ertelenmeyeceğinden istikrarlı bir iktisadi büyüme performansı yakalanabilecektir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, para politikasının fiyat istikrarı hedefini zedelemeyecek bir maliye politikasını sürdürmektir. Enflasyonist eğilimleri artıracak maliye politikası uygulamaları, para politikasının fiyat istikrarı hedefini zedeleyerek makroekonomik istikrarı bozacaktır.

Maliye politikaları uygulamalarında mali disiplinin sürdürülmesi ilkesinden kesinlikle taviz verilmemelidir. Mali disiplin; kamu harcamaları, vergi politikaları ve bütçe dengesinin diğer makroekonomik dengelerde sapma eğilimlerini tetiklememesi hâlinde gerçekleşir.

Ara ya da destekleyici politikalar: Spesifik politikalar ve kurumlar tesis edilerek rekabet avantajı artırılabilir. Teknoloji kurumları ve eğitim merkezlerinin kurulması önemli bir adımdır. Öte yandan yerel ve bölgesel sanayi girişimleri desteklenebilir. Bölgesel ve yerel düzeyde kâr amacı gütmeyen örgütlenmelerin yanı sıra iş adamı örgütlenmeleri de teşvik edilebilir.

Mikropolitikalar: Firmaların üretim becerilerini sürekli olarak geliştirecek dış-sallıklar teşvik edilebilir.

Bölgesel Gelişme Politikası

Geleneksel bölgesel politikalar, merkezî bir kurum tarafından yürütülen politika demetinden oluşmaktadır. Geleneksel politika anlayışı, dengeli kalkınma anlayışına dayanmaktadır. Bu çerçevede; gelirin yeniden dağılımı yoluyla az gelişmiş bölgelerin mali yapısının, istihdam imkânlarının ve altyapısının güçlendirilmesinin yanı sıra gelişmişlik makasının daraltılması hedeflenmektedir. Geleneksel politika anlayışı ile kapalı ekonomi modelinde kısmi bir başarı sağlanabilir. Ancak sermaye hareketlerinin serbestleştiği günümüz dünyasında geleneksel anlayış yetersiz kalmıştır. Geleneksel anlayışa uygun olarak yürütülen yatırım programları ve kamu yardımları istenilen sonuçların elde edilmesinde etkili olmamıştır. Az gelişmiş bölgelere gönderilen kaynaklar, siyasi kaygılarla kullanılmış geniş halk kitlelerinin faydalanması temin edilememiştir. Yardımların bölgeleri pasifleştirdiği, girişimciliği zayıflatığı, ekonomik yatırımı çekmiş olmasına rağmen yatırımın nitelik ve derinliğini artırmadığı yönünde eleştiriler ortaya atılmıştır. Bütün bu zayıflıklar ve sorunlar, bölgesel politikalarda değişimi zorunlu hâle getirmiştir. Dolayısıyla geleneksel anlayış yerini *bölgelerin rekabet gücünü arttırmaya odaklanan yeni bir anlayışa* bırakmıştır. Yeni anlayış; içsel büyüme teorisine dayanmaktadır. Bu anlayış, bölgesel arz yapısının güçlendirilmesi, cazip yatırım ortamının tesis edilmesi, merkezi karar yerine yerel inisiyatifin güçlendirilmesi, beşeri sermaye, sosyal sermaye ve inovasyon gibi kavramları gündeme getirmiştir (Kumral, 2008:5-6).

Bölgesel ve ulusal rekabeti etkileyen faktörler, Tablo 1'de toplu olarak gösterilmiştir.

Yeni bölgesel kalkınma anlayışı, içsel büyüme teorisine dayanmaktadır. Bu anlayış; bölgesel arz yapısının güçlendirilmesi, cazip yatırım ortamının tesis edilmesi, merkezi karar yerine yerel inisiyatifin güçlendirilmesi, beşeri sermaye, sosyal sermaye ve inovasyon gibi kavramları gündeme getirmiştir

Tablo 7.1

*Bölgesel ve Ulusal
Rekabeti Etkileyen
Faktörler*

Kaynak: Gardiner,
2003:5-6

ALTYAPI	MAKROEKONOMİK İSTİKRAR*	İNSAN KAYNAKLARI	ÜRETKEN ÇEVRE
TEMEL ALTYAPI - Kara yolları - Demir yolları - Hava Ulaşımı - Mülkiyet Hakları TEKNOLOJİK ALTYAPI - Bilgi ve İletişim Teknolojileri - İletişim Araçları - İnternet BİLGİ ALTYAPISI - Eğitim İmkânları YERLEŞİM KALİTESİ - Konut - Doğal Çevre - Kültürel Özellikler - Güvenlik	FİYAT İSTİKRARI DÖVİZ KURU İSTİKRARI FAİZ İSTİKRARI MALİ DİSİPLİN SÜRDÜRÜLEBİLİR CARI AÇIK İSTİKRARLI İKTİSADİ BÜYÜME MAKUL İŞSİZLİK ORANI	DEMOGRAFIK TRENDLER - Nitelikli İş Gücü Göçü - Farklılık YÜKSEK NİTELİKLİ İŞ GÜCÜ - Bilgi Yoğun Yetenekler	GİRİŞİMCİLİK KÜLTÜRÜ - Piyasaya Giriş Kolaylığı - Risk Alma Kültürü SEKTÖREL YOĞUNLAŞMALAR - Denge/Bağımlılık - İstihdam Yoğunlaşması - Yüksek Katma Değerli Faaliyetler ULUSLARARASILAŞMA - İhracat/Küresel Satışlar - Yatırım - Firma Kültürü - Doğrudan Yabancı Yatırımın Doğası İNOVASYON - Patentler - Araştırma & Geliştirme Seviyesi - Araştırma Kurumları ve Üniversiteler - Firmalar ile Araştırmalar Arasındaki İlişki - Taşma Etkileri YÖNETİM VE KURUMSAL KAPASİTE SERMAYE MEVCUDİYETİ UZMANLAŞMA REKABETİN DOĞASI

* Bu faktör, önemi nedeniyle tarafımızdan ilave edilmiştir.

Ulusal ve bölgesel rekabeti belirleyen faktörler, gelişme performansını belirler. Uluslararası piyasalarda rekabet avantajı elde etmek isteyen ülkelerin Tablo 1'de yer alan faktörler konusunda mesafe almaları gerekmektedir. Bu faktörleri birbirinden bağımsız olarak düşünmemek gerekmektedir. Örneğin altyapı, insan kaynakları ve üretken çevre açısından avantajlı konumda olan bir ülkede yüksek ve istikrarsız enflasyon oranları, iktisadi büyüme oranlarının oynaklığı, öngörülmeleyen döviz kuru hareketleri ve sürekli artan işsizlik oranları; makroekonomik istikrarı zedeleyerek rekabetçiliği negatif yönde etkiler. Son yıllarda makroekonomik istikrar açısından öne çıkan temel gösterge, fiyat istikrarıdır. Fiyat istikrarı, uzun vadeli yatırım kararlarını belirleyen en temel değişkenlerin başında yer almaktadır.

Resim 7.4

www.currencyxchanger.net/

Gelişmekte olan ülkelerin koşulları esas alındığında Tablo 1'de sayılanların dışında bölgesel ve ulusal rekabeti etkileyen faktörlere ilaveler yapmak mümkün müdür?

SIRA SİZDE

İKTİSADİ GELİŞMİŞLİK - SANAYİ POLİTİKASI İLİŞKİSİ

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tercih ettikleri sanayileşme politikaları, tamamen kendi iç dinamikleri ile şekillenmemektedir. Bu ülkelerin en temel özelliklerinin başında hızlı nüfus artışı gelmektedir. Kişi başına düşen gelirin asgari geçim sınırının çok altında seyretmesi nedeniyle tasarruf eğilimi çok zayıf olmakta ve yatırım harcamaları için gerekli fon birikimi sağlanamamaktadır. Yatırım harcamalarının yetersizliği, istihdam hacminin artırılmamasına ve dolayısıyla işsiz sayısının artmasına yol açmaktadır. Üretim yetersizliği ve işsizlik, fakirlik kısır döngüsünün kırılmasını zorlaştırmaktadır. Öte yandan az gelişmiş ülkelerde kaynak yetersizliği, teknoloji gelişimi ve teknoloji transferini zora sokmaktadır. Geleneksel üretim alanlarında yeterli istihdam alanlarının oluşturulamaması, sermaye birikiminin yetersizliği ve teknolojik gerilik gibi nedenler; az gelişmiş ülkeleri çevre tahribatına göreli olarak daha fazla yol açan kirli sanayi girişleri karşısında çaresiz bırakmaktadır.

Küresel sermaye, gelişmiş ülkelerde uygulanan sıkı denetimlerden kurtulmak üzere bazı üretim birimlerini az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere kaydırmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere üretim yapan sanayi kuruluşları, ekseriyetle çevre kirliliğine yol açan üretim birimleridir. Küresel sermayenin çevre tahribatlarına yol açan yer değişikliği süreci "kirli endüstri sığınağı hipotezi" ile açıklanmaktadır. Bu hipoteze göre çoğu az gelişmiş ülkede çevre denetiminin ve standartlarının zayıf olması, bu ülkeleri çok uluslu şirketlerin kirlilik sığınakları hâline getirmiştir. Bu ülkeler kendi ülkelerindeki yatırımların bazılarını az gelişmiş ülkelere kaydırmak suretiyle ciddi çevre sorunlarına neden olmaktadır. Bir bölgenin kirlilik sığınağı olarak kabul edilmesi için temel koşul, gevşek çevre standartlarına sahip olması nedeniyle çevre kirliliğine neden olan firmanın maliyetlerini düşürmek amacıyla bu bölgeyi tercih etmesidir. Kirlletici firmalar, ulusal ya da yabancı firma olabilir. Bu firmalar, yeni yatırım projelerini veya başka ülke ya da bölgelerdeki üretim birimlerini gevşek çevre standartlarına sahip bölgelere kaydırbilirler (Akboşancı, Tunç ve Aşık, 2004:1-2).

Resim 7.5**Kaynak:** zunia.org/...

Tablo 2'de Türkiye imalat sanayisindeki kirli ve temiz sektörler yer almaktadır.

Tablo 7.2

Türkiye İmalat Sanayisindeki En Kirli ve En Temiz Sektörler

Kaynak: Akbostancı, Tunç ve Aşık, 2004: 7.

Birçok az gelişmiş ülkede çevre denetiminin ve standartlarının zayıf olması, bu ülkeleri çok uluslu şirketlerin kirlilik sığınakları haline getirmiştir

En Kirli Ana kimyasal maddeler sanayi (gübre hariç) Kimyasal gübre ve tarımsal ilaçlar sanayi Demir, çelik, metal ana sanayi Demir, çelik, dışında metal ana sanayi Selüloz, kağıt ve karton sanayi Metal yapı malzemesi sanayi	En Temiz Bilgi işlem, büro, muhasebe ve hesap makineleri yapımı ve onarımı Şekerleme, kakao, çikolata vb. maddeler sanayi Tekerlek, (iç ve dış lastiği yapımı) İçten yanmalı motorlar ve tribünler sanayi Radyo, TV ve haberleşme alet ve aygıtları sanayi
Daha az Kirli Kereste ve parke sanayi Pişmiş kilden yapı gereçleri sanayi Çimento, kireç ve alçı sanayi Başka yerde sınıflandırılmamış taş ve toprağa dayalı sanayi ürünleri Diğer metal eşya sanayi	Daha az Temiz Sabun, temizleyici maddeler, parfüm, kozmetik ve diğer tuvalet malzemeleri sanayi Elektrik makineleri ve aygıtları sanayi Başka yerde sınıflandırılmamış elektrik makine ve aletleri yapım sanayi Kuyumculuk ve benzeri üretim sanayi

SIRA SİZDE

3

Sanayi sektörünün gelişimi neden önemlidir?

GENEL DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Sanayileşme politikaları, devletin ekonomideki rolü tartışmaları ile birlikte ele alınmalıdır. Sanayileşme politikasının dört temel ayağı vardır: Yatırım politikası, teknoloji politikası, rekabet politikası ve bölgesel gelişme politikası.

Sanayileşme politikalarının bütün unsurlarını birlikte ele almak, diğer bir ifade ile, birbirinden tamamen bağımsız düşünmemek gerekmektedir. Bir alanda yapılacak düzenlemeler, diğer politikaların hem hazırlık hem de uygulama süreçlerini doğrudan ya da dolaylı kanalları ile etkilemektedir. Örneğin, teknoloji politikalarının önemli bir bileşeni olan Ar-Ge harcamalarının desteklenmesi, bütün sanayi politikalarını etkileyecektir. Ar-Ge ve teknolojik yenilik girişimlerinin desteklenmesi; üretim miktarını, rekabetçiliği hatta bölgesel gelişmişliği pozitif yönde etkileyecektir.

Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun bütün ülkelerde sanayileşme politikaları, kamusal müdahaleler ile şekillenmektedir. Kamusal müdahaleler özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha kapsamlı ve daha yönlendirici olmalıdır. Bu ülkelerde özel sektörün zayıf olması ve piyasa aksaklıklarının yaygın olması, müdahalenin geniş kapsamlı olmasının temel gerekçelerini oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ulusal markaların ortaya çıkarılmasını teşvik etmek gerekmektedir. Uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek ulusal markalar, ulusal üreticilerin standartlarını da artıracaktır.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanması gereken etkili bir sanayi politikasına ilişkin bazı öneriler aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir:

- Yüksek katma değerli sektörlerle yönelik teşvik politikaları sağlanmalıdır. Bu çerçevede, bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik yatırım harcamalarının teşvik edilmesi gerekmektedir.
- Ar-Ge harcamalarının ulusal gelir içerisindeki payı artırılmalıdır. Kamu bütçesi içerisinde Ar-Ge payının artırılması önem taşımaktadır. Kamuoyunda Ar-Ge ve yenilikçilik (inovasyon) kültürü ile ilgili farkındalığın oluşması teşvik edilmelidir. Firmaların Ar-Ge ve teknoloji geliştirme faaliyetleri, ticaret ve sanayi odaları ve medya tarafından duyurulmalıdır. Son olarak üniversite-sanayi ilişkileri geliştirilmelidir. Türkiye’de üniversite sanayi iş birliği teknoloji gelişimi ekseninde yürütülmelidir (Tepav, 2007:58).
- Beşeri sermaye gücü, uzun dönemli büyüme performansının en önemli belirleyicilerinden biridir. Eğitim ve sağlık alanında nitel ve nicel iyileşmeler ve kadın eğitiminin teşvik edilmesi, beşeri sermaye gücünü artıran gelişmelerdir. Üniversiteler yeniden yapılandırılmalıdır. Teknoloji geliştirme konusunda yoğunlaşan araştırma merkezleri ya da enstitüler kurulmalıdır. Yüksek okullar, sektörel ihtiyaçlar esas alınarak ara eleman ihtiyacına yönelik eğitim programları uygulamalıdır. Beşeri sermaye gücünü artırırken eğitimde cinsiyet eşitsizliğini azaltacak tedbirlere de gitmek gerekmektedir.
- Teşvik uygulamalarında etkinliğin artırılması için sanayi envanteri oluşturulmalıdır. Envanter; bölgesel ve sektörel potansiyeli izleme, devlet yardımlarında eş güdüm ve bölgesel teşviklerdeki etkinliği artırma imkânı sağlayacaktır. Teşvik uygulamalarında verimliliğin artırılması için sonuçların takip ve analiz edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla bağımsız bir mekanizmanın devreye sokulması gerekmektedir (Tepav, 2007:6). Teşvik ve devlet yardımları izlenerek uygulamanın devamı ya da yeni alanların seçilmesine imkân sağlayacak esnek bir yapının oluşturulması rekabetçiliği de artıracaktır.

Özet

Sanayileşme politikasının kavramsal çevresini değerlendirmek.

Sanayi politikası, ekonominin büyüme performansını artıracak, öte yandan, ulusal ve sektörel rekabet gücünü iyileştirecek eylemlerdir. Bu anlamda dikkat çeken nokta, kamusal müdahalenin gerekliliği vurgusudur. Sanayileşme politikasının doğası gereği, kamusal düzenlemeler, destek ve teşvik politikaları gibi doğrudan müdahale yöntemleri zorunlu olmaktadır. Devletin sanayi politikası ile iktisadi hayata müdahalesi piyasa başarısızlıklarından kaynaklanmaktadır. Bilgi dışsallıkları ve koordinasyon başarısızlıkları piyasa başarısızlıklarının temel nedenidir.

Sanayileşme politikasının gerekliliğini tartışmak.

Sanayileşme politikasının gerekçeleri bilgi dışsallıkları, koordinasyon belirsizlikleri (sorunları)dır. Piyasa başarısızlıklarının temel nedeni bilgi dışsallıklarıdır. Ekonomik hayatla ortaya çıkan yenilikler risk içermektedir. Yenilikler başarılı ya da başarısız olabilir. Piyasa başarısızlıklarının ikinci nedeni koordinasyon başarısızlıklarıdır. Teknoloji, sanayileşme düzeyi, beşeri sermaye güçleri, altyapı ve kurumsal gelişmişlik düzeyi önemli unsurlardır. İstikrarlı sanayileşme ve teknolojik gelişme eğitim, finansal sistemde, yargı sisteminde, altyapıda koordinasyon gerektirirler. Bütün bu alanlarda devlet koordinasyon sağlamalıdır. Bundan dolayı sanayileşme politikasının gerekliliği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sanayileşme politikasının dinamiklerini analiz etmek.

Sanayileşme politikasının temel unsurları, yatırım ve teşvik politikası, teknoloji politikası, rekabet politikası ve bölgesel gelişme politikasıdır. Sanayileşme politikalarının bütün unsurlarını birlikte ele almak, diğer bir ifade ile birbirinden tamamen bağımsız düşünmek gerekmektedir. Bir alan da yapılacak düzenlemeler diğer politikaların hem hazırlık hem de uygulama süreçlerini doğrudan ya da dolaylı kanalları ile etkilemektedir. Örneğin teknoloji politikalarının önemli bir bileşeni olan Ar-Ge harcamalarının desteklenmesi, bütün sanayi politikalarını etkileyecektir. Ar-Ge ve teknolojik yenilik girişimlerinin desteklenmesi, üretim miktarını, rekabetçiliği hatta bölgesel gelişmişliği pozitif yönde etkileyecektir.

Ulusal ve bölgesel rekabeti belirleyen faktörleri öğrenmek.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, yüksek katma değerli sektörlerle yönelik teşvik politikalarına başvurulması, bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik yatırım harcamalarının teşvik edilmesi, Ar-Ge harcamalarının ulusal gelir içerisindeki payını artırılması, üniversite-sanayi ilişkilerinin geliştirilmesi, eğitim ve sağlık alanında nitel ve nicel iyileşmelerin yanı sıra kadın eğitiminin teşvik edilerek beşeri sermaye gücünün artırılması ve teknoloji geliştirme konusunda yoğunlaşan araştırma merkezleri ya da enstitülerin kurulması sanayileşme politikasının etkililiği açısından öne çıkan hususlardır.

Kendimizi Sınayalım

1. Sanayileşme politikaları ile para ve maliye politikası arasındaki ilişkiyi açıklayan aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
 - a. Sanayileşme politikaları ile para ve maliye politikası ilişkisinden söz edilemez.
 - b. Para ve maliye politikası sanayileşme politikalarını destekleyici araçlardır.
 - c. Sanayileşme politikaları ile para ve maliye politikası ilişkisi sadece gelişmiş ülkeler açısından geçerlidir.
 - d. Sanayileşme politikaları ile para ve maliye politikası kısmen ilişkilidir.
 - e. Sanayileşme politikaları ile para ve maliye politikası ilişkisi sadece gelişmekte olan ülkeler açısından geçerlidir.
2. Aşağıdakilerden hangisi piyasa başarısızlıklarının nedenlerinden biridir?
 - a. Koordinasyon başarısızlıkları
 - b. Finansal krizler
 - c. Kişisel çıkar - kamu çıkarı ikilemi
 - d. Siyasal karar alma mekanizması
 - e. Devletin büyüklüğü
3. Aşağıdakilerden hangisi sanayileşme politikasının unsurlarından biri **değildir**?
 - a. Yatırım ve teşvik politikası
 - b. Teknoloji politikası
 - c. Para politikası
 - d. Rekabet politikası
 - e. Bölgesel gelişme politikası
4. Aşağıdakilerden hangisi vergi teşviklerinin hedefleri arasında **yer almaz**?
 - a. Bölgesel gelişme hedefi
 - b. Sektörel yatırım hedefi
 - c. Performans artırma hedefi
 - d. Teknoloji transferi hedefi
 - e. Tersine beyin göçü hedefi
5. İktisadi birimlerin performanslarının karşılaştırılması hususu üzerinde durulduğunda rekabetin hangi özelliği öne çıkmaktadır?
 - a. Rekabet göreceli (izafi) bir kavramdır.
 - b. Rekabet, firma düzeyinde kullanılabilir.
 - c. Rekabet, sektör düzeyinde kullanılabilir.
 - d. Rekabet ulusal ekonomi düzeyinde kullanılabilir.
 - e. Rekabet kavramı bireysel refah ya da ticaret performansı ile ilintilendirilerek kullanılabilir
6. Aşağıdakilerden hangisi ulusal rekabet politikasının temel belirleyicilerinden birisi **değildir**?
 - a. Değişim politikaları
 - b. Makroekonomik yapı ve politikalar
 - c. Ara ya da destekleyici politikalar
 - d. Çevre koruma politikaları
 - e. Mikro politikalar
7. Aşağıdakilerden hangisi bölgesel gelişme politikalarına ilişkin yeni anlayışın gündeme getirdiği kavramlardan biri **değildir**?
 - a. Bölgesel arz yapısının güçlendirilmesi
 - b. Cazip yatırım ortamının tesis edilmesi
 - c. Dengeli kalkınma
 - d. Yerel inisiyatifin güçlendirilmesi
 - e. Beşeri sermaye
8. Aşağıdakilerden hangisi bölgesel ve ulusal rekabeti etkileyen üretken çevreye ait faktörlerden biridir?
 - a. Mülkiyet hakları
 - b. Nitelikli işgücü göçü
 - c. Kara yolları
 - d. Eğitim imkânları
 - e. Risk alma kültürü
9. Küresel sermayenin çevre tahribatlarına yol açan yer değişikliği süreci aşağıdakilerden hangisi ile ifade edilir?
 - a. Kirli endüstri sığınağı hipotezi
 - b. Doğrudan yabancı yatırımlar
 - c. Teknoloji transferi
 - d. Karşılaştırmalı üstünlükler hipotezi
 - e. Stratejik dış ticaret
10. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye imalat sanayisinindeki en kirli sektörler arasında yer almaz?
 - a. Demir, çelik, metal ana sanayi
 - b. Çimento, kireç ve alçı sanayi
 - c. Demir, çelik dışında metal ana sanayi
 - d. Selüloz, kağıt ve karton sanayi
 - e. Metal yapı malzemesi sanayi

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “Sanayileşme Politikasının Tanımı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız yanlış ise “Sanayileşme Politikasının Gerekçeleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Sanayileşme Politikasının Unsurları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “Yatırım ve Teşvik Politikası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlış ise “Rekabet Politikaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. d Yanıtınız yanlış ise “Rekabet Politikaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlış ise “Bölgesel Gelişme Politikaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlış ise “Bölgesel Gelişme Politikaları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlış ise “İktisadi Gelişmişlik-Sanayi Politikası İlişkisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b Yanıtınız yanlış ise “İktisadi Gelişmişlik Sanayi Politikası İlişkisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Hausmann ve Rodrik (2006:6-7), bu ifadeyi şu örnek ile açıklamıştır: Güzel bir sahil bölgesinde turizm yatırımının kârlılığı, bölgeye ulaşım olanaklarının sağlanmasına bağlıdır. Turizm yatırımı ve ulaşım yatırımı ayrı kişiler tarafından gerçekleştirilecektir. Hava ya da kara ulaşımı sağlanmadığında turizm yatırımı gerçekleşmeyecektir. Turizm ve ulaşım yatırımları arasında koordinasyon sağlama rolü devlet tarafından gerçekleştirilebilir.

Sıra Sizde 2

Gelişmekte olan ülkelerin koşulları esas alındığında Tablo 1’de sayılanların dışında bölgesel ve ulusal rekabeti etkileyen faktörlerin sayısı artırılabilir. İlave faktörlere örnek olarak fiyat istikrarı ve siyasi istikrar verilebilir. Yüksek ve istikrarsız enflasyona sahip, siyasi istikrarın olmadığı ve güçsüz hükümetlerin iş başında olduğu ülkelere yabancı sermaye rağbet etmez.

Sıra Sizde 3

Sanayi sektörünün gelişimini önemli kılan bazı hususlar şunlardır: İstihdam katkısı: Sanayi sektörünün gelişimi, kırsal kesimlerdeki işgücünün bir bölümü açısından yeni istihdam alanları oluşturmaktadır. Sanayi sektörü geliştikçe istihdam kapasitesi de artacaktır. Sanayi sektöründe üretilen ara mallar ve yatırım malları, tarım sektöründe girdi olarak kullanılmakta ve sektördeki verimliliği artırmaktadır. Sanayi sektöründe üretilen tarımsal araç ve gereçlerin kullanımı, tarımsal üretimi artıracaktır. Sanayi sektörünün gelişimi, hizmetler sektörünü de pozitif yönde etkiler. finansal sektördeki gelişmeler de sanayi sektöründeki gelişmeler ile ilişkilidir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- ATO (2010), **Türkiye’de Uygulanan Teşvik Politikaları**, ATO Yay No: 1
- Aiginger, Karl (2007), “Industrial Policy: A Dying Breed or A Re-emerging Phoenix”, *Journal of Industry Competition and Trade*, 7, 297-323.
- Akbostancı, Elif, G. İpek Tunç ve Serap Türüt-Aşık (2004), “İmalat Sanayi ve Kirlilik: Bir Kirliliği Endüstri Sığınağı olarak Türkiye”, *ERC Working Paper in Economics*, 04/03 T.
- Blomström, Magnus and Ari Kokko (2003), “The Economics of Foreign Direct Investment Incentives”, *NBER Workin Paper*, No: 9489.
- Gardiner, Ben (2003), “Regional Competitiveness Indicators for Europe - Audit, Database Construction and Analysis”, *Regional Studies Association International Conference*, Pisa, 12-15 April.
- Hausmann, Ricardo ve Dani Rodrik (2006), “Doomed to Choose: Industrial Policy as Predicament”, *Paper prepared for the first Blue Sky seminar organized by the Center for International Development at Harvard University*, September 9.
- Hoekman, Bernard M., Maskus, Keith, E., Saggi, Kamal (2004), “Transfer of Technology to Developing Countries: Unilateral and Multilateral Policy Options”, *World Bank Policy Research Working Paper*, No: 3332.
- Kumral, Neşe (2008), “Bölgesel Rekabet Gücünü Artırmaya Yönelik Politikalar”, *Ege University Working Papers in Economics*, No: 08 / 02.
- Lin, Justin ve Ha-Joon Chang (2009), “Should Industrial Policy in Developing Countries Conform to Comparative Advantage or Defy it? A Debate Between Justin Lin and Ha-Joon Chang” *Development Policy Review*, 2009, 27 (5), 1-20.
- Pack, Howard ve Kamal Saggi (2006), “The Case for Industrial Policy: A Critical Survey”, *World Bank Policy Research Working Paper*, 3839.
- Rodrik, Dani (2008), “*Industrial Policy: Don’t Ask Why, Ask How*”, *Middle East Development Journal*, Demo Issue, 1-29.
- Şenses, Fikret ve Erol Taymaz (2003), “Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?”, *ERC Working Papers in Economics*, 03/01, 1-23.
- Tanyıldız, Zeynep Esra, Selin Arslanhan ve Yaprak Kurtul (2011), “Tersine Beyin Göçü Politikalarının Sanayi Politikalarına Entegrasyonu: Ülke Örnekleri ve Türkiye İçin Dersler”, *TEPAV Politika Notu*.
- Taymaz, Erol (2001), *Ulusal Yenilik Sistemi: Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri*, TÜBİTAK / TTGV / DİE.
- Taymaz, Erol ve Halit Suiçmez (2005), “Türkiye’de Verimlilik Büyüme ve Kriz”, *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2005/4.
- Tepav (2007), **Türkiye’nin Rekabet Gücü için Sanayi Politikası Çerçevesi**.
- Tilman Altenburg (2011), *Industrial Policy in Developing Countries*, *German Development Institute Discussion Paper* 4/2011.
- Türel, Oktar (2007), “Türkiye’de Sanayi politikalarının Dünü Bugünü”, Türkiye Makina Mühendisleri Odası’nın 2007 Sanayi Kongresi’ne sunulan bildiri, ss.1-15.
- UNCTAD (2000), “Tax Incentives and Foreign Direct Investment”, *United Nations Conference on Trade and Development*, ASIT Advisory Studies, No. 16.
- Wren, Colin (2001), “The industrial policy of competitiveness: A review of recent developments in the UK”, *Regional Studies*, 35, (9), 847 - 60.
- Yücel, İsmail Hakkı (1997), *Bilim - Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu*, DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Araştırma Dairesi Başkanlığı.

8

Amaçlarımız

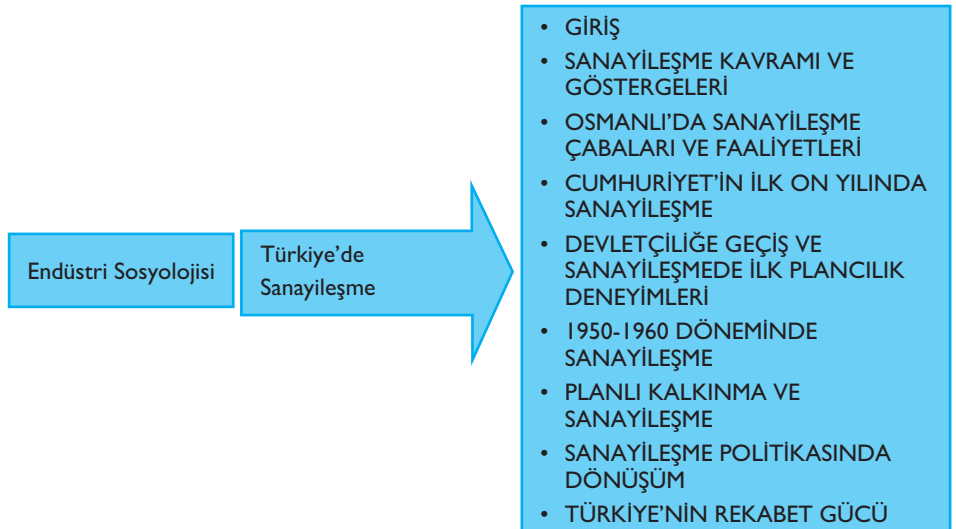
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Sanayileşme kavramını ve göstergelerini tanımlayabilecek,
- Osmanlı Devleti'nde sanayileşme fikrinin oluşumunu açıklayabilecek,
- Cumhuriyet'in ilk on yılındaki sanayileşme çabalarını değerlendirebilecek,
- Devletçiliğe geçiş nedenlerini ve devletçilik uygulamalarını tartışabilecek,
- Planlı kalkınma hamlesinin sebep ve sonuçlarını açıklayabilecek,
- Sanayileşme politikalarındaki değişim ve sonuçlarını tartışabilecek,
- Türkiye'nin sanayileşme ve rekabet göstergelerini özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Sanayileşme
- 1923 Türkiye İktisat Kongresi
- Kamu iktisadi teşebbüsleri
- Devlet Planlama Teşkilatı
- Kalkınma planları
- Milli gelirin sektörel dağılımı
- Kapasite kullanım oranları
- 24 Ocak 1980 Kararları
- Özelleştirme
- Global rekabet

İçindekiler

Türkiye’de Sanayileşme

GİRİŞ

James Watt’ın 1763 yılında buharlı makineyi icat etmesi, Batı’nın sanayileşme sürecinde önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir. Anadolu topraklarında sanayileşmeye ilişkin ilk girişimin 1863 yılında Islahı Sanayi Komisyonu’nun kurulması olduğu dikkate alınır. Türkiye’nin sanayileşme serüvenine 100 yıl geriden başladığı söylenebilir. Osmanlı Devleti’nin sermaye birikimi, nüfus artışı ve sömürgecilik gibi sanayileşmenin gelişmesine katkı sağlayan faktörlerden yoksun olması; bu gecikmenin etkisinin günümüze kadar sürmesinde etkili olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren kalkınmanın sanayileşme ile gerçekleşeceği fikri geniş çevrelerce kabul görmüş ve bu fikir etrafında her türlü sanayileşme girişi günümüze kadar mevcudiyetini sürdürmüştür.

Türkiye’de sanayileşmeye yönelik ilk girişim, buhar makinesinin icadından 100 yıl kadar sonra, 1863’te Islahı Sanayi Komisyonu’nun kurulması olmuştur.

SANAYİLEŞME KAVRAMI VE GÖSTERGELERİ

Sanayileşme kavramını ve göstergelerini tanımlamak.

a. Sanayileşme Kavramı: Sanayileşme, üretim faktörlerinin kullanılarak hammadde-lerin daha faydalı ürünlere dönüştürüldüğü ve ara veya nihai malların imal edildiği sınaî faaliyetleri içermektedir. Sınai faaliyetleri nicelik olarak ölçmek kolayken bu faaliyetlerin niteliğini tespit etmek daha güçtür. Bundan dolayı sanayileşme kavramı, geniş veya dar anlamlarda kullanılabilir.

- Sanayileşmenin dar anlamı; bu sektörün kapsadığı alt sektörler olan imalat, madencilik ile elektrik, su ve gaz üretiminin gelişmesini ve/veya genişlemesini kapsamaktadır. İnşaat sektörü ise bazen sanayi sektörüne dahil edilmekte bazen de ayrı bir sektör olarak ele alınmaktadır. **Dolayısıyla dar anlamda sanayileşme, sanayi sektöründeki toplam üretimin ve/veya milli gelirdeki payının artışını ifade etmektedir.** Sanayi sektörü içerisinde üretim ve istihdam açısından en büyük paya imalat sektörü sahip olduğu için genellikle imalat sektörü, sanayi sektörü ile özdeşleştirilmektedir.
- Ekonomi literatüründe sanayileşme kavramının sınai üretimin teknolojik ve verimlilik düzeylerini de içerecek biçimde “kalkınma” ile eş anlamda kullanıldığına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu yaklaşıma göre sanayileşme, yalnızca bu sektörü değil diğer sektörlerdeki teknolojik gelişmeleri de kapsamakta-

Sanayileşme, hammaddelerin üretim faktörleri aracılığıyla daha faydalı ara ya da nihai ürünlere dönüştürüldüğü sınai faaliyetleri kapsar.

Dar anlamda sanayileşme, sanayi sektöründeki toplam üretimin ve/veya bu üretimin milli gelir içindeki payının artmasıdır.

Ekonomi literatüründe “sanayileşme” kavramı, sıklıkla “kalkınma” kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Geniş anlamda sanayileşme, bütün sektörlerdeki sınai üretimin teknolojik düzeyinin ve verimliliğinin artması ve buna eşlik eden ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerdir.

dır. Sanayileşmenin geniş tanımı olarak ifade edilen bu yaklaşımın iktisadi, sosyal ve kültürel öğeleri içermesi nedeniyle ölçülmesi ve mukayese edilmesi daha güçtür. Bu nedenle sanayileşme kavramı genellikle dar anlamında kullanılmaktadır.

DİKKAT

Sanayileşmenin dar tanımı; bu sektörün kapsadığı alt sektörler olan imalat, madencilik ile elektrik, su ve gaz üretiminin gelişmesini ve/veya genişlemesini kapsamaktadır. Sanayileşmenin geniş tanımında ise sınai üretimin teknolojik ve verimlilik düzeylerini de içerecek biçimde “kalkınma” ile eş anlamda kullanılmaktadır.

- iii. Ekonomik ve sosyal gelişmenin sanayileşme ile özdeşleştirilmesinde birkaç önemli hususa dikkat edilmesi gerekmektedir. Zira günümüzün gelişmiş ülkelerinde sanayi sektörünün payı ya oldukça düşük düzeydedir ya da azalma trendi sergilemektedir. Bunun en önemli nedeni, iktisadi gelişme evrelerinde önce tarım sektörünün, daha sonra sanayi sektörünün ve nihai olarak da hizmetler sektörünün nispi gelişme göstermesidir. Dolayısıyla gelişmiş ekonomilerin önemli bir bölümünde sanayi sektörü göreceli üstünlüğünü kaybetmekte ve yerini hizmetler sektörüne bırakmaktadır.
- iv. Günümüz toplumlarının en gelişmiş düzeyi bilgi toplumu, onların sahip oldukları ekonomik yapı da bilgi temelli ekonomiler olarak tanımlanmaktadır. Bilgi temelli ekonomilerde ise hizmetler sektörünün diğer sektörlerle görece üstünlüğü söz konusudur. Bazen de hizmetler sektörü ikiye ayrılarak ve dördüncü bir alt sektör olarak bilgi sektörü kavramı kullanılmaktadır.

b. Sanayileşme göstergeleri: Bir ülkede bir yıl içerisinde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarıyla değeri, milli gelir ile ölçülmektedir. Milli gelirin yıllar itibarıyla gösterdiği değişim ise büyüme kavramı ile ifade edilmektedir. Yıllık büyüme oranları, bir ülkenin genel ekonomik performansını gösterirken sanayi sektörünün büyümedeki payının artması, sanayileşmenin geliştiği anlamına gelmektedir.

- i. Toplam üretim içerisinde sanayi sektörünün payının artması sanayileşmenin en önemli göstergelerinden biridir. Sanayi sektörü içerisindeki imalat sektörünün göreceli büyüklüğü nedeniyle genellikle imalat sektörü ile sanayi sektörü birbirlerinin yerine kullanılabilir.
- ii. Milli gelir içerisinde sanayi sektörünün nispi payının artması, genellikle sanayi sektörünün istihdam içerisindeki oranının yükselmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla istihdam içerisinde sanayi sektörünün payının artması, sanayileşmenin geliştiği anlamına gelmektedir.
- iii. Küreselleşme, teknolojik gelişmelerin etkisiyle ülkeler arasındaki iktisadi ve sosyal ilişkilerin yaygınlaşmasını ifade etmektedir. Küreselleşmenin artmasıyla birlikte sermaye, mal ve emek; ülkeler arasında serbest biçimde hareket etmekte ve buna bağlı olarak dünya ticaret hacminde önemli gelişmeler söz konusu olmaktadır. Bu çerçevede, ihracat içerisinde sanayi mallarının nispi olarak büyümesi de sanayileşmenin bir diğer göstergesi olarak kabul edilmektedir.
- iv. Sanayi sektörünün en önemli alt sektörü olan imalat sektörü; tüketim, ara malı ve yatırım malı olarak kendi içinde üç alt gruba ayrılmaktadır. Sanayinin gelişme aşamalarında önce tüketim, daha sonra ara malı ve son olarak da yatırım malı sektörünün payı artmaktadır. Dolayısıyla imalat sektörü içerisinde yatırım malları üretim oranının artması, sanayileşmenin geliştiğini belirten diğer bir göstergedir.

Yıllık büyüme oranları, ülkelerin genel ekonomik performansını gösteren oranlardır. Sanayi sektörünün büyümedeki payı artıyorsa sanayileşme gelişiyor demektir.

Sınai üretimin toplam üretim içindeki payının artması, sanayileşmenin en önemli göstergelerinden biridir.

İstihdam içinde sanayi sektörünün payının artması, sanayileşmenin geliştiğini işaret eden göstergelerden biridir.

Sanayileşmenin geliştiğinin bir diğer göstergesi de ihracat içinde sanayi mallarının payının artmasıdır.

Sanayileşmenin geliştiği dair göstergelerden bir diğeri de imalat sektörü içinde yatırım mallarının üretim oranının artmasıdır.

Sanayileşmenin temel göstergeleri; milli gelirden sanayi sektörünün payının artması, toplam istihdamda sanayi sektörünün oranının genişlemesi, ihracat içerisinde sanayi ürünlerinin payının yükselmesi ve imalat sektöründe tüketim, ara malların ve yatırım mallarının dağılımının yatırım malları lehine genişlemesidir.

DİKKAT

OSMANLI'DA SANAYİLEŞME ÇABALARI VE FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nde sanayileşme fikrinin oluşumunu açıklamak

- Osmanlı Devleti'nin, Batı Avrupa ülkelerinin makineli bir üretime geçmediği dönemde sanayi yönünden gelişmiş ülkeler arasında yer aldığı kabul edilmektedir. Bu dönemde ihtiyaç duyulan sanayi mallarının önemli bir bölümü ülke sınırları içinde üretilmektedir. İstanbul, İzmir, Kayseri ve Bursa'da ipekli ve pamuklu dokuma, çinicilik, dericilik, silah ve gemi yapımı gibi alanlarda sanayi oldukça gelişmiştir. I. Dünya Savaşı öncesi dönemde, bugünkü gelişmiş ülkelerin önemli bir bölümü ekonomik büyüme trendine girmiş ve Osmanlı ekonomisi de bu büyüme eğilimini yakalamıştır. Bu başarıda, Tanzimat sonrası yapılan reformların ve kurumsal dönüşümün yanı sıra açık ekonomi koşullarında tarım ağırlıklı ekonominin giderek ihracata yönelmesinin ve bu modelin yabancı sermaye yatırımlarıyla desteklenmesinin önemli rolleri olmuştur.
- Gelişen milliyetçilik akımlarının da etkisiyle sanayileşme alanında dışa bağımlılığın ortadan kaldırılması ve yerli sanayinin geliştirilmesine yönelik olarak çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bunlardan birincisi 1863 yılında kurulan Islahı Sanayi Komisyonu, ikincisi ise 1913 yılında çıkarılan Teşviki Sanayi Kanunu'dur. İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından çıkarılan bu kanunla, belirli kriterlere sahip sanayi kuruluşları için ücretsiz arazi, vergi ve harçlarda muafiyetler tanınmıştır. Bu Kanun, sanayileşme konusundaki kararlılığı göstermesi açısından önemli bir girişim olarak kabul edilmekle birlikte I. Dünya Savaşı koşullarının olumsuzluğu, kredi kolaylıkları ve koruma tedbirleri içermediğinden uygulamada beklenen başarıyı gösterememiştir.
- Osmanlı Devleti'nin son döneminde sanayileşmede geri kalmasının veya batı ülkeleri ile rekabet edememesinin en önemli nedeni, sanayileşmenin gerekliliği konusundaki kafa karışıklığıdır. II. Meşrutiyet'e kadar ekonomik gelişmenin tarım ve ticarete dayalı olmasının gerektiği, sanayileşmenin kaynak israfına neden olacağı konusunda genel bir kabul söz konusudur. Osmanlı Devleti, başta sanayi olmak üzere birçok alanda Batı Avrupa ülkelerine göre daha gelişmişken 18. yüzyıldan itibaren bu üstünlüğünü kaybetmeye başlamış ve İngiltere ile yapılan 1838 tarihli Serbest Ticaret Anlaşması'yla bu düşüş ivme kazanmıştır. Osmanlı toprakları, bu anlaşmayla Sanayi Devrimi sayesinde makineli ve seri üretime geçen kapitalist ülkelerin açık pazarı hâline gelmiştir. Dış rekabete dayanamayan Osmanlı sanayisi, göreceli olarak üstün olduğu sektörlerde bile hızla gerilemiş ve büyük bir düşüş yaşamıştır. Oluşan dış ticaret açığı; önce kıymetli madenlerle, daha sonra ise dış borçlarla finanse edilmiştir. Ayrıca Osmanlı'da sermayenin tabana yayılmasına yönelik olarak oluşturulan sosyo ekonomik yapı (miras, vakıf ve zekat sistemi) sermayenin belirli bir kesimin elinde yoğunlaşmasını engellemeyi amaçlamış, bunda da başarılı olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı'da sermaye birikimini sağlamak, bir amaç olmaktan ziyade kaçınılmazı gereken bir durum olarak kabul edilmiştir.

Henüz Batı Avrupa ülkelerinin makineli üretime geçemedikleri dönemde Osmanlı Devleti, sanayi yönünden gelişmiş ülkeler arasında yer almaktaydı.

Milliyetçilik akımlarının gelişmesinin de etkisiyle yerli sanayinin geliştirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunulmuş 1863 yılında Islahı Sanayi Komisyonu kurulmuş, 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır.

Tarım sektörünün ekonomik yapı içindeki büyük payı nedeniyle Osmanlı sanayisi büyük ölçüde hammadde tarıma dayalı olan sektörlerde yoğunlaşmıştır.

Osmanlı sanayisinin bir diğer önemli özelliği, bölgesel olarak İstanbul ve İzmir gibi kentlerde yoğunlaşmasıdır.

Tablo 8.1
Osmanlı Sanayisinde Sermaye ve Emek Açısından Milliyetlerin Dağılımı

Kaynak: (DİE, 1973:143)

Milliyet	Sermaye %	Emek %
Türk	15	15
Rum	50	60
Ermeni	20	15
Yahudi	5	10
Yabancı	10	-

Osmanlı sanayisinde ara mal ve yatırım mallarının üretimi oldukça düşük kalmış, daha çok tüketim mallarının üretimi ön planda olmuştur.

Osmanlı sanayisinde yabancı sermaye yatırımı düşük düzeyde kalmıştır.

d. I. Dünya Savaşı nedeniyle kapitülasyonların en azından fiilen sona ermesi nedeniyle sanayide bir kıpırdama beklentisi oluşmuştur. İstanbul, İzmir, Bursa ve İzmit gibi batı bölgelerindeki sanayinin mevcut durumunu saptamak amacıyla Ticaret ve Ziraat Vekâleti tarafından sanayi sayımları yapılmış ve **1913-1915 Sanayi Tahriri** adı altında bu sayımın sonuçları ilan edilmiştir. Osmanlı sanayisinin temel karakteristikleri aşağıdaki gibidir:

- Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı içerisinde tarım sektörünün önemli bir payı olduğu için sanayi de doğal olarak ham maddesi tarıma dayalı sektörler üzerinde yoğunlaşmıştır.** 1915 sayımına göre gıda, toprak, deri, ağaç, kâğıt ve dokuma sektörlerinde faaliyet gösteren iş yerlerinin istihdam ve üretim içerisindeki payı % 95'in üzerindedir. Sanayi üretiminin %70'i gıda sanayi tarafından gerçekleştirilirken istihdamın %48'ini dokuma sanayi sağlamaktadır (Osmanlı Sanayi İstatistikleri, 1984:25-27).
- Osmanlı sanayisinin önemli bir özelliği de bölgesel yoğunlaşma içerisinde olmasıdır.** Sanayinin önemli merkezi 1912 yılında Balkan Savaşı nedeniyle Yunanistan'a katılana kadar Selanik, daha sonra ise İstanbul'dur (Pamuk, 2007b:19). Toplam sanayi tesislerinin %55'i kuruluştur. Sanayinin yoğunlaştığı ikinci bölge ise İzmir'dir (Osmanlı İstanbul Sanayi İstatistikleri, 1984:26). Bunun en önemli nedeni; tüketim merkezlerine yakın olma isteği, ulaşım kolaylığı ile sanayi sektöründe önemli bir sermaye ve emek payına sahip olan gayrimüslim azınlıkların bu bölgelerde yoğunlaşmasıdır. Bu dönemde Türklerin sanayideki sermaye ve emek payı ancak %15 civarındadır (DİE, 1973:143).
- Osmanlı sanayisi içerisinde tüketim malları üretiminin önemli bir yeri vardır. Ara malı ve yatırım malı üretimi yok denecek kadar az olduğu için sanayi malları üretimi içerisinde tüketim mallarının oranı çok yüksektir.** Osmanlı sanayisinde büyük ölçekli kuruluşların önemli bir bölümü, ordunun ve sarayın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kamu mülkiyetindedir. Devletin işlettiği tesisler, sayı olarak azınlıkta bulunmasına rağmen istihdam, üretim ve çevirici güç içerisindeki payları oldukça yüksektir.
- Yabancı girişimcilerin Osmanlı topraklarına yönelik yatırımları, dış borçlanmanın artmasıyla yükselmiştir. **Ancak bankacılık, ulaşım ve ticaret gibi kârlı alanlara yatırım yapılmasından dolayı sanayi sektörü içerisinde yabancı sermaye payı oldukça düşük kalmıştır.**

DİKKAT

Osmanlı sanayisinin temel özellikleri şunlardır: Osmanlı sanayisi tarıma ve tüketim malları üretimine dayalı olduğu gibi bölgesel yoğunlaşma da söz konusudur. Sanayide gayrimüslim azınlıkların ağırlığı oldukça fazladır; ancak yabancı sermayenin sanayi sektöründeki payı oldukça düşüktür.

- e. Osmanlı Devleti'nin sanayileşme konusundaki durumu ekonomik performansına da yansımıştır. **1880 yılında Osmanlı Devleti'nde kişi başına düşen milli gelir (satın alma gücü paritesine göre) 900 ABD doları iken 1913 yılında 1200 dolar civarına yükseldiği tahmin edilmektedir** (Pamuk, 2007a:312-313). Bir başka çalışmaya göre 1890-1915 tarihleri arasındaki 25 yıllık sürede milli gelir toplam olarak % 56, yıllık ise %2 civarında artmıştır. Nüfus artışı ise yıllık %1 olduğundan kişi başına düşen gelir %1 dolayında gerçekleşmiştir. Aynı dönemde ABD, Almanya, İngiltere, Kanada ve Japonya'nın büyüme oranları ise yıllık % 2.4-4.1 arasındadır (DİE,1973:23).

CUMHURİYET'İN İLK ON YILINDA SANAYİLEŞME

Cumhuriyet'in ilk on yılındaki sanayileşme çabalarını değerlendirmek

- a. Milli Mücadele sonunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti, uzun yıllar süren ve büyük bir tahribat yaratan savaşlar nedeniyle Osmanlı Devleti'nden çıkmış ve oldukça geride kalmış bir sanayi devralmıştır. Üstelik genç ve erkek nüfusun önemli bir bölümü silah altında bulunduğundan bu kesim uzun bir süre iktisadi faaliyetlerden yoksun kalmıştır. I. Dünya Savaşı boyunca muharebelerde ve hastalanarak şehit olanlar ile kaybolanlar, esir ve yaralananların Anadolu nüfusunun yaklaşık olarak %10'luk bir bölümünü oluşturduğu tahmin edilmektedir (Yumuşak, 2006:103-104). I. Dünya Savaşı'ndaki insan kaybı dikkate alındığında en fazla zayıyatın Çanakkale Cephesi'nde verildiği anlaşılmaktadır. Toplam zayıyatın eğitim seviyesi konusunda kesin bir bilgi söz konusu olmasa da oldukça genç olduğu konusunda şüphe yoktur. Nitekim Çanakkale Cephesi'nde şehit olanların yaklaşık olarak % 90'ı 35 yaşın altındadır (Yumuşak, 2006:105-106). Uzun yıllardır sanayi ve ticari faaliyetleri elinde bulunduran azınlıkların Cumhuriyet'in ilanından sonra ülkeden ayrılması, sanayi alanında çalışacak eleman bulunmasını daha da güçleştirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, büyük tahribatlar yaratmış olan savaşlar nedeniyle Osmanlı Devleti'nden oldukça geri kalmış bir sanayi devralmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve daha sonra yönetiminde söz sahibi olan kadrolar, iktisadi gelişme ile sanayileşmeyi özdeş kabul etmiş ve kapitalist bir sanayileşme tarzıyla gelişmeyi amaçlamışlardır. Askerî alanda Batı ile mücadele eden bu kadrolar, Batı medeniyetini hedef alan bir kalkınma stratejisi uygulamayı hedeflemişlerdir. Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde bu hedef ve politikalar ilgili kesimlere duyurulmuştur.

DİKKAT

- b. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve daha sonra yönetiminde söz sahibi olan kadrolar, iktisadi gelişme ile sanayileşmeyi özdeş kabul etmiş ve kapitalist bir sanayileşme tarzıyla gelişmeyi amaçlamışlardır. Askerî alanda Batı ile mücadele eden bu kadrolar, Batı medeniyetini hedef alan bir kalkınma stratejisi uygulamayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda, milli burjuvazinin oluşturulmasını amaçlayan bir gelişme ve sanayileşme çabası içerisinde politikalar uygulamışlardır. **17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında Lozan görüşmeleri sürerken İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi, Türkiye Cumhuriyeti'nin uygulayacağı iktisat politikalarının serbest girişime dayalı, ithal ikameci, yabancı sermayeye izin veren ve iktisadi haya-**

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sermaye, altyapı, nitelikli eleman ve tecrübe yetersizliği nedeniyle özel sektör bir sanayileşme hamlesi gerçekleştirememiş; sanayi sektöründeki gelişme, tarımın gerisinde kalmıştır.

1927 yılında Türkiye'de sanayinin gayri safi Yurt İçi hasıla içindeki payı %36'dır ve istihdamın ancak %8,9'u sanayi sektöründedir.

Cumhuriyet döneminde teşviklerle geliştirilmeye çalışılan ilk sanayi alt sektörü, şeker üretimidir; çünkü şekerle yönelik talep yüksektir ve ham maddesi de yurt içinde üretilmektedir.

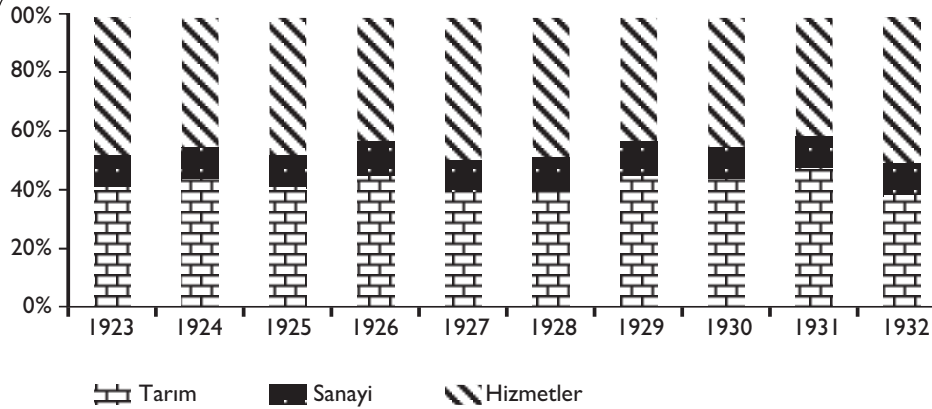
tın Müslüman-Türk tüccar ve sanayiciler eliyle yürütülmesini savunan esasların deklare edildiği bir toplantı olarak gerçekleşmiştir. Hükmüt üzerinde herhangi bir bağlayıcılığı olmayan, hatta birbiriyle çelişen bazı kararların alındığı bu kongreye çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi grupları katılmış; ancak İstanbul tüccarları tarafından temsil edilen tüccar grubu oldukça etkili olmuştur.

- c. Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan iktisat politikalarının, iktisadi yaşamda milli unsurların hâkimiyetini artırmayı hedefleyen, özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda da kamu sektörünün devreye gireceği karma bir ekonomik sisteme dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu sistem, dönemler itibarıyla devletin ağırlığı değişse de uzun yıllar uygulanmaya devam edilmiştir. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında, dönemin koşullarına pek uymayan, hatta oldukça liberal özellikler taşıyan bu sanayileşme politikasının başarılı biçimde uygulandığını ifade etmek pek mümkün değildir. Bu dönemde, sermaye, altyapı, nitelikli eleman ve tecrübe yetersizliği içinde bulunan özel sektörden sanayileşme hamlesi beklemek oldukça iyimser bir yaklaşımdır. Nitekim Cumhuriyet'in ilk on yılında sanayi sektöründeki büyüme, tarımın gerisinde kalmıştır (Pamuk, 2007b:176).
- d. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hem genel alanda hem de sanayileşme alanında kurumsal yapının oluşturulmasına gayret gösterilmiştir. 1924 yılında yarı resmî bir hüviyet taşıyan **İş Bankası** ve 1925 yılında daha sonra sırasıyla **Devlet Sanayi Ofisine** ve **Sümerbanka** devredilecek olan **Sanayi ve Maadin Bankası** kurulmuş, **1913 tarihli Teşviki Sanayi Kanunu** revize edilerek 1927 yılında yeniden uygulamaya konmuştur. 1929 yılında çıkarılan yeni gümrük kanunu ile yurt içi sanayi üretiminin yurt dışı rekabetten korunması amacıyla gümrük vergileri yükseltilmiştir. Ekonomik yapının kurumsallaşmasına yönelik diğer girişimler ise **Ali İktisat Meclisi** ile **Ticaret ve Sanayi Odaları**'nın yeniden düzenlenmesi ile **İktisat Vekaleti**'nin kurulmasıdır (Tekeli-İlkin, 1983:57).
- e. 1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu beşeri ve ekonomik varlığın bir envanterini çıkarmak amacıyla nüfus, tarım ve sanayi sayımı yapılmıştır. **Bu sayıma göre istihdamın % 80,9'u tarım, % 8,9'u sanayi ve % 10,2'si hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Gayri safi yurt içi hasıla içerisinde tarımın payı % 49, sanayinin payı % 14 ve hizmetler sektörünün payı ise % 36'dır** (Tezel, 1994:112-113). İstihdamın %80'ini oluşturan tarım sektörünün hasılanın ancak % 49'unu üretebilmesi, bu sektördeki verimliliğin oldukça düşük olduğunu göstermesi açısından önemlidir. 1948 fiyatlarıyla hesaplanan 1923 yılı GSMH 2.9 milyon TL iken 1932 yılında 5.2 milyon TL olmuş, kişi başına düşen gelir ise 45 USD'den 39 USD'ye düşmüştür (TÜİK, 2010a:646,679).
- f. 1925 yılında çıkarılan bir kanunla, sermayesi İş Bankası ile Sanayi ve Maadin Bankasından temin edilerek ham maddesi yerli piyasadan temin edilebilen ve piyasası hazır bulunan şeker fabrikalarının kurulması teşvik edilmiştir. **Cumhuriyet döneminde geniş teşviklerle geliştirilmesine çalışılan ilk sanayi alt sektörü, şeker üretimidir. Bu sektörün tercih edilmesinin temel nedenleri ise talebinin yüksek olması ve ham maddenin yurt içinde üretilmesidir.**

Şekil 8.1

Sektörlerin GSMH içindeki Payları (1923-1932)

Kaynak: TÜİK 2010a

Sanayi sektörüne yönelik verilen teşviklere ve korumacı tedbirlere rağmen serbest girişimcilerden beklenen başarının elde edilememesi, bu politikanın zaman ve para kaybına neden olduğu yönünde bir kanaatin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. 1929 Dünya Buhranı'nın Türkiye ekonomisine yansıttığı olumsuz etkilerinin de hissedilmeye başlanması, serbest girişime dayalı sanayileşme politikasından vazgeçilmesine neden olmuştur.

DİKKAT

- g. Sanayi sektörüne yönelik verilen teşviklere ve korumacı tedbirlere rağmen serbest girişimcilerden beklenen başarının elde edilememesi, bu politikanın zaman ve para kaybına neden olduğu yönünde bir kanaatin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. 1929 Dünya Buhranı'nın Türkiye ekonomisine yansıttığı olumsuz etkilerinin hissedilmeye başlanması, serbest girişime dayalı sanayileşme politikasından vazgeçilmesine neden olmuştur. Bunda, Lozan Anlaşması nedeniyle gümrük vergilerinin 1929 yılına kadar yükseltilememesi nedeniyle sanayi sektörüne yeterli korumanın sağlanamamasının, ticaretin daha kârlı ve riskinin düşük olması nedeniyle sanayi sektörüne beklenen yatırımların gerçekleşmemesi ile krizin etkilerinin merkezî plan ekonomilerinde daha az hissedilmesinin de etkisi olmuştur. Böylelikle demir yollarının, sınırlı sayıda fabrika ve işletmenin devlet tarafından işletildiği bir sistemden devletçiliğin bir sanayileşme politikası olarak uygulandığı yeni bir sisteme geçilmeye başlanmıştır. Bunun en açık örneklerini de Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları oluşturmaktadır.

DEVLETÇİLİĞE GEÇİŞ VE SANAYİLEŞMEDE İLK PLANCILIK DENEYİMLERİ

Devletçiliğe geçiş nedenlerini ve devletçilik uygulamalarını tartışma.

- a. Cumhuriyetin modern bir kapitalist ekonominin oluşması için öngördüğü mekanizmanın iktisadi kökleri, 1908 sonrası İttihatçıların “milli iktisat” kanadının fikirleri ve esası da 1923 Türkiye İktisat Kongresi'nde oluşmuştur. Ancak 1920'li yılların sonlarına gelindiğinde milli burjuvazi eliyle gerçekleştirilecek sanayileşme hamlesine ilişkin beklentiler önemli ölçüde zayıflamıştır (Şahinkaya, 2009:149). **1929 Dünya Buhranı**, Türkiye'nin önemli bir eksikliğini de açık şekilde ortaya çıkarmıştır. Bu ek-

Cumhuriyet'in modern kapitalist bir ekonomi inşa etmek için gerekli gördüğü mekanizmanın iktisadi kökleri, 1923 yılında düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nde oluşmuştur.

siklik, bireylerin elindeki sermayenin yetersizliği ve devletin ekonomiyi yönlendirmekten ziyade bu alandaki yatırımları bizzat gerçekleştirme zorunluluğudur. Bu gelişmelere bağlı olarak halkı eğiterek hesaplı yaşamaya ve israfla mücadeleyle ve milli ürünleri kullanmaya teşvik amacıyla daha sonra Türkiye Ekonomi Kurumuna dönüşecek olan **Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti** 1929 yılında kurulmuştur. Cemiyetin kuruluşundan kısa bir süre sonra da **Milli Sanayi Numune Sergisi** ile **Sanayi Kongresi** düzenlenmiştir. **22-23 Nisan 1930 tarihinde Ankara'da toplanan Sanayi Kongresi'nin temel amacı "Türkiye Sanayi, Türkiye Devleti gibi yeni ve ileri olmalıdır." biçiminde özetlenebilir** (Şahinkaya, 2009:164-5-6).

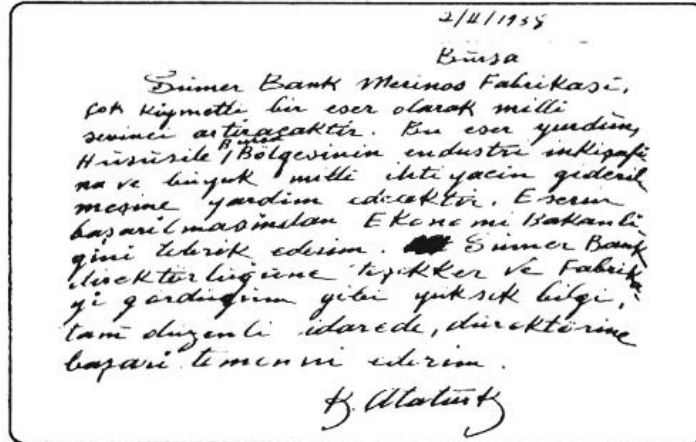
- b. Devletçilik uygulamaları, 1930 yılından itibaren her alanda etkisini hissettirmeye başlamıştır. Devletin iktisadi yaşama müdahalesi **T.C. Merkez Bankası Kanunu** (1930) ve **Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu** (1930) ile para piyasalarında, taban fiyat uygulamaları ve **Toprak Mahsulleri Ofisinin** (1938) kuruluşu ile tarım sektöründe gerçekleşmiştir. **Devlet Sanayi Ofisinin** (1932), **Türkiye Sınai Kredi Bankasının** (1932), **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünün** (1935) ve **Etibankın** (1935) kuruluşu ve uygulanmaya başlayan sanayi planları ile sanayi sektöründe kamunun ağırlığı giderek artmaya başlamıştır. Devlet Sanayi Ofisi Türkiye Sınai Kredi Bankasının 1933 yılında kurulan **Sümerbanka** devriyle bu kurum, Cumhuriyet tarihi boyunca devletin sanayi alanındaki en önemli girişimi olmuştur.

SÜMERBANK |

1933 Haziran'ında kurulan Sümerbankın temel görevi, devlet imalat sanayisi yatırım programlarını uygulamak ve kurulacak devlet fabrikalarını işletmektir. Kısa bir sürede çok hızlı bir gelişme gösteren kuruluşta çalışanların sayısı 1933 yılında 3.000 iken 1950 sonunda 34.000'e çıkmıştır. Bazı tesislerinin kurulmasında Sovyetler Birliği'nden kredi ve teknik destek alınan Sümerbank, bünyesindeki işletmelerde lojman ve sosyal tesisleri barındırması bakımından da ilk olma özelliğine sahiptir. Birçok tüketim malının %100'ünü, bir kısmının ise %50'sinden fazlasını tek başına üreterek devletçi sanayileşmenin en önemli kuruluşu olan Sümerbank, 1987 yılında özelleştirmesine karar verilerek Özelleştirme İdaresi Başkanlığına devredilmiştir.

Resim 8.1

Atatürk'ün
Sümerbank Bursa
Merinos Fabrikası
için yazdığı not

- c. **Devletçilik uygulamalarının sanayi üzerindeki etkisi üç şekilde gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi Birinci Sanayi Planı, ikincisi plan dışında devletin gerçekleştirdiği sanayi yatırımları, üçüncüsü ise özel kesimin sanayi faaliyetlerini düzenleme girişimleridir.** Bu dönemde devletin ekonomik hayata müdahalesi artarken planlı ekonomi ile sanayi sektörünü geliştirilmesine çalışılmış, aynı zamanda da özel kesimi güçlendirici tedbirler uygulanmıştır (Türkdoğan, 1981:466). Birinci Sanayi Planı'na yönelik çalışmalar, 1930 yılından itibaren başlamış; önce Sovyet, daha sonra Amerikan uzmanların katkılarıyla 1934 yılında resmen uygulamaya konmuştur. Planın uygulama görevi, ağırlıklı olarak Sümerbanka verilmiştir. Birinci Sanayi Planı, ham maddesi yurt içinde bulunan tüketim mallarının üretilmesine yönelik ithal ikameci bir sanayileşme stratejisine dayanmaktadır. Yatırım kararları makro hatta sektör düzeyinde bile değil işletme veya proje düzeyinde alınmış, üretim ölçeği ithalat miktarlarına göre belirlenmiştir. İşletmelerin yer seçimleri ise ekonomik, milli savunma ve bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi kaygılarına bağlı olarak yapılmıştır (İlkin-Tekeli, 1982:186-187,190). Birinci Sanayi Planı'nın yatırım maliyeti; maliyetlerin doğru hesaplanamaması, ölçek büyüklüklerinin öngörülenden fazla olması ve gerçekleşme sürelerinin uzaması nedeniyle 43,9 milyon liranın çok üzerinde gerçekleşmiştir. Yatırım finansmanında artan ihtiyaç nedeniyle Sovyetler Birliği ve İngiltere'den dış kaynak sağlanmıştır (İlkin-Tekeli, 1982:200).
- d. Devletin Birinci Sanayi Planı dışındaki en önemli yatırımları, Türkiye İş Bankası aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Banka, dokumacılık ve madencilikğin yanı sıra şeker üretiminde de öncü roller üstlenmiştir. İlk şeker fabrikaları **Alpullu** ve **Uşak**'ta kurulmuş, bu fabrikaları **Eskişehir** (1933) ve **Turhal** (1934) fabrikaları izlemiştir (Şahin, 2009:36) Bu dönemde özel kesimin sanayi yatırımlarını artırmaya yönelik olarak devletin yürüttüğü faaliyetler şunlardır: Teşviki Sanayi Kanunu'nda yer alan muafiyetlerin sürdürülmesi, gümrük tarifeleri ve kontenjan yoluyla korumacılığın devam ettirilmesi, sürproduksiyonun (fazla üretim) önlenmesi ve mükerrer vergilemenin engellenmesi (İlkin-Tekeli, 1982:208).
- e. 1938 yılına gelindiğinde 21'i dokuma, madencilik, kâğıt, seramik ve kimya sanayii içerisinde yer alan 23 fabrikadan yalnızca 4 tanesinin temeli atılamamıştır. 1936'da Ankara'da toplanan Sanayi Kongresi'yle başlayıp 1938 yılında yürürlüğe konan İkinci Sanayi Planı, birinci planın hâlen devam etmesi ve İkinci Dünya Savaşı koşulları nedeniyle fiilen uygulanması söz konusu olmamıştır. Önceki plana göre daha geniş kapsamlı, ihracatı hedef alan bu planda 100 civarında işletme yer almaktadır (İTİA, 1973:84-85).
- f. Devletçiliğin sanayileşme alanındaki en önemli tezahürü olarak ortaya çıkan plancılık deneyimleri, İkinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında da devam etmiştir. 1938 Planı'nın uygulanamayan projelerini içerecek biçimde hazırlanan 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma (Vanner) Planı bunun en açık örneklerini oluşturmaktadır. Bu planlar, aynı zamanda, korumacı ve ithal ikamesi bir sanayileşme politikası ile liberal ve özel kesime dayalı bir kalkınma anlayışı arasındaki kararsızlığı göstermesi açısından oldukça önemlidir.
- g. 1946 İvedili Sanayi Planı, **Kadro Hareketi**'nin önemli temsilcileri tarafından hazırlanmış ve "Kadrocu Planlama" anlayışı geniş ölçüde uygulanmak istenmiştir. Özel sektörün önem kazanmaya başladığı ve hatta ülkenin yabancı

Birinci Sanayi Planı'nın oluşturulması, devlet tarafından plan dışında sanayi yatırımlarının yapılması ve özel sektörün sanayi faaliyetlerini düzenleme girişimleri; devletçilik uygulamalarının sanayi üzerindeki etkileridir.

1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, devletçiliğin sanayileşme alanındaki plancılık hareketinin İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında da sürdüğünü göstermektedir.

- i. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmemesiyle birlikte uyguladığı silahlı tarafsızlık politikası ve savaş koşulları, GSMH'da gerilemeye ve enflasyona neden olmuştur. Tarımsal girdilerdeki azalma ve ithalattaki tıkanıklar sanayi üretimini de olumsuz etkilemiştir. **Hükümetin ekonomiye müdahale amacıyla 1940 yılında çıkardığı Milli Korunma Kanunu; hangi malın, kimin için ve nasıl üretileceği sorularına piyasanın verdiği cevaba göre hareket eden kapitalist sistemin sınırlarını zorlayan bir uygulama olmuştur.** Milli Korunma Kanunu'nda yer alan *"Halk ve Milli Müdafaa ihtiyaçlarını temine matuf bilimum ticari ve sınai muameleleri ifa etmek ve Hükümet tarafından bu kanundaki salahiyetler dairesinde verilecek diğer işleri görmek üzere İcra Vekilleri Heyeti kararıyla hükmi şahsiyeti haiz müesseseler ihdas olunabilir."* hükmü gereğince **Petrol Ofisi** ve **Ticaret Ofisi** ihdas edilmiştir. Tavan fiyat uygulamaları nedeniyle arz talep dengesi bozulmuş ve karne ile temel tüketim mallarının dağıtımı yapılmıştır. Temel gıda ve tüketim mallarının halka dağıtımı için **Dağıtma Ofisi** ve **Mahalle Dağıtma Birlikleri** kurulmuştur. Ancak **Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu** (1942) ve **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu** (1945) nedeniyle gerçekleştirilen uygulamalar; geniş halk kitleleri üzerinde tepkilere neden olmuştur. Bu tepkilere ilaveten dış konjonktürdeki gelişmelerin de etkisiyle uygulanan devletçi politikalarından vazgeçilmiş, çok partili sisteme geçişle birlikte 1950 yılında Demokrat Parti iktidara gelerek liberal iktisat politikaları uygulanmaya başlanmıştır.

1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu; hangi malın, kimin için ve nasıl üretileceğini piyasaya göre belirleyen kapitalist sistemin sınırlarını zorlamıştır.

Milli Korunma Kanunu (1940), Varlık Vergisi Kanunu (1942) ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (1945) nedeniyle gerçekleştirilen Cumhuriyet tarihinin en ağır devletçilik uygulamaları; geniş halk kitleleri üzerinde tepkilere neden olmuştur. Bu tepkilere ilaveten dış konjonktürdeki gelişmelerin de etkisiyle uygulanan devletçi politikalarından vazgeçilmiştir.

DİKKAT

Yılmaz Karakoyunlu'nun Salkım Hanım'ın Taneleri romanından beyaz perdeye aktarılan aynı isimli filmi izleyiniz. Savaş ekonomisi uygulamaları olarak nitelendirilebilecek Varlık Vergisi Kanunu'nun gerekçelerini ve bu Kanun'a gösterilen tepkilerin neler olduğunu araştırınız.

SIRA SİZDE

- j. Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu oluşumda tercihini NATO (Kuzey Atlantik Paktı), IMF (Uluslararası Para Fonu), IBRD (Dünya Bankası) ve OECD (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) gibi global kurumlara üye olarak Batı'dan yana kullanmıştır. Batı Blok'unun II. Dünya Savaşı'nda harap olan Avrupa'nın yeniden imarında Türkiye'ye biçtiği rolde ise sanayi sektörü değil tarım sektörü ön planda tutulmuştur. ABD'nin Türkiye'yi Marshall Yardımı kapsamında desteklemesi için öne sürülen şartlarda devletçilikten vazgeçilmesi, tarıma ve kara yolu yapımına önem verilmesi yer almaktadır.

1950-1960 DÖNEMİNDE SANAYİLEŞME

- a. 1950-1960 döneminde Demokrat Parti'nin uygulayacağı liberal iktisat politikalarının ilk göstergesi, Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KIT) özelleştirileceği vaatleri ile ortaya çıkmış; daha sonra ise **Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu** (1951) ve **Petrol Kanunu** (1954) ile mevzuata yansımıştır. Dış ticaret üzerinde özellikle ithalatın kısıtlanmasına yönelik uygulamalar gevşetilerek dışa açık, genişlemeci para ve maliye politikaları izlenmiştir.

- b. Bu dönemde özel sektörün elinde yeterli sermaye olmadığı için KİT'lerin özelleştirilmesi vaatten öteye gidememiş; hatta **SEKA, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)** ve **Türkiye Çimento Sanayi** gibi yeni KİT'lerin kurulmasıyla kamu kesiminin ekonomideki ağırlığı artmaya başlamıştır. KİT'lerin özel sektöre devredilememesinin bir diğer nedeni ise ürünlerinin fiyatlandırılmasında özel sektöre destek sağlanmasına yönelik uygulamalar nedeniyle bu kesimin, satın almak yerine KİT'lerden daha ucuz girdi temin etmeyi kârlı bulmasıdır (Şahin, 2009:104).
- c. **Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB)**, bu dönemde sanayi sektöründeki özel girişimciliğe finans ve teknik destek sağlamak üzere kurulmuş ilk özel yatırım ve kalkınma bankasıdır. TSKB, 1950'li yıllarda ticari sermayenin sanayi kesimine yönlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özel sektör sanayisine yol gösterici olmuş, ilk sanayi işletmelerinin kurulmasına katkıda bulunmuştur (Coşar, 2004:227). Dünya Bankasının desteği, hükümet, T.C. Merkez Bankası ve ticari bankaların iş birliğiyle kurulan bankanın amaçları şunlardır:
- Türkiye'de öncelikle sanayi olmak üzere bütün ekonomik sektörlerdeki girişimlere ait yatırımları desteklemek,
 - Yabancı ve yerli sermayenin Türkiye'de kurulmuş veya kurulacak şirketlere iştirakine yardımcı olmak,
 - Türkiye'de sermaye piyasasının gelişmesine yardım etmektir.

TÜRKİYE SINAI KALKINMA BANKASI VE İLKLER

1950'ler

- Özel sektöre proje bazında orta-uzun vadeli kredi temini,
- Proje sponsorlarına teknik danışmanlık,
- Sermaye piyasasının kurulmasına yönelik ilk etüt ve öncülükler,
- Ülkede döviz yokluğu en üst seviyelereyken ithalat için gerekli döviz kredi olarak verebilen tek kuruluş,
- Marshall yardım fonundan serbest kalan dövizin peşin para ile satışına aracılık eden tek kuruluş.

1960'lar

- Şirket bonoları ibracı, yüklenimi ve garantörlüğü,
- Hisse senedi portföyünden ilk halka arzlar,
- Uluslararası bağımsız bir denetim kuruluşu tarafından ilk bağımsız denetim,
- TSKB IFC'nin Türkiye'deki ilk iştiraki,
- İlk Türk otobüsü, ilk Türk otomobili, otomobil lastiği, lpg gaz tüpü, yüksek gerilim kablosu üretimine kredi desteği,
- İlk Türk müzik plağı, ilk sinema sektörü kredisi, ilk ansiklopedi,
- İlk Türk pili, ilk kolalı içecek, tuvalet kâğıdı, kurşun kalem, kartonu, plastiği, akrilik elyafı.

Kaynak: www.tskb.com.tr

- d. Bu dönemde kamu yatırımlarının sektörel dağılımı daha dengeli yapılmış, sanayi sektörüne verilen önceliklere son verilmiştir. 1950-1953 döneminde tarıma yönelik dış yardımlar, makineleşme ve iklim koşulları nedeniyle üretimde önemli bir artış meydana gelmiştir. Dış yardımlar, tarım ürünlerinin yurt dışı fiyatlarının yükselmesi, destekleme alımları ve taban fiyat uygulamaları; bu sektörde çalışanların refahını önemli ölçüde artırmıştır. **Kırsal kesimdeki refah artışı Demokrat Parti'nin tabanını kuvvetlendirirken beraberinde göçü de getirmiş ve buna bağlı olarak tarım sektörünün istihdamdaki payı gerilemiştir. Bu gelişme bir dizi sosyal problemlerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur.**

Kırsal kesimdeki refah artışı, göçleri beraberinde getirmiş ve sonuçta istihdam içinde tarım sektörünün payı azalmıştır.

1950-1953 döneminde tarıma yönelik dış yardımlar, makineleşme ve iklim koşulları nedeniyle tarımsal üretimde önemli bir artış meydana gelmiştir. Dış yardımlar, iç ve dış ticaret hadlerinin tarım sektörü lehine gelişmesi, destekleme alımları ve taban fiyat uygulamaları; bu sektörde çalışanların refahını önemli ölçüde artırmıştır. Kırsal kesimdeki refah artışı Demokrat Parti'nin tabanını kuvvetlendirirken beraberinde büyük kentlere göçü de getirmiş ve bir dizi sosyal problemlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

DİKKAT

Kırsal kesimde görülen refah artışına bağlı olarak ortaya çıkan bir dizi sosyal problemlerin neler olabileceğini araştırınız.

SIRA SİZDE

- e. Sanayi sektöründe özel kesimin önemli gelişmeler gerçekleştirmesine rağmen kamunun varlığı da sürmüştür. **Sanayi sektöründe kamu sektörü ve özel sektör arasında karşılıklı olarak bir işbölümü ve bütünleşme oluşmuştur.** Özel kesim KİT'lerin ürettiği ara malları ve yatırım mallarını girdi olarak kullanarak iç talebi yüksek olan tüketim malları üretiminde faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Bu dönemdeki sanayi, temel tüketim mallarının yerli tarımsal ve madensel ham maddelerin işlenerek yurt içinde üretilmesine dayalıdır. Sanayinin gelişmesinde iç talebin genişlemesinin önemli bir payı vardır. Ancak ithal ikamesine dayalı bu politikanın, ekonomiyi dışa bağımlı olmaktan kurtaramadığı anlaşılmaktadır. 1956'dan sonraki dönemde ortaya çıkan ekonomik istikrarsızlıklar, döviz darboğazı ve dış ticaretteki tıkanıklıklar sanayi sektörünü olumsuz etkilemiştir (Şahin, 2009:112-4)
- f. 1950-1960 dönemi imalat sanayi iş yeri ve çalışan sayısı ile katma değer göstergeleri incelendiğinde aşağıdaki hususlar göze çarpmaktadır:
- İmalat sanayinde faaliyet gösteren işyerlerinin %4'ü kamuya ait iken istihdamın %40'ını ve katma değer %60'ını bu işletmeler sağlamaktadır.
 - Dönem başında 2515 olan özel imalat işyeri sayısı dönem sonunda 5284'e, kamuya ait işleri sayısı ise 103'ten 219'a çıkarak %100'den fazla artış göstermiştir.
 - Kamuya ait iş yerleri ölçek ve teknoloji açısından özel sektöre göre çok daha gelişmiştir. Buradan kamunun ara ve yatırım malları üretiminde, özel sektörün ise tüketim malları üretiminde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Tablo 8.2

1950-1960 Dönemi
Türkiye İmalat
Sanayi Göstergeleri

Kaynak:

(TÜİK, 2009:250-1)

	İş Yeri Sayısı		Çalışan Sayısı (ort.)		Katma Değer (milyon TL)	
	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel
1950	103	2515	76033	89421	428	302
1951	111	2636	83871	93402	513	353
1952	115	2911	82115	102418	682	430
1953	149	3355	86331	124529	762	604
1954	146	3704	86161	134450	764	747
1955	156	4106	94473	143333	937	931
1956	167	4443	105520	140126	1022	1151
1957	183	4449	110799	157281	1301	1624
1958	195	4926	117852	177466	1699	2069
1959	214	5205	123144	181284	1919	2453
1960	219	5284	127988	173155	3505	2425

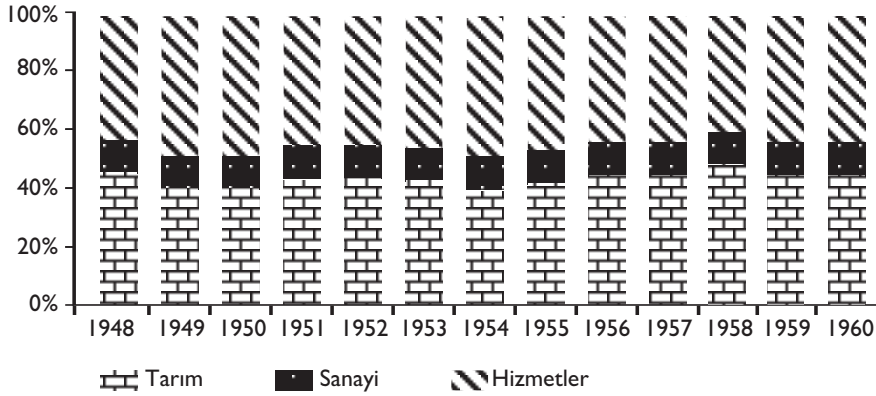
- g. 1950'li yılların ilk yıllarında, iç ve dış konjonktürün etkisiyle GSMH'de olağanüstü bir performans sağlanmıştır. Ancak dönemin ikinci yarısından itibaren öncelikle dış ticarete ortaya çıkan istikrarsızlıklar, kısa bir sürede ekonominin bütününe yansımış ve 1958 yılında bir istikrar programı uygulanmasına neden olmuştur. Uygulanan istikrar programı, ekonomideki dengesizlikleri kısa vadede kısmen ortadan kaldırmış; ancak yapısal sorunları çözmekten uzak kalmıştır. Dış borçların ödenmesinde ortaya çıkan dış kaynak ihtiyacı, ekonomiye yabancı müdahaleleri artırmış ve bu tarihten sonra Türkiye ekonomisinin vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmiştir.
- h. 1950'lerin ikinci yarısında Türkiye ekonomisinde görülen istikrarsızları ortadan kaldırmaya yönelik olarak 1958 yılında **Koordinasyon Bakanlığı** kurulmuştur. Koordinasyon Bakanlığı'nın amacı, uluslararası kredi çevrelerinin taleplerini uyumlaştırmak ve ekonomik eş güdümü sağlamaktır. Bakanlığın ömrü 1960 Askerî Darbesi nedeniyle kısa sürse de planlı kalkınmaya geçişin psikolojik ve kurumsal temellerinin atması açısından önemli bir girişim olduğu ifade edilebilir.
- i. 1968 fiyatlarıyla hesaplanan GSMH, 1948 yılında 37 milyon TL iken 1960 yılında 70.8 milyon TL olmuştur. Kişi başına düşen gelir ise 170 USD'den 350 USD'e yükselmiştir (TÜİK, 2010a:646,679). GSMH içinde sektörlerin payları dikkate alındığında tarımın payının gerilediği ve sanayinin payının yükseldiği göze çarpmaktadır. Nitekim dönem başında GSMH içinde sanayi sektörünün payı %13,1 iken dönem sonunda %15,7'e yükselmiştir.
- j. Uluslararası sisteme eklemlenmek amacıyla yola çıkan Demokrat Parti, dönem başında ekonominin hızla gelişmesini sağlayacak dış kaynaktan atıl ve rimli topraklara, ucuz iş gücünden özgürlük ortamına uzanan bir çizgide olumlu bir ortama sahip olmuştur. Bu ortam sayesinde yıllık %11.3 gibi yüksek bir büyüme oranı yakalanmıştır. **Ancak dış dünya ile bütünleşme kısa vadeli dış borçlara dayalı tüketim malı ithalatını artırmaya dönüşünce olumlu ortam tamamen ortadan kalkarak bir kambiyo kriziyle ve IMF istikrar programının kabul edilmesiyle sona ermiştir** (Kazgan, 2006:92).

1958 yılında kurulan Koordinasyon Bakanlığı, uluslararası kredi çevrelerinin taleplerine uyum sağlamayı, ekonomik eş güdümü sağlamayı ve 1950'lerin ikinci yarısında Türkiye ekonomisinde görülen istikrarsızlıkları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Koordinasyon Bakanlığı 1960 sonrasında lağvedilene dek planlı kalkınmaya geçişin kurumsal ve psikolojik temellerinin atılmasına yardımcı olmuştur.

Şekil 8.3

Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (1948-1960)

Kaynak: TÜİK 2010a

PLANLI KALKINMA VE SANAYİLEŞME

Planlı kalkınma hamlesinin sebep ve sonuçlarını açıklamak

- a. 1950'li yılların ikinci yarısında ortaya çıkan ekonomik darboğazların giderilmesi konusunda geniş kesimlerin üzerinde ittifakla kabul ettiği görüş, planlılıktır. Bu kesimler, planlılık sayesinde ekonomik istikrarsızların önüne geçileceği beklentisi içerisindeydiler. Bu kesimler ve temel argümanları aşağıdaki gibidir:
 - i. 1950-1960 arasında kamu yatırımlarının dengeli dağılımı, bu dönem öncesinde kayırılan sanayi kesimini oldukça rahatsız etmiştir. **Sanayi kesiminin planlılığı savunmasının arkasındaki temel yaklaşım; sanayileşmenin birincil hedef olarak belirlendiği ithal ikameci bir stratejiye, yerli sanayicileri geniş bir iç pazarda rahatlıkla hareket etme imkânı sağlamasına ve yurt içi üretim nedeniyle sağlanan döviz tasarrufunun dış ödeme güçlüklerini ortadan kaldırmasına dayanıyordu.**
 - ii. **Planlamayı savunan diğer bir kesim ise dış kredi çevreleridir.** Bu kesim tarafından, Türkiye'nin yakın geçmişte yaşadığı bir borç ödeme krizini tekrar yaşamaması için kamu gelir ve giderlerinin bir kalkınma programı dahilinde gerçekleştirilmesinin kaynakların etkin kullanımı için en doğru yaklaşım olduğu ifade edilmektedir.
 - iii. **Planlamayı savunan kesimlerden biri de kamu bürokrasisidir.** Liberal politikalarla yoğun devletçilik dönemindeki iktidar gücünü kaybeden bu kesim, ekonomik güçlerinden de önemli ölçüde kayıplar yaşamıştır. Planlılık sayesinde askerî ve sivil bürokrasinin planların hazırlanmasındaki ve uygulanmasındaki etkinlikleri nedeniyle tekrar eski güçlerini kazanmaları mümkün olabilecektir.
 - iv. Planlamayı savunan kesimler arasında **akademik camia** da yer almaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerde planlı bir kalkınma modeli çerçevesinde devletin ekonomik yaşama müdahalesini öneren bu kesim için Keynesyen politikaların uygulanmasında hiçbir sakınca bulunmamaktadır.

Sanayi kesimi, sanayileşmenin öncelikli hedef olduğu ithal ikameci stratejiyi ve sanayide planlılığı desteklemiştir.

Sanayileşme ekonomik gelişmeyle özdeş olarak görüldüğü için kalkınma planlarında sanayileşme birincil amaç olarak belirlenmiştir.

- b. Kalkınma planlarını hazırlaması için 1960 yılında kurulan **Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)**'nin 1961 Anayasası'nda yer almasıyla plancılık anlayışı resmî ve sağlam bir zemine oturmuştur. Bir yıllık programlardan oluşan orta vadeli beş yıllık kalkınma planları, 15 yıllık uzun vadeli yapısal dönüşümü içeren bir kalkınma stratejisinin parçalarını oluşturmaktadır. 1963 yılından itibaren uygulamaya konan kalkınma planlarının ekonomi üzerindeki etkinliği 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında azalsa da 2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı hâlen yürürlüktedir. Kalkınma planlarının özellikleri ve temel hedefleri şunlardır:
- Kalkınma planlarında iktisadi gelişme ile sanayileşme özdeş olarak kabul edildiğinden sanayileşme, birincil amaç olarak belirlenmiştir.** Sanayileşmenin ağırlığı her planda farklılıklar göstermekle birlikte sanayi üretiminin artırılmasının ötesinde sanayi sektörünün yapısal olarak geliştirilmesi de hedeflenmektedir. Bu hedefe yönelik olarak ara ve yatırım malları üretiminin ve sınai mallar ihracatının artırılması öngörülmektedir.
 - Kalkınma planlarında tercih edilen model, döviz tasarrufuna dayalı, yerli sanayiye dış rekabetten koruyarak rekabet üstünlüğü elde etmesini amaçlayan ithal ikameci bir sanayileşme modelidir.** Böylelikle sanayi sektörü dünya ile rekabet edebilecek düzeye gelinceye kadar yüksek gümrük duvarlarıyla korunmuş olacak, daha sonra ise koruma tedbirleri azaltılarak dış pazarlara açılma imkânı sağlanacaktır.
 - Kalkınma planlarının kamu ve özel kesim üzerindeki etkinliği oldukça farklıdır. **Planlarda kamu kesimi yatırımlar yoluyla doğrudan, özel kesim ise teşvik, özendirme ve koruma politikaları yoluyla dolaylı biçimde planlanmaktadır.** Dolayısıyla planlar kamu sektörü için emredici, özel sektör içinse teşvik edicidir.
 - Kalkınma planları, ekonominin tümünü kapsayan makroplanlardır.** Bu planlarda makro ekonomik büyüklükler arasındaki ilişkilerin bütünü dikkate alınmış ve hedeflenen büyüme hızının gerçekleştirilmesi için gerekli yatırım miktarı hesaplanmıştır.
 - Kalkınma planlarının temel hedeflerinden biri de ekonominin dış kaynak ihtiyacının azaltılmasına yönelik olarak ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesidir.** Bu hedefin gerçekleşmesinin önündeki yapısal sorunların çözülememesi nedeniyle bu hedef zamanla bilinçli bir borçlanma politikasının yürütülmesine dönüşmüştür.
 - Kalkınma planları temel makroekonomik hedeflerin ötesinde dönemin siyasi iktidarının tercihlerini yansıtan istihdamın artırılması, gelir dağılımında adaletin sağlanması, nüfus planlaması ve kentleşme gibi birçok sosyo-ekonomik amacı da içermektedir. **Oldukça iyimser olarak hazırlanan bu planlarda amaç bolluğunun varlığı, tüm hedeflerin aynı anda gerçekleştirilmesindeki en önemli engeli oluşturmuştur.**
 - Planlarda toprak reformu, vergi reformu ve eğitim reformu gibi yeniden yapılanma hedeflerinden bahsedilse de **genellikle mevcut sosyo-ekonomik yapı veri kabul edilmiştir.**

Türk plancılığının temel özellikleri şunlardır: a) Doktriner değil pragmatik amaçlıdır. b) Yüksek büyüme hızı ve sanayileşme öncelikli hedeftir. c) Türkiye'nin dışa bağımlılığını ortadan kaldırmaya yönelik olarak ithal ikameci bir sanayileşme stratejisi öngörülmektedir d) Planlarda kamu kesimi yatırımlar yoluyla doğrudan, özel kesim ise teşvik, özendirme ve koruma politikaları yoluyla makroekonomik yapının tümü planlanmaktadır. e) Planlarda amaç bolluğu söz konusudur.

DİKKAT

- c. 1963-1978 yıllarını kapsayan ilk üç plan döneminde sektörler arası dengeli bir gelişme öngörülmüş ise de uzun vadede sanayi sektöründeki gelişmenin diğerlerinin önüne geçeceği vurgulanmıştır. Buna bağlı olarak sanayi sektörü büyüme hedefleri, diğer sektörlerden daha yüksek belirlenmiştir. Nitekim ilk üç planda ortalama büyüme hedefleri %7 -7.9 arasında iken sanayi sektöründeki büyüme hedefleri %12.3- 11.2 arasındadır. Ancak sanayi sektöründeki büyüme hedeflerinde ortaya çıkan sapmalar, büyüme hedeflerinde de sapmayı beraberinde getirmiştir. **Büyüme hedeflerinin tutturulmamasının nedenleri şunlardır:**

- i. Hedeflenen yatırım miktarına ulaşamaması,
- ii. Yatırımların sektörel dağılım hedeflerinin tutturulamaması,
- iv. İç tasarrufların yetersiz oluşu,
- v. Sermaye/hasıla katsayılarının yanlış hesaplanması.

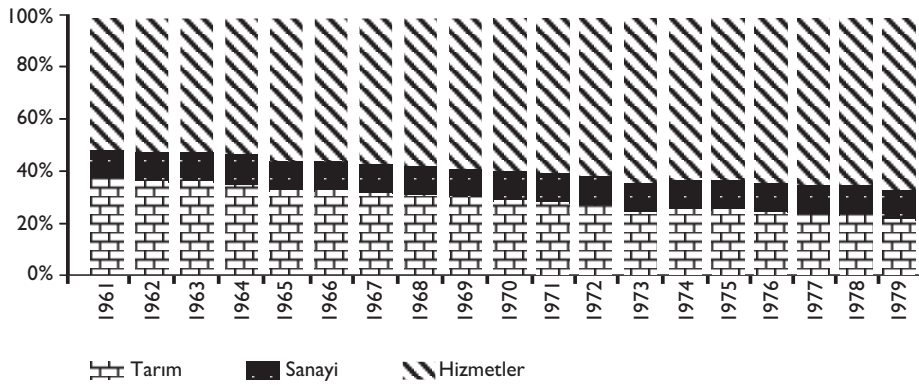
- d. Sanayi sektöründeki büyüme oranları, ortalama büyüme oranından daha yüksek olduğundan sanayi sektörünün GSMH içindeki payında artış meydana gelmiştir. 1968 yılına kadar 1968 fiyatlarıyla, 1979 yılına kadar ise 1987 fiyatlarıyla hesaplanan GSMH'de sanayi sektörünün payı dönem başında %15,7 iken dönem sonunda %20.7'ye ulaşmıştır. Tarım sektörünün payında gerileme görülürken hizmetler sektörünün payında ise artış olmuştur.

Büyüme hedeflerine ulaşamamasının nedenleri; hedeflenen yatırım miktarına ve yatırımların sektörel dağılım hedeflerine ulaşamaması, iç tasarrufların yetersiz oluşu ve sermaye/hasıla kat sayılarının yanlış hesaplanmış olmasıdır.

Şekil 8.4

Sektörlerin GSMH içindeki Payları (1961-1979)

Kaynak:
TÜİK 2010a

- e. Sanayi sektöründeki gelişmeler, özel kesimin imalat sanayisindeki kabuğunu kırmasına neden olmuştur. **İttihat ve Terakki'yle başlayan "milli burjuva" yetiştirme hedefi, 1960'lı yıllarda meyvesini vermiştir.** 1950'li yıllarda zenginleşen büyük toprak sahipleri, yabancı şirketlerin temsilciliğini alan tüccarlar, genişleyen eğitilmiş insan gücü tabanından gelen meslek sahipleri, yeni sanayi burjuvazisini oluşturmuştur. Kentlerde doğan ortayüksek gelirli sınıfın talep yapısına uygun olarak özel sanayi, artık dayanıklı tüketim malları alanında yabancı sermaye ortaklığı-lisans veya Know How an-

1950'li yıllarda zenginleşen büyük toprak sahipleri, yabancı şirketlerin temsilciliğini alan tüccarlar ve genişleyen eğitilmiş insan gücü tabanından gelen meslek sahipleri; 1960'larda yeni sanayi burjuvazisini oluşturmuşlardır.

laşmalarıyla KİT'ler dışında büyük sanayi girişimlerini kurmuştur (Kazgan, 2006:98). 1961 yılında kişi başına düşen gelir 194 USD iken 1979 yılında 1877 USD'ye yükselmiştir (TÜİK, 2010a:647,680).

- f. Yatırım malları ile ara mallarındaki gelişme, plan hedeflerinin gerisinde kalırken dayanıklı tüketim malları, öngörülenin üstünde gelişmiştir. Sanayide koruma ve teşvik tedbirlerinin etkili ve seçici biçimde kullanılamaması, özel sektörü kârlı olan alanlara itmiş ve planların yönlendirme etkisi zayıf kalmıştır. **Yerli sanayinin dış rekabete karşı çeşitli araçlarla yüksek oranda korunması; rekabetçi olmayan, geri teknoloji kullanan, ölçek ekonomilerinden yararlanamayan ve eksik kapasite ile çalışan, rekabet ve maliyet endişesinden uzak yer seçimi yapan bir sanayi ortaya çıkarmıştır. Sanayinin ithal girdi talebinin giderek artması ise ekonominin dövize olan ihtiyacını yükseltmiştir. Bu durum ise ekonominin dışa bağımlılıktan kurtulmasına yönelik hazırlanan ithal ikameci politika hedeflerinin tam aksi yönde bir gelişmeyi beraberinde getirmiştir** (Şahin, 2009:148,151) Türkiye ekonomisinin özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında yaşadığı iktisadi bunalımda, uygulanan politikalarla beraber dış ve iç konjonktürün etkisi oldukça yüksek olmuştur. Petrol krizi nedeniyle fiyatlarındaki olağanüstü artış, Kıbrıs Barış Harekati'nin ve uygulanan ambargonun maliyetleri ve bu dönemdeki siyasi istikrarsızlıklar; iktisadi bunalımın ortaya çıkmasında etkili olan diğer nedenlerdir.

DİKKAT

İthal ikamesine dayalı sanayileşme politikası; rekabetçi olmayan, geri teknoloji kullanan, ölçek ekonomilerinden yararlanamayan ve eksik kapasite ile çalışan, rekabet ve maliyet endişesinden uzak yer seçimi yapan bir sanayi ortaya çıkarmıştır. Sanayinin ithal girdi talebinin giderek artması ise ekonominin dışa bağımlılıktan kurtulması hedefinin tam aksi yönde bir sonuç meydana getirmiştir. Türkiye'nin bu krizi atlarmaya yönelik çabaları sonuç vermeyince ekonomide radikal dönüşümleri ve neo-liberal bir iktisat felsefesini içeren kararlar 24 Ocak 1980'de kabul edilerek uygulamaya sokmuştur.

24 Ocak 1980'de uygulamaya konan istikrar programı, ekonomide radikal bir yapısal dönüşümü içermektedir.

- g. 1980'li yıllara gelindiğinde dünyada ve Türkiye'de görülen petrol fiyatlarındaki olağanüstü artışla beraber ortaya çıkan enflasyon ve işsizlik olgusu (stagflasyon), ithal ikamesine dayalı Keynezyen yaklaşıma olan güveni sarsmış ve yerini köklerini liberal iktisat felsefesine dayalı akımların hakimiyetine bırakmıştır. Türkiye'nin bu krizi atlarmaya yönelik olarak 1978 ve 1979 yıllarında uygulamaya çalıştığı iki istikrar programından da umulan başarı sağlanamadığından mevcut politikaları sürdürmenin, kronik ekonomik problemleri çözmede yetersiz kalacağı anlaşılmıştır. 24 Ocak 1980'de uygulamaya sokulan istikrar programıyla Türkiye, ekonomide radikal dönüşümleri içeren neo-liberal bir iktisat felsefesini kabul ederek uygulamaya sokmuştur. 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasında dış baskıların yanı sıra iç baskıların da etkisi olmuştur. Dış baskılar, dış ödeme güçlükleri çeken Türkiye'nin pazarlık gücünün azalmasına rağmen pazarlık güçlerinin doruğunda olan IMF, Dünya Bankası ve OECD üçlüsünden gelmiştir. İç baskılar ise ekonomideki devlet müdahalelerinin en aza indirilmesini isteyen atılımcı bir girişimci sınıftan gelmiştir (Kazgan, 2005:198,201). Ekonominin 50 yıllık geleneklerinden vazgeçilerek radikal bir yapısal dönüşümü içeren bu istikrar programının uygulanmasındaki zorlukların aşılmasında 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin de önemli katkıları olmuştur.

12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin 24 Ocak 1980 İstikrar Programı'nın uygulanmasına yönelik katkıları nelerdir? Tartışınız.

SIRA SİZDE

4

SANAYİLEŞME POLİTİKASINDA DÖNÜŞÜM

Sanayileşme politikalarındaki değişim ve sonuçlarını tartışmak

- a. Batı ekonomileri, 1970'li yılların petrol krizi sonrası stagflasyon yaşarken Japonya ve çevresindeki Asya Kaplanları'nın bir iki yılda durgunluğu atlatmaları, yeni bir ekonomi modelinin gelişmesine yol açmıştır: **“İhracata Dönük Büyüme”**. Dünya Bankasının tanınmasında önemli bir rol üstlendiği bu modele göre ekonomiyi serbestleştirme, hızla ihracata yönelmeyi ve büyümenin dünyayla bütünleşmekten kaynaklandığı yeni bir büyüme biçimini mümkün kılmaktadır. 1980'de ABD'de başlayan ve İngiltere'ye sıçrayan serbestleşme hareketi, borç ödeyemez duruma düşen gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak IMF ve Dünya Bankası tarafından bu modele dönüşerek bu global kurumlardan kredi almanın koşullarını belirlemiştir (Kazgan: 2006:119).

24 Ocak 1980 Kararları'nın üç temel amacı vardır: Bunlardan birincisi piyasa mekanizmasının işlerliğini sağlamak ve bunun önündeki engellerin kaldırılması suretiyle ekonominin yeni koşullara adaptasyonunu hızlandırmaktır. İkincisi amaç, enflasyonist eğilimleri kırmaya yönelik olarak toplam talebin kısılmasıdır. Son amaç ise devalüasyon yoluyla dış ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasıdır.

DİKKAT

- b. 24 Ocak 1980 kararlarının üç temel amacı yerine getirmek için tasarlandığı ifade edilebilir. **Bunlardan birincisi piyasa mekanizmasının işlerliğini sağlamak ve bunun önündeki engellerin kaldırılması suretiyle ekonominin yeni koşullara adaptasyonunu hızlandırmaktır.** Bu gelişme, kuşkusuz olarak toplumda var olan ekonomik yapının ortadan kalkmasına ve yenilerinin oluşumuna neden olmaktadır. **İkinci amaç ise enflasyonist eğilimleri kırmaya yönelik olarak toplam talebin kısılmasıdır.** Talebin kısılması için vergilerin artırılması, sübvansiyonların azaltılması, kamu ürünlerine zam yapılması, devlet harcamalarının kısılması gibi araçların kullanılması öngörülmektedir. **Son amaç ise devalüasyon yoluyla dış ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasıdır.** Böylelikle yabancı malların yurt içinde pahalılaştırılarak ithalatın kısılması ve ihraç mallarının yabancılar için ucuzlatılarak ihracatın artırılması sağlanmış olacaktır. Üç amacı gerçekleştirmek için uygulanan politikalar, Türkiye ekonomisinin kaynak ve gelir dağılımını yeniden organize etmiştir. Bu reorganizasyonda bazı kesimler kaybederken bazıları ise kazançlı çıkmıştır (Tekeli:1984:233).
- c. **1980 sonrası dönem, Türkiye ekonomisinde dışa açılmaya ve dünya ekonomileriyle mal ve finans piyasalarında eklemlenmeye girildiği yıllardır. 24 Ocak 1980 Kararları, bir yandan ulusal ekonominin birikim ve kaynakların dağılımı mekanizmalarında piyasanın belirleyici rolünü artırmış, diğer yandan da mal ve hizmet ihracatını artırmaya yönelik yoğun bir devlet desteği ile sürdürülen dışa açılma stratejisi olarak uygulanmıştır.** Bu genel strateji altında imalat sanayisinin ihracat

24 Ocak 1980 Kararları, ulusal ekonomideki birikim ve kaynakların dağılımında piyasaya daha fazla rol veren ve ihracatı artırmaya yönelik yoğun bir devlet desteği sağlayan bir dışa açılma stratejisi olarak uygulanmıştır.

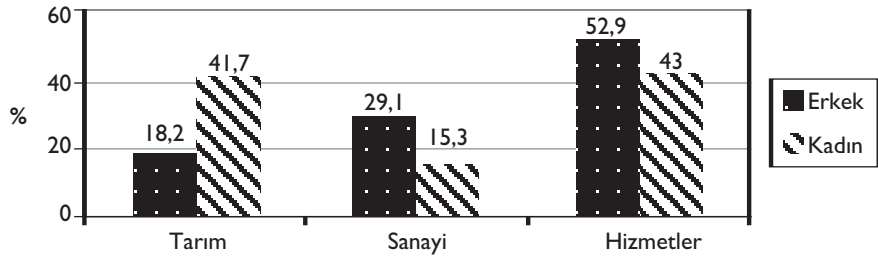
pazarlarına yöneltilmesi öncelik kazanmış ve bu amaca uygun olarak bir teşvik sistemi uygulanmaya konmuştur (Yeldan, 2001:39). **İhracata dayalı kalkınma modelinin bir parçası olarak uygulanan sanayileşmede; özel girişimcilğe ağırlık verilmiş, bazı üretim alanlarında devlet te-kelleri kaldırılmış, piyasa şartları ön plana çıkarılmış, verimsiz KİT'le-rin özelleştirilmesi gündeme gelmiştir.** Bu gelişmelerde, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu (AT) ile gümrük birliği oluşturmaya yönelik olarak orta-ya koyduğu politik tercihin de önemli bir rolü olmuştur (Karluk, 2007:225)

- d. 1980 sonrası sanayi sektörünün yapısındaki gelişme, genel ekonomik geliş-meye paralel bir seyir izlemiştir. 1980 yılında kişi başına düşen milli gelir 1539 USD iken 2006 yılında 5477 USD'ye yükselmiştir (TÜİK, 2010a:647,680). 1998 bazlı fiyatlarla hesaplanan kişi başına düşen milli gelir ise 2007 yılında 9234, 2008 yılında 10440 ve 2009 yılında ise 8578 USD olarak gerçekleşmiş-tir (TÜİK, 2010b:83). Sanayileşme göstergeleri açısından ortaya çıkan geliş-meler aşağıdaki gibidir:

- 1987 fiyatlarıyla hesaplanan GSMH'de sanayi sektörünün payı dönem başında %20,5 iken dönem sonunda %29,3'e ulaşmıştır.
- Sanayi sektörünün tüketim, ara ve yatırım malları arasındaki dağılımı tü-ketim malları aleyhine gerçekleşmiş, ara ve yatırım mallarının oranları artmıştır.
- Sanayi sektörünün istihdam içerisindeki payı ise 1980 yılında %12 iken 2009 yılında %25 düzeyine çıkmıştır.
- Erkek çalışanların %29'u sanayi sektöründe istihdam edilirken kadın ça-lışanların sanayi sektöründe istihdam edilme oranı %15,3'tür (TÜİK, 2010c:183).

Şekil 8.5

Ekonomik Faaliyetlere Göre İstihdam Edilenler, 2009

- e. İstihdamın sektörel dağılımı, ekonomik gelişme ve sanayileşme göstergeleri açısından önemli bir yere sahiptir. Ülkeler geliştikçe tarımdan sanayiye, sa-nayiden de hizmetler sektörüne emek göçü yaşanmakta; buna bağlı olarak da istihdamın sektörel yapısı değişim göstermektedir. Sanayi sektörünün is-tihdamdaki payında artış gözlemlenmekle birlikte tarım sektörü istihdamı-nın gerilemeye rağmen oldukça yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 2009 yılı itibarıyla 5.3 milyon kişi (in-şaat sektörü dahil) olup toplam istihdamın %25,3'ünü teşkil etmektedir. Ta-rım sektöründe çalışanlar toplam istihdamın %24,7 ve hizmetler sektörü ise %50'sini oluşturmaktadır (TÜİK, 2010c:181).

- f. 2009 yılı sanayi istihdamının % 17'sini kadınlar oluştururken % 83'ü erkek çalışanları kapsamaktadır. Tarım sektöründe çalışanlar arasında kadın oranı

%54 iken hizmetler sektöründe %23'ünü kadınlar oluşturmaktadır (TÜİK, 2010c:181). Sanayi sektöründeki cinsiyet oranlarının normal olduğu; ancak tarım ve hizmetler sektöründeki dağılımın benzer ülkelerin aksine olduğu görülmektedir. Zira birçok ülkede istihdamın cinsiyete göre dağılımında hizmetler sektörü kadın çalışanların lehine bir durum sergilerken Türkiye'de tarım sektörü ön plana çıkmaktadır. İstihdamın cinsiyete göre dağılımında, tarım sektöründe kadınların oranının yüksek olmasının temel nedenleri arasında diğer sektörlerle önce erkeklerin göç etmesi ve kadınların tarım sektöründe yoğun olarak ücretsiz aile çalışanı biçiminde istihdam edilebilmeleri yer almaktadır. 5.8 milyonluk kadın istihdamının 2 milyonu ücretsiz aile çalışanıdır ve bunun 1.8 milyonu tarım sektöründe çalışmaktadır. Sanayi sektöründe ise 901 bin kadın istihdam edilmekte; bunun 732 bini ücretli, 13 bini kendi hesabına çalışan olup ancak 9 bini işverendir (TÜİK, 2010c:181).

Kadınların eğitimi ve ekonomik yaşama katılımı ile kadın eğitiminin ekonomik getirileri hakkında daha geniş bilgi almak isterseniz İbrahim Güran YUMUŞAK tarafından yazılan Kadın Eğitiminin İktisadi Analizi (Nobel Yayınları, 2009) adlı esere başvurabilirsiniz.

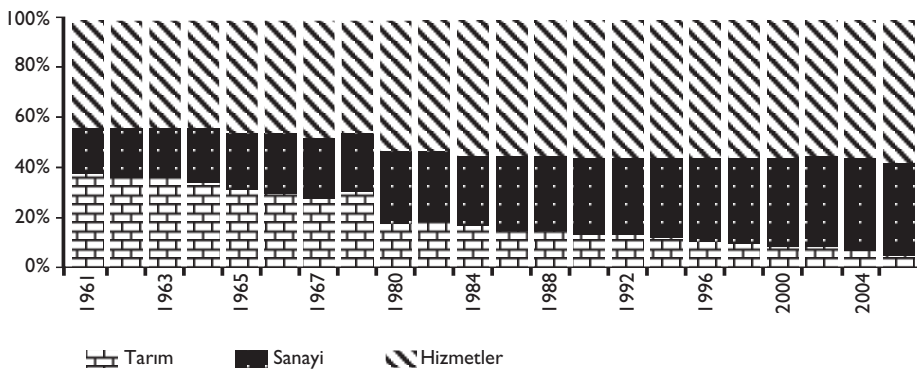
K İ T A P

- g. 1980 yılına kadar tarım sektörünün ihracat içerisindeki payı oldukça yüksek olup, elde edilen dövizlerle sanayi sektörü için ithal girdiler temin edilmiş; böylelikle tarım sektörü, dış ticaret yoluyla sanayi sektörünü sübvansetmiştir. Bu tarihten itibaren ise sanayi sektörünün ihracat içerisindeki payının hızla arttığı görülmektedir. 1980 yılında ihracat içerisindeki sanayi ürünlerinin payı %36 iken 2008 yılında %93'e çıkmıştır. Türkiye bu gösterge ile gelişmiş ülkelerin performansını yakalayarak sanayileşme göstergeleri arasındaki en yüksek değere ulaşmıştır. Ancak ihracat içerisinde yüksek ve orta teknoloji yoğun malların oranı oldukça az olup düşük teknoloji ürünlerin payı ise yüksektir. Bu durum, sanayi ihracatındaki niceliksel gelişmenin nitelik itibarıyla tamamlanamadığını göstermektedir.

Şekil 8.6

Sektörlerin GSMH içindeki Payları (1980-2006)

Kaynak:
TÜİK 2009

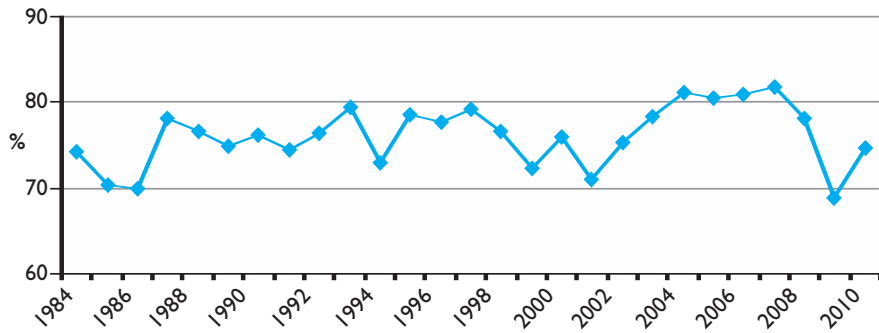
- h. Sanayi sektöründe faaliyet gösteren iş yerlerinin ölçek büyüklüğü dikkate alınarak bu sektörün gelişmişliği hakkında genel bir değerlendirme yapılabilir. Zira iş yeri ölçeği büyüdükçe daha ileri teknoloji kullanma, ölçek ekonomilerinden faydalanma gibi avantajların elde edilmesi mümkündür. Türkiye'de sanayi sektöründe faaliyet gösteren iş yerlerinin çalıştırdıkları işçi

açısından ortalama büyüklükleri incelendiğinde rekabet avantajı elde edebilecek büyüklüğe sahip olamadıkları görülmektedir. **TÜİK'in 2002 genel sanayi sayımına göre sanayi sektöründe faaliyet gösteren iş yerlerinin %96'sı 10 kişiden daha az işçi çalıştırmaktadır.** Bu iş yerlerinin sanayi istihdamı içerisindeki payı ise %50'dir. 250 kişiden fazla işçi çalıştıran iş yerlerinin sayısal oranı %1 iken bu iş yerleri sanayi istihdamının %17'sini oluşturmaktadır. Yalnızca imalat sektöründe faaliyet gösteren iş yerlerinde ortalama büyüklük ise 8 işçidir.

- i. Sanayi sektöründeki kapasite kullanım oranlarının yükselmesi, ekonomik performanstaki gelişmeyi; dolayısıyla verimlilik ve istihdamın artmasını ifade etmektedir. Kapasite kullanım oranlarının yükselmesi aynı zamanda yeni kapasite yaratılması için sabit sermaye yatırımlarının artırılması gerektiğine de işaret etmektedir. Dolayısıyla hiçbir sektörde %100 kapasite kullanım oranı ile yani tam kapasite ile çalışılması beklenmez. Kapasite kullanım oranlarını belirleyen en temel faktörler ise sektör ürünlerine yönelik iç ve dış talep ile maliyetlerdir. **Türkiye'nin 1984-2009 yılları arasındaki imalat sanayisinde kapasite kullanım oranlarının %70-%80 bandında seyrettiği görülmektedir.** Ekonomik kriz dönemlerinde kapasite kullanım oranlarının %70 civarına indiğini, yüksek büyüme oranlarının görüldüğü yıllarda ise %80'e hatta bu oranın üzerine çıktığı görülmektedir. Örneğin 2007 yılı imalat sektörü kapasite kullanım oranı %81.7'dir. Küresel finans krizinin yaşandığı yıllarda ise kapasite kullanım oranları gerilemiş, 2009 yılında %68.9 düzeyine düşmüştür. (TÜİK, 2010a:292,2010c:238). TCMB'nin imalat sektöründe kapasite kullanım oranı anketine göre 2010 yılı Ocak ayında %75,6 civarında gerçekleştiği belirtilmektedir. Bu çalışmaya göre tüketim, ara ve yatırım mallarının tümünde önceki yıla göre artış gözlemlenmiş olup tüketim malları için %75, ara mallar için %78 ve yatırım malları için %71 civarında gerçekleşmiştir (TCMB, 2010:6).

Şekil 8.7

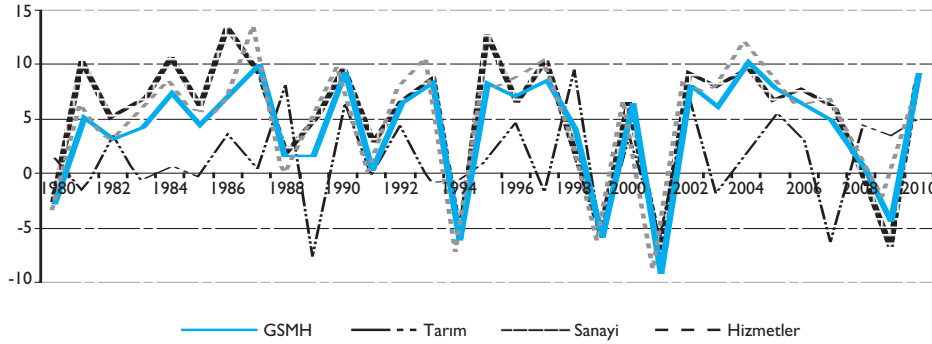
*İmalat Sanayisinde
Kapasite Kullanım
Oranları (1983-
2009)*

- j. İmalat sanayinin kapasite kullanım oranlarının dibe vurduğu dönemlere dikkat edilirse krizlerin oldukça etkili olduğu görülmektedir. Aynı durum GSMH ve sektörel büyüme oranları için de geçerlidir. TÜİK verilerine göre sabit fiyatlarla hesaplanmış GSMH büyüme oranlarını incelendiğinde 1980, 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında negatif değerlere düştüğü gözlemlenmektedir.

Şekil 8.8

Ana iktisadi faaliyet kollarına göre büyüme oranları %-Sabit fiyatlarla (1980-2010)

- k. Bu yılların ortak özelliği Türkiye ekonomisinin kriz ortamında bulunduğu dönemlere denk düşmesidir. Türkiye ekonomisini kriz ortamından kurtarmak için **24 Ocak 1980 İstikrar Programı**, **5 Nisan 1994 İstikrar Programı**, **2000 Enflasyonla Mücadele Programı** ve **2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı** uygulanmaya konmuştur. **Türkiye’de yaşanan 2009 Global Finans Krizi dışındaki krizlerin genel karakteristikleri şunlardır:**

- **Kamu kesiminin gelir-gider dengesi bozulmuş ve kamu kesiminin borçlanma gereği artmıştır.**
- **Bütçe açıkları TCMB kaynakları ile karşılandığından fiyatlar genel seviyesi yükselmiştir.**
- **İthal girdi kullanımının giderek yükselmesi, ödemeler bilançosu açıklarına neden olmuş ve dış kaynak ihtiyacı artmıştır.**
- **Kaynak ihtiyacının karşılanamaması, üretim ve işsizlik oranlarını olumsuz biçimde etkilemiştir.**

Genel özelliklerin dışında her bir krizin kendine has özellikleri de mevcuttur. Örneğin Türkiye’de yaşanan 2009 krizi dış kaynaklıdır ve başta ABD olmak üzere Avrupa ülkelerini daha derinden etkilemiştir. 1999 yılındaki krizin çıkmasında Güney Asya ve Rusya krizlerinin etkisi olmuştur. 2001 krizinin çıkma nedeni ise 2000 yılı Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın planlandığı gibi uygulanamamasıdır. Türkiye’de ilk defa kriz, istikrar programı uygulanmadığı için değil uygulanırken yaşanmıştır. 1994, 1999 ve 2001 krizlerinin yaşanmasında mali piyasaların kontrol edilememesinin önemli bir rolü olmuştur. Yaşanan her bir kriz ekonominin kırılganlığını giderek artırmış ve nihayetinde 2001 krizi, ekonomiyi mevcut uygulamaların sürdürülemediği bir noktaya getirmiştir. Başta IMF’yle yapılan istikrar programları, daha sonra ise hükümetin uyguladığı sıkı tedbirler neticesinde enflasyon tek haneli rakamlara inmiş, kamu borçları çevrilebilir hâle gelmiş ve oluşan istikrar nedeniyle sağlanan yabancı sermaye dış kaynak ihtiyacını karşılamıştır.

1. Ekonomik büyümenin temel itici gücünün reel kesimlerdeki büyüme olduğu genel kabul gören bir yaklaşımdır. Çünkü doğal kaynaklara dayalı olan tarım ve madencilik gibi faaliyetlerde hem üretimdeki artış doğal kaynakların kullanılabilirliği ile sınırlı kalmaktadır hem de bu sektörlerdeki verimlilik düzeyi ve artış hızı düşük olmaktadır. Bu nedenle hızlı ve sürekli büyüme, reel sektörlerdeki üretim artışı ile gerçekleşmekte ve buna bağlı olarak imalat sektörünün ekonomi içindeki payı artmaktadır. Türkiye’de bu süreç yaşanmakta, son otuz yılda imalat sektörü payında belirgin bir artış gözlemlen-

IMF ile yapılan istikrar programları ve sıkı ekonomik tedbirler, enflasyonun tek haneli rakamlara inmesine ve kamu borçlarının çevrilebilir hâle gelmesine olanak vermiş; sağlanan istikrar da yabancı sermayeyi çekerek dış kaynak ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştır.

İstihdam, üretim, ihracat ve rekabet gücü açısından en büyük sanayi dalları arasında ilk sıralarda bulunanlar tekstil, otomotiv, ana metal ve makine-teçhizat sektörleridir; ancak kullanılan teknoloji açısından bir sıralama yapıldığında otomotiv ve makine-teçhizat sektörleri hariç diğer sektörlerde alt, orta ve düşük teknoloji kullanıldığı görülmektedir.

mektedir (TÜSİAD, 2008:64). Ekonomik gelişmeye bağlı olarak talebi ve gelir elastikiyeti yüksek olan, daha fazla getiri sağlayan sektörler diğerlerine göre daha fazla gelişmektedirler. İmalat sanayinde tüketim, ara ve yatırım mallarının dağılımı incelendiğinde tüketim malı üretiminin oransal olarak gerilerken ara ve yatırım malı üretiminin yükseldiği görülmektedir. Nitekim 2005 yılı üretimi 100 kabul edildiğinde ara malı üretimi indeksinin 2008 yılında 107.7'ye yatırım malı indeksinin 115.6'ya, dayanıklı tüketim malı indeksinin 106.3'e, dayanıksız tüketim malı indeksinin ise 100.7'ye yükseldiği görülmektedir (TÜİK, 2010c:241). **Çeşitli kriterlere göre en büyük sekiz sanayi dalı incelendiğinde istihdam, üretim, ihracat ve rekabet gücü açısından tekstil, otomotiv, ana metal ve makine-teçhizat sektörlerinin ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir.** Ancak bu sektörlerde kullanılan teknoloji açısından bir değerlendirme yapıldığında otomotiv ve makine-teçhizat sanayi hariç alt orta ve düşük teknoloji kullanıldığı göze çarpmaktadır.

Tablo 8.3
İmalat Sanayinde İstihdam, Üretim, İhracat ve Rekabet Düzeyinde İlk Sekiz Sektör

Kaynak: (TÜSİAD, 2008: 78)

İstihdam	Üretim	İhracat	Rekabet
Gıda (D)	Gıda (D)	Gıda (D)	Giyim (D)
Tekstil (D)	Tekstil (D)	Tekstil (D)	Tekstil (D)
Giyim (D)	Kimya (B)	Giyim (D)	Elektrikli Makine (B)
Otomotiv (B)	Otomotiv (B)	Otomotiv (B)	Otomotiv (B)
Ana metal (C)	Ana metal (C)	Ana metal (C)	Ana metal (C)
Metal Eşya (C)	Radyo, TV, Haberleşme (A)	Metal Eşya (C)	Radyo, TV, Haberleşme (A)
Makina ve Teçhizat (B)	Makina ve Teçhizat (B)	Makina ve Teçhizat (B)	Makina ve Teçhizat (B)
Çimento, Cam, Seramik (C)	Çimento, Cam, Seramik (C)	Kok-Petrol (C)	Mobilya ve diğer İmalat (D)

A: İleri teknoloji B: Üst orta teknoloji C: Alt orta teknoloji D: Düşük teknoloji

- m. Türkiye'de dört teknoloji grubuna giren malların imalat sektörü içindeki payları incelendiğinde düşük teknoloji grubuna giren malların toplam imalat sektörü katma değeri içindeki payında 2000 yılından sonra yükselme eğiliminin ortaya çıktığı görülmektedir. Yüksek teknoloji grubuna giren malların imalat sektörü katma değeri içindeki payı dalgalı bir seyir izlemekle birlikte %3'ün altında kalmaktadır. Türkiye bu tür malların payı bakımından son yıllarda Arjantin'i ve İspanya'yı da geçmiş olmaktadır. Türkiye'de ortaüst teknoloji grubuna giren malların payında hafif de olsa düzenli bir artış gerçekleşmektedir. Türkiye'de katma değer içinde dört teknoloji grubuna giren malların dağılımı gelişmekte olan ülkeler arasında en çok İspanya'nın 2005 yılı göstergelerine benzemektedir (TÜSİAD, 2008:69).
- n. **1980 sonrası uygulanan sanayileşme politikalarının temel özelliklerinden biri, sanayileşmede kamu sektörünün payının azaltılarak özel sektöre önem verilmesidir.** Bu dönemde Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KİT) önemli bir bölümü siyasi etkilere açık biçimde ekonomik etkinliği olmayan uygulamalara bağlı olarak kötü yönetilmiş, fonksiyonlarını ifa etmekten uzaklaşarak koruma veya sübvansiyonlarla varlıklarını devam ettiren ve

bütçe üzerinde yük oluşturan kurumlar hâline dönüşmüştür. Bunun sonucunda ise KİT'lerin yerli veya yabancı sermayeye satılarak özelleştirilmesi ve imalat sanayisinin tamamen özel girişimciliğe bırakılması benimsenmiştir.

KİT'lerin özelleştirilmesinden beklenen faydalar şu şekildedir:

- **KİT'lerin zararları ve yenileme yatırımları nedeniyle bütçe üzerinde oluşturdukları mali yük ortadan kalkacaktır.**
- **KİT'lerin özelleştirme gelirleri kamu harcamalarının finansmanında kullanılacaktır.**
- **KİT'lerin özel sektöre devri nedeniyle üretim ve satışları artacak, kamuya vergi geliri sağlanacaktır.**
- **KİT'lerin özel sektöre devri ile verimlilikleri artırılarak kaynakların daha etkin kullanımı sağlanmış olacaktır.**

Bu çerçevede kamu kesiminin imalat sanayisindeki payı giderek azalmaktadır. Kamu kesiminin sabit sermaye yatırımlarında öncelik verdiği alanlar ulaştırma, haberleşme ve enerji iken özel kesim; turizm, sağlık ve konut alanlarına yoğunlaşmıştır.

1980 sonrasında kamu sektörü adım adım sanayiden çekilmeye başlamış ve 2000'li yıllarda bu süreç hızlanmıştır. Sanayileşme sürecinin özel sektöre bırakıldığı bu dönemde üretimin yanı sıra ihracatın da ithalata bağımlılığı devam etmiştir. Ara ve yatırım malı gereksinimi Türkiye'nin dış ticaret açığını artırmıştır.

DİKKAT

- o. **Türk sanayisinin problemlerini üç temel başlık altında sıralamak mümkündür. Bunlar; yatırım yetersizliği, teknoloji konusundaki gerilik ve yeniden yapılanma gereğidir.** Sanayinin en önemli sorunu AR-GE bilincinin yetersizliğidir. Türkiye sanayisi, etkin ve verimli üretimin ya da ürün fazlası elde etmenin yolunun yeni teknolojiden geçtiğini kavramalıdır. Sürekli dışarıdan satın alınan teknolojiyle kalıcı etkinlik ve verimlilik sağlanamamaktadır. (Kepenek, 1999:240). Sanayi sektöründe ölçek ekonomisinden faydalanan yüksek teknolojiли işletmeler olduğu gibi geleneksel yöntemlerle faaliyetlerini sürdüren işletmeler de vardır. Türkiye'de yeterli ölçek büyüklüğüne ve güce sahip firma sayısı azdır, şirketlerin büyük çoğunluğu finansal açıdan güçsüzdür, rekabet ve verimlilik açısından da geri kalmıştır. Türk sanayisinde ortalama verimliliğin düşük olmasının sebebi; geleneksel, çoğu kayıt dışı çalışan küçük ölçekli firmalarda verimliliğin alt düzeyde olmasıdır. Sanayi sektöründeki ikili yapıyı ortadan kaldırmak için ekonomik fırsatları daha geniş bir tabana yaymak, kredi ve teknoloji imkânlarını geliştirmek gereklidir. Bu temel problemlerin yanı sıra bürokrasinin fazlalığı, yeterli ve etkili olmayan araştırma ve geliştirme harcamaları, yeniliklerin yayılım hızının düşüklüğü, tasarım ve marka yaratmadaki eksiklikler; finansman kaynaklarının yetersizliği ve mevcut finansman kaynaklarına erişimde karşılaşılan engeller, etkili olmayan pazarlama hizmetleri, düşük işgücü ve işletme verimliliği, kalite ve çevre bilincindeki eksiklikler ülkemizdeki imalat sanayi işletmelerinin temel zaafı olarak karşımıza çıkmaktadır (Mete, 2011).

Türk sanayisinin üç temel problemi; yatırım yetersizliği, teknoloji konusundaki gerilik ve yeniden yapılanma

TÜRKİYE’NİN REKABET GÜCÜ

Türkiye’nin sanayileşme ve rekabet göstergelerini özetlemek

Ülkelerin ve sektörlerin rekabet gücünü oluşturmada belirleyici konumda olan firmalar; düşük maliyet ve fiyatla, üstün nitelikli mal veya hizmet üreten ve global ölçekte yüksek bir rekabet gücüne sahip olan firmalardır.

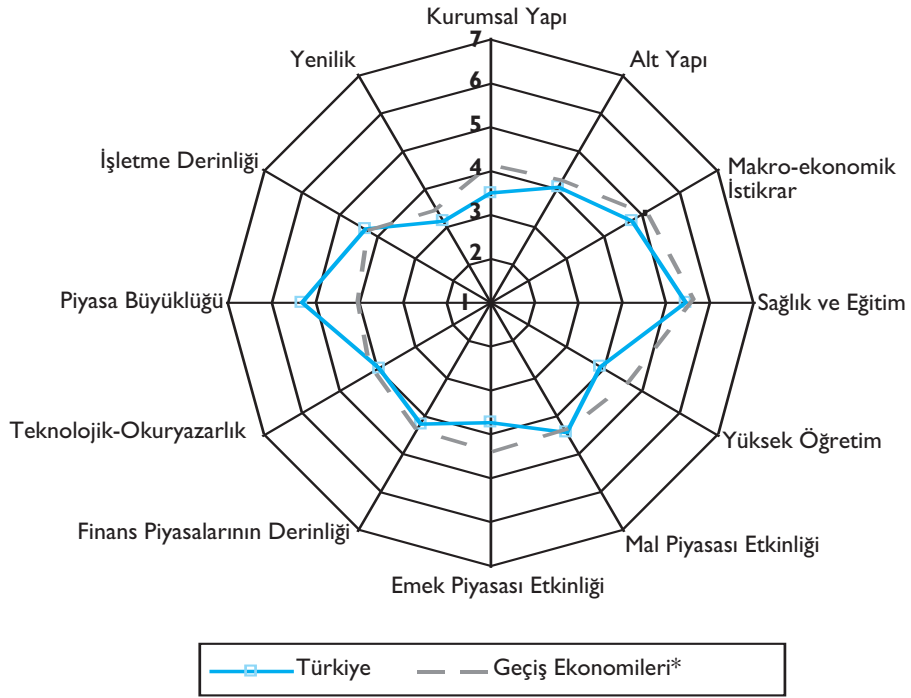
Düşük maliyetlerle ve fiyatla, üstün nitelikli mal veya hizmet üreterek global ölçekte yüksek bir rekabet gücüne sahip firmalar; içinde bulunduğu sektörün ve ülkenin rekabet gücünü oluşturmada belirleyici bir konumda bulunmaktadır. Bu nedenle firmanın ürettiği mal veya hizmetin kalitesini ve fiyatını belirleyen tüm unsurlar, rekabet gücünün oluşmasında belirleyici olmaktadır.

- a. **Dünya Ekonomi Forumu’nun 2009-2010 Global Rekabet Raporu’na göre ilk on sırayı İsviçre, ABD, Singapur, İsveç, Danimarka, Finlandiya, Almanya, Japonya ve Kanada alırken Türkiye, 4.16 indeks değeri ile 133 ülke arasında 61. sırada yer almaktadır.** Türkiye’nin 2008-2009 yılı raporundaki sıralaması ise 63. lüktür. Global Rekabet Raporu’na göre Türkiye’nin göstergeleri, etkinlik güdümlü gelişmeden yenilik güdümlü gelişmeye geçiş aşamasına tekabül etmektedir.

Şekil 8.9

Türkiye’nin Global Rekabet indeksi Değerleri

Kaynak: (WEF, 2009:310)

* Etkinlik güdümlü ekonomiden yenilik güdümlü ekonomiye geçiş ekonomileri

- b. Türkiye, piyasa büyüklüğü açısından en yüksek değere sahipken etkinlik güdümlü ekonomilerden yenilik güdümlü ekonomiye geçiş aşamasında olan ülkelerin rekabet göstergelerine göre bunun dışındaki tüm göstergelerde daha düşük bir seviyeye sahiptir. Türkiye’nin global rekabet indeksinde aldığı en düşük değer ise yenilik göstergesidir. Türkiye temel eğitim ile yüksek öğretim göstergeleri açısından dezavantajlı durumda bulunurken

yenilik, teknolojik okuryazarlık açısından şu alt göstergelerde rekabet avantajına sahiptir: Yenilik kapasitesi, yeni teknolojilerin mevcudiyeti, enformasyon ve iletişim sektörüyle ilgili mevzuat ve geniş bant internet kullanımı (WEF, 2009:311).

- c. **Türkiye'nin uluslararası düzeyde rekabet konumunu gösteren çalışmalardan biri de Dünya Rekabet Yıllığı'dır (World Competitiveness Yearbook). Her yıl yayımlanan raporda 57 ülkenin rekabete yönelik birçok kritere göre oluşturulan rekabet sıralamaları yayımlanmaktadır. Bu listeye göre Türkiye'nin genel sıralaması 2010 yılı için 48.'liktir.** 1997 yılında 35, 2000 yılında 42. olduğu dikkate alınırsa Türkiye'nin sıralamada gerilediği görülmektedir. 4 temel alt göstergeye göre Türkiye'nin sıralamada en üst basamakta yer aldığı kriter 37. sıra ile iş âleminin etkinliği ve en alt basamakta yer aldığı kriter ise 50. sıra ile ekonomik performans. Türkiye'nin genel rekabet manzarası içerisinde en üst basamakta yer aldığı 5 kriter ve 2010 yılı için sıralaması şöyledir: Yönetim uygulamaları (28.), iş mevzuatı (30.), finans (31.), davranış ve değerler (33.) ve maliye politikası (36.)dır. En alt sırada yer aldığı 5 kriter ve sıralaması ise şunlardır: Sosyal alt yapı (57.), eğitim (54.), istihdam (49.), kurumsal alt yapı (47.) verimlilik ve etkinlik (46.).

	2006	2007	2008	2009	2010
Genel Rekabet	43	48	48	47	48
Ekonomik Performans	50	53	53	54	50
Hükümetin Etkinliği	47	49	44	48	47
İş Âleminin Etkinliği	34	37	37	31	37
Alt Yapı	45	45	42	45	45

Tablo 8.4

Tablo: Rekabetçilik Sıralamasında Türkiye

Kaynak: WCY, 2010

- d. Türkiye ile bazı seçilmiş ülkeler karşılaştırıldığında Türkiye'nin hem genel rekabet hem de diğer kriterler açısından oldukça geri sıralarda yer aldığı görülmektedir. Sıralamada Romanya ve Bulgaristan'ın önünde yer alan Türkiye; Yunanistan, Brezilya, Portekiz, İspanya, Güney Kore ve Malezya'nın arkasındadır. Rekabet kriterleri arasında Türkiye'nin en avantajlı konumda olduğu gösterge ise iş âleminin etkinliğidir.

Türkiye; genel rekabet, ekonomik performans, alt yapı gibi çeşitli kriterler açısından birçok ülkenin gerisinde yer almaktadır.

	Romanya	Bulgaristan	Türkiye	Yunanistan	Brezilya	Portekiz	İspanya	G. Kore	Malezya
Genel Rekabet	54	53	48	46	38	37	36	23	10
Ekonomik Performans	47	46	50	48	37	38	41	21	8
Hükümetin Etkinliği	50	32	47	54	52	44	45	26	9
İş Âleminin Etkinliği	49	56	37	45	24	50	44	27	4
Alt Yapı	43	48	45	33	49	29	28	20	25

Tablo 8.5

Tablo: Rekabetçilik Sıralamasında Türkiye ile Bazı Seçilmiş Ülkelerin Karşılaştırılması

Kaynak: WCY, 2010

Özet

Sanayileşme kavramını ve göstergelerini tanımlamak

Sanayileşme, üretim faktörlerinin kullanılarak ham maddelerin daha faydalı ürünlere dönüştürüldüğü ve ara veya nihai malların imal edildiği sınai faaliyetleri içermektedir. Sanayileşmenin dar tanımı, sanayi sektöründeki toplam üretimin ve/veya milli gelirdeki payının artışı ifade etmektedir. Sanayileşmenin geniş tanımında ise sınai üretimin teknolojik ve verimlilik düzeylerini de içerecek biçimde “kalkınma” ile eş anlamda kullanılmaktadır. Sanayileşmenin en temel göstergeleri ise sanayi sektörünün büyümesi, sanayi sektörünün milli gelire katkısının artması, sanayi sektörünün toplam istihdamdaki payının genişlemesi ve sanayi ürünlerinin ihracat içindeki oranının yükselmesi ile imalat sektörünün tüketim, ara ve yatırım malı dağılımının ara ve yatırım malı lehine gelişmesidir.

Osmanlı Devleti'nde sanayileşme fikrinin oluşumunu açıklamak

Osmanlı Devleti'nin son döneminde sanayileşmede geri kalmasının veya batı ülkeleri ile rekabet edememesinin en önemli nedeni, sanayileşmenin gerekliliği konusundaki kafa karışıklığıdır. II. Meşrutiyet'e kadar ekonomik gelişmenin tarım ve ticarete dayalı olmasının gerektiği, sanayileşmenin kaynak israfına neden olacağı konusunda genel bir kabul söz konusudur. Osmanlı Devleti, başta sanayi olmak üzere birçok alanda Batı Avrupa ülkelerine göre daha gelişmişken 18. yüzyıldan itibaren bu üstünlüğünü kaybetmeye başlamış ve İngiltere ile yapılan 1838 tarihli Serbest Ticaret Anlaşması'yla bu düşüş ivme kazanmıştır. Osmanlı toprakları bu anlaşmayla, Sanayi Devrimi sayesinde makineli ve seri üretime geçen kapitalist ülkelerin açık pazarı hâline gelmiştir. Dış rekabete dayanamayan Osmanlı sanayisi, göreceli olarak üstün olduğu sektörlerde bile hızla gerilemiş ve büyük bir düşüş yaşamıştır. James Watt'ın 1763 yılında buharlı makineyi icat etmesi, Batı'nın sanayileşme sürecinde önemli bir aşama ve Anadolu topraklarında sanayileşmeye ilişkin ilk girişimin 1863 yılında Islahı Sanayi Komisyonu'nun kurulması olduğu dikkate alınırsa

Türkiye'nin sanayileşme serüvenine 100 yıl geriden başladığı söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin sermaye birikimi, nüfus artışı ve sömürgecilik gibi sanayileşmenin gelişmesine katkı sağlayan faktörlerden yoksun olması; bu gecikmenin etkisinin günümüze kadar sürmesinde etkili olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk on yılındaki sanayileşme çabalarını değerlendirmek

Milli Mücadele sonunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti, uzun yıllar süren ve büyük bir tahribat yaratan savaşlar nedeniyle Osmanlı Devleti'nden çökmüş ve oldukça geride bir sanayi devralmıştır. Üstelik genç ve erkek nüfusun önemli bir bölümü uzun bir süre iktisadi faaliyetlerden yoksun kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve daha sonra yönetiminde söz sahibi olan kadrolar, iktisadi gelişme ile sanayileşmeyi özdeş kabul etmiş ve kapitalist bir sanayileşme tarzıyla gelişmeyi amaçlamışlardır. Askerî alanda batı ile mücadele eden bu kadro, Batı medeniyetini hedef alan bir kalkınma stratejisi uygulamayı hedeflemişlerdir. Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde bu hedef ve politikalar ilgili kesimlere duyurulmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan iktisat politikalarının, iktisadi yaşamda milli unsurların hakimiyetini artırmayı hedefleyen, özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda kamu sektörünün devreye gireceği karma bir ekonomik sisteme dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu sistem, dönemler itibarıyla devletin ağırlığı değişse de uzun yıllar uygulanmaya devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, dönemin koşullarına pek uymayan hatta oldukça liberal özellikler taşıyan bu sanayileşme politikasının başarılı biçimde uygulandığını ifade etmek pek mümkün değildir. Bu dönemde sermaye, alt yapı, nitelikli eleman ve tecrübe yetersizliği içinde bulunan özel sektörden sanayileşme hamlesi beklemek oldukça iyimser bir yaklaşımdır. Nitekim Cumhuriyet'in ilk on yılında sanayi sektöründeki büyüme, tarımın gerisinde kalmıştır.

Devletçiliğe geçiş nedenlerini ve devletçilik uygulamalarını tartışmak

Sanayi sektörüne yönelik verilen teşviklere ve korumacı tedbirlere rağmen serbest girişimcilerden beklenen başarının elde edilememesi, bu politikanın zaman ve para kaybına neden olduğu yönünde bir kanaatin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. 1929 Dünya Buhranı’nın Türkiye ekonomisine yansıttığı olumsuz etkilerinin de hissedilmeye başlanması, serbest girişime dayalı sanayileşme politikasından vazgeçilmesine neden olmuştur. Devletçilik uygulamaları, 1930 yılından itibaren her alanda etkisini hissettirmeye başlamıştır. Devletin iktisadi yaşama müdahalesi T.C. Merkez Bankası Kanunu (1930) ve Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu (1930) ile para piyasalarında, taban fiyat uygulamaları ve Toprak Mahsulleri Ofisinin (1938) kuruluşu ile gerçekleşmiştir. Devlet Sanayi Ofisinin (1932), Türkiye Sınai Kredi Bankasının (1932) ve Etibankın (1935) kuruluşu ve sanayi planları ile sanayi sektöründe kamunun ağırlığı giderek artmaya başlamıştır. Devlet Sanayi Ofisinin ve Türkiye Sınai Kredi Bankasının 1933 yılında kurulan Sümerbanka devriyle, bu kurum; Cumhuriyet tarihi içerisinde devletin sanayi alanındaki en önemli göstergesi oluşturmıştır. Devletçilik uygulamalarının sanayi üzerindeki etkisi üç şekilde gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi Birinci Sanayi Planı, ikincisi plan dışında devletin gerçekleştirdiği sanayi yatırımları, üçüncüsü ise özel kesimin sanayi faaliyetlerini düzenleme girişimleridir. Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu nedeniyle gerçekleştirilen Cumhuriyet tarihinin en ağır devletçilik uygulamaları; geniş halk kitleleri üzerinde tepkilere neden olmuştur. Bu tepkilere ilaveten dış konjonktürdeki gelişmelerin de etkisiyle uygulanan devletçi politikalarından vazgeçilmiştir.

Planlı kalkınma hamlesinin sebep ve sonuçlarını açıklamak

1950’li yılların ikinci yarısında ortaya çıkan ekonomik darboğazların giderilmesi konusunda geniş kesimlerin üzerinde ittifakla kabul ettiği görüş, plancılıktır. Sanayiciler, bürokrasi, dış kredi çevreleri ve akademik kesim; plancılık sayesinde ekonomik istikrarsızların önüne geçileceği beklentisi içerisinde girmişler ve 27 Mayıs 1960 Aske-

ri Darbesi’nden sonra Türkiye, planlı kalkınma hamlesi başlatmıştır. Türk plancılığının temel özellikleri şunlardır: a) Doktriner değil pragmatik amaçlıdır. b) Yüksek büyüme hızı ve sanayileşme öncelikli hedeftir. c) Türkiye’nin dışa bağımlılığını ortadan kaldırmaya yönelik olarak ithal ikameci bir sanayileşme stratejisi öngörülmektedir d) Planlarda kamu kesimi yatırımlar yoluyla doğrudan; özel kesim ise teşvik, özendirme ve koruma politikaları yoluyla makroekonomik yapının tümü planlanmaktadır. e) Planlarda amaç bolluğu söz konusudur. İttihat ve Terakki’yle başlayan “milli burjuva” yetiştirme hedefi, 1960’lı yıllarda meyvesini vermiştir. 1950’li yıllarda zenginleşen büyük toprak sahipleri, yabancı şirketlerin temsilciliğini alan tüccarlar, genişleyen eğitilmiş insan gücü tabanından gelen meslek sahipleri; yeni sanayi burjuvazisini oluşturmuştur. Ancak ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası; rekabetçi olmayan, geri teknoloji kullanan, ölçek ekonomilerinden yararlanamayan ve eksik kapasite ile çalışan, rekabet ve maliyet endişesinden uzak yer seçimi yapan bir sanayi ortaya çıkarmıştır.

Sanayileşme politikalarındaki değişim ve sonuçlarını tartışmak

1980’lere gelindiğinde sanayinin ithal girdi talebinin giderek artması, kalkınma planlarının en temel amacı olan ekonominin dışa bağımlılıktan kurtulması hedefinin tam aksi yönde bir sonuç meydana getirmiştir. Türkiye’nin bu krizi atlattırmaya yönelik çabaları sonuç vermeyince ekonomide radikal dönüşümleri ve neo-liberal bir iktisat felsefesini içeren kararlar 24 Ocak 1980’de kabul edilerek uygulamaya sokulmuştur. 24 Ocak 1980 Kararları; kamunun ekonomideki etkinliğine son vererek piyasa mekanizmasının işlerliğini sağlamak, enflasyonist eğilimleri kırmaya yönelik olarak toplam talebi kısmak ve devalüasyon yoluyla dış ödemeler dengesi açıklarının kapatılması. 1980 sonrasında kamu sektörü adım adım sanayiden çekilmeye başlamış ve 2000’li yıllarda bu süreç hızlanmıştır. Sanayileşme sürecinin özel sektöre bırakıldığı bu dönemde, üretimin yanı sıra ihracatın da ithalata bağımlılığı devam etmiştir. Ara ve yatırım malı gereksinimi Türkiye’nin dış ticaret açığını artırmıştır.

Türkiye'nin sanayileşme ve rekabet göstergelerini özetlemek

Türkiye'nin 2010 yılı itibarıyla sanayileşme göstergeleri açısından ortaya çıkan gelişmeler aşağıdaki gibidir:

- 1987 fiyatlarıyla hesaplanan GSMH'de sanayi sektörünün payı, dönem başında %20,5 iken dönem sonunda %29,3'e ulaşmıştır.
- Sanayi sektörünün tüketim, ara ve yatırım malları arasındaki dağılımı tüketim malları aleyhine gerçekleşmiş; ara ve yatırım mallarının oranları artmıştır.
- Sanayi sektörünün istihdam içerisindeki payı ise 1980 yılında %12 iken 2009 yılında %25 düzeyine çıkmıştır.
- Erkek çalışanların %29'u sanayi sektöründe istihdam edilirken kadın çalışanların sanayi sektöründe istihdam edilme oranı %15,3'tür.

Dünya Ekonomi Forumu'nun 2009-2010 Global Rekabet Raporu'na göre ilk on sırayı İsviçre, ABD, Singapur, İsveç, Danimarka, Finlandiya, Almanya, Japonya ve Kanada alırken Türkiye, 4.16 indeks değeri ile 133 ülke arasında 61. sırada yer almaktadır. Dünya Rekabet Yıllığı'nın 2010 yılı için yayımlanan rapora göre Türkiye 57 ülke arasında 48. dir. Türkiye ile bazı seçilmiş ülkeler karşılaştırıldığında hem genel rekabet hem de diğer kriterler açısından oldukça geri sıralarda yer aldığı görülmektedir. Sıralamada Romanya ve Bulgaristan'ın önünde yer alan Türkiye; Yunanistan, Brezilya, Portekiz, İspanya, Güney Kore ve Malezya'nın arkasındadır. Rekabet kriterleri arasında Türkiye'nin en avantajlı konumda olduğu gösterge ise iş âleminin etkinliğidir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi sanayileşmenin temel göstergelerinden biri **değildir**?
 - a. Sanayi sektörünün büyüme oranı
 - b. Sanayi sektörünün milli gelirdeki payı
 - c. Sanayi sektörünün istihdamdaki payı
 - d. Sanayi sektörünün ihracattaki payı
 - e. Sanayi sektörünün tarım sektörüne oranı
2. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Devleti'nin son döneminde sanayileşme alanında geri kalınmasının **temel** nedenlerinden biri **değildir**?
 - a. Osmanlı Devleti'nin sanayisini dış rekabetten koruyacak tedbirler almaması
 - b. Sanayileşmenin gerekliliği konusunda fikir birliğinin oluşmaması
 - c. Sanayileşme için gerekli ham maddenin yetersiz kalması
 - d. Sanayileşme için gerekli sermaye birikiminin sağlanamaması
 - e. Osmanlı toprakları Batı'nın ürünleri için açık pazar hâline gelmesi
3. Aşağıdakilerden hangisi Cumhuriyet'in ilk on yılında özel sektöre dayalı sanayileşme anlayışından vazgeçilmesinin nedenlerinden biri **değildir**?
 - a. Özel sektörün yeterli sermaye birikimine sahip olamayı
 - b. Ticaretin daha kârlı ve risksiz oluşu
 - c. Altyapı imkânlarının kısıtlı oluşu
 - d. Dış baskılar
 - e. 1929 Dünya Buhranı
4. Aşağıdakilerden hangisi 1932-1947 yılları arasındaki devlet eliyle sanayileşme politikasının bir sonucu olarak **kurulmamıştır**?
 - a. Şeker Fabrikaları
 - b. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
 - c. Sümerbank
 - d. Etibank
 - e. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü
5. Aşağıdakilerden hangisi, Türkiye'de uygulanan iktisat politikasının II. Dünya Savaşı sonrasında değişiminde **en az** etkili olmuştur?
 - a. Avrupa'nın yeniden imarında Türkiye'ye biçilen rol
 - b. Çok partili sisteme geçiş
 - c. Global kuruluşlara üye olunması
 - d. Dış yardımların koşullu olarak yapılması
 - e. Uygulanan politikalara yönelik muhalefetin oluşması
6. Aşağıdakilerden hangisi 1950-1960 döneminin ilk yarısındaki yüksek büyüme performansının sağlanmasında etkili **olmamıştır**?
 - a. KİT'lerin kamu üzerindeki yükünün azalması
 - b. İklim koşullarının iyi gitmesi
 - c. Dış yardım ve kredilerin artması
 - d. Tarım ürünlerinin yurt dışı fiyatlarındaki yükselme
 - e. Tarımda makineleşmenin artması
7. Aşağıdakilerden hangisi 1960 sonrası planlamayı savunan kesimlerden biri **değildir**?
 - a. Tüccarlar
 - b. Dış kredi çevreleri
 - c. Sanayiciler
 - d. Akademik çevreler
 - e. Bürokrasi
8. Aşağıdakilerden hangisi, ilk üç kalkınma planında belirlenen büyüme hedeflerine ulaşmada karşılaşılan sorunlardan biri **değildir**?
 - a. İç tasarrufların yetersiz oluşu
 - b. Sermaye/hasıla katsayılarının yanlış hesaplanması
 - c. Siyasi istikrarsızlıklar
 - d. Hedeflenen yatırım miktarına ulaşamaması
 - e. Yatırımların sektörel dağılım hedeflerinin tutturulamaması

9. Aşağıdakilerden hangisi kalkınma planlarının özelliklerinden **değildir**?

- Makro düzeyde hazırlanmaktadır.
- Siyasi kadroların eğilimlerini yansıtmaktadır.
- Toplumsal yapı veri alınmıştır.
- Özel kesimi doğrudan planlamaktadır.
- İthal ikamesine dayalıdır.

10. 2010 yılı sanayileşme göstergeleri önceki yıllarda karşılaştırıldığında aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?

- GSMH'de sanayi sektörünün payı artmaktadır.
- Sanayi sektörü içinde tüketim mallarının oranı artmıştır.
- Sanayi sektörünün istihdam içerisindeki payı artmıştır.
- İhracat içerisinde sanayi sektörünün payı artmıştır.
- Sanayi ihracatının teknoloji düzeyi düşüktür.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise “Sanayileşme Kavramı ve Göstergeleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı’da Sanayileşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise “Cumhuriyet’in İlk On Yılında Sanayileşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise “Devletçiliğe Geçiş ve Sanayileşmede İlk Plancılık Denemeleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise “Devletçiliğe Geçiş ve Sanayileşmede İlk Plancılık Denemeleri” ve “1950-1960 Döneminde Sanayileşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise “1950-1960 Döneminde Sanayileşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise “Planlı Kalkınma ve Sanayileşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise “Planlı Kalkınma ve Sanayileşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise “Planlı Kalkınma ve Sanayileşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise “Sanayileşme Politikasında Dönüşüm” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

II. Dünya Savaşı esnasında uygulanan politikalar nedeniyle arz talep dengesi bozulmuş ve fiyat artışları olmuştur. Hükümet fiyat artışlarını azaltmak ve mal darlığını gidermek üzere tavan fiyat ve tayinleme (karne ile dağıtım) uygulamalarına başvurmuştur. Ancak bu uygulamalar karaborsacılığı ortaya çıkardığı gibi ticaretten olağanüstü kazanç elde edilmesine de zemin hazırlamıştır. Savaş koşulları nedeniyle elde edilen aşırı kazançların vergilendirilmesine yönelik bir defalık bir servet vergisi olarak 11 Kasım 1942'de Varlık Vergisi Kanunu çıkarılmıştır. Böylelikle hem olağanüstü kazançlar vergilendirilerek savunma harcamaları finanse edilebilecek hem de ticarete egemen olan gayri müslim azınlıkların ekonomi üzerindeki etkisi azaltılacak ve milli burjuvazi öne çıkarılmış olacaktı. Varlık Vergisi Kanunu yukarıdaki amaçlara ulaşılmasında etkili olamadığı gibi oluşturulan komisyonlara büyük takdir hakları sağladığı için adaletsizliklere yol açmıştır. Ayrıca vergisini ödemeyenlerin zorunlu çalışmaya tabi tutulması ve mallarına el konulması gibi hükümler içerdiğinden büyük tepkilere neden olmuştur.

Sıra Sizde 2

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren sanayi sektörünün kayrılması, tarım sektörünün kamu yatırımlarından yeterli kaynağı alamamasına neden olmuştur. İklim koşullarından etkilenmesi ve düşük katma değer üretmesi nedeniyle refahtan düşük pay alan tarım sektörü, II. Dünya Savaşı'nın ekonomik yükünü de önemli ölçüde üstlenmek zorunda kalmıştır. Böylelikle tarım sektöründe çalışanların satın alma gücü 1950'ye gelindiğinde iyice gerilemiştir. 1950 yılından itibaren Demokrat Parti'nin kamu yatırımlarını daha dengeli dağıtması, tarım sektörüne yönelik dış yardımların artması, tarımda makineleşmenin gelişmesi, iklim koşullarının iyi gitmesi ve Kore Savaşı nedeniyle tarım fiyatlarının artması bu kesimin refahında önemli bir artış meydana getirmiştir. Refah artışı köyden kente göçü tetiklemiş ve bu dönemde tarım istihdamında yaklaşık olarak %10 oranında bir gerileme görülmüştür. Büyük kentlere yönelik gerçekleşen plansız göç gecekondulaşma ve işsizlik gibi önemli sosyal sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Tarım sektöründe gizli işsiz durumunda olanların kente göçle birlikte açık işsiz durumuna düşmeleri işsizliği ve dolayısıyla da işportacılık ve benzeri faaliyetlerin artmasını sağlamıştır.

Sıra Sizde 3

1932-1947 yılları arasındaki devletçilik uygulamaları kamu bürokrasinin ekonomi alanındaki gücünü artırmış özellikle savaş ekonomisi uygulamaları bu gücün zirvesine ulaşılmasını sağlamıştır. 1950 sonrası iktidara gelen Demokrat Parti'nin liberal uygulamaları bu kesimin iktidar gücünü zayıflattığı gibi maaşlarının enflasyon altında kalmasıyla büyük bir refah kaybına da uğratmıştır. Ayrıca Demokrat Parti'nin özellikle 1954 sonrasındaki uygulamaları sonucunda ekonomide plansız ve programsız bir gelişme sergilenmiş ve bu istikrarsızlığın yasal düzenlemelerle giderilebileceği kanaatinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bunun bir sonucu olarak Koordinasyon Bakanlığı kurulmuş ancak 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle bu bakanlığın ömrü kısa sürmüştür. Askeri darbe sonucunda oluşan yeni anayasal yapıda devlet ve ekonomi yönetiminde kamu bürokrasinin etkinliği artırılmak istenmiştir.

Sıra Sizde 4

Türkiye'nin kronik problemleri içerisinde yer alan bütçe açıklarının giderilmesi kamu gelir gider dengesizliğinin ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Bütçe açıklarının azaltılması için kamu çalışanlarının maaşlarının düşürülmesi, tarım sektörüne yönelik sübvansiyonların azaltılması ve yatırım harcamalarının kısılması, KİT ürünlerine zam yapılması, vergi ve harçların artırılması gibi seçmenlere pek hoş gelmeyen uygulamaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Seçmenlerin popülist vaatlerin gelecek nesillere maliyetinin ne olacağı konusunda umursamazlığı partilere iktidar yolunu açarken ekonominin de giderek bozulmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca uzun yıllar boyunca ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin oluşturduğu ekonomik yapının radikal biçimde değiştirilerek gelirin ve refahın yeniden dağılımının sağlanmasını demokratik yollarla temin etmek uzun yıllar gerektirebilmektedir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve güdümünde kurulan hükümet sendikal faaliyetleri askıya alarak, maaş ve ücretlerin enflasyonun altında kalmasını sağlayarak, sübvansiyonları kısarak, düşük bir büyümeye razı olarak bu radikal dönüşümün sağlanmasında etkili olmuştur.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Coşar, Nevin (2004). "Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ve Sanayileşme" içinde **Gülten Kazgan'a Armağan- Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- DİE (1973). **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**. Ankara:DİE Yayını
- İTİA (1973). **Türk Ekonomisinin 50 Yılı**, İstanbul: İTİA Yayını
- Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri** (1984). 3. Baskı, Hazırlayan: Gündüz Ökçün, Ankara: Hil Yayın
- Karluk, Rıdvan (2007). **Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**. İstanbul: Beta Yayınları
- Kazgan, Gülten (2005). **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Kazgan, Gülten (2006). **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Kepenek, Yakup (1999) "Türkiye'nin 1980 Sonrası Sanayileşme Süreci" içinde **75 Yılda Çarklardan Chiplere**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını
- Mete, Hürol (2011). **Türkiye'de İmalat Sanayiinin Tarihsel Gelişimi**. Milli Prodüktivite Merkezi <http://www.mpm.org.tr/makaleler/Sayfalar/default.aspx>
- Pamuk, Şevket (2007a). "Karşılaştırmalı Açından Türkiye'de İktisadi Büyüme," içinde: A.H. Köse, F.Şenses, E.Yeldan (Der.). **Korkut Boratav'a Armağan**, 4. Baskı. İstanbul:İletişim Yayınları.
- Pamuk, Şevket (2007b). **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme**, İktisat Politikaları ve Büyüme. İstanbul:Türkiye İş Bankası Yayınları
- Şahin, Hüseyin (2009) **Türkiye Ekonomisi**. 10.Baskı, Bursa:Ezgi Kitabevi
- Şahinkaya, Serdar (2009) **Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası**. Ankara:ODTÜ Yayıncılık
- Tekeli, İlhan-Selim İlkin (1981). **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**. Ankara:ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayını
- Tekeli, İlhan -Selim İlkin (1982). **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**. Ankara:ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayını
- Tekeli, İlhan -Selim İlkin (1983). **1929 Dünya Buhrasında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**. Ankara:ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayını
- Tekeli, İlhan (1984). "Ekonomik Bunalımın ve Bunalımdan Çıkmak İçin İzlenen Politikaların Toplumsal Sonuçları," içinde **Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**. Ankara:Yurt Yayınları
- Tezel, Yahya Sezai (1994). **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**. 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Türkdoğan, Orhan, (1981). **Türkiye'nin Sanayileşmesi**. Ankara: Töre Devlet Yayınevi
- TCMB (2010). **İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı-Aylık Toplu Sonuçları**. Ankara:TCMB Yayını
- TÜİK (2010a). **İstatistik Göstergeler 1923-2009**. Ankara:TÜİK Yayınları
- TÜİK (2010b). **İstatistiklerle Türkiye 2010**. Ankara:TÜİK Yayınları
- TÜİK (2010c) **Türkiye İstatistik Yıllığı 2009**. Ankara:TÜİK Yayınları
- TÜSİAD (2002) **Yeni Rekabet Stratejileri ve Türk Sanayisi**. İstanbul: TÜSİAD Yayını
- TÜSİAD (2008) **Türkiye Sanayine Sektörel Bakış**. İstanbul:TÜSİAD Yayını
- Yeldan, Erinc (2001). **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: İletişim Yayınları
- Yumuşak, İbrahim G. (2006) "Çanakkale Savaşı'nda Yitirilen Beşeri Sermaye". İçinde: İ.G. Yumuşak (Ed.). **Çanakkale I- Tarihi ve Savaşı**. İstanbul: Kültür AŞ Yayınları
- WCY (2010). **World Competitiveness Yearbook**. <https://www.worldcompetitiveness.com/>
- WEF (2009). **The Global Competitiveness Report 2009-2010**. <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/index.htm>